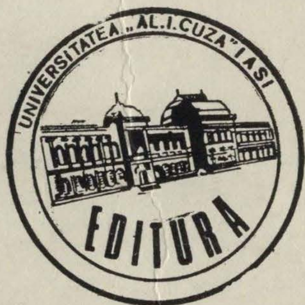
ISSN 0041—9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA"
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

Tomul XXXVI 1990 -92

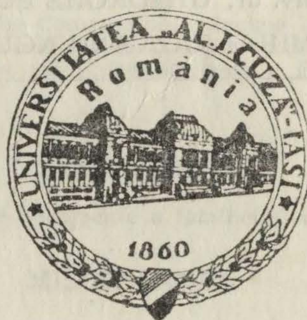
ISSN 0041-9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOMUL XXXVI 1990

Pentru textele de limbă franceză
şi limbă engleză au colaborat :
conf. dr. MARIA PAVEL
conf. dr. GRIGORE VEREŞ

SUMAR

AVERTISMENT

50 DE ANI DE LA MOARTEA LUI N. IORGA

STUDII

DOCUMENTE

MISCELLANEA

ADDENDA ET CORRIGENDA

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

A. ISTORIA ROMÂNILOR

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

REVISTA REVISTELOR

AL XVII-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ISTORICE,

Madrid, 1990

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

TABLE DES MATIÈRES

AVERTISSMENT

50 ANS DEPUIS LA MORT DE N. IORGA

Pag.

ÉTUDES

DOCUMENTS

MISCELLANEA

ADDENDA ET CORRIGENDA

COMPTES-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

A. HISTOIRE DES ROUMAINS

B. HISTOIRE UNIVERSELLE

REVUE DES REVUES

LE XVII-ème CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

Madrid, 1990

LA VIE SCIENTIFIQUE

AVERTISMENT

Revista noastră apare, începînd cu acest număr, într-o formă nouă, mai aproape de aspirațiile instituției universitare pe care o reprezintă și ale științei istorice, atît de cuprinzătoare și sensibilă la primeniri. Intențiile noului colectiv redacțional, rezumate în această prevenire, *pot fi socotite un* program de lucru, *aflat la început de drum nou, prin urmare incomplet și, în consecință, sensibil la sugestii.*

Preocupările noastre vor avea drept constantă un Sumar *cît mai reprezentativ, bogat și divers, cu pagini de cercetare fundamentală (structurală, instituțională, politică, culturală, editarea izvoarelor), de orientări noi, metodologie nouă, inter- și pluridisciplinaritate, repunerea în circulație a unor texte ce-și revendică de mult acest drept (printr-o rubrică de* Restitutio), *încurajarea cercetărilor de istorie universală, multă vreme neglijate sau numai tangențial întreprinse. Găsim necesar și un capitol care să se îndrepte direct spre colegii noștri din învățămîntul preuniversitar și care să cuprindă istorie controversată, lămuriri de concepte ori pagini de sinteză atît de utile celor de la catedră.*

Dorim un Cuprins *care să înregistreze cît mai ritmic (desigur, și în limitele spațiului) aparițiile din domeniul istoriei și din științele conexe. Avem în vedere aici atît cartea românească cît și aceea străină. Revistele de specialitate de la noi, dar și din istoriografia universală, cîte ne sînt accesibile, vor fi și ele semnalate sub enunțul, obișnuit, „Revista revistelor". Reuniunile naționale și internaționale de profil, cu sau fără participare directă, vor sta, de asemenea, în atenția publicației noastre.*

Viața științifică a Facultății de Istorie își va găsi o reflectare, pe care o dorim cît mai fidelă și mai cuprinzătoare, într-o rubrică specială. Vom promova, în continuare cu și mai multă insistență, cercetarea studențească, atît de importantă pentru prefigurarea viitorului în domeniul istoriei.

Publicație a cadrelor didactice și studenților Facultății noastre, „Analele Universității „Al. I. Cuza", seria Istorie, își așteaptă și alți colaboratori, colegi din cercetare și din învățămînt. Numărul de față este un argument și în acest sens.

Comitetul de redacție

ION AGRIGOROAIEI

N. IORGA ȘI CONSOLIDAREA ROMÂNIEI ÎNTREGITE *

Savantul patriot Nicolae Iorga a avut, vreme îndelungată, un rol activ în viața politică a țării, militantismul său izvorînd din înalta misiune socială și morală pe care considera că o are de îndeplinit. A depus o muncă uriașă, multilaterală (publică, științifică, culturală etc.) pentru realizarea idealului național, a acționat în direcția elaborării reformelor democratice, s-a ridicat cu hotărîre împotriva organizațiilor de dreapta și prohitleriste, a combătut vehement acțiunile agresive ale statelor fasciste. Pentru ilustrul om de cultură, a participa la marile probleme ale epocii, a lua atitudine activă față de ele era o îndatorire civică elementară.

N. Iorga a criticat multe din tarele societății în care a trăit, a manifestat grijă pentru cei mulți, a luptat pentru îmbunătățirea situației țărănimii. Critica — de multe ori necruțătoare — se circumscrie în concepția sa referitoare la rolul determinant al factorului moral în transformarea societății. Nu elementele materiale, scria N. Iorga, „sînt acelea prin care, *în rîndul întîi* (s.n.—I.A.), societatea e mînată înainte și prefăcută, ci cele de ordine morală..." [1]. Poziția lui N. Iorga — s-a precizat — e mai lesne de definit *per a contrario*. „De fapt, Iorga nu a arătat niciodată cum s-ar fi înfățișat acea societate regenerată, pe care o dorea cu atîta pasiune și o aștepta cu atîta încredere. O putem doar caracteriza prin negație: fără o proprietate storcînd venituri imense din sudoarea țăranului, fără trusturi, monopoluri și invazia capitalului străin, fără politicieni veroși etc., etc., sau prin valori morale: oameni cinstiți, harnici, devotați binelui public etc., etc. Lipsesc, însă, elementele unei definiții pozitive, de raporturi sociale și politice" [2]. N. Iorga era un nemulțumit al orînduirii în care trăia; el dorea o clasă dominantă mai generoasă, mai înțelegătoare față de nevoile oamenilor, o societate mai dreaptă, bazată pe solidaritatea tuturor claselor [3].

---

* Comunicare prezentată în cadrul simpozionului *N. Iorga în spațiul istoriei și al culturii*, organizat în ziua de 26 octombrie 1990 de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" și Facultatea de Istorie, cu prilejul ediției a VI-a a „Zilelor academice ieșene' (Iași, 25—28 octombrie 1990).

[1] N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 321.

[2] M. Berza, *Studiu introductiv* la vol. N. Iorga, *Pagini alese*, vol. I, București, 1965, p. XVIII.

[3] *Ibidem*, p. XVI—XVII; Andrei Pippidi, *M. Berza 1907—1978. Studiu introductiv* la vol. M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, Editura Eminescu, București, 1985, *passim*.

Această poziţie generală (numai schiţată aici), în care factorul moral-cultural juca rolul principal, nu l-a împiedicat şi nici nu putea să-l împiedice, pe istoricul şi omul politic, să se pronunţe, la sfîrşitul primului război mondial, pentru realizarea reformelor democratice, a celei agrare în special. Precizarea se impune deoarece, uneori, s-a afirmat că N. Iorga a privit cu reticenţă reforme de importanţă vitală pentru evoluţia României. Nici ca istoric, nici ca militant neobosit pentru realizarea unităţii naţionale, nici ca şef al unui partid politic (toate partidele politice s-au pronunţat imediat după război pentru reforme democratice, cu deosebiri în ce priveşte măsura lor), N. Iorga nu putea adopta o asemenea poziţie. El nu excludea reformele, ci le dorea împletite strîns cu o educaţie corespunzătoare a poporului pe baze tradiţionaliste [4]. Aşa cum foarte bine s-a observat, la N. Iorga măsurile de înnoire sînt văzute ca o legare de tradiţie. Acţiunea de punere în valoare a tradiţiilor a avut, fără îndoială, numeroase părţi pozitive, dar ea poate duce, *uneori*, la utopie retrospectivă, împiedicînd concentrarea eforturilor în vederea soluţiilor reale, legate de viitor şi nu de trecut [5].

Numai că cei care apreciază că N. Iorga a privit cu „reticenţă" reformele sau chiar că i-a fost „teamă de reforme" pierd din vedere cîteva chestiuni foarte importante. În primul rînd, în problema reformei agrare, ca şi în alte probleme, nu exista pentru el un trecut *imediat pozitiv*. Acest trecut imediat era reprezentat de „stricătorii pămîntului", de „risipitorii gospodăriilor", de „ciocoimea obraznică şi proastă", de „hîzii politiciani" etc., pe care i-a atacat atît de vehement în cunoscutul pamflet politic *Dumnezeu să-i ierte!*, publicat în „Neamul românesc" din 8 martie 1907, *imediat* după declanşarea reprimării răsculaţilor ; toţi aceşti „netrebnici şi făcători de rele" trebuiau grabnic înlăturaţi.

Nu s-a observat, apoi, că în vîltoarea vieţii politice, în acţiunile sale, N. Iorga şi-a depăşit, de multe ori, propriile teze teoretice, după cum multe din aprecierile sale, din componentele concepţiei sale social-politice au fost, vor fi formulate în alte condiţii politice concrete. Este aici o anumită contradicţie, între atitudinea manifestată în perioada războiului, în anii imediat următori şi poziţia, *adoptată mai tîrziu*, cînd N. Iorga şi partidul său se găseau în altă situaţie, în viaţa politică a ţării. Se impune, deci, a preciza activitatea sa hotărîtă, lipsită de teamă şi reticenţă, pentru reforma agrară (atestată de poziţia adoptată în perioada legiferării ei) şi a nu absolutiza *aprecierile sale ulterioare*, ce vizau numai anumite consecinţe ale reformei, unele aprecieri juste, altele deformate, fie de optica de partid şi a momentului politic respectiv, fie de concepţia sa generală referitoare la transformarea societăţii.

Pentru cel care desăvîrşirea unităţii naţionale a constituit, în preajma şi în timpul războiului, elementul dominant al activităţii ştiinţifice şi publice, în jurul căruia s-au ordonat celelalte preocupări, consolidarea acestei opere devine, la sfîrşitul anului 1918, problema fundamen-

---

[4] N. Iorga, *Doctrina naţionalistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, f.a., p. 40.

[5] M. Berza, *Studiu introductiv...*, p. XVII.

tală ce trebuia rezolvată prin însănătoşirea vieţii economice şi crearea economiei unitare, realizarea unor reforme democratice, o politică externă de garantare a suveranităţii şi independenţei naţionale etc. Este semnificativ şi faptul că în *Istoria românilor,* volumul X, Cartea a III-a este intitulată *Lupta pentru consolidarea statului României Unite.*

În anii participării României la primul război mondial, N. Iorga nu a pierdut nici un moment speranţa unirii într-un singur stat a teritoriilor româneşti. A desfăşurat o activitate neobosită în cadrul „Ligii pentru unitatea naţională a tuturor românilor", în presă, în parlament etc., găsind în clipe grele, tăria pentru a îmbărbăta opinia publică românească, oştirea. Şi atunci cînd duşmanul cotropise aproximativ 2/3 din teritoriul ţării, el afirma: „Luptăm înainte cît se poate, unde se poate; luptăm pentru dreptul nostru, pentru viitorul nostru, pentru fraţii noştri, pentru copiii şi urmaşii noştri, dar înainte de toate pentru onoarea noastră"[6]. La sfîrşitul anului 1916, N. Iorga a rostit în Parlament, la Iaşi, cuvinte emoţionante, pline de înalt patriotism, şi de o mare forţă mobilizatoare[7]. Referindu-se mai tîrziu la acest moment, Iorga arăta că „a îmbrăcat în acele cuvinte toată ura contra încălcătorilor pămîntului, tot dispreţul faţă de forţa brută..., toată încrederea sprijinită pe îndelungata cercetare a unui trecut de atîtea secole, că, totuşi, dreptatea elementară a cauzei noastre nu va putea fi zdrobită". La redeschiderea cursului de istorie universală la Universitatea din Bucureşti (la 11 ianuarie 1919), profesorul ţinea să amintească auditoriului său: „Dar la mine, în Bucureştii liberi de odinioară, în Iaşul rezistenţei înverşunate, n-aţi putut auzi decît asigurarea că nu pot birui, prin orice tehnică ar fi servite şi cu orice organizaţie ar lucra, atentatele contra dreptului la viaţă şi la dezvoltare liberă a popoarelor"[8].

În şedinţa din 9 iunie 1917 a Adunării Deputaţilor, în cadrul dezbaterilor ce au avut loc în problema modificării Constituţiei, N. Iorga a rostit un discurs a cărui formă, de o rară frumuseţe, îmbrăca idei profunde, de o mare valoare. Era subliniată necesitatea reformelor izvorîte din condiţiile interne, necesitatea de a rupe cu acel trecut care se opune dezvoltării societăţii româneşti. „Nu e bine — se adresa el deputaţilor — să lăsăm a se crede că am fost o naţiune, de la un capăt la altul al existenţei sale istorice, plină de nedreptate, de apăsare, de lipsă de frăţie; o naţiune întunecată, fără virtuţi sufleteşti, care, de cîte ori fulgeră la răsărit sau la apus, cădem în genunchi şi întindem mîini rugătoare către aceste fulgere. Nu: fulgerele furtunilor, dacă le-am avut, le-am avut din elementele înseşi care s-au frămîntat din viaţa noastră, dacă o furtună s-a lăsat, apele sale rodnice erau adunate din însuşi adîncul pătruns de ploi şi acoperit de zăpezi ale acestui pămînt [...]. Cred că nu este unul singur care să aibă curajul de a spune aici, înaintea tuturor, după dezastrul de pe urma căruia suferim [...], să spună că are intenţia de a păstra, şi în cel mai mic element al său, un trecut care adeseori dezonorează dezvoltarea istorică a acestui neam

[6] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice,* vol. II, p. 253.
[7] Idem. *Pentru întregirea neamului. Cuvîntări din război, 1915—1917,* Bucureşti, 1925, p. 230 şi urm.
[8] „Neamul românesc", 13 ianuarie 1919.

pe acest pămînt". Elaborarea reformelor era privită în strînsă legătură cu rezistenţa de pe front, cu noua şi hotărîtoarea fază în care intrase lupta de eliberare naţională. „Este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sînt numai ajutoare pentru dînsa : chestiunea liberării teritoriului naţional, chestiunea revanşei noastre biruitoare [...]. Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin braţele unite ale noastre şi ale fraţilor de peste hotare, e a dreptului românimii de a se impune ca stăpîni în orice colţ al pămîntului pe care l-a locuit". Modificarea Constituţiei, „ce facem noi — răsunau ca un îndemn cuvintele sale străbătute de un cald patriotism şi dragoste pentru popor — e numai fapta iubitoare de a strînge brîul ostaşului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuşi să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalţe". Marele istoric insista în mod deosebit asupra pregătirii şi consolidării actului naţional prin introducerea reformelor în Constituţie. Astfel, „România se pune la nivelul cerinţelor neaparate ce se pregătesc în inimile fraţilor noştri (transilvăneni — n. ns. I.A.) şi încearcă a se face vrednică, nu numai de cucerirea Ardealului de la duşman, dar şi de păstrarea Ardealului faţă de conştiinţa populară, mîndră, curată şi vitează a acestor fraţi".

Dezbaterile din primăvara şi vara anului 1917 şi modificarea Constituţiei, în Parlamentul de la Iaşi, scot în evidenţă faptul că, în strînsă legătură cu rezistenţa în faţa duşmanului şi cu lupta pentru realizarea idealului naţional, cercurile conducătoare (cu puţine excepţii) au înţeles necesitatea adoptării reformelor agrară şi electorală. Chiar dacă prin modificarea Constituţiei au fost introduse numai principiile pe baza cărora urmau a fi întocmite legi detaliate, acest act şi-a avut importanţa sa în cadrul acţiunii de elaborare a reformelor, oferind cadrul juridic pentru adoptarea lor în 1918—1921.

În noiembrie-decembrie 1918, în contextul desăvîrşirii unităţii naţionale, au fost elaborate : decretul-lege referitor la votul universal, cele două decrete-legi de expropriere, care precizau şi lărgeau prevederile introduse, în 1917, în Constituţie şi decretul-lege privind recunoaşterea egalităţii în drepturi a tuturor cetăţenilor, indiferent de naţionalitate. Se prevedea, între altele, votul obştesc, obligator egal, direct şi secret pentru toţi cetăţenii majori şi, respectiv, exproprierea în întregime a pămînturilor cultivabile ale statului şi instituţiilor, ale absenteiştilor ş.a., precum şi exproprierea a 2 milioane de ha din proprietăţile cultivabile ale particularilor care depăşeau 100 ha.

În condiţii asupra cărora nu ne oprim aici, rezultatul primelor alegeri desfăşurate pe baza votului universal a însemnat, într-un anumit sens, un succes al democraţiei. Guvernul generalului Arthur Văitoianu (guvern-paravan al liberalilor) nu a reuşit — şi faptul este rarisim în istoria noastră parlamentară — să asigure victoria partidului respectiv, în acest caz a Partidului Naţional Liberal. S-a format, la 5 decembrie 1919, un guvern al Blocului Parlamentar, bloc care reunea : Partidul Naţional Român, Partidul Ţărănesc, Partidul Naţionalist- Democrat (N. Iorga), gruparea lui I. Nistor şi gruparea lui Hallipa şi Inculeţ. Aşa cum s-a observat în literatura de specialitate, în cadrul acestor partide predominau elementele legate de interesele burgheziei mici

şi mijlocii, ale intelectualităţii democratice. Semnificativă, din acest punct de vedere, este şi alegerea preşedinţilor celor două Camere, primele adunări ale României întregite şi, totodată, primele alese pe baza votului universal : preşedinte al Senatului a fost ales prof. Paul Bujor, ţărănist cu pronunţată orientare de stînga, iar preşedinte al Adunării Deputaţilor — Nicolae Iorga (în locul lui Vaida-Voevod, numit prim-ministru).

În perioada imediat următoare Marii Uniri, adoptarea reformelor a constituit — pe plan politic — preocuparea de căpetenie a lui N. Iorga. Cu prilejul alegerii ca preşedinte al Adunării Deputaţilor, el declara, în şedinţa din 9 decembrie 1919 : „Ţara cere neîntîrziat satisfacerea unor nevoi pe care, cu o admirabilă resemnare care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dînsa, ea le-a suportat în ultimii ani. Ea cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieţii naţionale".

Partidele politice au înţeles necesitatea introducerii în programul lor a reformelor democratice şi de a lărgi, în măsură diferită, promisiunile făcute în preajma şi în timpul războiului. La sfîrşitul anului 1918 şi începutul anului 1919, programul Partidului Naţionalist-Democrat prevedea reducerea marii proprietăţi, dar în ansamblu el era în urma programului Partidului Ţărănesc [9]. În perioada imediat următoare — aşa cum arătam în continuare — se produce o deplasare a lui N. Iorga, ajungînd a se situa, cu excepţia unor chestiuni de formulare, pe aceeaşi poziţie cu Partidul Ţărănesc în ce priveşte conţinutul reformei agrare.

Printre măsurile adoptate de guvernul Blocului Parlamentar (1919—1920), care au stîrnit protestul vehement al opoziţiei, a fost şi proiectul de lege agrară, prezentat de ministrul agriculturii şi domeniilor, Ion Mihalache. La 6 martie 1920, proiectul a trecut prin Consiliul de Miniştri, iar la 12 martie a fost depus în corpurile legiuitoare, din iniţiativă parlamentară, după ce regele (sfătuit de unele elemente ale opoziţiei) refuzase să-şi dea acordul şi să-i primească în audienţă pe miniştrii I. Mihalache şi dr. N. Lupu. Proiectul era semnat de 177 de senatori şi deputaţi din partidele ce formau Blocul Parlamentar, inclusiv partidul condus de N. Iorga. Acest proiect de lege fusese întocmit în decurs de cîteva săptămîni, la minister, de o comisie de specialişti în agronomie, iar I. Mihalache şi Gr. Iunian, la insistenţele lui N. Iorga, s-au grăbit să-i dea forma definitivă.

Proiectul de lege agrară din 12 martie 1920, cu cele mai largi prevederi faţă de celelalte proiecte discutate sau adoptate în acea perioadă, conţinea exproprierea pămîntului cultivabil al tuturor proprietăţilor particulare, „în toată întinderea ce trece peste 100 ha" (cu unele excepţii ce admiteau proprietăţi de 250—500 ha pentru fermele „cu investiţii importante"), exproprierea pe proprietar şi nu pe proprietăţi, exproprierea totală a proprietăţilor (nu numai a terenului cultivabil) de mînă moartă, ale absentiştilor, persoanelor publice şi private, a

[9]. D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1975, p. 66.

moșiilor arendate neîntrerupt în ultimii 10 ani etc. Se preciza că împroprietărirea trebuia terminată, în linii generale, în cinci ani și că trebuiau completate și consolidate gospodăriile țărănești de minimum 3—5 ha[10].

A doua zi după depunerea în parlament a acestui proiect de lege, guvernul Blocului Parlamentar a fost nevoit să demisioneze (13 martie 1920), locul său fiind luat de un guvern condus de generalul Al. Averescu. Trecute în opoziție, partidele Blocului Parlamentar s-au organizat, cu unele mici deosebiri, într-o alianță politică, Federația Democrației Național-Sociale, în frunte cu N. Iorga. În camerele legiuitoare în urma unor noi alegeri, reprezentanții partidelor din Federație au constituit „opoziția federalistă". Activitatea acestei opoziții era coordonată de un comitet din care făceau parte N. Iorga, Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod. M. Mihalache, N. Lupu, I. Inculeț, I. Nistor, Paul Bujor, V. Madgearu, Pan. Hallipa ș.a.[11].

În cadrul guvernului Al. Averescu din 1920—1921 și a grupării Partidului Poporului din parlament, s-au manifestat unele poziții deosebite în ce privește proporțiile reformei, conținutul legislației de reformă agrară. În dezbaterile din Cameră pe marginea *Proiectului de lege pentru reforma agrară din Muntenia, Moldova și Dobrogea,* N. Iorga aprecia, în ședința din 6 iunie 1921, că guvernul aduce trei concepții în ce privește chestia rurală : 1. Concepția primului ministru, care a promis pămînt soldaților și dorește ca o mare parte din țărani să primească pămînt ; 2. Concepția reacționară a lui C. Argetoianu, care se exprimase cu dispreț la adresa țărănimii, votase împotriva modificării Constituției în 1917 și manifesta o „filosofie de feudal" ; 3. Concepția ministrului C. Garoflid (situată între primele două), de a se împroprietări numai o parte a țărănimii, cei considerați „apți", ceilalți trebuind să devină salariați agricoli. N. Iorga combătea „clasica concepție conservatoare" a lui C. Garoflid, încercarea acestuia de a menține, prin unele cedări, marea proprietate în favoarea „boierimii de astăzi", ridicată prin abuzuri : „Cînd e să se întîmple o prefacere, acei care sînt interesați ca această prefacere să nu se întîmple, în loc să se prezinte ca adversari meniți a fi zdrobiți ai acestei prefaceri, se prefac în prietenii acestei transformări, pentru a-i falsifica spiritul, aflînd prin competența lor specială, o formă tehnică așa de dibaci pregătită, încît trebuie o coaliție de specialiști ca să răzbată prin aparența la scopul real ce se urmărește". (N. Iorga avea în vedere și ideile lui C. Garoflid din memoriul marilor agricultori, prezentat regelui la începutul lui martie 1920, cu puțin timp înaintea căderii guvernului Vaida-Voevod, în care își exprimase poziția favorabilă marii proprietăți).

---

10 Vezi : broșura *Proiectul legii de împroprietărirea țăranilor, întocmit de țăranul I. Mihalache, fost ministru al agriculturii,* București, 1920 ; Pamfil Șeicaru, *Istoria Partidului Național, Țărănist și Național-Țărănist,* vol. II, Madrid, 1963, p. 58 ; Ioan Scurtu, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativă parlamentară în martie 1920,* în „Analele Universității București", Istorie, nr. 2, 1969, p. 87—97.

11 Arhivele Statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

Faţă de proiectul de reformă agrară adus de guvern în 1921 s-a manifestat, practic, numai o opoziţie de stînga, ce dorea o reformă mai largă. De pe această poziţie, „opoziţia unită" a readus în discuţie şi a cerut adoptarea proiectului I. Mihalache. Intervenţiile deputaţilor şi senatorilor „opoziţiei unite" au fost deosebit de energice, iar guvernul şi majoritatea parlamentară au utilizat diferite mijloace, unele chiar dure, pentru a-i intimida : chemarea la ordine, excluderea de la dezbateri, nepublicarea la timp a unor dezbateri parlamentare etc. Astfel, în şedinţa Camerei din 19 iulie 1920, N. Iorga citea o declaraţie de protest împotriva atitudinii „cu totul inadmisibile" pe care o are preşedintele Camerei faţă de opoziţie, „tratînd cu chemări la ordine" orice manifestare care ar atinge „liniştea adunării".

La discuţia proiectului de lege pentru reforma agrară din 1921, senatori şi deputaţi ai „opoziţiei unite" au venit cu amendamente în vederea realizării unei reforme mai largi. Astfel, N. Iorga l-a susţinut pe I. Mihalache, care a cerut, din nou, exproprierea totală a proprietăţilor de mîna moartă, a persoanelor publice sau private, a moşiilor arendate în ultimii 10 ani, a proprietăţilor absenteiştilor etc. „Opoziţia unită" a propus un amendament pentru exproprierea întregului pămînt cultivabil al proprietăţilor particulare ce trec peste 100 ha, cu excepţia fermelor model. Ca şi în alte cazuri, amendamentele au fost respinse, în cadrul unor dezbateri foarte aprinse.

În aceste condiţii, „opoziţia unită" şi-a intensificat activitatea propagandistică, insistînd asupra atitudinii adoptate faţă de legiferarea reformei. Astfel., la 11 aprilie 1921, şeful postului de jandarmi din Căineşti, Muscel, înainta Ministerului de Interne copia Manifestului Comitetului „opoziţiei unite", răspîndit în rîndul populaţiei. Manifestul, semnat de N. Iorga, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, dr. N. Lupu, I. Inculeţ, I. Nistor, Paul Bujor, Virgil Madgearu, Pan. Halippa ş.a., protesta împotriva guvernului Averescu care, o vreme, a amînat reformele şi, apoi, a adus o lege „ce caută să lase cît mai mult pămînt proprietarilor", stabilind şi un preţ prea mare. Se protesta împotriva excluderii, de la lucrările Camerei, a unor deputaţi din opoziţie [12].

În mod deosebit, în dezbaterile parlamentare (vezi de ex., şedinţele Camerei din 29 iunie şi 7 iulie 1921), N. Iorga s-a referit la problema subsolului, plecînd de la situaţia creată în 1917, cînd fuseseră exceptate de la expropriere 12.000 ha terenuri petrolifere — una din condiţiile puse de conservatori pentru a accepta reformele şi a vota modificarea Constituţiei. S-a ajuns în 1917, aprecia acum N. Iorga, la un „text insuficient", după ce, în comisia creată pentru pregătirea proiectului de lege, s-au întîmpinat rezistenţe serioase din partea unor conservatori [13]. În 1917, preciza N. Iorga, situaţia concretă ceruse acest compromis, dar între timp tabloul politic s-a schimbat ; cu toate acestea, guvernul, ministrul Garoflid au prevăzut în proiectul de lege pentru reforma agrară două regimuri pentru subsol, o parte trecînd în proprietatea statului,

---

12 Ibidem.

13 Vezi şi N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost,* Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. 505—506.

o parte rămînînd proprietarilor. Împreună cu Paul Bujor (în Senat), Virgil Madgearu ş.a. (în Adunarea Deputaţilor), N. Iorga a cerut cu hotărîre ca întregul subsol să treacă în proprietatea statului : „Să ştiţi că este contra interesului economic al ţării acesteia ca subsolul acestei ţări să rămînă în mîna proprietarilor şi este pentru interesul economic al acestei ţări ca el să treacă în stăpînirea statului". S-ar evita, astfel, subordonarea extracţiei de petrol de către capitalul străin, cu consecinţe negative asupra dezvoltării economiei naţionale : „Dar la noi, a lăsa în seama proprietarilor subsolul, aceasta înseamnă a-l trece, mîine, în condiţiuni dezastroase pentru ţară în mîinile străinilor, care aşteaptă numai momentul lor ca să profite de aceasta".

Şi cu alt prilej, N. Iorga a cerut o politică de valorificare superioară, deoarece „ne arătăm numai bogăţiile şi nu avem un program pentru exploatarea acestor bogăţii" ; el recomanda o atenţie deosebită faţă de capitalurile străine, deoarece ele „vin cu acei care le-au adunat, şi acei care le-au adunat au pretenţii, şi într-o bună dimineaţă o să fim trataţi ca burii din Transvaal" [14]. În ceea ce priveşte direcţiile viitoare de dezvoltare economică, N. Iorga se pronunţa pentru crearea unei agriculturi moderne pe alte baze decît pînă atunci. „Marea agricultură, de pildă — preciza el în 1921 — nu înseamnă stăpînirea de către un singur individ a unei mari întinderi de pămînt pe care o cultivă cu mijloace primitive marea proprietate, *ci înseamnă sistemul, totalitatea mijloacelor prin care se poate căpăta o producţie modernă*" [15]. În dezbaterile din Cameră, în şedinţa din 1 iulie 1920, N. Iorga s-a pronunţat, în termeni generali, pentru o socializare a pămîntului, care să rezolve echitabil repartiţia produselor : „Noi înţelegem socializarea în acel sens ca munca îndeplinită asupra pămîntului să fie munca solidară a unei întregi societăţi, pentru ca ceea ce rezultă din această muncă să fie împărţit potrivit cu dreptatea". O asemenea soluţie ce izvora din concepţia sa de „solidaritate naţională" era, în multe privinţe, utopică ; reţinem, însă, grija deosebită pentru muncitorii ogoarelor, pentru o organizare mai democratică a muncii şi a repartiţiei produselor sale.

Problema preţului de expropriere a stîrnit, în Adunarea Deputaţilor ca şi în Senat, dezbateri extrem de aprinse. „Opoziţia unită", la care s-au raliat în acest caz şi liberalii, a combătut încercările reprezentanţilor marilor proprietari de a obţine un preţ cît mai mare. În faţa acestei rezistenţe, C. Garoflid a venit cu un amendament prin care se prevedea ca o parte din preţ să fie suportat de stat, prin înfiinţarea unei suprataxe adăugate la scara de impunere a averilor şi îmbogăţiţilor de război. Pe drept cuvînt, N. Iorga se întreba : „Ce garanţii există că *acel* impozit pe îmbogăţiţii de război va merge în scopul prevăzut ? Şi, apoi, aceşti bani ar putea să meargă la alte nevoi urgente ale ţării şi nu la marii proprietari" [16].

---

[14] Cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga,* Bucureşti, 1968, p. 352.

[15] N. Iorga, *Schimbarea de direcţie şi caracter a comerţului în secolul al XIX-lea, 1921* (apud Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 351).

[16] Vezi şi Ion Agrigoroaiei, *Proiectul de lege pentru reforma agrară din 1921 în dezbaterea parlamentului,* în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", t. XXVIII, 1982, p. 67—68.

În şedinţa Adunării Deputaţilor, din seara zilei de 7 iulie 1921, într-o atmosferă „încărcată", dezbaterile prelungindu-se după miezul nopţii, s-a trecut la votarea *Legii pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia şi Dobrogea;* din 295 votanţi, 217 au votat pentru şi 78 contra. Cu mici excepţii, au votat contra deputaţii „opoziţiei unite" şi deputaţii socialişti, care au cerut lărgirea conţinutului democratic al reformei agrare. Dezbaterile şi confruntările din parlament pe marginea proiectului de lege — plasate în epocă, în condiţiile profundelor schimburi şi frămîntări prin care trecea societatea românească — îşi au semnificaţia lor, deosebită. Opoziţia a constituit un permanent factor de presiune şi chiar dacă rezultatele nu au fost şi nu puteau fi spectaculoase, atunci cînd guvernul dispunea de o mare majoritate în parlament (în unele chestiuni, guvernul a fost nevoit totuşi să cedeze), s-au stăvilit unele tendinţe de a reduce suprafaţa expropriată, de a mări preţul pămîntului expropriat etc. S-a manifestat în parlament un puternic curent democratic care a insistat — de pe poziţii nu întotdeauna identice [17] — în direcţia adoptării unei reforme cît mai largi. În acest curent, N. Iorga a jucat un rol activ, prin intervenţii energice în care a apărat cu hotărîre interesele ţărănimii şi s-a pronunţat pentru ridicarea ei spirituală şi materială.

N. Iorga a acţionat şi pentru acordarea votului universal. El va preciza că a văzut în alegerile din 1919 (primele alegeri desfăşurate pe baza noii reforme electorale) o posibilitate a poporului de a înlătura „parazitismul social care-l roade şi-l dezonorează" [18]. Dar N. Iorga îşi va exprima şi anumite rezerve; se va ajunge — aprecia el mai tîrziu — „la un sufragiu universal pentru care masele adînci nu erau pregătite, şi nu li se va face nici pe urmă educaţia necesară" [19].

N. Iorga a considerat că în vederea consolidării unităţii de stat trebuiau înlăturate anumite tendinţe regionaliste, existente în cadrul unor cercuri politice ale vremii. În acelaşi timp, el a combătut acuzaţiile neîntemeiate „de regionalism", în spatele cărora se ascundeau de fapt anumite contradicţii între grupări şi partide politice din vechea Românie şi cele din Transilvania (asupra cărora nu ne-am propus să insistăm aici). „Aţi făcut un fel de gogoriţă din acest regionalism — se adresa N. Iorga liberalilor în şedinţa Camerei din 16 decembrie 1922. Oamenii, care nu sînt în mare parte naivi, nu puteau dormi noaptea [...]. S-au

---

[17] În cadrul dezbaterilor referitoare la reformă agrară a intervenit, la un moment dat, un dezacord între N. Iorga şi I. Mihalache într-o problemă mai mult de principiu decît de însemnătate practică. Proiectul legii prezentat de I. Mihalache prevedea exproprierea „pentru utilitate socială şi de stat", faţă de expresia „de utilitate naţională" din proiectul guvernului. N. Iorga a ţinut să reamintească că, în 1917 la modificarea Constituţiei, a susţinut termenul de „unitate naţională" şi consideră că el trebuie menţinut şi în legea din 1921. Justificînd menţinerea formulei de „utilitate naţională" şi lăsînd să se înţeleagă că expresia ţărănistă are iz socialist, N. Iorga declara în şedinţa Camerei din 16 iunie 1921: „Eu sînt pentru socializarea societăţii prin iubire, prin frăţie, prin conlucrarea tuturor, prin luptă, cît să nu rupă societatea pentru totdeauna".

[18] N. Iorga, *Supt trei regi...*, p. 324.

[19] Idem, *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 384.

speriat nenorociții și au crezut adevărat că înainte de toate trebuie să se spele de regionalism. Și umblau ca ucigașii regelui Duncan din «Macbeth», spunînd că au o pată regionalistă pe mînă și că trebuie să și-o spele..,"[20].

N, Iorga s-a pronunțat pentru atragerea naționalităților conlocuitoare la o activitate comună. A apreciat în mod deosebit recunoașterea de către sași a proclamației de la Alba-Iulia[21]; a arătat că „printre străinii care au declarat ei înșiși, în mare parte, că ne vor, se află oameni de a căror viață, sub toate raporturile, sîntem datori a ne interesa ca de a noastră proprie"[22]. „Crezusem — va scrie N. Iorga — că, la aceste începuturi de viață împreună, e bine să-i lăsăm pe minoritari a-și arăta păsurile și dorințele în limba pe care o obișnuiesc și singură o cunosc [...]. Într-o vizită la Sibiu am vizitat satele săsești și n-am pregetat, adresînd oamenilor cuvinte bune, să mă adresez în chiar limba lor. Așa vedeam eu [...], trăind viitorul unei munci comune în care, independent de naționalitate și de religie, fiecare ar fi avut ce se cuvine inteligenței și muncii sale devotate"[23].

Este cunoscut faptul că, în timpul războiului, s-a produs ruptura între N. Iorga și A. C. Cuza[24], ultimul trecînd pe poziții șovine. N. Iorga a și fost acuzat de părăsirea vechii concepții. În 1921, cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la naștere, se observa foarte bine: „Cei care după Unire l-au acuzat pe dl. Iorga de părăsirea doctrinei, de schimbarea concepției, au crezut că naționalismul este o haină care trebuia să se potrivească omului la toate vîrstele și că trebuie să rămînă ca un deziderat moral, în afară de vreme"[25]. În mai multe rînduri, în Senat, profesorul universitar ieșean Paul Bujor a atacat, chiar de la primele manifestări, cuzismul. Adresîndu-se lui A. C. Cuza, Paul Bujor declara, în ședința din 26 iunie 1920: „D-voastră, totdeauna, ați fost contra evidenței, nu ați știut niciodată să fiți în nota timpului, ceea ce v-a deosebit de d. Iorga [...]. Ați rămas în urmă".

Imediat după desăvîrșirea unității statului național, N. Iorga a subliniat necesitatea consolidării lui printr-o operă de largi reforme, prin crearea unei economii unitare, prin integrarea naționalităților conlocuitoare într-o activitate comună, printr-o politică externă de apărare a integrității teritoriale. Despărțirea sa, pe plan politic, de A. C. Cuza capătă, în *acest context*, o semnificație deosebită, dovedind și în această direcție, o poziție democratică ce anunța viitoarea atitudine antihitleristă. „Cu toate aspectele naționaliste ale gîndirii sale politice — sublinia M. Berza — sînt lesne de găsit în înseși concepțiile lui Iorga despre om și

---

[20] Idem, *Partidele politice în fața țării...*, București, 1922, p. 44—45.
[21] Idem, *Declarația sașilor*, în „Neamul românesc", 3 ianuarie 1919.
[22] Idem, *Locul lor*, în „Neamul românesc", 6 februarie 1919.
[23] Idem, *Supt trei regi...*, p. 333.
[24] Din motive asupra cărora nu ne oprim aici, A. C. Cuza ținea să precizeze, în ședința din 13 decembrie 1916 a Camerei: „Ca să nu existe nici o confuzie..., fără nici un înconjur declar d-lui N. Iorga că, de azi înainte, politicește nu mai este nimic între noi".
[25] *Omagiu lui Nicolae Iorga*, f.a. p. 120.

viaţa social-politică, despre cultură şi colaborarea între naţiuni, şi rădăcinile opoziţiei sale faţă de ideologia hitleristă şi legionară"[26].

Nu putem epuiza aici întreaga tematică ridicată de problema aflată în discuţie. Unele aspecte au fost atinse numai în linii generale, altele nu au fost abordate deloc. Nu putem însă încheia fără a sublinia poziţia lui Nicolae Iorga de apărare a integrităţii teritoriale a statului român ce-şi desăvîrşise unitatea, de consolidare a suveranităţii şi independenţei naţionale. A afirmat cu hotărîre dreptul la existenţă a fiecărui popor, a fiecărei naţiuni. Îşi exprimase — la scurt timp după declanşarea primului război mondial — încrederea într-un viitor în care „popoarele să trăiască în state naţionale unele lîngă altele, fără să pregătească cele mai teribile unelte de distrugere unele în contra altora"[27]. A desfăşurat o intensă activitate în vederea recunoaşterii, pe plan internaţional, a desăvîrşirii unităţii de stat a României, a combătut tendinţele revizioniste manifestate în unele state europene, chiar imediat după primul război mondial.

N. Iorga a promovat o politică de colaborare şi înţelegere cu popoarele vecine. „Nu se poate scrie — spunea el — o pagină de istorie modernă sud-est europeană fără a ieşi în evidenţă legăturile, comunitatea între ţările sud-est europene"[28]. N. Iorga sublinia necesitatea diversificării relaţiilor externe; poporul român este un popor care nu seamănă cu altul şi că de aceea el are legături şi într-o parte şi în alta şi nu poate trăi rupînd unele legături pentru a păstra pe celelalte şi nu-şi poate păstra interesele decît avînd în vedere şi pe unele şi pe altele"[29].

N. Iorga considera că între toate naţiunile lumii există o solidaritate organică, ridicîndu-se împotriva urii dintre popoare, pentru apărarea păcii indivizibile. El a îndemnat la cunoaştere şi înţelegere reciprocă, a tratat — imediat după primul război mondial — relaţiile cu unele state vecine în mod diferenţiat, în sensul legăturilor existente între popoarele respective, în primul rînd[30].

*

În partea finală a prelegerii *Doctrina naţionalistă*, pe care a prezentat-o la 10 decembrie 1922 în cadrul ciclului de prelegeri publice organizat de Institutul Social Român, N. Iorga insista asupra faptului că partidul său „cheamă la cultură pe cei de jos, zguduind pînă în fundul conştiinţei pe cei de sus, îndeamnă elementele neromâneşti prin sînge să-şi dea seama că aici nu e un pămînt oarecare, ci este moşia

---

[26] M. Berza, *Prefaţă* la vol. Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Bucureşti, 1966, p. 8.

[27] N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor*, Bucureşti, 1915, p. 21.

[28] Idem, *Dezvoltarea politicii externe a poporului românesc*, Bucureşti, 1920, p. 31.

[29] *Ibidem*, p. 21 şi urm.

[30] Leonid Boicu, *N. Iorga, istoric al relaţiilor internaţionale ale României în epoca modernă*, în *Nicolae Iorga. Omul şi opera*, Editura Junimea, Iaşi, 1971, p. 77.

unui neam, şi aici nu este colaboraţie cu cine ştie cine, ci colaboraţie cu stăpînii îndrituiţi ai acestui pămînt". Imediat după Unire, s-a dat dreptate socială pentru masele româneşti şi astfel s-au pus bazele materiale ale statului românesc. „Dar el n-are nevoie numai de baze materiale: are nevoie de menţinut o morală naţională pentru noi, şi are nevoie de o conştiinţă a solidarităţii politice pentru naţionalităţile care se găsesc alături de noi". Trezirea conştiinţei româneşti şi armonizarea cu conştiinţele celelalte este lucrul de căpetenie. „Noi avem de strîns laolaltă pe toţi ai noştri; avem pe lîngă aceasta de învăţat pe alţii cu acest regim românesc care le aduce o invitaţie la o tovărăşie onestă şi patriotică". Pentru dezvoltarea sănătoasă a naţiunii româneşti şi a statului român este necesară solidaritatea naţionalităţilor şi a claselor sociale.

La comemorarea a 50 de ani de la asasinarea lui N. Iorga, mesajul politic umanist al marelui învăţat şi luptător pentru dreptate îşi dezvăluie şi mai mult adîncile înţelesuri, îndemnînd la faptă înţeleaptă.

NELU ZUGRAVU

ASPECTE ALE ISTORIEI SCYTHIEI MINOR (SECOLELE IV—VII)

Două recente lucrări ale istoriografiei bulgare dedicate Dobrogei [1] au provocat reacţia îndreptăţită a istoricilor români [2]. Aceştia au scos în evidenţă atît aspectele care merită să fie reţinute din investigaţia cercetătorilor bulgari dar şi numeroasele carenţe de documentare, interpretările forţate şi, nu mai puţin, contradicţiile existente în aceste lucrări. Observaţiilor amintite li se pot adăuga altele, care, de asemenea, pun la îndoială probitatea şi buna credinţă a autorilor istoriilor dobrogene. Astfel, în ceea ce priveşte maniera de tratare, se observă o izolare a teritoriului de la Dunărea de Jos de alte regiuni mai apropiate sau mai îndepărtate ale *Romaniei*; fenomene şi procese istorice specifice unor vaste întinderi geopolitice la sfîrşitul antichităţii sînt particularizate sau restrînse doar la *Scythia Minor*; similitudinile lipsesc, conexiunile sînt eludate, fenomenele locale sînt exagerate. Desigur, aspecte caracteristice Dobrogei nu lipsesc, dar punctele de contact ni se par indispensabile în conturarea unei imagini cît mai veridice a problemelor discutate. Pe de altă parte, derularea evenimentelor din teritoriul care interesează aici capătă, în viziunea cercetătorilor bulgari, o cadenţă accelerată, catastrofală. Invaziile barbare, mai ales, au generat o permanentă instabilitate, au dus la dispariţia, fie prin nimicire fizică, fie prin barbarizare, a populaţiei autohtone romanizate, prefigurînd astfel schimbările din configuraţia etnică a ţinutului dintre Dunăre şi Marea Neagră. Astfel, după Dimităr Angelov, „par suite des raids de différents barbares (...) une partie considérable de la population locale fut exterminée ou bien emmenée en captivité, et un grand nombre de gens se retirèrent vers le sud, dans le régions montagneuses. Ainsi s'effectua un processus de dépeuplement de Dobrudža, notable par ses dimensions et frustrant la région de sa population précédente" (D II, p. 7). Consecinţa nu e greu de întrevăzut: „de cette façon après son dépeuplement considérable la région de Dobrudža fut ocupée par une population nouvelle ce qui changea totalement son aspect etnique" *(ibidem*, p. 8), înţelegînd prin această „populaţie nouă" etnicul slav şi protobulgar. Ideea e veche, devenind un fel de *topos* al istoriografiei bulgare [3]. Fără a intra acum în detalii, vom sublinia doar faptul că numeroase studii şi lucrări româneşti de arheologie, epigrafie, lingvistică, viaţă economică şi culturală sînt eludate de cercetătorii bulgari; preluarea concluziilor istoriografiei române le-ar fi îngăduit să traseze un contur mult mai clar al realităţilor dobrogene — dacă aceasta ar fi fost absolut necesar să fie făcut de istoricii din Bulgaria.

Toate acestea ne-au determinat ca, pe baza rezultatelor la care a ajuns istoriografia română, să luăm în discuţie problemele legate de impactul invaziilor

---

[1] *Istoria na Dobrudja,* Tome I-er, Sofia, 1984, Édition de l'Académie bulgare de sciences; lucrarea nu ne-a fost accesibilă. *Dobrudža. Études ethno-culturelles. Recueil d'articles,* Sofia, 1987, Édition de l'Academie bulgare de sciences; trimiterile la această lucrare vor fi făcute mai ales în text sub indicativul D II.

[2] Despre prima dintre lucrări, v. P. Alexandrescu et. Al. Suceveanu, *Une nouvelle histoire de la Dobroudja,* în „Dacia", N.S., 32, 1988, 1—2, p. 163—173; despre cea de-a doua, cf. P. Diaconu, *Sur l'histoire de la Dobroudja au Moyen Âge,* în *ibidem,* p. 175—193.

[3] D. Angelov, *La formation de la nationalité bulgare,* în „Études balkaniques", 4, Sofia, 1969, p. 14—37; cf. şi *Istoria na Dobrudja,* apud P. Alexandrescu et Al. Suceveanu, *op. cit.,* p. 171—172; D II, p. 13—21, studiul semnat de V. Velkov.

barbare asupra vieţii provinciei, a continuităţii formelor tradiţionale de civilizaţie; perspectiva urmărită însă va fi una mai largă, pornită din necesitatea înţelegerii mai nuanţate, prin similitudine, a istoriei dobrogene în antichitatea tîrzie.

Dacă e să dăm crezare în totalitate ştirilor literare, situaţia Dobrogei la sfîrşitul antichităţii nu e întotdeauna dintre cele mai fericite. Apropierea de ţinuturile barbare au expus-o mai lesne acţiunilor războinice ale acestora. Cu toate acestea, atacurile migratorilor, în ciuda caracterului lor distructiv, n-au fost în măsură să schimbe radical nici structura economico-socială şi politică de tip roman a provinciei, nici conţinutul profund romanic al culturii, nici configuraţia etnică predominant romanizată a ei. Pe de altă parte, aşa cum se constată în întreaga Europă de sud-est, fenomenele de discontinuitate care s-au manifestat în anumite momente, mai ales spre sfîrşitul intervalului (secolele VI—VII), au avut cadenţe diferite de la o etapă la alta, distrugerea elementelor autohtone n-a fost — nici nu putea fi — completă [4]. Surprindem aici o realitate istorică bine definită de cercetători: impactul migratorilor şi vitalitatea lumii antice în zonele orientale ale Imperiului trebuie privite printr-un alt spectru decît cel specific Occidentului, definitoriu fiind aici superioritatea organismului politic de la Constantinopol [5]. În *Scythia Minor,* aceste aspecte se reflectă foarte bine sub diverse forme, puse în evidenţă de istoriografia română cu multă competenţă. Desigur, nu vom lua în discuţie întregul interval cuprins între secolele IV şi VII [6], ci ne vom opri doar asupra momentelor critice din perioada amintită.

Astfel, după autorii celor două istorii ale Dobrogei, invaziile goto-carpice desfăşurate cu începere din 238 e.n. (Dexip, *apud S.H.A., Max. et Balb., 16, 3)* [7] pînă la începutul secolului al IV-lea au condus la distrugerea mai multor aşezări rurale şi oraşe, dispariţia sistemului administrativ, economic şi religios roman; paralel, colonizarea unui număr de carpi, sarmaţi şi bastarni a marcat începutul procesului de diminuare a populaţiei locale şi de barbarizare treptată a teritoriului [8]. Desigur, acţiunile militare ale populaţiilor amintite, survenite pe fondul general al crizei Imperiului în secolul al III-lea, nu puteau avea ca urmări decît mărirea instabilităţii în această zonă de graniţă şi distrugerea unor însemnate bunuri materiale [9]. Dar aceasta nu implică nici într-un caz încetarea completă a formelor de viaţă anterioare şi nici depopularea teritoriului de autohtonii romanizaţi; aceasta în ciuda faptului că unele izvoare literare (Aur. Victor, *De Caes.*, 39, 43; *S.H.A., Aurel.*, 30, 4; Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 5; Procopius, *De aedif.*, IV, 11) şi vestigii arheologice [10] atestă prezenţa alogenilor în Dobrogea. În cazul oraşelor discuţia este superfluă. Cercetările arheologice au demonstrat însă că şi în mediul rural situaţia prezintă similitudini. Astfel, s-a putut stabili faptul

---

[4] D. Zakythinos, *Byzance et les peuples de l'Europe du Sud-Est. La synthèse byzantine,* în *Actes du premier Congrès international d'études balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 26 août — 1 septembre 1966,* III. *Histoire (V-e—XV-e ss.; XV-e—XVII-e ss.),* Sofia, 1969, p. 19.

[5] A.H.M. Jones, *The Decline of the Ancient World,* London and New York, 1978, p. 362—370; desigur, similitudinile nu lipsesc, dar diferenţele sînt notabile — cf. chiar D. Angelov, *Byzance et l'Europe occidentale,* în „Études historiques", 2, Sofia, 1965, p. 47—61.

[6] Pentru perioada romano-bizantină în Dobrogea, v. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja.* Bucarest, 1938, p. 280—358 *(infra,* HAD); Gh. Ştefan şi I. Barnea, în *Istoria României,* I, Bucureşti, 1960, p. 577—613; I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei,* II, Bucureşti, 1968, p. 369—502 *(infra,* DID); A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea,* Bucureşti, 1979, p. 123—150.

[7] Trimiterile la autorii antici se fac după *Fontes Historiae Daco-Romaniae,* II, Bucureşti, 1970.

[8] *Istoria na Dobrudja,* p. 132, 153 — cf. P. Alexandrescu et. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 171; D II, p. 13.

[9] Despre incursiunile goto-carpice v., în ultimă instanţă, Gh. Bichir, *Archeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century A.D.*, Part. 1, BAR, Supplementary Series, 16 (1), 1976, p. 165—173; idem, *Dacii liberi în secolele II—IV e.n.*, în RdI, 33, 1980, 3, p. 457—460.

[10] Pentru materiale carpice în Dobrogea — cf. Gh. Bichir, *Archeology and History,* p. 153—155, dar şi M. Babeş, în SCIV, 22, 1971, 1, p. 42.

că invaziile goto-carpice au afectat *temporar* exploatările agricole din zona centrală şi nordică a Dobrogei[11], iar aşezările rurale de la Fîntînele şi Histria *beta*[12], de exemplu, şi-au reluat locuirea după impact, fapt care nu poate fi pus în legătură decît cu populaţia autohtonă romanizată. Mai mult, autoritatea imperială se face puternic simţită în zonă, începînd acţiuni de întărire a *limes*-ului danubian şi de reconstrucţie a aşezărilor distruse[13]. Din acest punct de vedere s-a putut aprecia faptul că „Principatul îşi încheie existenţa pe pămîntul dobrogean într-o atmosferă destul de paşnică, astfel că, în mare parte, opera lui Diocleţian apare aici ca o continuare a măsurilor iniţiate de predecesorii săi, reformele pe care le face găsind un teren propice..."[13a]. În acest context, invocarea numărului redus de inscripţii din *vici* şi de pe proprietăţi funciare, aşa cum face Velizar Velkov (D II, p. 13), pentru a demonstra ideea de discontinuitate devine un argument caduc.

Instaurarea Dominatului şi mutarea capitalei Imperiului la Constantinopol au marcat începutul unei etape noi în istoria ţinutului dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră, a întregii Peninsule Balcanice, de altfel. Mutaţiile survenite acum pe plan militar, economic, administrativ, social, cultural etc. au schimbat fundamental („considérablement", recunoaşte V. Velkov — D II, p. 13) viaţa provinciei, devenită acum, împreună cu celelalte ţinuturi balcanice, un „hinterland" al capitalei *(ibidem)*. Pentru istoriografia românească toate acestea constituie de mult bunuri cîştigate[14]. Dacă pentru perioada diocleţiano-constantiniană istoricii bulgari manifestă oarecare aprecieri (fără a uita, se înţelege, implantările de populaţie alogenă), intervalul de timp care se deschide cu aşezarea vizigoţilor în Imperiu marchează începutul decisiv, după ei, al procesului de transformări politico-economice şi etnice care vor duce la colapsul de la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea.

Într-adevăr, aşa cum scria în 1938 Radu Vulpe, anii care au urmat trecerii unei părţi a vizigoţilor în Imperiu şi dezastrului de la Adrianopol (378) au marcat „începutul unui trist capitol din istoria Dobrogei"[15]. Această stare de lucruri însă se circumscrie situaţiei dificile prin care a trecut Imperiul de la Constantinopol în intervalul de timp cuprins între sfîrşitul domniei împăratului amintit şi Zenon (379—491). Luptele cristologice, pe plan intern, şi ameninţările barbare, pe plan extern, au afectat profund organismul politic oriental[16]. Evenimentele se resimt şi în teritoriul dobrogean, unde, ca şi în alte provincii balcanice, se constată criza *limes*-ului[17], dezorganizarea vieţii economice, dispariţia *villae*-lor, începutul procesului de ruralizare a aşezărilor urbane, apariţia zonelor locuite de federaţi pe lîngă vechile centre[18]. Descoperirile arheologice completează acest tablou sumbru,

---

[11] V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea,* Tulcea, 1983, p. 150.

[12] V. Lungu, O. Bounegru, Al. Avram, *Cercetările arheologice din aşezarea romană rurală de la Histria beta,* în „Pontica", 17, 1984, p. 93.

[13] V. Barbu, *Dobrogea în vremea lui Gallienus,* în „Pontica", 11, 1978, p. 143—150 ; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană,* Bucureşti, 1977, p. 101—102.

[13a] *Ibidem,* p. 103.

[14] I. Barnea, în DID, *II,* p. *370—428* ; A. Aricescu, *op. cit.,* p. 112—114 ; I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare,* Bucureşti, 1982 ; M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia Minor şi Notitia Dignitatum,* Bucureşti, 1988.

[15] R. Vulpe, HAD, p. 317.

[16] V. şi S. Brezeanu, în *Istoria medie universală* (coord. R. Manolescu), Bucureşti, 1981, p. 62—65 ; St. Runciman, *Byzanz. Von der Gründung bis Fall,* München, 1983, p. 39—44.

[17] I. Barnea, în DID, II, p. 406—409 ; A. Aricescu, *op. cit.,* p. 169 ; Em. Popescu, *Epigraphische Beitrage zur Organisation des Scythischen Limes im 4.—6. Jh.,* în *Limes. Akten des XI internationalen Limes-Kongresses (Székesfehérvár, 30.8—6.9. 1976),* Budapest, 1977, p. 466 ; M. Zahariade, *op. cit.,* p. 155—158 (cu trimiteri şi pentru provinciile *Dacia Ripensis* şi *Moesia Secunda).*

[18] R. Vulpe, HAD, p. 318—321 ; I. Barnea, în DID, II, p. 402—409 ; idem, *Les villes de la Scythia Minor aux cours des V-e—VI-e siècles,* în „Association Internationale d'Études de Sud-Est Européen. Bulletin" (extras), Bucarest, 10, 1972, 2, p. 143—144 (infra, „Bulletin AIESEE") ; Em. Popescu, *Contributions à la geographie historique de la Péninsule Balkanique aux V-e—VIII-e siècles de notre ère,* în „Dacia", N.S., 13, 1969, p. 409—410 ; Al. Barnea, *Viaţa economică în Dobrogea în secolele IV—VII e.n.,* rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1983, p. 4, 19.

dar, în acelaşi timp, ne dezvăluie şi imagini contrare: *distrugerile n-au avut aceeaşi intensitate pe întreg intervalul şi nici n-au afectat uniform teritoriul provinciei.*

Astfel, urme ale distrugerilor provocate de insurecţia vizigoţilor apar în mai multe localităţi[19]. La *Argamum* (Capul Dolojman, jud. Tulcea), nivelul al III-lea de locuire romană, surprins în zona din afara valurilor, la o distanţă de aproximativ 300 m SV de zidul de apărare, se întrerupe după momentul 378 e.n., întreaga zonă fiind afectată de o necropolă plană de înhumaţie. Tot în această aşezare, incinta de sud a suferit o distrugere ce pare a fi cauzată de acelaşi eveniment, aşa cum probează emisiunile monetare descoperite în zonă[20]. Distrugerile provocate de atacurile vizigote din timpul lui Valens sînt documentate şi la *Histria*, unde un întreg cartier (cel de vest) a fost părăsit şi transformat într-o necropolă de înhumaţie[21]. De asemenea, la *Dinogetia* (Gărvăn, jud. Tulcea) zidul prezintă urme de distrugeri, iar o stradă din sectorul D şi termele din afara incintei şi-au încetat existenţa[22]. Burgul de la Babadag-Topraichioi trece, de asemenea, prin momente dificile, aşa cum probează tezaurul nr. 1, încheiat cu monede din 378[23]. Urmele de dărîmături de pe latura sudică a zidului de incintă a fortificaţiei de la *Thalamonium-Halmyris* (Independenţa, jud. Tulcea) sînt puse în legătură, cu probabilitate, tot cu evenimentele care au marcat sfîrşitul domniei lui Valens[24]. Tot atunci este distrusă ferma romană de la Teliţa, punctul la „Pod" (jud. Tulcea)[24a]. În sfîrşit, tezaurele monetare de la Nalbant (jud. Tulcea), Tatlageac, Straja (pe litoral), Babadag-Topraichioi şi dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea[25] dau expresie aceloraşi evenimente politico-militare. În provincii apropiate se constată, de asemenea, distrugerea sau încetarea existenţei unor aşezări sau locuinţe[26].

Invaziile hunice au avut consecinţe la fel de distrugătoare[27]. Afectat a fost în primul rînd *limes*-ul, unde autoritatea imperială este serios prejudiciată. Priscus (*Fragm.*, 1) menţionează că printre cetăţile şi castrele de pe malurile Dunării dis-

---

[19] Despre aceste evenimente — cf. I. Barnea, în DID, II, p. 393—401.

[20] M. Coja, *Cercetări noi în aşezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum,* în BMI, 41, 1972, 3, p. 36, 38; idem, *Une bouche de ceinture paléochrétienne en bronze à Argamum,* în „Dacia", N.S., 26, 1982, 1—2; M. Mănucu Adameşteanu, *Un mormînt germanic din necropola cetăţii Argamum,* în SCIVA, 31, 1980, 2, p. 319, nota 20.

[21] Al. Suceveanu, *Histria,* VI, Bucureşti, 1982, p. 35, 89 (cu bibliografia).

[22] I. Barnea, *Les thermes de Dinogetia,* în „Dacia", N.S., 11, 1967, p. 225—252; Al. Barnea, *Dinogetia 1978. Raport privind săpăturile arheologice din sectorul D, via principalis (II),* în „Materiale", 13, 1979, p. 205—206; idem, *Dinogeţia III. Precizări cronologice,* în „Peuce", 9, 1984, p. 340; o bibliografie asupra *Dinogetiei* — cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 132—134.

[23] *Ibidem*, p. 153.

[24] M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaiţ, Cristina Opaiţ, F. Topoleanu, *Early and Late Roman Fortification at Independenţa, Tulcea County,* în „Dacia", N.S., 31, 1987, 1—2, p. 103; M. Zahariade, *op. cit.*, p. 154.

[24a] V. H. Baumann, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în ferma romană de la Teliţa, punctul la „Pod" (jud. Tulcea), în anul 1980,* în „Peuce", 9, 1984, p. 58.

[25] Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu et. E. Nicolae, *Axiopolis aux III-e—VII-e siècles de n.è. à la lumière des decouvertes monétaires,* în SCN, 9, 1989, p. 57 (cu bibliografia); pentru monedele descoperite din perioada 378—383, v. V. Butnariu, *Monedele romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—491). II. Perioada 324—383,* în AM, 12, 1988 (la *Tropaeum Traiani*, Dunăreni—„*Sacidava*", Histria — cu bibliografia).

[26] Pentru distrugerile de la *Iatrus* (Krivina, jud. Ruse, Bulgaria) şi *Novae* (Şviştov, jud. Tîrnovo, Bulgaria), în *Moesia Secunda,* v. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 107 şi, respectiv, 105; pentru încetarea *villae*-lor romane de lîngă Mikhailovgrad şi de lîngă Makresh, jud. Vidin, Bulgaria, v. rapoartele de săpături ale lui G. Alexandrov şi Y. Athanassova din vol. 4 (1979) şi, respectiv, 8 (1983) din „Izvestiia na muzeite v Severozapadna Bălgariia", Sofia.

[27] Pentru atacurile hunice, v. I. Barnea, în DID, II, p. 402—408.

truse sau anexate de Attila se numărau *Carsium* şi *Noviodunum* din *Scythia Minor*. Investigaţiile arheologice au putut surprinde aspecte ale distrugerilor hunice la *Dinogetia*[28], *Aegyssus* (Tulcea)[29], Babadag-Topraichioi[30], *Troesmis* (punct Igliţa, com. Turcoaia, jud. Tulcea)[31], *Capidava* (Capidava, jud. Constanţa)[32], *Sacidava* (deal Muzait, sat Dunăreni, jud Constanţa)[33]. În interiorul provinciei, se pare că ar fi avut de suferit *Ulmetum* (com. Pantelimonul de Sus, jud. Constanţa), unde pentru perioada Theodosius II—Iustinian se observă o sărăcie a materialului arheologic[34]. De asemenea, circulaţia monetară defectuoasă din unele localităţi n intervalul de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi primele decenii ale secolului următor (*Axiopolis* — Hinog, jud. Constanţa, *Tropaeum Traiani* — Adamclisi, jud. Constanţa, *Troesmis*) sau acumulările din tezaure de la Babadag — Topraichioi, *Tomis* — Constanţa, Beştepe (com. Mahmudia, jud. Tulcea) sau *Ulmetum*[35] sînt puse în legătură cu aceeaşi situaţie dificilă prin care trecea provincia.

Dar această situaţie precară nu este particulară doar *Scythiei Minor*, ci afectează zone mai întinse de la Dunărea de Jos ; distrugerile suferite de aşezările din *Moesia Secunda*[36] şi *Dacia Ripensis*[37], spre exemplu, sînt cele mai elocvente în acest sens.

Cu toate dificultăţile pe care le întîmpină la graniţa sa dunăreană, statul roman face eforturi sporite pentru a controla situaţia, cel puţin în momentele de acalmie sau pe anumite porţiuni de teritoriu neafectate de invazii. În acest sens, grija autorităţii imperiale de a reface sau consolida unele aşezări de pe *limes* ori din interiorul provinciei a fost permanentă. De asemenea, administraţia militară şi civilă funcţionează fără intermitenţe iar activitatea productivă şi comercială nu încetează. Desigur, anumite modificări în topografia şi aspectul aşezărilor au fost inevitabile, dar, pe ansamblu, *viaţa publică de tip roman continuă, structurile politice, economice şi militare tradiţionale se menţin, infirmînd astfel ideea despre barbarizarea provinciei şi scoaterea ei treptată din sfera civilizaţiei romane*. Cîteva date sînt relevante în acest sens. Astfel, cercetările arheologice au demonstrat faptul că, în ciuda unei instabilităţi periodice la graniţa dunăreană şi în provinciile limitrofe, domniile lui Theodosius I (379—395), Arcadius (395—408) şi Theodosius II (408—450) s-au caracterizat printr-o susţinută activitate constructivă atît în *Scythia Minor*[38], precum şi în alte provincii dunărene[39].

---

[28] I. Barnea, *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines du Bas-Danube*, în RESEE, 9, 1971, 3, p. 346 ; Al. Barnea, *op. cit.*, în „Peuce", 9, 1984, p. 340.

[29] A. Opaiţ, *Aegyssus '76 — raport preliminar*, în „Pontica", 10, 1977, p. 309 ; A. Opaiţ, A. Sion, I. Vasiliu, *Aegyssus '79*, în „Materiale", 14, p. 270—271, 275 ; o bibliografie la M. Zahariade, *op. cit.*, p. 138.

[30] A. Opaiţ, M. Zahariade, *Cercetările arheologice de la fortificaţia romano-bizantină de la Topraichioi-Babadag*, în „Materiale", 14, p. 335—341 ; A. Opaiţ, *O nouă fontificaţie romano-bizantină în nordul Dobrogei — Topraichioi. Raport preliminar*, în „Materiale", 13, p. 325—331 (=în „Peuce", 8, 1980, p. 419—421).

[31] V. H. Baumann, *Observaţii topo-stratigrafice asupra locuirii de la Troesmis (casetele 1—40)*, în „Peuce", 8, 1980, p. 180 ; bibliografia despre *Troesmis* la M. Zahariade, *op. cit.*, p. 130.

[32] Em. Doruţiu-Boilă, în *Dicţionar de istorie veche a României (paleolitic — secolul X)*, Bucureşti, 1976, p. 128 ; bibliografia despre *Capidava* la M. Zahariade, *op. cit.*, p. 125.

[33] *Ibidem*, p. 121.

[34] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum* (I), în AAR, Seria II, Tom XXXIV, p. 597 ; idem, II, în *ibidem*, Seria II, Tom XXXVI, p. 403.

[35] Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu et. E. Nicolae, *op. cit.*, în SCN, 9, 1989, p. 57—58 (cu bibliografia).

[36] M. Zahariade, *op. cit.*, p. 107—108, 155—156 (*Iatrus*).

[37] *Ibidem*, p. 156 (cu bibliografia).

[38] V. şi I. Barnea, în DID, II, p. 405—406.

[39] Despre refacerile din *Moesia Secunda*, cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 105, 154 (*Novae II*), 156 (*Tirizis*) (cu bibliografia).

Nivelurile arheologice de la *Dinogetia*[40], *Capidava*[41], Babadag-Topraichioi[42], *Thalamonium-Halmyris*[43], *Histria*[44], *Tomis*[45], *Tropaeum Traiani*[46], *Sacidava*[47], Ovidiu (jud. Constanța)[48], *Argamum*[48a], probează convingător interesul constant al împăraților constantinopolitani pentru această regiune[49]. Persistența formelor administrative specifice Imperiului este, de asemenea, documentată prin unele inscripții, cum este cea găsită la Tuzla, care menționează pe *Flavius Secundus — comes et*

---

40 Așezarea își păstrează caracterul cvasiurban în a doua jumătate a secolului IV și la începutul secolului V — cf. Al. Barnea, *op. cit.*, în „Materiale", 13, p. 206 ; idem, *op. cit.*, în „Peuce", 9, 1984, p. 340—341.

41 Monedele descoperite arată că la cumpăna dintre secolele IV și V funcționează *hypocaust*-ul și *praefurnium*-ul — cf. Z. Covacef, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din sectorul V al cetății Capidava (campaniile din anii 1975, 1976, 1978 și 1979)*, în „Pontica", 13, 1980, p. 268 (= în „Materiale", 13, p. 179).

42 S-au surprins două refaceri — sub Theodosius I și Theodosius II ; cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 154—155, 156.

43 M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaiț, Cristina Opaiț, F. Topoleanu, *op. cit.*, în „Dacia", N.S., 31, 1987, 1—2, p. 103 ; M. Zahariade, *op. cit.*, p. 155 (refacerea nivelului VIIb sub Theodosius I), 156—157 (refacerea nivelului VIII în primele decenii ale secolului V).

44 Sub Theodosius I și Arcadius zidul de incintă a suferit unele modificări : laturile de N și E ale turnului A au fost deplasate spre exterior, iar incinta curtinei de NE a fost retrasă spre interior — cf. C. Domăneanțu și A. Sion, *Incinta romană tîrzie de la Histria. Încercare de cronologie*, în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 385 (cu bibliografia) ; în secolul V a început funcționarea unor zone extramurane, cf. *Histria*, VI, p. 24—27 (pentru acestea cf. și M. Zahariade, *op. cit.*, p. 154, 156) ; în sfîrșit, în același secol, circulația monetară se menține la cote satisfăcătoare, chiar și în momente mai dificile (anii 424, 425—449, 458—491) — cf. H. Nubar, *Histria*, III, București, 1973, p. 74, 76.

45 Cercetările din Parcul Catedralei au dat la iveală mai multe complexe datate, pe bază de monedă, în secolul V — cf. A. Rădulescu, C. Scorpan, *Rezultatele preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei) 1971—1974*, în „Pontica", 8, 1975, p. 11 ; în a doua parte a secolului V a fost construită bazilica mare, așa cum indică situația stratigrafică și o monedă din perioada preanastasiană — cf. A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1966, p. 75.

46 În timpul lui Theodosius I a fost realizat un nou nivel al străzii *forensis* și s-au ridicat noi clădiri ; sub Theodosius II s-au efectuat lucrări de consolidare la zidul de incintă, șanțul de apărare din zona estică a fost abandonat, s-au refăcut unele clădiri iar în imediata apropiere a porților de E și de S s-au construit clădiri de zid legat cu pămînt — „probabil locuințe pentru federați goți" ; în sfîrșit, circulația monetară este „mulțumitoare" — cf. pentru toate aceste aspecte, *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, București, 1979, p. 229 ; I. Barnea, *Cetatea Tropaeum Traiani în lumina ultimilor săpături arheologice*, în „Pontica", 10, 1977, p. 403—404 ; A. Panaitescu, *Descoperiri pe via forensis a municipiului Tropaeum Traiani*, în „Pontica", 12, 1979, p. 199—200 (= în „Materiale", 13, p. 249) ; idem, în „Materiale", 15, p. 355—356 ; Al. Barnea, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 295.

47 Nivelul IV refăcut sub Theodosius II — cf. M. Zahariade, *op. cit.*, p. 121, 156.

48 Așa o indică o monedă de bronz de la Honorius-Theodosius (408—423) descoperită în apropierea curtinei de est, în interiorul așezării, pe un pavaj de blocuri de piatră — cf. M. Bucovală, Gh. Papuc, *Date noi despre fortificația de la Ovidiu, municipiul Constanța (campania 1980)*, în „Pontica", 14, 1981, p. 214 (= în „Materiale", 15, p. 353) ; idem, *Cercetări arheologice în fortificația romano-bizantină de la Ovidiu (municipiul Constanța)*, în „Materiale", 16, p. 171.

48a Către sfîrșitul secolului IV e.n. a fost construită *basilica III* — cf. Al. Barnea, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 298.

49 V. Velkov, unul din autorii lucrării D II, recunoaște faptul că în prima jumătate a secolului V „bizantinii au continuat să consolideze frontiera dunăreană" (p. 15).

dux al provinciei[50], şi cea funerară de la *Tomis*, care aminteşte de un *principalis* — deci un membru în curia oraşului[51]. Grija autorităţilor pentru refacerea drumurilor provinciei[52], circulaţia monetară mulţumitoare din aşezări ca *Histria*[53], *Tomis*[54], *Tropaeum Traiani*[55], *Capidava*[56], Cernavodă[57] şi *Sacidava*[58] sau acumulările de monede de la Mircea Vodă[59] şi Beştepe (com. Mahmudia, jud. Tulcea)[60] demonstrează continuitatea vieţii economice tradiţionale. În sfîrşit, puternica ascensiune a creştinismului şi, în consecinţă, aderenţa populaţiei la suprastructura Imperiului îşi găsesc deplina expresie în faptul că *Tomisul* devine, la cumpăna dintre secolele IV şi V, un arhiepiscopat autocefal[61].

Toate acestea — departe de a înfăţişa realitatea istorică în întreaga sa complexitate — nu lasă nici o urmă de îndoială asupra ***caracterului romano-bizantin al civilizaţiei provinciei, al continuităţii structurilor anterioare, total deosebite de cele ale migratorilor, existenţei unei populaţii numeroase, cîştigată de mult la un mod de viaţă avansat.*** **Privită din această perspectivă, situaţia din** ***Scythia Minor*** în secolul al V-lea nu se deosebeşte cu nimic de cea din alte teritorii de graniţă ale Imperiului, la fel de expuse perturbărilor veacului amintit. Comparaţia cu *Raetia* şi *Noricum* ni se pare cea mai relevantă. Aici, scrie Helmut Castritius, „die Zugehörigkeit der donaulpenländischen Bevölkerung zum Imperium Romanum bis ins späte 5. Jahrhundert erschöpfte sich geneigt zu sagen, ideologischen — **Bereich. Vielmehr manifestierte sie sich ganz konkret in Existenz und Funktio**nieren einer wenn auch in ihrem Umfang reduzierten römischen Verwaltung und in einem entsprechenden, von deren Normen und Prinzipien bestimmten Verwaltungshandeln der lokalen und regionalen Funktionsträger und Autoritäten, bis der politische Kollaps Westroms neue Formen von Herrschaft und Verwaltung erforderlich machte"[62].

---

[50] *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, nr. 86 (*infra*, IGLR) ; Em. Popescu, *Praesides, duces et episcopatus provinciae Schytiae im Lichte einiger Inschriften aus dem 4. bis 6. Jh.*, în *Epigraphica. Travaux dediés au VII-e Congrès international d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 7—15 septembre 1977)*, Bucureşti, 1977, p. 264—271 ; M. Zahariade, *op. cit.*, p. 44—45.

[51] IGLR, nr. 36 ; pentru perpetuarea instituţiilor tradiţionale din oraşele schythice, v. Em. Popescu, *Zur Geschichte der Stadt in Kleinskythien in der Spätantike. Ein epigraphischer Beitrag*, în „Dacia", N.S., 19, 1975, p. 173—182.

[52] Un stîlp miliar de la Abtaat (Bulgaria), care menţionează numele împăraţilor Valentinian II, Theodosius I şi Arcadius — cf. I. Barnea, în DID, II, p. 461, 463.

[53] H. Nubar, *Histria*, III, p. 74, 76.

[54] A. Vertan, G. Custurea, în „Pontica", 15, 1982, p. 277 (AE de la Arcadius şi Honorius, anii 395—408) ; B. Mitrea, în „Dacia", N.S., 31, 1988, 1—2, p. 217 (monede de la Leon I, 457—474).

[55] *Tropaeum Traiani*, I, p. 229.

[56] Z. Covacef, *op. cit.*, în „Pontica", 13, 1980, p. 269 (monede de la Arcadius, 383—392, şi Theodosius I, 395—408).

[57] A. Vertan, G. Custurea, în „Pontica", 13, 1980, p. 354 (AE de la Arcadius, anii 395—408).

[58] *Ibidem*, AE de la Arcadius, anii 383—392 ; un AE descoperit într-o localitate necunoscută din Dobrogea, cf. *ibidem*, 15, 1982, p. 281.

[59] Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu et E. Nicolae, *op. cit.*, în SCN, 9, 1989, p. 58 ; cf. şi tezaurul de la Ulmetum — *ibidem*.

[60] Gh. Poenaru Bordea şi R. Ocheşeanu, *Tezaurul monetar din secolul al V-lea e.n. de la Beştepe, com. Mahmudia, jud. Tulcea*, în „Symposia Thracologica", 7, Tulcea, 1989, p. 372.

[61] Em. Popescu, *The City of Tomis as an autocephalous Archibishopric of Scythia Minor (Dobrudja). Remarks on the Chronology of Epiphanius Notitia*, în „Byzantiaka", 6. 1986, p. 123—148 (*non vidi !*) — *apud* idem, în MB, 37, 1987, 4, p. 46.

[62] H. Castritius, *Die Grenzverteidigung in Rätien und Noricum im 5. Jarhundert n. Chr. Ein Beitrag zum Ende der Antike*, în H. Wolfram, A. Schwarcz (herausgeber), *Die Bayern und ihre Nachbarn*, I. *Berichte der Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung 25. bis 28. Oktober 1982, Stift Zwelttl, Niederösterreich*, Wien, 1985, p. 28.

Percepînd din acest unghi de vedere evenimentele din *Scythia Minor*, se poate da o explicaţie mai profundă altor două aspecte. În primul rînd, va putea fi mai bine înţeleasă excepţionala înflorire a provinciei în perioada Anastasius I — Justinian I (491—565), întrucît îi vor fi cunoscute premisele, condiţiile specifice care au determinat-o, în contextul mai larg al revitalizării Imperiului în intervalul amintit [63]. Pe de altă parte, pornind tocmai de aici — şi asupra acestui lucru vom reveni —, se poate demonstra mai uşor netemeinicia unor afirmaţii ale autorilor celor două istorii ale Dobrogei despre „rarefierea" şi „exterminarea" populaţiei teritoriului, „schimbarea", în sensul barbarizării, a formelor economice, politice şi culturale antice, „la disparition presque complète de tout une série de villes et de forteresses situées sur le Bas-Danube, ainsi que sur le littoral de la Mer noire" (D II, p. 7) [64].

Un alt moment din istoria *Scythiei Minor* care stă sub semnul continuităţii şi rupturii se deschide începînd cu ultima parte a domniei lui Iustinian şi se prelungeşte pînă în secolul al VII-lea. Evenimentele care s-au desfăşurat între limitele temporale indicate au avut, în opinia istoricilor bulgari, consecinţe dezastruoase pentru teritoriul dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră, transformat acum într-o adevărată *terra deserta*, umplută de triburile slave şi proto-bulgare trecute în Imperiu [65]. Drept urmare, aşa cum susţinea M. Gyöny în 1944, orice discuţie asupra continuităţii în Dobrogea pentru perioada ulterioară este o „naivitate" [66].

Din nou, însă, situaţia de la Dunărea de Jos trebuie judecată nu doar din perspectivă pur locală, ci integrată în contextul mai larg al istoriei Imperiului în momentul amintit; evenimentele care au avut loc şi transformările care s-au produs vor trebui corelate cu cele din alte regiuni ale organismului politic romano-bizantin. O asemenea viziune va permite stabilirea mai clară a similitudinilor şi delimitarea mai nuanţată a elementelor specifice. Istoriografia noastră a realizat deja acumulări importante în acest sens [67].

---

[63] V. şi I. Barnea, în DID, II, p. 406 şi urm.; idem, *op. cit.*, în „Bulletin AIESEE", 10, 1972, 2, p. 143—147; idem, în I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicorescu, *Cultura bizantină în România*, Bucureşti, 1971, p. 26—34; Em. Popescu, *op. cit.*, în „Dacia", N.S., 19, 1975, p. 181—182.

[64] Cf. şi *Istoria na Dobrudja*, p. 192—193, *apud*. P. Alexandrescu et. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 171—172; dar ceea ce este mai interesant şi, în acelaşi timp, cu totul de neînţeles pentru autorii lucrărilor menţionate e că chiar V. Velkov, într-o lucrare fundamentală asupra oraşelor din *Thracia* şi *Dacia* la sfîrşitul antichităţii arată, printre altele: „some towns were sacked in the fourth, fifth and sixth centuries but the destruction was not on such a large scale as to bring their life to and end"; după distrugerile vizigote, hunice şi ostrogote, „the large towns continued to develop although with less vigour in their traide and with some changer in their way of life"; „Indeed in the fifth and sixth centuries the towns were not what had been before and declined, in some respects, but nevertheless they continued to develope, although under changed circumstances" (printre aceste oraşe sînt menţionate şi *Durostorum*, *Noviodunum* şi *Tomis* din *Scythia Minor*) — cf. V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Amsterdam, 1977, p. 283—286 — *apud ibidem*, p. 172—173.

[65] D. Angelov, *op. cit.*, în Études balkaniques", 4, 1969, p. 14—37.

[66] M.-Gyöny, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion*, Budapest, 1944, p. 102—103, 105, *apud* Em. Popescu, *Ştiri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: episcopia de Axiopolis*, în vol. *Monumente istorice şi izvoare creştine. Mărturii de străveche existenţă şi de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos şi al Dobrogei*, Galaţi, 1987, p. 216 (mai jos titlul volumului se va abrevia MIIC).

[67] M. Sâmpetru, *Situaţia imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul celui de-al VII-lea*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—245; M. Comşa, *Unele consideraţii privind situaţia de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII*, în „Apulum", 12, 1974, p. 300—318; P. Diaconu, *La Dobroudja et Byzance à l'époque de la genese du peuple roumain (VII-e—X-e siècles)*, în „Pontica", 14, 1981, p. 217—220; A. Petre, *Byzance et Scythie Mineure au VII-e siècle*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 555—568; vezi şi bibliografia de la notele următoare.

Ceea ce trebuie subliniat de la început, credem, este faptul că *invaziile barbare din răstimpul amintit nu au generat, prin ele însele, fenomenele care s-au produs în Dobrogea și aiurea în Imperiu ; ele au precipitat doar derularea evenimentelor, au imprimat o cadență dinamică proceselor în curs, au accelerat fenomenele incipiente.* Din această perspectivă, istoriografia contemporană a surprins o serie de aspecte, care nu sînt străine nici teritoriului dobrogean. Astfel, s-a putut constata că, în ciuda unei evidente „diversități regionale“ [68], sistemul urban al *Illyricum*-ului în secolele VI—VII supraviețuia doar „prin el însuși“, sub o „aparentă imobilitate“, în fapt fiind subminat de procese care îi dădeau o cu totul altă natură decît cea din epoca anterioară [69]. Modificările începuseră lent, o dată cu întărirea autonomiei citadine, ruralizarea progresivă, creșterea ponderii economiei locale, decăderea circulației bănești și, în consecință, dispariția treptată a opoziției oraș—mediu rural ; delimitările calitative făcute de Procopius în *De aedificiis* (IV) sînt cea mai elocventă dovadă în acest sens [70]. Astfel, prăbușirea aproape generală a orașelor balcanice la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea [71], dar și continuitatea anumitor forme de civilizație capătă o altă perspectivă ; ofensiva migratorilor, concomitentă la granițele Imperiului, nu va face decît să dinamizeze modificările în curs.

În al doilea rînd, prezența neamurilor stepei în ținuturile Imperiului nu trebuie privită doar sub aspectul impactului, al continuumului distructiv ; s-a relevat necesitatea delimitării între *ofensiva belicoasă, raiduri și incursiuni de pradă, infiltrări, colonizări pașnice și așezări stabile, s-au identificat anumite rute de acces pe teritoriul roman* [72]. În egală măsură, se impune observarea atentă a raporturilor dintre civilizația locală și cea alogenă, a factorilor cărora se datorează perpetuarea unor forme tradiționale de cultură. Pornind de aici, credem, poate fi înțeles mai bine momentul care a marcat debutul a ceea ce istoricii numesc „la grande brèche“ (D. A. Zakythinos) sau „ruptura cu trecutul: (K. Krumbacher) a civilizației antice, practic „începutul epocii medievale“ în Europa orientală [73].

De aceste procese nu este străin nici teritoriul cuprins între Dunărea de Jos și Marea Neagră. Astfel, elementele economiei naturale se fac simțite în provincie încă în secolul al V-lea, cînd circulația monetară din unele orașe — ca din întreg Imperiul [74], de altfel — e destul de modestă [75] ; ea se va agrava, după momentul de revitalizare din timpul lui Anastasius—Iustinian, la sfîrșitul secolului al VI-lea și mai ales în primele decenii ale secolului al VII-lea, cînd „primatul economiei

[68] B. Bavant, *La ville dans le nord de l'Illyricum (Pannonie, Mèsie I, Dacie et Dardanie)*, în vol. *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12—14 mai 1982)*, Roma, 1984 *(infra, Villes et peuplement)*, p. 245.

[69] J. Michel Spieser, *La ville en Grèce du III-e au VII-e siècle*, în *ibidem*, p. 335.

[70] G. Dagron, *Les villes dans l'Illyricum protobyzantin*, în *ibidem*, p. 1—20 ; B. Bavant, *op. cit.*, în *ibidem*, p. 287.

[71] P. Lemerle, *Conclusion*, în *ibidem*, p. 519 ; pentru descompunerea orașului în secolele V—VII în diferite regiuni din Illyricum, v. și V. Popovič, *Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrh. n. Chr.*, în *Palast und Hütte. Tagunsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humbold-Stifung (Berlin, 25—30 Nov. 1979)*, Mayence, 1982, p. 545—566.

[72] Cf. D. Gh. Teodor, *Orgines et voies de pénétration des Slaves au sud de Bas-Danube (VI-e—VII-e siècles)*, în *Villes et peuplement*, p. 63—84 ; B. Ferjančić, *Invasions et installation des Slaves dans les Balkans*, în *ibidem*, p. 85—108.

[73] Em. Condurachi și R. Theodorescu, *Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (II)*, în RdI, 34, 1981, 2, p. 185 ; de altfel, din punct de vedere al situației politico-militare a Imperiului, intervalul cuprins între domniile lui Iustin II și Heraclius (565—641) a fost apreciat ca o „sinusoidă“, în care momentele de descreștere (Iustin II, Phocas) alternează cu cele de ascensiune (Tiberiu II Mauriciu, Heraclius) — cf. P. Goubert, *Byzance avant l'Islam*, I. *Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien. L'empereur Maurice*, Paris, 1951, p. 23—27.

[74] V. Mihăilescu-Bîrliba, *Les monnaie romaine chez la Daces orientaux*, București, 1980, p. 214, 217, 246 (cu bibliografie).

[75] I. Barnea, *op. cit.*, în „Bulletin AIESEE“, 10, 1972, 2, p. 168—171.

naturale" afectează toate pieţele Imperiului [76]. Desigur că de acest ultim aspect nu este străină şi situaţia politică şi militară defectuoasă a Bizanţului la Dunărea de Jos ca urmare a invaziilor avaro-slave [77], dar important este că fenomenele se conjugă. Pe de altă parte, existenţa celor 15 centre episcopale din provincie [78] ne duce cu gîndul la rolul important al factorului ecleziastic în administraţia urbană, întărit, cum se ştie, prin legislaţia lui Iustinian şi Iustin al II-lea; or, aşa cum s-a remarcat, aceasta implică o întărire a autonomiei oraşelor [79]. În sfîrşit, procesul continuu de diferenţiere între aşezările urbane este bine reflectat în izvoarele literare. Către 520, Ştefan din Bizanţ desemna drept *polis*, aşadar oraş în sens tradiţional, *Bizone, Histria* şi *Tomis*, pe cînd *Callatis* apărea ca *polichnion* — oraş de importanţă secundară [80]. Procopius, de asemenea, face distincţia între *polis*, singura calificată astfel fiind *Ibida* (Slava Rusă, jud. Tulcea) *(De aedif.*, IV, 7, 19), şi fortăreţe *(phrouria)*, enumerînd printre acestea *Troesmis, Noviodunum, Callatis, Zaldapa* (Abtaat, Abrit, Bulgaria), *Axiopolis, Carsium, Tomis, Argamum, Constantiniana* şi altele necunoscute (IV, 11) [81]. Unele aspecte au putut fi surprinse şi arheologic. Într-o monografie aflată în curs de apariţie, Al. Barnea a ajuns la concluzia că pe parcursul secolelor IV—VI aşezările fortificate dobrogene s-au transformat în adevărate „aglomeraţii urbane cu aspect quasimedieval", fapt probat prin remanierile unor incinte sau artere de circulaţie, dispariţia unor edificii şi amenajări de factură antică (templul, forul), predominanţa basilicilor creştine şi a pieţelor comerciale etc. [82]. Sfîrşitul epocii romano-bizantine va aduce o accelerare a proceselor, responsabilă în bună măsură fiind şi situaţia grea a Imperiului. Demantelarea voită a unor incite, ca la *Tropaeum Traiani* [83], remanierea altora, ca la *Histria* [84], sau restrîngerea suprafeţei locuibile, ca la *Troesmis* [85] şi *Capidava* [85a], probează „părăsirea treptată" a cetăţilor, simplificarea şi ruralizarea vieţii citadine. Cum se arăta mai sus, situaţia oraşelor dobrogene e similară altora din provincii apropiate. Spre exemplu, la *Justiniana Prima* (în *Dacia Mediteraneea)* (Caričin Grad, Iugoslavia) procesul de destrămare a structurilor urbane iniţiale a început în timpul lui Iustin II (anul 567/568), invaziile avarilor finalizînd procesul [86]. De asemenea, la *Sirmium (Pannonia Secunda)* (Sremska Mitrovica, Iugoslavia) se constată pe tot parcursul secolului V o diseminare a locuitorilor în grupuri mici, izolate unele de altele, în veacul următor habitatul restrîngîndu-se doar la zona sudică a oraşului [87].

---

[76] R. Ocheşeanu, *Cîteva monede bizantine din secolele VII—XI e.n. descoperite în Dobrogea*, în „Pontica", 14, 1981, p. 309; cf. şi Al. Barnea, *op. cit.*, p. 19.

[77] R. Ocheşeanu, *op. cit.*, în „Pontica", 14, 1981, p. 309.

[78] V. studiile lui Em. Popescu citate la notele 18 şi 50, precum şi idem, *Contributions à la géographie historique de la péninsule balkanique aux V-e—IX-e ss. de notre ére* în *Actes du premier Congrès international d'études balkaniques a et sud-est européennes*, III, p. 289—290.

[79] G. Dagron, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 14.

[80] Cf. şi I. Barnea, *op. cit.*, în „Bulletin AIESEE", 10, 1972, 2, p. 147.

[81] *Ibidem*, p. 151—152; Em. Popescu, *op. cit.*, în „Dacia", N.S., 19, 1975, p. 176; pentru distincţiile calitative ale lui Procopius, G. Dagron, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 7; pentru identificarea localităţilor menţionate de Procopius, v. A. Aricescu, *Quelques precisions sur la carte de la Scytie Mineure*, în „Dacia", N.S., 14, 1970, p. 297—309; idem, *Încercare nouă de înţelegere a ştirilor date de Procopius din Caesareea despre teritoriul Dobrogei în vremea lui Iustinian*, în „Pontica", 5, 1972, p. 329—347; idem, *Les fortifications de la Dobroudja à l'époque de Justinien*, în *Actes du XIV-e Congrès international des études byzantines, Bucarest, (6—12 septembre 1971)*, II, Bucureşti, 1975, p. 495—501; idem, *Armata în Dobrogea romană.*

[82] Al. Barnea, *op. cit.*, p. 9.

[83] *Tropaeum Traiani*, 1, p. 39.

[84] C. Domăneanţu şi A. Sion, în SCIVA, 32, 1982, 4, p. 388—391.

[85] V. H. Baumann, *op. cit.*, în „Peuce", 8, 1980, p. 180—181; I. Bogdan-Cătăniciu, *Consideraţii privind zona arheologică Troesmis*, în RMM-MIA, 2, 1984, p. 47.

[85a] Z. Covacef, *op. cit.*, în „Pontica", 13, 1980, p. 268.

[86] V. Kondić—V. Popović, *Caričin Grad. Site fortifié dans l'Illyricum byzantin*, Beograd, 1977 (în sîrbă şi franceză), p. 374, 379, 380, 382.

[87] B. Bavant, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 263.

Datele prezentate pînă aici evidenţiază cu claritate faptul că *Scythia Minor* este afectată de aceleaşi procese care au jalonat istoria Imperiului oriental în antichitatea tîrzie. *Nu se justifică, aşadar, raţionamentele cu tentă catastrofală formulate de istoricii bulgari, nu au specificitate concluziile extrase din analize limitate.*

Aceeaşi situaţie se degajă şi din luarea în discuţie a consecinţelor pe care le-au avut invaziile barbare în perioada amintită. Fără a relua aici „filmul" confruntărilor militare din zona Dobrogei dintre armatele imperiale şi cele kutrigure sau avaro-slave — ele au fost atent şi competent studiate de istoriografia română [88] —, interesul va fi orientat spre reflectarea arheologică a fenomenelor de continuitate şi discontinuitate în civilizaţia provinciei. Din această perspectivă, o problemă aparte este aceea a supravieţuirii populaţiei la şocul avaro-slav de la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea. După istoriografia bulgară, autohtonii au fost exterminaţi (în cel mai fericit caz asimilaţi), Dobrogea rămînînd un „*vacuum* demografic", ocupat de etnicul slav şi bulgar, care au schimbat fundamental structura „naţională" a provinciei. Descoperirile arheologice [89] şi monetare [90] sînt categoric împotriva acestei teze. Astfel, pe *limes* continuitatea de vieţuire se constată în numeroase aşezări. La *Aegyssus*, fortificaţia din secolele III—IV îşi prelungeşte existenţa mult după momentul critic de la cumpăna secolelor VI—VII, cum probează o monedă de la Phocas surfrapată sub Heraclius (anii 613/614) [91], un solidus de la Constantin IV [92] şi un cercel de tîmplă databil în secolele VII—VIII [93]. Cercetările din fortificaţia romană de la Independenţa arată că aceasta îşi prelungeşte existenţa pînă în a doua decadă a secolului al VII-lea, fapt probat prin urmele evidente de construcţii, ceramica de factură romană şi monedele de la Mauricius Tiberius (anii 584—585, 582—602) şi Phocas (aceasta surfrapată sub Heraclius în 612/613) din nivelele 11, 12 şi 13 [94]. De asemenea, monedele de la Phocas şi Heraclius provenite de la Nufărul (jud. Tulcea) [95], *Axiopolis* [96], *Durostorum* [97], *Carsium* [98], precum şi unele sigilii din sec. VI—VII

---

[88] I. Barnea, în DID, II, p. 439—442 ; M. Sâmpetru, *op. cit.*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—245.

[89] V., mai ales, A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VI-e et VII-e siècles de notre ère*, în „Dacia", N.S., 7, 1963, p. 317—353, idem *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 555—568.

[90] Gh. Poenaru Bordea, *Monnaies byzantines des VI-e—VII-e siècles en Dobroudja*, în *Actes du XIV-e Congrès international d'études byzantines*, III, Bucureşti, 1976, p. 203—213 ; Gh. Poenaru Bordea şi R. Ocheşeanu, *Probleme istorice dobrogene (secolele VI—VII) în lumina monedelor bizantine din colecţia Muzeului de istorie naţională şi arheologie din Constanţa*, în SCIVA, 31, 1980, 3, p. 377—396 ; R. Ocheşeanu, *op. cit.*, în „Pontica", 14, 1981, p. 309—314 ; G. Custurea, *Unele aspecte privind penetraţia monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII—X*, în „Pontica", 19, 1986, p. 273—277 ; cf. şi J. Jordanov, *Dobrudža (491—1092) — selon les données de la numismatique et de la sphragistique*, în D II, p. 182—207.

[91] A. Opaiţ, *op. cit.*, în „Pontica", 10, 1977, p. 309, fig. 5.

[92] B. Mitrea, în „Dacia", N.S., 7, 1963, p. 599.

[93] A. Petre, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 559.

[94] B. Mitrea, în „Dacia", N.S., 10, 1966, p. 412 ; M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaiţ, Cristina Opaiţ, F. Topoleanu, *op. cit.*, în „Dacia", N.S., 31, 1987, 1—2, p. 104—105.

[95] A. Petre, în SCIV, 17, 1966, 2, p. 425.

[96] Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu et E. Nicolae, *op. cit.*, în SCN, 9, 1989, p. 60.

[97] A. Petre, *op. cit.*, în „Dacia", N.S., 7, 1963, v. 348—352 ; idem, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 559 ; de curînd, de aici provine un sigiliu al lui Constantin IV (668—685) — cf. I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Durostorum-Dorostolon*, în „Pontica", 15, 1982, p. 203—206 ; tot de aici un sigiliu cu numele trac *Zarmos* (sec. VI—VII) — cf. I. Barnea, *Antroponime traco-dace pe sigilii bizantine*, în „Thraco-dacica", 8, 1987, 1—2, p. 204.

[98] G. Custurea, *op. cit.*, în „Pontica", 19, 1986, p. 274.

de la *Novi dunum*[99] demonstrează că aceste fortificații romano-bizantine funcționau încă în primele decenii ale secolului al VII-lea. Cercetările recente din sectorul vestic al cetății de la *Capidava* probează faptul că fortificația, refăcută de Iustin II după distrugerile de la mijlocul secolului VI, a avut de suferit de pe urma invaziei din 587 ; după această dată însă a fost refăcută incinta, operația avînd loc la începutul secolului al VII-lea[100]. De asemenea, descoperirea unei monede de la Mauricius (582—602) sub lipitura podinei unui bordei din așezare confirmă existența *Capidavei* la începutul veacului amintit[101].

În așezarea romano-bizantină de la *Beroe (Piatra Frecăței,* jud. Tulcea) săpăturile arheologice au surprins un strat gros de arsură, pus în legătură cu atacurile avaro-slave[102]. Investigarea necropolei însă a arătat că după evenimentele din 602 sectoarele funerare au continuat să fie utilizate atît pe parcursul secolului VII, dar și în perioada ulterioară[103] — ceea ce demonstrează clar persistența unei populații cunoscătoare a topografiei necropolei ; această populație nu putea fi decît cea autohtonă.

Din datele de pînă acum se desprinde o concluzie foarte clară : *după momentul 602 autoritatea imperială nu a pierdut controlul asupra limes-ului, ceea ce a făcut ca teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră să fie considerat, în continuare, parte a Imperiului*[104].

Cercetările arheologice și descoperirile numismatice arată că și în așezările din interiorul provinciei formele de viață tradițională au continuat, deși în limite mai modeste. Astfel, la *Ulmetum,* după ce așezarea a fost incendiată în timpul lui Mauricius Tiberius, ea a fost reconstruită, menținîndu-și caracterul de centru romano-bizantin, așa cum o probează o monedă de la Heraclius[105].

La *Tropaeum Traiani,* după distrugerea de la mijlocul secolului al VI-lea provocată de invazia kutrigurilor, viața a continuat „aproape normal" pînă la 586, fapt dovedit de mai multe monede de la Iustin II (anii 568/569 și 573/574), Iustin II și Sofia (anii 568—570), Tiberius II Constantin (anul 580/581)[106]. Distrugerea din 586 amintită de Theofilact Simocata este documentată peste tot în cetate prin urme puternice de incendiu, dar acest eveniment nu a dus la încetarea vieții romane, cum credea Vasile Pârvan[107]. Cercetările recente demonstrează că din perioada atacului datează „urme sporadice de locuire", cum sînt construcțiile din zona porții de vest ; mai mult, locuirea dăinuie și în prima jumătate a secolului VII, cînd așezarea își păstrează caracterul urban, deși incinta își pierduse funcția defensivă[108] ; o monedă de la Phocas din 608/609 dovedește aceasta[109].

---

99 J. Jordanov, *op. cit.*, în D II, p. 196 și tab. III.

100 Z. Covacef, *Cercetările din sectorul V al cetății Capidava,* în „Materiale", 15, 1983, p. 362.

101 R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *Săpăturile de la Capidava 1968—1974,* în „Pontica", 8, 1975, p. 85.

102 D. Vâlceanu și Al. Barnea, *Ceramica lucrată cu mîna din așezarea romano-bizantină de la Piatra Frecăței (secolul al VI-lea),* în SCIVA, 26, 1975, 2, p. 209, nota 4.

103 A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (II-e—VII-e siècles de notre ère). Recherches archéologiques,* Bucarest, 1987, p. 99—100, 111 și urm. (în special 115).

104 Cf. și idem, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 558—559 ; M. Sâmpetru, *op. cit.*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 227.

105 A. Petre, *op. cit.*, în „Dacia", N.S., 7, 1963, p. 334—335.

106 *Tropaeum Traiani,* I, p. 225 ; A. Panaitescu, *op. cit.*, în „Pontica", 12, 1979, p. 200 ; Al. Barnea, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 295.

107 V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice,* București, 1912, p. 141.

108 *Tropaeum Traiani,* I, p. 230, 253 ; I. Barnea, *op. cit.*, în „Pontica", 10, 1977, p. 269 ; Gh. Papuc, *Considerații asupra perioadei de sfîrșit a cetății Tropaeum Traiani,* în *ibidem,* p. 358—359 ; I. Barnea, *Spätrömische Denkmäler an der unteren Donau,* în „Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historiche Klasse", 121. Jahrgang 1984, 1, p. 302.

109 A. Vertan, G. Custurea, în „Pontica", 15, 1982, p. 281, n. 513.

Din zona fortificației romano-bizantine de la Enisala 1 provine un lot de monede din secolele VI—VII care se termină cu doi AE de la Phocas din anii 604/605 și, respectiv, 609/610, ceea ce îngăduie prelungirea existenței cetății respective în primele decenii ale secolului VII [110].

Continuitatea vieții și culturii provinciale romano-bizantine este bine documentată și pe malul vestic al Pontului Euxin. La *Histria*, de exemplu, în etapa ce urmează atacurilor din 559 și 602 incinta a fost refăcută, remaniindu-se curtinele d și g, umplîndu-se cu pămînt turnurile D, E, F și H și blocîndu-se scara de sud de la curtina c [111]; în același timp, unele edificii din perioada anterioară și-au continuat existența, pe cînd în preajma altora au apărut primele locuințe îngropate în sol. În exterior, dincolo de valuri, zona a fost afectată unei necropole plane de înhumație cu inventar databil în secolul VII; tot aici, o bazilică cimiterială aparține aceluiași veac. Așa cum s-a arătat, monumentele arheologice din secolul VII aparțin *„fără excepție“* unei populații stabile, de cultură romano-bizantină [112].

O situație asemănătoare se întîlnește la *Tomis*. În afara monedelor care fac serie continuă de la Phocas (602—610) pînă la Constantin IV Pogonatul (660—685) [113], convingătoare dovezi pentru supraviețuirea așezării în secolul al VII-lea a adus studiul tezaurului descoperit în 1912 la Malaia Perescipina (Ucraina); sigiliul împăratului Heraclius de pe unul din vase și monedele bizantine din timpul lui Constans II (641—668) găsite împreună cu el l-au determinat pe Ion Barnea să formuleze ipoteza că cel puțin o parte a tezaurului a fost dusă de la Tomis „nu la sfîrșitul secolului VI, cum se presupunea pînă acum, ci mai tîrziu, în secolul VII, probabil în urma pătrunderii bulgarilor la sud de Dunăre (679)...“ [114]. Menținerea autorității imperiale în fosta metropolă a provinciei este documentată și de sigiliile unor funcționari imperiali ajunși aici [115].

De pe urma evenimentelor de la sfîrșitul secolului al VI-lea a avut de suferit și *castellum*-ul de la Ovidiu, în apropiere de Constanța, așa cum o arată urmele unui incendiu puternic surprins pe ultimele două straturi de construcție [116]; cu toate acestea, locuirea a continuat în secolul următor între zidurile *burgus*-ului, care își pierduse însă aspectul defensiv [117].

La *Callatis*, cercetările făcute pe latura nordică a zidului de incintă au scos în evidență funcționarea acestuia pînă la începutul secolului al VII-lea [118]; monedele de la Phocas și Heraclius [119] ca și cele de la Constantin IV [120] descoperite pe teritoriul așezării vin în sprijinul ideii că aici viața a continuat în forme mai modeste.

---

110 E. Oberländer-Târnoveanu și Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede antice și bizantine descoperite la Enisala*, în CN, 4, 1982, p. 113—120; M. Mănucu-Adameșteanu, E. Oberländer-Târnoveanu, *Noi dovezi de locuire pe teritoriul actual al satului Enisala în mileniul I e.n.*, în „Peuce“, 9, 1984, p. 350, 352.

111 C. Domăneanțu și A. Sion, *op. cit.*, în SCIVA, 33, 1982, 4, p. 388, 390—391.

112 H. Nubar, *Histria*, III, p. 84—85; idem, *Monede bizantine de la începutul sec. al VII-lea și sfîrșitul cetății Histria*, în SCN, 3, 1960, p. 183—193; Al. Barnea, în SCIVA, 40, 1989, 3, p. 302; A. Petre, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 560—561.

113 *Ibidem*, p. 560.

114 I. Barnea, în I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicorescu, *op. cit.*, p. 27; idem, *Arta creștină în România*, I, București, 1979, p. 28; despre același tezaur, I. Werner, *Pogrebalnata nahodka ot Malaia Perescepina i Kybrat — han na bălgarite*, Sofia, 1988.

115 Al. Barnea, *Sigilii și inscripții din Dobrogea (sec. VI—VII e.n.)*, în SCIVA, 37, 1986, 2, p. 134—136, fig. 1/1—3 (= în *Documente noi descoperite și informații arheologice*, București, 1988, p. 50—53); tot din fosta metropolă provin cîteva sigilii din sec. VI—VII conținînd nume traco-dace — cf. I. Barnea, *op. cit.*, în „Thraco-dacica“, 8, 1987, 1—2, p. 203—205, fig. 2, 4.

116 M. Bucovală, Gh. Papuc, *op. cit.*, în „Materiale“, 14, p. 344, 346.

117 Idem, *op. cit.*, în „Pontica“, 14, 1981, p. 214, nota 3.

118 C. Preda, Em. Popescu și P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Mangalia (Callatis)*, în „Materiale“, 8, 1962, p. 441.

119 I. Barnea, în „Materiale“, 6. 1959, p. 905.

La *Argamum*, a cărei incintă a fost distrusă la sfîrşitul secolului al VI-lea sau la începutul celui următor[121], s-a descoperit în imediata apropiere a şanţului I un cartier *extramuros*, a cărui viaţă s-a prelungit în prima parte a secolului al VII-lea, aşa cum o atestă ceramica de factură tîrzie şi o monedă de la Phocas surfrapată sub Heraclius[122].

La Sinoe, pe malurile lacului Sinoe, într-o aşezare civilă, s-au descoperit vase din epoca bizantină asociate cu o monedă de la Heraclius[123]. În sfîrşit, monedele de la Constantin IV provenite de la *Durostorum*[124], Valea Teilor[125] sau dintr-o localitate necunoscută[126] sînt dovezi ale prezenţei vechilor locuitori ai provinciei.

Aşadar, din datele de pînă acum rezultă cu multă claritate faptul că *pe tot parcursul secolului al VII-lea nu se observă nici un hiatus în sistemul de viaţă a provinciei, chiar dacă acesta e mult mai modest decît în perioada anterioară.* De asemenea, monedele care urmează pînă în secolul al X-lea reflectă atît continuitatea autohtonilor, cît şi relaţiile de schimb ale fostei provincii cu Bizanţul şi tendinţele sale de a-şi restaura guvernarea deplină în acest teritoriu[127]. Din acest punct de vedere, situaţia din ţinutul dobrogean este identică celei din teritorii mai apropiate[128] sau mai îndepărtate[129] de graniţa Imperiului. Revenind la Dobrogea, se poate conchide cu mai multă temeinicie că, în ciuda existenţei primei formaţiuni bulgaro-slave la sudul Dunării, *teritoriul dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră a făcut parte, în cea mai mare măsură, din Imperiu*[130]. În acest context capătă o mai mare consistenţă ştirile despre existenţa *Tomisului* şi a *Mesembriei* în secolul VIII[131] şi cele din secolul XI privind funcţionarea episcopiei de *Axiopolis*[132].

Problemele discutate pînă acum sînt în strînsă legătură cu cele privind compoziţia etnică şi caracterul civilizaţiei din Dobrogea în etapa ulterioară. După cum am amintit deja, istoriografia bulgară susţine că ruperea *limes*-ului a marcat aşezarea definitivă a slavilor în Dobrogea şi în Bulgaria nord-estică, de fapt continuarea procesului început încă în secolul al VI-lea[133]. Drept urmare, populaţia autohtonă din Dobrogea, ca din întreaga Peninsulă Balcanică, fie a fost exterminată, fie s-a retras în zone mai ferite, fie a fost asimilată, încît aspectul etnic şi caracterul culturii ţinutului vizat s-au schimbat fundamental (D II, p. 7—8).

Obiectul acestui studiu nefiind prezentarea detaliată a invaziilor slave, ne vom mărgini să arătăm doar că istoriografia străină şi română au stabilit de mult momentele, etapele şi căile penetraţiei şi instalării acestui neam în Balcani, precum şi consecinţele acestui eveniment. În acest sens, s-a demonstrat convingător că, deşi atacurile slavilor au început încă sub Iustin I, continuînd cu intensitate în perioada următoare, „on ne peut parles encore au VI-e siècle de colonisation permanente“[134]. Instalarea definitivă a acestor migratori nu a putut avea loc „que dans les premières années du règne d'Héraclius“, domnia lui Phocas (602—610)

---

120 Gh. Poenaru Bordea, în „Pontica“, 4, 1971, p. 329.
121 M. Coja, *op. cit.*, în BMI, 41, 1972, 3, p. 38.
122 *Ibidem*, p. 40 ; Al. Barnea, în SCIVA 40, 1989, 3, p. 298.
123 A. Petre, *op. cit.*, în „Dacia“, N.S., 7, 1963, p. 348.
124 J. Jordanov, *op. cit.*, în D II, tab. III.
125 G. Custurea, *op. cit.*, în „Pontica“, 19, 1986, p. 274 (cu bibliografie).
126 *Ibidem*.
127 *Ibidem*, p. 274, 276 ; J. Jordanov, *op. cit.*, în D II, p. 187.
128 De exemplu zona *Aquis*-ului — v. D. Janković, *La partie danubienne de la région d'Aquis au VI-e et du début du VII-e siècle*, Beograd, 1981, p. 202, 231—232.
129 J.-P. Sodini, *L'habitat urbaine en Grèce à la ville des invasions*, în *Villes et peuplement*, p. 341—397.
130 DID, III, p. 7 şi urm. ; P. Diaconu, *op. cit.*, în „Pontica“, 14, 1981, p. 219.
131 DID, III, p. 9.
132 Em. Popescu, *op. cit.*, în MIIC, p. 125—147.
133 G. Cankova-Petkova, *Sur l'établissement des tribus slaves du groupe bulgare au Sud du Bas-Danube*, în „Études historiques“, 4, Sofia, 1968, p. 153, 154, 157 ; cf. şi D II, p. 8, 19.
134 B. Ferjančić, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 108 ; aceasta nu exclude anumite „implantări“ din a doua jumătate a secolului VI — Fr. Baratte, *Les témoignages archéologiques de la présence slave au sud de Danube*, în *ibidem*, p. 163—180.

fiind considerată un interval de pace între bizantini şi slavo-bulgari[135]. Analiza atentă a vestigiilor arheologice a permis formularea concluziei că slavii au trecut în masă peste fluviu în zona Popina-Silistra, Dobrogea continuînd să fie sub autoritate bizantină pe tot parcursul secolului al VII-lea, aşa cum scria Theophanes Confesor *(Cron.*, I)[136]. Datele expuse în secvenţa anterioară a articolului confirmă pe deplin acest lucru.

Cît priveşte materialele arheologice atribuite slavilor (ceramică de tip Praga şi Penkovka, fibule digitate etc.)[137], unele datînd de foarte timpuriu în provincie[138], ele trebuiesc analizate cu multă prudenţă[139]; aceasta întrucît *prezenţa lor nu reflectă întotdeauna existenţa efectivă a slavilor în acele locuri*; mai ales pentru perioada anterioară confluenţei dintre secolele VI—VII, ele pot fi atribuite *contactelor* populaţiei autohtone de cultură romano-bizantină cu migratorii amintiţi[140]. Pe de altă parte, studierea unor aspecte de cultură materială din provincie (sistem de locuinţe, ceramică) a evidenţiat filiaţiunea acestora cu formele culturale din perioada anterioară (sec. IV—V) şi caracteristicile pe care le-au transmis ulterior (sec. VII—X); astfel, *s-a stabilit originea şi evoluţia locală, de factură romano-bizantină, a culturii medievale timpurii*[141].

În acest context, un loc aparte îl ocupă discutarea caracterului etnic al mormintelor de incineraţie descoperite în diferite puncte din Dobrogea (Istria-Capul Viilor, Castelu, Satu Nou I, Satu Nou II, Nalbant, Gîrliţa, Canlia), considerate de istoriografia bulgară exclusiv slave[142]. Această atribuire e supusă astăzi revizuirii, pentru că însuşi criteriul pe care se sprijină — ritul — este pasibil de reevaluări. Istoriografia română a admis faptul că aceste morminte pot reflecta fie o revenire la o practică anterioară adoptării creştinismului, fie ca o expresie a credinţelor unei populaţii păgîne sau care renunţase între timp la creştinism[143]. Nu poate fi exclusă credem nici posibilitatea ca aceste morminte să aparţină unei populaţii insuficient creştinate, fidelă unor practici ancestrale, printre care şi incineraţia, chiar dacă acest rit era „în opoziţie cu disciplina de totdeauna a creştinismului“[144]. Biserica a condamnat oficial incineraţia abia la sinodul din Paderborn (785)[144a], superstiţiile şi practicile primitive menţinîndu-se în Imperiul

---

[135] M. Sâmpetru, *op. cit.*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 222 şi urm.; B. Ferjančić, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 106—108.

[136] P. Diaconu, *op. cit.*, în „Pontica“, 14, 1981, p. 217—220; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 81, fig. 8; Fr. Baratte, *op. cit.*, p. 168—169.

[137] *Ibidem*, p. 163—180 (cu trimiteri şi la bibliografia românească).

[138] De exemplu, la *Aegyssus* s-a descoperit ceramică de tip Praga datînd de la mijlocul secolului VI — cf. A. Opaiţ, *op. cit.*, în „Pontica“, 10, 1977, p. 309.

[139] Cf. şi P. Lemerle, *Conclusion*, în *Villes et peuplement*, p. 513.

[140] V., de exemplu, situaţiile de la Gamzigrad *(Dacia Ripensis)* şi Caričin Grad *(Dacia Mediteraneea)* — cf. B. Bavant, *op. cit.*, în *Villes et peuplement*, p. 271 şi, respectiv, 285.

[141] A. Petre, *Contribuţia culturii romano-bizantine din secolele VI—VII e.n. la geneza culturii feudale timpurii din spaţiul balcano-ponto-danubian*, în vol. *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent şi centralizat al geto-dacilor*, Bucureşti, 1980, p. 193—214; idem, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 558; idem, *La romanité...*, p. 114 şi nota 175; P. Diaconu, *Notes sur la culture matériale de Dobroudja (VII-e—X-e siècles)*, în „Istros“, 5, 1987, p. 213—215.

[142] J. Vîjarova, *Slaviiani i prabălgari po dannina na necropolite ot VI—XV v. na teritoriiata na Bălgaria*, Sofia, 1976; S. Stanilov, *Le rite funéraire dans Dobroudža du nord et la «culture Dridu»*, în D II, p. 36—47; cf. şi P. Lemerle, în *Villes et peuplement*, p. 513: „l'axiome «incinération = slave» est toujours valable“; alte morminte de incineraţie din Dobrogea la Mihail Kogălniceanu şi 6 Martie v. la Gh. Mănucu-Adameşteanu, în „Symposia Thracologica“, 7, Tulcea, 1989, p. 429—430.

[143] DID, III, p. 62—63; P. Diaconu, *op. cit.*, în „Dacia“, N.S., 32, 1988, 1—2, p. 177—178.

[144] I. Barnea, *Monumente creştine şi viaţa bisericească în secolele VII—XIV*, în MIIC, p. 88.

[144a] E. Zaharia, în „Symposia Thracologica“, 7, Tulcea, 1989, p. 429.

bizantin pînă tîrziu[145]. În sfîrşit, cercetările arheologice din alte spaţii demonstrează, pentru întreaga perioadă a secolelor III—VIII, acelaşi conflict între religia păgînă şi creştină[146].

În concluzie, nu încape nici o îndoială că în perioada discutată, populaţia Dobrogei era cea autohtonă, purtătoarea unor tradiţii culturale de factură total deosebită de cea a noilor veniţi. Desigur, este posibil ca invaziile slave să fi produs unele deplasări de populaţie, aşa cum s-a întîmplat în alte zone[147], dar marea masă a ei a continuat să vieţuiască pe vechiul teritoriu. Menţionarea în textele tîrzii sau perpetuarea pînă astăzi, în formă originală sau tradusă în slavă sau turcă, a unor toponime (*Axiopolis*, Cernavoda, Drista⟨*Durostorum*, Oltina⟨*Altinum*, Mangalia⟨Pangalia,. Enisala = *Novovicus*, Băroi (un afluent al Dunării)⟨*Beroe* etc.)[148] constituie încă un argument în favoarea continuităţii populaţiei locale romanizate[149]. Nimic nu justifică opinia lui D. Angelov, după care la sfîrşitul secolului IX şi începutul secolului X „en Dobrudža vivait déjà un peuple bulgare, unique et unanime", format prin contopirea slavilor şi bulgarilor (D II, p. 9). Textele literare atestă prezenţa românilor la Dunărea de Jos, în secolele X—XI[150], ceea ce nu face decît să confirme aprecierea că Dobrogea este o parte componentă a teritoriului de etnogeneză românească[151]; problemele discutate aici constituie fundamentul acestui fapt.

---

[145] R.J.H. Jenkins, în *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, part II, Cambridge University Press, 1967, p. 102—103.

[146] V. R. Tomasson, *L'époque paléochrétienne en territoires tricasse et lingon du Nord-Ouest (III-e—VIII-e siècles)*, în „Bulletin de la Société Archéologique Champenoise", t. 81, 1988, 4, p. 102; „En effet, l'examen des coutumes funéraires pratiquées dans nos régions nous démontre qu'une partie de la population gallo-romaine et mérovingienne était restée attachée à ses pratiques ancestrales et plus particulièrement en campagne." ; cf. şi p. 108.

[147] V. Kondić—V. Popović, *op. cit.*, p. 383.

[148] DID II, p. 445; DID III, p. 11; A. Petre, *op. cit.*, în RESEE, 19, 1981, 3, p. 559, 561.

[149] Cît de mare este prejudecata istoricilor bulgari relativ la Dobrogea se poate vedea şi din următoarea comparaţie: pentru regiunea Struma Mijlocie, *unde nu s-a păstrat nici un toponim de origine tracică, ci doar cîteva hidronime*, se admit următoarele: „L'ancienne population thrace de la région de la Moyenne Struma a été une des composantes ethniques qui ait marqué de son empreinte la physionomie ethnique de la population de cette partie de la Macédonie. L'influence thrace sur la population slave et l'héritage de manière général romano-byzantin se sont rélévés dans différents domaines de la langue, du mode de vie, des croyances religieuses, de la toponymie, des arts, de l'urbanisation et l'anthropologie. On pourrait également attester cette influence dans différentes sphères de la culture matérielle et spirituelle" — cf. Z. Pljakov, *La région de la Moyenne Struma aux VII-e—IX-e siècles*, în „Paleobulgarica", 13, 1989, 2, p. 106; dar vezi şi p. 102—103, unde se vorbeşte de exterminarea şi asimilarea tracilor! Pentru Dobrogea, în schimb, unde s-au păstrat atîtea toponime, o asemenea posibilitate, respectiv o continuitate a populaţiei tracice romanizate, este exclusă — v. în acest sens raţionamentele cu totul curioase ale lui V. Velkov, în D II, p. 17.

[150] N. Oikonomidès, *Des Valaques au service de Byzance?*, în RESEE, 25, 1987, 2, p. 187—190.

[151] A. Rădulescu, *Dacia şi Moesia (Scythia) — părţi constitutive ale etnosului românesc*, în „Pontica", 17, 1984, p. 101—107.

GH. PUNGA

CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A ȚĂRII MOLDOVEI LA MIJLOCUL VEACULUI AL XVI-LEA

După cum este cunoscut, studierea organizării administrative și a instituțiilor specifice acesteia a constituit unul din subiectele majore ale istoriografiei românești. În intenția de a releva structurile societății feudale, cercetătorii, însușindu-și concluziile corecte din lucrările mai vechi, au elaborat documentate și valoroase studii de sinteză[1]. În cele ce urmează, ne propunem să revenim doar asupra unor aspecte referitoare la transformările care au avut loc în acest domeniu în perioada în care, treptat, s-a schimbat și statutul politico-juridic al Țării Moldovei[2]. Întemeiat aproximativ pe același material documentar, demersul nostru istoriografic se justifică prin încercarea de a motiva mutațiile survenite în organizarea administrativă în contextul general al acestui zbuciumat mijloc de veac românesc.

Cercetări relativ recente au demonstrat faptul că, în timpul celei de-a doua domnii a lui Lăpușneanu în Moldova s-a introdus un sistem de conducere cu două reședințe domnești — dualismul Suceava-Iași —, în cadrul căruia ultimul oraș s-a impus ca reședință principală[3]. Cum era și firesc, această măsură a determinat și alte schimbări în sistemul administrativ moldovenesc.

Se știe, astfel, că orașul Iași a cunoscut o anumită evoluție în prima jumătate a veacului al XVI-lea, perioadă în care, probabil, a fost refăcută și curtea domnească: la 1552, pentru prima dată sînt trecuți în sfatul domnesc și pîrcălabii acestui tîrg. Această decizie a lui Ștefan Rareș necesită unele explicații: trebuie observat că în acest an relațiile Moldovei cu Habsburgii și Iagellonii s-au deteriorat din cauza adăpostirii în țările lor a unor pretendenți. În aceste condiții, tînărul domn a contat tot mai mult pe ajutorul Imperiului Otoman, unde, de altfel, se afla și turcitul său frate; în locul Sucevei, el a preferat Iașii, oraș mai îndepărtat de hotarele de nord și de vest ale Țării Moldovei, dar mult mai apropiat de raiale. Pentru a-l înlătura, adversarii săi au apelat la un mijloc familiar diplomaților din acest machiavelic secol: *complotul*. Pus la cale de o parte a marii boierimi moldovene în colaborare cu polonii și austriecii, acesta s-a soldat cu uciderea voievodului la Țuțora.

---

[1] În acest sens vezi, în special, Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), București, 1968; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988.

[2] Unii istorici au vorbit chiar despre o reorganizare administrativă a teritoriului est-carpatic datorată unor influențe externe (v. N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1910, p. 317).

[3] V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași", Serie nouă, Secț. a III-a, Istorie tom XIV, 1968, p. 111—123.

Luînd tronul cu sprijinul acestor forțe creștine, în primii ani de domnie, Alexandru Lăpușneanu, ca și toți predecesorii săi, a acordat o atenție specială orașului și cetății de scaun de la Suceava. Nu același interes îl prezenta acum și tîrgul de pe malul Bahluiului : acest voievod, care a făcut puține danii din ocoalele domnești, la 17 martie 1554, dăruia mănăstirii Sf. Ilie de lîngă Suceava satele Ivoești și Văleșani „ascultătoare de ocolul curții noastre din Iași"[4]. După părerea noastră, dania demonstrează că, în primii ani de domnie, Lăpușneanu nu intenționa să facă din această așezare principala sa reședință și, deci, cel mai important centru administrativ al Țării Moldovei.

. După complotul din anul 1555, în urma căruia se constată o colaborare mai strînsă a Moldovei cu Imperiul Otoman, sporește, se pare, și atenția domniei față de orașul Iași. În primele urice emise de cancelaria Moldovei după desfășurarea acestui eveniment, sînt trecuți în sfatul domnesc fără dregătorie pîrcălabii Bodei și Iosif Veveriță[5], primul este unul din cei doi pîrcălabi de Iași din vremea lui Ștefan Rareș, iar al doilea, conform unui act din 29 mai 1559, publicat doar în rezumat, era marele vătaf al ținutului cu același nume, care avea proprietăți în preajma acestui oraș[6]. Ca și în timpul domniei lui Ștefan Rareș, cei doi sînt trecuți în divan după pîrcălabii de Hotin. Este, deci, foarte probabil, ca după 1558, cînd relațiile cu Polonia s-au deteriorat treptat, Alexandru Lăpușneanu să se fi preocupat mai mult și de orașul Iași, în apropierea căruia a început să-și concentreze armata.

Deși Despot a acordat o atenție specială Sucevei[7], totuși, nu a neglijat nici orașul Iași ; ceremonialul înscăunării din vara anului 1562 ar fi avut loc în așezarea citată[8]. În urma proclamării lui Tomșa ca domn, acest aventurier a preferat să se adăpostească în cetatea Sucevei.

Asediul cetății de scaun a Moldovei a durat aproximativ trei luni, timp în care s-au produs mari distrugeri, atît acestei fortificații, cît mai ales orașului. Pentru demantelarea zidurilor, Tomșa a apelat și la specialiști ardeleni ; încă la 21 august 1563, solul său se întorcea din Transilvania cu ajutor împotriva lui Despot în frunte cu comandantul cetății Muncaci, Thoma Daczó[9]. În aceeași lună, cerea bistrițenilor 300—400 specialiști în ruinarea zidurilor („trecentos sut quadrigentos pedites pixidarios bonos"), care urmau să fie conduși în Moldova de căpitanul Francisc Nyakazo[10]. La 4 septembrie, „craiul" scria din nou bistrițenilor, arătînd că mai trimite în ajutorul lui Thoma Daczó 67 de călăreți conduși de Mihail Racz, cerînd alți 160 de „pixidari", care urmau „să facă galerii și șanțuri subterane", precum și 120 chintale de pulbere[11]. Aflat sub zidurile Sucevei, la 15 octombrie 1563, Thoma Daczó cerea bistrițenilor praf de tun și pușcă de 100 de florini[12] ; peste o săptămînă, însuși Ioan Sigismund Zápolya poruncea bistrițenilor să trimită la Suceava încă 100 de „pixidari"[13]. Am apelat la aceste de-

---

[4] D.I.R. A, XVI/2, p. 51.

[5] *Ibdem*, p. 101—156. În primele urice emise după 15 martie 1558 acești doi boieri apar fără dregătorie ca apoi să fie atestați ca pîrcălabi.

[6] *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. I, București, p. 140—141, nr. 519 (în continuare, vom cita *C.D.M.)*.

[7] Este foarte probabil ca orașul pe care Despot intenționa să-l fortifice să fi fost chiar această veche reședință domnească *(Călători străini despre țările române*, II, Ed. științifică, București, 1970, p. 135). Miron Costin scria că „la poarta cetății ∠Suceava≥ vei afla numele lui Despot vodă, care slove pe lîngă bour le-am cetit eu sîngur" *(De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *Opere*, București, 1958, p. 265).

[8] *Călători străini despre țările române*, II, p. 132.

[9] Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, vol. XV/1, p. 583, nr. 1 082.

[10] *Ibidem*, p. 583, nr. 1 083.

[11] *Ibidem*, p. 584—585, nr. 1 085.

[12] *Ibidem*, p. 586, nr. 1 088. Peste zece zile, Ștefan Tomșa mulțumea bistrițenilor pentru cele șapte cîntare și jumătate praf de pușcă trimise în Moldova (Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldova cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 171—173. Documentul nu este deci din vremea lui Ștefan cel Tînăr, cum a crezut editorul).

[13] Hurmuzaki—Iorga, *op. cit.*, p. 587, nr. 1090.

talii, care nu au fost valorificate corect de istoriografia noastră, pentru a releva faptul că atît orașul, cît și cetatea de scaun a Sucevei au avut mult de suferit în perioada dintre cele două domnii lăpușnene.

Imediat după alungarea lui Tomșa, Lăpușneanu a descins în Iași, unde a poruncit să se facă unele construcții [14]; domnul Moldovei trebuie să fi știut că între timp multe edificii sucevene fuseseră distruse. Cu toate acestea, iarna anilor 1564—1565 și-a petrecut-o ca de obicei la Suceava [15], pentru că, pe de o parte, relațiile sale cu țările creștine păreau să se amelioreze, iar pe de alta, acest „om nou" nu putea renunța cu ușurință la simbolul „dinastiei" moldovene — cetatea de scaun a Sucevei.

Și, totuși, din anul 1565, Lăpușneanu a preferat să rezideze în Iași chiar și în timpul iernii; în ultimii ani ai vieții, domnul a staționat pentru foarte puțin timp și în Suceava, dar numai cînd mari pericole amenințau hotarele nord-vestice ale Țării Moldovei [16]. Cauza trebuie căutată în înrăutățirea raporturilor politice cu Polonia și mai ales cu Imperiul habsburgic, unde, începînd cu acest an, cîțiva pretendenți se pregăteau să ocupe tronul Moldovei. Adresîndu-se „Frăției" din Liov în iulie 1565, Alexandru Lăpușneanu cerea să se roage pentru el și familia sa *„căci pe noi acum ne amenință pericole din toate părțile"* (subl. ns.) [17].

Într-un anumit sens, situația din Moldova a fost asemănătoare cu acea din Țara Românească. Așa cum a arătat Const. C. Giurescu, începînd cu Mircea Ciobanul, „lupta" dintre cele două reședințe, cea de la Tîrgoviște, mai apropiată de Transilvania și deci, și de numeroșii boieri și pretendenți adăpostiți peste munți, și cea de la București, aflată la cîteva ceasuri distanță de mers întins călare de cetatea turcească a Giurgiului, a dat, treptat, cîștig de cauză celei din urmă [18]. Deși se afla la o oarecare distanță de Imperiul otoman, totuși, în caz de pericol, și Alexandru Lăpușneanu se putea mai ușor refugia în raialele turcești. N. Iorga, care considera că părerea ce atribuie acestui voievod „mutarea capitalei" pe malul Bahluiului este cu totul greșită, avea să adauge că „numai cînd domnia trebui să se razime pe turcii din Chilia și Cetatea Albă, Iașii au fost preferabili Sucevei, precum în Țara Românească Bucureștiul, preferat Tîrgoviștei, expusă atacurilor pribegilor din Transilvania" [19]. Pe de altă parte, experiența trăită de Despot în cetatea Sucevei trebuie să-l fi determinat pe Alexandru Lăpușneanu să renunțe la ideea unei rezistențe în cadrul unei fortificații; de altfel, așa au procedat și voievozii care i-au urmat la tronul Moldovei: Petru Șchiopul și Ieremia Movilă.

Paralelismul dintre cei doi domni, care n-au exclus posibilitatea unei colaborări și cu lumea musulmană, există și în ceea ce privește grija față de noua reședință; dacă Mircea Ciobanul „a poruncit ca Bucureștii să fie îngrădiți cu lemne mari de stejar", construind și biserica domnească de la Curtea Veche [20], lui Lăpușneanu i se datorează ctitoriile din apropierea Iașilor: vechea biserică din localitatea Aroneanu ca și mănăstirea Socola. De asemenea, este de presupus și faptul că ambii voievozi au construit sau cel puțin au refăcut curțile domnești din aceste orașe [21].

---

14 *Ibidem*, p. 599.

15 De la 6 octombrie 1564 pînă la 30 ianuarie 1565, Alex. Lăpușneanu este atestat documentar în Suceava (*Ibidem*, p. 606—612).

16 Domnul a venit în Suceava în iunie 1565 și iunie 1566 pentru a preîntîmpina atacurile dinspre Transilvania ale pretendenților Bogdan și Ștefan vodă (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1979, p. 268; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 585—586).

17 Hurmuzaki—Bogdan, *Documente*, Supl. II/1, p. 254—255, nr. 131.

18 Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a, București, 1979, p. 53.

19 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p. 117—118.

20 Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 54.

21 *Ibidem*. Este greu de presupus că Alexandru Lăpușneanu ar fi construit în noua sa reședință doar o baie (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV/1, p. 599, nr. 1116).

Mutarea principalei reşedinţe domneşti la Iaşi se pare că este strîns legată şi de controversata problemă a dublării vorniciei în Ţara Moldovei[22]. Deoarece din cea de-a doua domnie uricele lipsesc, nu avem posibilitatea să cunoaştem structura sfatului domnesc; ea poate fi reconstituită însă pe baza unui izvor narativ care a fost redactat tocmai în această perioadă în noua reşedinţă domnească: *Cronica moldo-polonă*[23]. Plecînd de la considerentul că în acest izvor istoric nu este menţionat nici un eveniment posterior anului 1564, unii cercetători au crezut că el a fost redactat cel mai tîrziu în 1565. Or, însăşi cronica conţine unele informaţii care ne permit o datare mult mai precisă. Aşa cum se arată în titlul acestei lucrări, scrierea ei a început în Iaşi la 28 octombrie 1566. Finalul cronicii cuprinde însă o însemnare din care reiese că ea a fost terminată la 214 ani, două luni şi jumătate de la întemeierea Moldovei. Avînd în vedere faptul că, după *Cronica moldo-polonă*, acest eveniment ar fi avut loc în anul 1352, iar autorul ei este unul din membrii soliei lui Brzeski, care a putut considera că în Moldova se folosea atunci stilul 1 septembrie, rezultă că definitivarea lucrării s-a produs în jurul zilei de 15 noiembrie 1566. La această dată, existau, deci, cei doi mari vornici, atestaţi de cronică. Cînd a avut loc atunci scindarea acestei instituţii ?

S-a observat însă, că vornicia Ţării de Jos exista încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, dar titularul acestei dregătorii era chiar marele vornic al Moldovei. Într-o notă publicată de cunoscutul medievist Ilie Minea în deceniul al patrulea al acestui veac s-a semnalat faptul că încă din septembrie 1551 era menţionat într-o epistolă vornicul Ţării de Jos („ad supremum inferiorem Moldaviae partium provisorem") [24]. De asemenea, în tratatul încheiat de Iliaş Rareş la 30 noiembrie 1547, Nicolae Borcea, care în actele interne este menţionat ca mare vornic, este trecut ca „mare vornic al întregii noastre Ţări de Jos" [25]. Tot în acest pact, Petru Vartic apare cu titlul: „starostele cetăţii Sucevei, mare hatman al întregii noastre curţi şi al întregii noastre ţări a Moldovei", în timp ce documentele emise de cancelaria aceluiaşi domn îl numesc portar al Sucevei [26]. Doar cu cîţiva ani mai înainte, Huru este trecut în actele interne ca mare vornic, iar în cele externe ca vornic al Ţării de Jos; într-o scrisoare adresată bistriţenilor, el însuşi se intitulează „mare vornic al Ţării de Jos" [27]. Situaţia este aceeaşi şi în ceea ce-l priveşte pe Petre Carabăţ, marele vornic al lui Bogdan al III-lea şi Ştefan cel Tînăr [28]. Rezultă că, cel puţin în prima jumătate a secolului al XVI-lea, dregătorul atestat în izvoarele interne cu titlul de mare vornic avea de fapt atribuţii judecătoreşti, dar şi militare doar în Ţara de Jos, în timp ce

---

[22] În legătură cu dublarea vorniciei în istoriografia noastră s-a purtat o controversată discuţie. Cu aproape un veac în urmă, I. Tanoviceanu credea că evenimentul a avut loc în vremea lui Despot (v. *O rectificare*, în „Arhiva", 1891, p. 187; *Ultimii vornici mari ai Moldovei*, în „Arhiva", nr. 3—4, 1894, p. 238; *Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, Bucureşti, 1905, p. 111). De aceeaşi părere a fost şi T. Bălan (*Vornicia în Moldova*, Cernăuţi, 1931, p. 111, extras din „Codrul Cosminului", nr. VI, 1931—1932). Cei mai mulţi istorici au pus scindarea acestei instituţii pe seama lui Al. Lăpuşneanu: v. C. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni*, Bucureşti, 1935, p. 11; C. Cihodaru, *Sfatul domnesc şi sfatul de obşte în Moldova*, în AIIAI, I (1964), p. 60. Nu a fost exclusă însă nici perioada ultimei domnii a lui Petru Rareş (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 196) sau cea a lui Bogdan Lăpuşneanu (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIX, p. 82).

[23] *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 164—187.

[24] Ilie Minea, *Cînd apare mai întîi marele vornic al Ţării de jos ?*, în „Cercetări istorice", nr. 1, 1934—1936, p. 338.

[25] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 147.

[26] *Ibidem*; *D.I.R.*, A, XVI/1, p. 552.

[27] Stoica Nicolaescu, *op. cit.*, p. 180.

[28] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 195.

portarul Sucevei îndeplinea probabil, aceleaşi sarcini în Ţara de Sus [29], în caz de război, ultimul prelua comanda întregii oştiri moldovene [30]. Este foarte probabil ca delimitarea acestor sarcini să se fi făcut în vremea lui Ştefan cel Mare — poate după căderea Chiliei şi a Cetăţii Albe — pentru a asigura securitatea hotarelor sudice ale Ţării Moldovei [31]. În acest sens ar putea fi interpretată afirmaţia lui D. Cantemir, care considera că după transformarea Chiliei în raia, marelui vornic „i s-a dat administrarea Bîrladului" [32] sau cea aparţinînd lui Miron Costin, conform căreia de marele vornic „ţin străjile vadurilor şi ale graniţelor în Ţara de Jos" [33].

Această situaţie se pare că a moştenit-o şi Alexandru Lăpuşneanu. În tratatul încheiat la 22 iunie 1553 cu Coroana poloneză [34] Ioan Nădăbaico este „mare vornic al întregii Ţări de Jos", dar Simeon Negrilă apare doar ca „pîrcălabul cetăţii Sucevei şi mare hatman al întregii noastre curţi"; în schimb, pentru prima dată este atestat documentar un al doilea mare vornic în persoana lui Drăghici Spancioc [35]. Sub influenţa situaţiei din Polonia unde se găseau doi hatmani, este foarte probabil să fi dublat vornicia încă din prima domnie şi Alexandru Lăpuşneanu. Deşi titlul pe care îl poartă este doar de „mare vornic" atribuţiile acestui dregător se pare că se exercitau doar asupra Ţării de Jos. Folosind vechiul formular diplomatic, diecii din timpul primei domnii n-au înregistrat noua dregătorie. Pe de altă parte, locul al 23-lea ocupat de acest boier în rîndul martorilor tratatului de la Hîrlău — este precedat chiar de comis, medelnicer şi pitar şi urmat de cîţiva dregători de rangul al doilea sau al treilea —, demonstrează, credem, atît lipsa de vechime a acestei dregătorii, cît şi atribuţiile sale destul de limitate. În cea de-a doua domnie, în condiţiile mutării principalei reşedinţe domneşti la Iaşi, a crescut, se pare, şi importanţa acestui dregător; mai ales în perioada anilor 1565—1568, cînd Alexandru Lăpuşneanu era ameninţat nu dinspre hotarele sudice ale Moldovei, ci dinspre cele nordice. În plus, Ţara de Sus era străbătută de numeroase drumuri, între care cele care coborau de la Hotin spre malul Prutului erau deosebit de accesibile: pe aici au trecut armatele poloneze în vremea lui Bogdan al III-lea, arzînd în două rînduri aşezările din nordul Moldovei; la Hotin s-a concentrat, în 1538, oastea poloneză; pe aici a trecut în Moldova Lăpuşneanu, în septembrie 1552; după cum tot pe aceste drumuri a ajuns la Verbia, lîngă Dorohoi, şi Despot.

Rezidînd deseori la Iaşi, Alexandru Lăpuşneanu a înlăturat posibilitatea de a fi încercuit în Suceava, dar putea fi surprins de o oaste care ar fi urmat drumurile de pe malul Prutului. Or, avînd reşedinţa la Dorohoi, de unde putea să supravegheze hotarele de nord ale Moldovei, importanţa acestei dregătorii a crescut simţitor. Fiind o instituţie nouă şi exercitîndu-se, se pare, pe o zonă geografică mai restrînsă, vornicia Ţării de Sus a fost trecută în documentele interne în urma celei din Ţara de Jos. Portarul Sucevei, care de la mijlocul secolului al

---

[29] Ipoteza a fost avansată pentru prima dată la noi de D. Ciurea (v. *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, în AIIAI, t. II (1965), p. 147—148). Vezi şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 264.

[30] Dacă la 1530, portarul Sucevei se intitula „castellanus Zuchaniensis, neonon capitaneus supremus gencium Spectabilis et Magnifici Petri Wayvode (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV/1, p. 350), Petru Vartic se intitula nu numai hatman al curţii din acest oraş, dar şi „al întregii noastre ţări a Moldovei" (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 147). Cf. N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 264.

[31] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1973, p. 201.

[32] După părerea lui N. Grigoraş *(op. cit.*, p. 256), această măsură a putut fi luată după începerea conflictului cu Radu cel Frumos (1470), iar instituţia a primit atribuţii precise în urma morţii lui Alexăndrel (1496).

[33] Miron Costin, *Opere*, p. 238; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 201.

[34] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 177.

[35] *Ibidem*. Trebuie remarcat şi faptul că în vremea lui Despot, pe lîngă marele vornic apar noi dregători: „marele sfetnic" şi un căpitan *(D.I.R.*, A, XVI/2, p. 164).

XVI-lea este numit deseori hatman, a rămas, probabil, în continuare, comandantul oştirii moldovene, *Cronica moldo-polonă* trecîndu-l în fruntea tuturor dregătorilor [36].

Crescînd atribuţiile dregătoriei în discuţie — o dovadă o constituie menţionarea sa şi în cronica citată mai sus — era firesc ca ea să fie ocupată de unul din cei mai credincioşi boieri. Acesta, se pare că a fost Matei Crăciun, care în aprilie 1566 se afla în Polonia în calitate de mare postelnic [37]. Dintr-un document emis de cancelaria lui Petru cel Tînăr la 25 ianuarie 1568 aflăm că domnul muntean îi întărise lui Dinga mare postelnic nişte sălaşe de ţigani [38]. Or, acest boier a ocupat aceeaşi dregătorie şi în primii ani ai domniei lui Bogdan Lăpuşneanu [39]. Se poate, deci, presupune că, în intervalul aprilie 1566 — ianuarie 1568, postelnicul Crăciun a fost numit mare vornic al Ţării de Sus, dregătorie în care îl găsim şi în primul uric emis de cancelaria lui Bogdan Lăpuşneanu. În sprijinul asertiunii noastre putem aduce încă o informaţie: la 21 iunie 1568, Selim al II-lea îi cerea noului domn Bogdan Lăpuşneanu să trimită la Poartă pe fratele său Petru, cît şi pe primii doi boieri, Zbierea şi Crăciun [40], pe care acelaşi uric din 15 martie 1569 îi atestă ca mari vornici.

Analizînd tradiţia a XVII-lea din *O samă de cuvinte*, conform căreia în locul boierilor ucişi, Lăpuşneanu ar fi ridicat pe alţii „din curtenii de ţară, anume pe Racoviţeşti şi pe Sturzeşti şi pre Bălşăşti şi pre alţi mulţi", Const. C. Giurescu a ajuns la concluzia că ea conţine un sîmbure de adevăr: un înaintaş al Racoviţeştilor, care mai înainte se numiseră Cehăneşti, este atestat în vremea lui Lăpuşneanu ca mare vătaf de Vaslui [41]. Arătînd că în nici unul din actele interne ale celei de-a doua domnii nu mai figurează mărturia boierilor, marele nostru istoric presupunea că Lăpuşneanu n-a mai considerat necesară menţionarea acestor „oameni noi", ridicaţi de el [42].

Deşi uricele lipsesc — după părerea noastră, cauza trebuie căutată în imposibilitatea convocării sfatului domnesc — [43], din unele izvoare putem cunoaşte o parte din marii dregători ai celei de a doua domnii. Avînd în vedere faptul că relaţiile lui Bogdan Lăpuşneanu cu Polonia s-au menţinut încordate la începutul domniei, marii boieri care pribegiseră în această ţară neputîndu-se, deci, întoarce în Moldova, considerăm că este foarte probabil ca cei mai mulţi membri ai divanului său să fi fost şi principalii colaboratori ai lui Alexandru Lăpuşneanu. Unii dintre ei sînt menţionaţi în puţinele izvoare păstrate din cea de a doua domnie: „Dumitru dux" apare în testamentul voievodului (1565) [44] ca şi într-o relatare anonimă din iunie 1568 [45], şi Zberea, care în acelaşi testament iscăleşte „supremus Curiae Marscalcus". Alţii se pare că au fost promovaţi acum mari dregători din rîndul boierilor mai mici. Unul dintre aceştia a fost Poroseci, care în cea de-a doua domnie, probabil, a fost promovat stolnic, iar sub Bogdan Lăpuşneanu a ajuns pîrcălab al Cetăţii Noi: din unele documente posterioare aflăm că privilegiul de danie pe satul Macicăuţi pe care l-a avut „Poroseci stolnic de la

---

[36] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 186.

[37] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, Bucureşti, 1913, p. 345.

[38] *Documenta Romaniae Historica*, B, vol, VI, Bucureşti, 1985, p. 73.

[39] *D.I.R.*, A, XVI/2, p. 185—235.

[40] N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor române*, în „Economia naţională", XXVI (1902), nr. 6, p. 327; *Catalogul documentelor turceşti*, vol. II Bucureşti, 1965, p. 51, nr. 154.

[41] Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce, loc. .cit.*, p. 456—457; vezi şi M. Racoviţă-Cehan, *Familia Racoviţă-Cehan — genealogie şi istoric*, Bucureşti, 1929, p. 9.

[42] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 457.

[43] Gheorghe Pungă, *Unele consideraţii privind cancelaria Moldovei în timpul lui Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu*, în vol. *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, p. 73—83.

[44] Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 532.

[45] *Călători străini despre ţările române*, II, p. 391—392.

Alexandru voievod a fost îngropat în pămînt și a putrezit"[46]. Și pîrcălabul de Hotin, Turcea (1569—1570) a fost, se pare, ridicat în rîndul marilor dregători tot acum: un act din vremea lui Petru Șchiopul menționează privilegiul de cumpărătură pe care l-a avut Turcea pîrcălab de la Alexandru Lăpușneanu[47]. Giurgea Tescanovici, marele vistier al lui Bogdan Lăpușneanu a avut act de întărire pe satul Tescani de la tatăl acestuia, în timpul căruia este posibil să fi ocupat aceeași dregătorie[48].

Cum era și firesc, și curtea domnească din Iași avea un vornic; încă de la începutul domniei, acesta a fost Ioan Moțoc care era numit „vornicul întregii noastre curți și starostele ținutului Iașilor". Mai tîrziu — poate chiar din timpul celei de-a doua domnii — atribuțiile acestui dregător au fost preluate, se pare, de către postelnic. *Cronica moldo-polonă* menționează pe „vornicul care este pe lîngă domn, acesta este și mareșal" (postelnic)[49]. Or, și în vremea lui D. Cantemir, postelnicul era „mai marele curții", comandant al curtenilor și „șeful curierilor militari", ocupîndu-se și de administrarea orașului Iași[50].

Izvoarele de la mijlocul secolului al XVI-lea arată că acum se ajunsese la o mare diversificare a dregătoriilor, existînd chiar o ierarhizare precisă în cadrul aceleiași branșe. Abia sosit în Moldova, Belsius scria Habsburgilor că „numele dregătorilor nu s-a aflat încă, dar sînt trei mitropoliți, pe care îi numesc vlădici. Printre mireni sînt multe trepte"[51]. Și *Cronica moldo-polonă* menționează existența a cîte trei logofeți, vistiernici, stolnici, paharnici, „dieci mai mari ce sînt peste pisari", comiși, bucătari, armași, aprozi, pitari, pivnicieri și spătari, făcînd și remarca că *„fiecare dintre acești dregători are pe alții mai mici sub puterea lui, un număr mare" (subl. ns.)*[52].

Puținele documente interne din această perioadă înregistrează pentru anumite dregătorii mai multe trepte. Astfel, pe lîngă marele logofăt, despre care o informație din epocă arată că era „în fruntea dregătorilor"[53], două însemnări slavone făcute pe un Tetraevanghel în anii 1553 și 1555 îl menționează pe Grigorie Fierăvici logofăt al treilea[54]. Treapta a doua era ocupată de boierul Albotă[55] sau Drăgan[56]. Și cei trei vistiernici de la începutul domniei ne sînt cunoscuți: Dan mare vistier, Ioan Mogîldea „vistiernic (probabil al doilea) și cămăraș"[57].

În unele solii, dar și în unele misiuni cu caracter economic, domnul se folosea de dregători mai mici[58] sau de unii slujitori, care în numele voievodului vindeau vite în Transilvania[59].

Acești dregători mai mari sau mai mici nu aveau însă numai atribuții administrative, ci și judecătorești sau fiscale. Ca și în perioada anterioară, ultima instanță de judecată era domnul, a cărui putere se consolidase de-a lungul celor

---

[46] *D.I.R.*, A, XVII/4, p. 143.

[47] *Ibidem*, XVI/3, p. 113.

[48] *Ibidem*, p. 81—82. Și marele vistiernic al lui Bogdan Lăpușneanu, Tudoran a invocat un uric de cumpărătură de la Alexandru Lăpușneanu (*Ibidem*, p. 427—428).

[49] *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 186.

[50] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 201.

[51] *Călători străini despre țările române*, vol. II, p. 132.

[52] *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 186—187.

[53] *Călători străini despre țările române*, vol. II, p. 154.

[54] Ep. Melchisedec, *Catalog de cărțile sîrbești și rusești, manuscrise vechi din biblioteca mănăstirii Neamț*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", II (1884), vol. I, fasc. I, p. 141. De la numele acestui dregător s-a numit, probabil, și taxa plătită de partea cîștigătoare într-un proces („ferie"), instituită în vremea lui Lăpușneanu (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 69).

[55] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 239.

[56] *D.I.R.*, A, XVI/2, p. 181, nr. 188.

[57] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 177. Documentele menționează și pe postelnicul al doilea și armașul al doilea (*Ibidem*, p. 310; *D.I.R.*, A, XVI/2, p. 138) sau pe vornicul doamnei (*Ibidem*, p. 232).

[58] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 787, 799—800, 802—803; *Ibidem*, XV/1, p. 534, 592—593.

13 ani de domnie. Autorul *Cronicii moldo-polone* considera că atunci „cînd vreunul dintre dregători greşeşte cu ceva, nu-l pedepsesc cu vorbe, ci cu bătul pentru fapte mai mici, iar pentru trădare, care acolo nu este rară, însuşi domnul îl pedepseşte îndată cu capul ; el însuşi judecă"[60]. La 22 martie 1560, domnul se adresa bistriţenilor, cerînd 100 de pergamente deoarece „în ţara noastră este obiceiul să se facă foarte des judecăţi şi pentru aceasta avem nevoie de pergamente mari şi curate"[61].

După cum se cunoaşte, şi în aceşti ani, Moldova era împărţită în ţinuturi. Cronica moldo-polonă, la care am făcut dese referiri, arăta că „numărul tuturor ţinuturilor era 24, tot atît de mulţi pîrcălabi şi vătafi, adică staroşti sau stegari"[62]. Dacă în vremea lui Ştefan cel Mare existau 48 de steaguri, la mijlocul secolului al XVI-lea, numărul acestora s-a înjumătăţit. Acesta este, probabil rezultatul unei reorganizări administrative şi militare care a avut loc între timp.

În concluzia celor prezentate în această notă se impun, credem, cîteva constatări. Organizarea administrativă a Ţării Moldovei a trebuit să se adapteze schimbărilor survenite spre mijlocul veacului al XVI-lea. Fără a exclude influenţele externe, considerăm, totuşi, că aceste transformări trebuie căutate, în primul rînd, în situaţia internă. Un exemplu edificator în acest sens îl constituie scindarea vorniciei. Această instituţie dublată se suprapune parţial peste nişte structuri politico-administrative, militare şi religioase anterioare, dar se conturează abia în prima domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu, probabil după un model polonez. În condiţiile în care, în cea de-a doua domnie, voievodul şi-a mutat principala reşedinţă la Iaşi, şi vornicia Ţării de Sus se cristalizează, căpătînd importante atribuţii militare. Deoarece Moldova se afla într-o continuă stare de alarmă din cauza numeroşilor pretendenţi adăpostiţi în Polonia nu s-au putut emite urice, membrii sfatului domnesc şi, deci, şi a vornicului Ţării de Sus, fiind consemnaţi începînd cu actele emise de cancelaria lui Bogdan Lăpuşneanu.

---

59 *Ibidem*, p. 533.
60 *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 187.
61 Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV/1, p. 556, nr. 1 024.
62 *Cronica moldo-polonă*, loc. cit., p. 186.

GH. PLATON

CONŞTIINŢA NAŢIONALĂ ROMÂNEASCĂ: GENEZĂ, EMERGENŢĂ, ORIZONT EUROPEAN. (I)

Nu o dată, evoluţia istoriei este ciudată, contradictorie. Secolul al XIX-lea, „secol al naţionalităţilor", în cursul căruia naţiunile s-au afirmat şi s-au organizat, atît pe verticala naţională, cît şi pe orizontala europeană, a fost un secol al solidarităţii şi al unităţii, urmărite şi realizate pe toate planurile. Noua orînduire, prin însăşi esenţa sa, a impus forme şi structuri noi, unitare, în locul pluralităţii şi al particularismului feudal. Europa devine o entitate-economică, politică şi spirituală — căpătînd noi forme corespunzătoare de reprezentare, de relaţii economice şi politice, în ideologie, în mentalitatea oamenilor [1].

Dezvoltarea în noile sensuri nu s-a realizat însă pînă la ultimele sale consecinţe. Paradoxal, acestui secol al solidarităţii i-a urmat secolul nostru — apreciat, ca urmare a fragmentării universalului, drept „secol al singurătăţii" [2]. Separarea ideologică şi politică, apariţia şi evoluţia celor două Europe a complicat şi mai mult problematica naţională, mărind distanţa faţă de secolul anterior.

În dialectica contradictorie a dezvoltării istorice, *însingurarea naţională* reprezintă o consecinţă firească a unei evoluţii începută sub semnul unităţii şi al solidarităţii. Exacerbarea sentimentului naţional, generată, la statele mari, de nevoia de a justifica tendinţe de dominare, sau, la cele mici, de nevoia de a supravieţui, a avut aceleaşi consecinţe, limpezi, astăzi, în perspectiva timpului nostru: sublinierea identităţilor, a personalităţilor naţionale.

Istoriografia — şi nu numai — a resimţit şi a dat expresie dramei generate de acest paradox. Prin voci autorizate, ea s-a ridicat împotriva izolării sau marginalizării naţionale, militînd pentru o cercetare comparată, pentru refacerea imaginii generale asupra unei Europe care nu trebuie să rămînă o simplă construcţie teoretică, ci să fie ceea ce timpul nostru o cere: suma multiplelor legături, implicaţii şi interferenţe existente între entităţile naţionale care o alcătuiesc.

Cercetarea fenomenului naţional românesc, cu atîta stăruinţă întreprinsă în ultimele decenii, se cuvine, deci, inserată în această perspectivă generală, capabilă să sublinieze locul şi rolul românilor în istoria universală. Pe linia acestor preocupări, obiectivul demersului nostru nu este de a singulariza fenomenul naţional românesc, pentru a-l detaşa de cadrul care l-a produs, de factorii de care a fost influenţat sau de implicaţiile pe care le-a determinat. Dimpotrivă, el urmăreşte *integrarea* procesului de formare a naţiunii şi a conştiinţei naţionale româneşti în contextul universal, pentru a decela acele legături fireşti, care au conferit dezvoltării naţionale europene în veacul naţionalităţilor trăsăturile care asigură, în acelaşi timp, unitatea întregului şi particularităţile distincte ale elementelor ce-l alcătuiesc. O asemenea perspectivă, în acord cu obiectivele actuale ale istoriografiei, slujeşte interesele colaborării, care impun înlăturarea barierelor artificiale ridicate de obiective sau interese politice, ostile progresului general.

---

[1] Jean Baptiste Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965.

[2] Andrei Pippidi, *Identitate naţională şi culturală. Cîteva probleme de metodă în legătură cu locul românilor în istorie*, în „Revista de istorie", t. 38, nr. 12, 1985, p. 1 179.

Fiecare naţiune, mare sau mică, aprecia unul dintre oamenii noştri de cultură [3], puternică sau slabă, este, în principiu, „un rezervor de putere creatoare, de cultură originală — fiecare popor reprezintă o valoare unică în lume... niciunul nu poate fi înlocuit absolut prin altul". Existenţa unei naţiuni „se justifică prin valorile de cultură pe care le face posibile, prin potenţialul ei de spiritualitate. Omenirea de astăzi nu poate exista şi progresa decît prin respectarea acestor valori şi prin utilizarea lor în comun, în folosul existenţei umane" [4].

Naţiune. Conştiinţă de neam. Conştiinţă naţională. Noţiuni generale

Termenii care definesc fenomenul naţional, caracterizează conştiinţa naţională şi sentimentul naţional (*naţionalismul*, cum este curent denumit în literatura istorică), acei care au în vedere şi disting fenomenele de coerenţă socială bazate pe faptele istorice, au fost creaţi şi există în toate limbile, au caracterul lor specific, în raport cu împrejurările apariţiei din fiecare ţară. Cercetarea fenomenului naţional, dezvoltarea conştiinţei naţionale în etapele sale succesive se refuză unei scheme generale. Fiecare naţiune reprezintă o individualitate şi presupune o anumită structură mentală, care nu poate fi judecată independent de alte structuri constituite ale societăţii. O veritabilă problemă de *puzzle*, ale cărei piese sînt susceptibile de aranjamente multiple, de interpretări variate [5].

Istoricul italian Federico Chabod, unul din cei mai cunoscuţi teoreticieni ai fenomenului naţional contemporan, îşi începe analiza întreprinsă asupra ideii de naţiune unitară cu sintagma : *„Dire senso di nazionalità significa dire senso di individualità storica"* [6]. Această firească nevoie de particularizare, necesară studierii devenirii şi structurii istorice, a fost, de multe ori, exacerbată de prejudecăţi naţionale. Acestea nu au lipsit nici în interpretarea istorică.

În lipsa unei scheme cu pretenţii de generalitate, istoricii au propus modele zonale sau tipologii în care pot fi încadrate procesele de dezvoltare a naţiunilor pe continent. Departe de a fi desăvîrşită, tipologia reliefează, totuşi, anumite *trăsături comune de regularitate*, reflectînd totodată diferenţierile ce caracterizează diversitatea fenomenului naţional [7].

---

[3] D. D. Roşca, *Temeiuri filozofice ale istoriei naţionale*, Sibiu, Dacia Traiană, 1943, p. 3—6.

[4] Andrzey F. Grabski, *Nation et conscience nationale. Observations sur la structure des processus de la formation des nations modernes en Europe Centrale*, în vol. *Developpement de la conscience nationale*, Posnan, 1982, UAM, p. 7.

[5] Peter F. Sugar, *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism* în *Nationalism in Eastern Europe*, edited by Peter F. Sugar and Ivo J. Lederer, Univ. of Washington, Seattle et London, 1969, p. 44—45.

[6] Federico Chabod, *L'ideea di nazione*, Roma, 1979, p. 17.

[7] Relativitatea acesteia poate fi constatată şi în privinţa locului rezervat naţiunii române în cadrul acestor clasificări generale, care, de multe ori, ignoră caracteristici fundamentale. Astfel, de pildă, Emil Niederhauser distinge trei tipuri de naţiuni : *nobiliară* (rusă, poloneză, ungară, croată şi română din Principate «sic»), *burgheză* (cehă, greacă), *nenobiliară* (slovenă, sîrbă, slovacă, română din Transilvania). Aşa cum se poate constata, naţiunea română este ruptă în două — cf. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale, Actes du Deuxième Colloque de Mátrafüred*, 2—5 octobre 1972, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, p. 18 (raport), în continuare, Mátrafüred. J. Chlebowczyk distinge (în Europa) două *modele*, în procesul de formare şi de dezvoltare al naţiunilor : cel *occidental*, în care rolul constitutiv l-a avut statul naţional. În condiţiile existenţei statului centralizat, s-a ajuns la identificarea statului cu naţiunea. De la comunitatea de stat, prin comunitatea de limbă, s-a ajuns la unitatea naţională. Al doilea model este cel *al ţărilor Europei centrale*, în care, de la comunitatea de limbă, prin unitate naţională, se ajunge la comunitatea de stat (cf. *Procesy narodolwórcze we Wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalzmu*, Warszawa-Kraków, 1975 şi idem, *On Small and Young Nations in Europe. Nation — Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*, Warszawa-Wroclaw, 1980). Aşadar, în primul caz, elementul esenţial al naţiunii

Dacă în cercetarea proceselor de formare a naţiunilor, generalizările, tiparele, nu sînt posibile, termenii care desemnează şi definesc fenomenele naţionale au — şi ei — un caracter particular, propriu ; nu pot fi înlocuiţi printr-o terminologie străină. Deşi această diversitate a fost recunoscută, fiind subliniată nevoia de disociere şi de diferenţiere, de adoptare, chiar, a unei terminologii speciale în cercetarea fiecărui fenoment naţional particular[8], s-a căzut, totuşi, de acord — în istoriografia de gen — asupra existenţei unor trăsături fundamentale, cu caracter general. Cea mai importantă este aceea în conformitate cu care naţiunile, în totalitatea lor, reprezintă un *produs al epocii burgheze, capitaliste.* Această trăsătură, uşurînd analiza fenomenelor particulare, nu exclude diversitatea ; dimpotrivă, o presupune. Această diversitate este generată şi accentuată de condiţiile deosebite în timp şi în spaţiu în care s-a efectuat trecerea spre noul regim[9].

De acord cu această problemă fundamentală privind periodizarea fenomenului naţional şi admiţînd ideea continuităţii, a *sintezei istorice* pe care o reprezintă naţiunea, istoricii — o parte dintre aceştia, cel puţin — admit existenţa unei *naţiuni medievale.* Interpretările noi ale madievisticii contemporane, iniţiate

---

este *statul,* în cel de al doilea *limba.* Referindu-se la cazul particular al Italiei şi al Germaniei, A. Grabski propune în loc de *modelul occidental, modelul franco-britanic,* deoarece fenomenul constatat de Chlebowczyk este restrîns doar la cele două state *(Nation et conscience nationale..., loc. cit.).* Miroslav Hroch a propus alte două modele : un *model pentru naţiunile mari* (franceză, engleză, neerlandeză, suedeză, spaniolă) şi altul pentru *naţiunile mici,* subliniind faptul că este vorba nu de caracteristici cantitative, ci calitative. În tipologia sa, istoricul ceh distinge patru serii de factori, care acţionează în procesul de formare a naţiunilor : începînd cu teritoriul, analizat din punct de vedere geografic, politic şi etnic, (apar condiţiile social-economice şi culturale), pînă la baza socială şi teritorială a mişcărilor naţionale (cf. M. Hroch, *Das Erwachen Kleiner Nationen als Problem des Komparatiwen sozial geschichtlichen Forschung,* in Th. Schieder (editor) *Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen,* München-Wien, 1971). Studii interesante se află şi în volumul editat de R. Heck, *Studia nad rozwojen narodawym Polaków, Czechow i Slowaków,* Wroclaw-Warszawa, 1976.

Istoricul polonez Jerzy Topolski propune cinci tipuri în procesul de formare a naţiunilor : naţiuni care s-au dezvoltat armonios, ca rezultat natural al creşterii conştiinţei colective globale (exemplul englez, francez, rus, spaniol, olandez, suedez), situaţia cînd naţiunea nu este unită într-un singur stat. Pe primul plan se situează aici lupta politică pentru unitate naţională şi, în parte, lupta pentru eliberare de sub dominaţia străină (Germania şi Italia) ; naţiuni în formare, care nu au statul lor naţional, fiind situate între frontierele altui stat, dispunînd de clase conducătoare şi de cultură elitară. Aici, pe primul plan, se situează lupta pentru independenţă politică (portughezii, ungurii, bulgarii, *românii) ;* naţiuni care dispun de clase conducătoare şi de cultură elitară, fără să aibă, pentru o perioadă de vreme, statul propriu, fiind împărţite între cîteva state străine. Prioritară este, în acest caz, lupta politică, strîns legată de acţiunea pentru dezvoltarea culturii naţionale (Polonia) ; naţiuni în curs de formare, care nu dispun nici de stat, nici de clase conducătoare. Factorii principali ai procesului devin în această situaţie lupta pentru cultură naţională şi activitatea intelectuală (cehii, slovacii, lituanienii, finlandezii, scoţienii). Înfăţişînd aceste scheme, A. Grabski este sceptic cu privire la putinţa realizării unei ierarhizări a factorilor notaţi mai sus, cărora nu li se pot atribui roluri precise şi neschimbate, în conformitate cu un scenariu general valabil — *Op. cit.,* p. 12.

8 *Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale. Colloque de la Commission internationale des Etudea slaves du Comité international des sciences historyque,* Institut d'Etudes Slaves, Paris, 29—30 janvier, 1968, p. 78—79, intervenţia profesorului austriac Walter Leitsch. În continuare, *Le developpement...*

9 Emil Niederhauser, *The Rise of Nationality in Eastern Europe,* Corvina Kiadó, Budapest, 1981. Idem, *Les Lumières en Hongrie..., loc. cit.*

de J. Huizinga [10], îndeamnă la o nuanțată apreciere a conceptului de „natio" în perioada evului mediu. Faptul, fără să șteargă diferențele în raport cu *națiunea modernă*, a cărei sferă este incomparabil mai largă [11], reliefează fenomenul de continuitate istorică. În mod firesc, a fost acceptată și ideea unei *conștiințe naționale medievale*, dezvoltată „la scară universală" [12]. Conștiința națională (modernă) — se admite în acest sens — reprezintă „un factor istoric moștenit din epoca anterioară" [13]. Ea a evoluat în cursul transformărilor burgheze, păstrînd, multe din elementele vechi, particulare. În Ungaria, de pildă, se consideră, însă, că spiritul național s-a cristalizat paralel cu formarea statului [14]. De asemenea, în multe din țările europene, conștiința națională — existentă de multă vreme — a precedat formulării unei doctrine a națiunii [15]. În rîndul acestora sînt incluse: Franța, Anglia, Castilia, Polonia (cu particularitățile care o disting [16]) și Rusia; sînt, acestea, vechi națiuni, care au dispus de un stat independent, în cadrul căruia conștiința națională, chiar dacă nu s-a extins asupra întregii populații, a cuprins, cu siguranță, largi pături sociale [17].

În 1789 — se admite pe aceeași linie — „imensa majoritate" a țărilor lumii nu poseda conștiința națională. Vreme de aproape 200 ani, aceste țări au suferit influența ideilor democrate a forțelor economice moderne. (În rîndul lor, sînt menționate, fără a se face disocierile de rigoare, Germania și Italia, Europa centrală și țările din Balcani). În spațiile indicate, *cele două procese*: formarea

[10] J. Huizinga, *Wachstum und Formen des Nationalen Bewusstseins in Europa bis zum ende des XIX Jahrunderts*, în *Bahn der Geschichte Betrachtungen und Gestaltung*, Burg Verlag, Basel, 1943.

[11] Benedykt Zientara, *La conscience nationale en Europe Occidentale au Moyen-Age. Naissance et mécanisme du phènomene*, în „Acta Poloniae Historica", 46, 1982, p. 6. În același sens, idem, *Les structures nationales du Moyen Age. Essai d'annalyse de la terminologie des formes précapitalistes de la conscience nationale*, în „Kwartalnik Historyczny", 1977, 1, p. 207—311 și A. Gieysztor, *Les liens nationaux et régionaux dans le Moyen Age polonais*, în „Polska dzielnikowa i zjdenoczona", Warszawa, 1972, p. 9—36.

[12] Benedikt Zientara, *op. cit.*, p. 9. A se vedea și Karl Ferdinand Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale*, în „Revue Historique", nr. 496, 1970 și Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*, New York, The Mac Millan Company, 1948. A se vedea și Konstantin Symons-Symonolewicz, *National Consciousness and Social Theory*, în „Canadian Review of Studies in Nationalism", Univ. of Prince Edward, Island, VII, nr. 2, 1980; idem, *National Consciousness in Medieval Europe. Some Theoretical Problems*", *Ibidem*, VIII, nr. 1, 1981. Pentru formarea și evoluția națiunii poloneze, a se vedea și Tadeusz Lepkowski, *La formation de la nation Polonaise moderne dans les conditions d'un pays démembré*, în „Acta Poloniae Historica", 19, 1968 și Ștefan Kieniewicz, *Le développement de la conscience nationale polonaise au XIX-e siècle, Ibidem.*

[13] Sentimentul pe care-l desemnează conștiința medievală reprezintă doar unul din sentimentele sau formele de solidaritate simțite de membrii unei colectivități medievale: credința în biserică, loialitatea față de stăpînul feudal, rege sau împărat, atașament față de familie sau față de locul nașterii. Sentimentul național poate să domine în anumite împrejurări, dar nu să înlocuiască celelalte forme, care au avut o mai mare extensiune, s-au exercitat cu mai multă forță. Cf. Konstantin Symons-Symonolewicz, *National Consciousness..., loc. cit.*, p. 157—158. Ștefan Lemny, *De la conștiința de neam la conștiința națională. Problematica unei idei.* Mss. A se vedea și idem, *Patria în gîndirea românească din secolul al XVIII-lea*, în „Revista de istorie", t. 38, 1985, nr. 3, p. 229 și urm. și idem *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura românească*, București, Ed. Minerva, 1986.

[14] *Le Développement...*, p. 52 (raportul lui Ioseph Perény: *La conscience nationale dans les chroniques hongroises du XIII-e siècle).*

[15] *Ibidem*, p. 69—70 (intervenția lui Seton-Watson).

[16] Polonia își pierduse statul național.

[17] *Le Développement...*, p. 69—70.

unei conștiințe naționale și constituirea unei ideologii bazată pe doctrina europeană post 1789 a națiunii (care a stat la baza mișcărilor naționale) s-au *dezvoltat în același timp și s-au influențat unul pe altul* [18].

Emergența conștiinței naționale, la popoarele care dispuneau de o structură de stat proprie a fost mult ușurată [19]. În mod firesc, existența instituțiilor reprezentative și a vieții comunitare au întărit *considerabil* conștiința apartenenței la o unitate sau entitate națională [20].

Sintetizînd stadiul cercetărilor de la sfîrșitul anilor '60 cu privire la raportul dintre iluminism și fenomenul național, Valentin Georgescu, în raportul prezentat la o importantă reuniune științifică consacrată formării conștiinței naționale la popoarele din sud-estul Europei [21], constata că, pe planul istoriei universale, formarea națiunilor și a conștiinței naționale, se situează, *grosso modo*, în perioada Renașterii. Procesul, desfășurat în condițiile foarte complexe, proprii lumii moderne, este inseparabil legat de intrarea în scenă a burgheziei, cu întregul convoi de transformări pe care le comportă și le însoțește. În Orient și în sud-estul Europei, procesul este mai tîrziu în timp față de Occident. Decalajul, constata în continuare autorul — și observația sa prezintă un deosebit interes pentru obiectul demersului nostru — nu se regăsește în apariția și în difuziunea filozofiei luminilor, care este, concomitentă, aproape.

Cînd Luminile dominau gîndirea politică în Europa, procesul de formare a națiunilor — început în perioada Renașterii — atinge în Occident sfîrșitul. Faza finală a procesului se întîlnește, doar, cu ideologia Luminilor. În sud-estul Europei, însă, ca urmare a decalajului de care am amintit, asistăm la o integrare concomitentă a două fenomene, cu egală importanță în afirmarea pe plan istoric a burgheziei și a capitalismului modern : *formarea națiunii*, pe de o parte, *acțiunea filozofiei Luminilor*, de alta [22]. Această *sincronie sui generis* reface, în parte, handicapul generat de decalajul procesului de dezvoltare. Sub impactul Luminilor și, apoi, sub cel al ideilor Revoluției, asimilate de noile sinteze naționale, se va realiza o nouă bază de plecare pentru dezvoltarea generală a capitalismului în țările continentului european. Fără *fuziunea* celor două fenomene, diferențele dintre cele două lumi nu ar fi putut fi depășite, iar accelerarea ritmului dezvoltării — cel, puțin, la unele din țările sud-estului european — nu s-ar fi putut realiza.

Firește, așa cum vom observa în continuare, cînd vom stărui asupra fenomenului românesc, această atenuare a decalajului în dezvoltarea istorică, realizată în centrul și în sud-estul Europei, prin fuziunea între procesul de formare a națiunilor și fenomenele Iluminismului, se poate constata doar pe planul cel mai general. Realitatea istorică ne înfățișează o serie de deosebiri și particularități. Apariția națiunilor și a conștiinței naționale și receptarea Luminilor în această zonă a Europei au solicitat o dublă serie de condiții : *de natură economică și socială* și *de natură culturală și ideologică*, un anumit stadiu de dezvoltare culturală și o anumită *conștiință prenațională, cu caracter etnic* [23]. Diferențele în starea de „pregătire a terenului" — se adaugă în același sens — explică decalajele cronologice privind formarea conștiinței naționale și receptarea ideilor Luminilor de la o țară la alta.

André Mirambel, erudit cercetător al fenomenului național, constatînd această diversitate diacronică în procesul de constituire a conștiinței naționale în țările

---

18 *Ibidem*, p. 12—13 (intervenția lui Seton-Watson).

19 *Ibidem*, p. 15—18 (intervenția lui M. Backvis).

20 *Ibidem.*

21 Valentin Al. Georgescu, *La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de l'Europe*, în vol. *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples de Sud-Est européen. Actes du Colloque international organisé par la Commission de l'AIESEE pour l'histoire des idées sous l'auspice et avec le concours financier de l'UNESCO*, Paris, 11—12 avril, 1968, Bucarest, 1970, p. 23—42. În continuare *Les Lumières...*

22 *Ibidem*, p. 25—26.

23 *Ibidem*, p. 124—125. Observațiile se înscriu în șirul concluziilor desprinse la sfîrșitul colocviului de către M. Berza.

sud-estului european, formulează observația că, sub raport metodologic, în această zonă, pot fi distinse patru serii de fapte: greco-româno-slave (bulgare și sîrbo-croate), albaneze și otomane, care nu pot fi supuse unui examen identic. Ele comportă particularități care se cer apreciate și judecate în specificul și importanța lor[24]. Contactul Europei de sud-est cu Luminile s-a realizat diferit, cu intensitate și consecințe deosebite. Cu toate acestea, în pofida deosebirilor, remarcă M. Berza — referindu-se la generalitatea fenomenului național sud-est european — în epoca Luminilor, contactul acestei zone cu filosofia respectivă s-a făcut cu o remarcabilă rapiditate. Între Lumini și conștiința națională, se afirmă în continuare, există nu numai o *concomitență*, ci și o *relație eficientă*; aceasta, fără a fi determinantă în formarea conștiinței naționale, a favorizat-o efectiv în dezvoltarea sa[25]. Cazul românesc este semnificativ în acest sens.

Faptele expuse mai sus, departe de a îmbrățișa evantaiul complet al preocupărilor și a acoperi aspectele teoretice importante, au urmărit să situeze fenomenul național românesc în timpul și spațiul istoric în care s-a desfășurat, pentru a-i surprinde interdependențele și a-l încadra în legitatea universală.

În istoriografia noastră, Gh. Brătianu, încă, sugera o posibilă reevaluare a sensului *națiunilor medievale*, în strînsă legătură cu evoluția realităților politice din statul ungar[26]. Recent, Șerban Papacostea a lărgit sfera informației și a interpretării în acest sens, adăugînd fapte de reală valoare[27], care situează fenomenele românești la nivelul celor similare, europene, cu particularitățile care le disting. La rîndul său, Pompiliu Teodor, exeget de seamă al fenomenului național românesc, a subliniat și el acest fapt deosebit de important pentru cercetarea premiselor constituirii națiunii în secolul Luminilor[28]. Prin însăși natura sa, notează el, și prin finalitatea actelor care-l definesc, fenomenul național, în fărîmițarea și diversitatea sa, se înscrie în procesul general de formare și dezvoltare a lumii noi, capitaliste, chemată să anuleze fărîmițarea și fragmentarea economică și spirituală a vechiului regim, să distrugă regimul închistat al stărilor și să introducă mobilitatea și mișcarea în locul fixismului tradițional, să realizeze o unitate care, fără să înlăture diversitatea, tinde să-i confere linii comune de dezvoltare. Societatea europeană se înscrie pe o altă orbită în dialectica evoluției sale.

Ajunși în acest punct al discuției, se impune o precizare. Spre deosebire de maniera în care celelalte istoriografii au abordat raportul *Națiune — conștiință națională*[29], fără a înlătura pe deplin confuzia și implicațiile nedorite, teoretice

[24] *Ibidem*, p. 97—98.

[25] *Ibidem*, p. 125.

[26] „Trebuie relevat, notează istoricul, că momentul în care românii din Ardeal sînt îndepărtați de la stările privilegiate de către suveranii unguri, corespunde întocmai cu închegarea peste munți a voievodatului Țării Românești. E de presupus că regii unguri au avut sentimentul că față de un stat român ce se închegase dincolo de Carpați, o stare privilegiată a românilor din Ardeal ar fi însemnat o primejdie. Este, deci, o dovadă negativă, dacă nu a ideii, cel puțin a sentimentului nostru de unitate". Cf. Gh. I. Brătianu, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, București, Edit. Fundației culturale M. Kogălniceanu, 1940, p. 4.

[27] Șerban Papacostea, *La Fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie; une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVII, 1978, 3 și idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 76—97 și passim.

[28] Pompiliu Teodor, *Iluminism și națiune*, în vol. *Națiunea română. Geneză—Afirmare—Orizont contemporan*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 299 și urm.

[29] A se vedea, în acest sens, Karl Ferdinand Werner, *op. cit.*, Konstantin Symons-Symonolewicz, *National Consciousness in Medieval Europe..., loc. cit.*, B. Cvetkova, *Problems of the Bulgarian Nationality and the National Consciousness in the XV—XVIII C*, „Etudes Historiques", VI, 1973, p. 58—60. Fr. E. Thiriet, *La formation d'une conscience nationale hellénique en Romanie latine (XIII-e—XV-e siècles)*, „Revue des études Sud-Est Européenne", t. XIII, nr. 2, 1975, p.

sau politice, generate de o interpretare în cuprinsul căreia se acordă (de multe ori) girul contemporaneităţii unor procese şi fenomene care s-au petrecut în evul mediu, într-o lume altfel organizată, cu alte repere şi imagini mentale, istoriografia noastră, deşi nu demult, a găsit, în chip fericit, sintagmele care definesc imaginile asupra identităţii proprii, în cele două etape ale istoriei : *conştiinţă etnică, de neam* pentru lumea evului mediu şi *conştiinţă naţională* pentru epoca modernă, cînd s-a format *naţiunea,* această *sinteză, rezultantă a totalităţii istorice*[30]. Una, cea de a doua, decurge din cealaltă, completînd-o cu valorile noi ale Veacului Luminilor şi ale Revoluţiei franceze, în raport cu opţiunile noii orînduiri, capitaliste. Formarea şi dezvoltarea *conştiinţei identităţii româneşti,* în cele două etape ale sale, a fost urmărită şi analizată *procesual,* fără cezură[31], în lucrări de ţinută[32].

Evoluţia spre naţional, *transformarea*[33] conştiinţei de neam în conştiinţă naţională s-a realizat treptat, valorile celei dintîi fiind încorporate, căpătînd

---

187—196 şi Ianusz Tazbir, *Recherches sur la conscience nationale en Pologne au XVI-e—XVII-e siècles,* în „Acta Poloniae Historica", XIV, 1966, p. 522. N. Iorga, în *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor,* prefigurînd concluzia cu privire la evoluţia conştiinţei de neam a românilor, observă că, în dezvoltarea ideii unităţii politice, pot fi deosebite două faze : una specific feudală, cînd s-a exprimat mai puţin lămurit şi alta modernă, cînd s-a întîlnit cu necesitatea absolută a vieţii politice unitare a românilor, cînd s-a manifestat dorinţa de a forma laolaltă, toţi românii, o singură formă de stat". În acelaşi sens, marele nostru istoric a vorbit de *instinctul unităţii,* în perioada evului mediu, care corespunde conştiinţei de neam. Cf. N. Iorga, *Conferinţe. Ideea unităţii româneşti,* Ediţie îngrijită de Ştefan Lemny şi Rodica Rotaru, postfaţă şi note bibliografice de Ştefan Lemny, Bucureşti, Edit. Minerva, 1987, p. 62, 344.

[30] Cf. Damian Hurezeanu, *Formarea naţiunii române,* în „Revista de istorie", t. 28, nr. 7. A se vedea şi amplul şi pertinentul studiu, cu acelaşi titlu, din volumul *Naţiunea română. Geneză—Afirmare—Orizont contemporan,* p. 21—135.

[31] Ştefan Lemny atrage atenţia asupra necesităţii unei asemenea interpretări, de natură să asigure viziunea unitară asupra istoriei. Cf. *Ideea de patrie în cultura română.*

[32] Vezi, în acest sens, Ştefan Pascu, *Făurirea statului naţional unitar român 1918,* vol. I—II, Edit. Academiei, Bucureşti, 1983, D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române,* Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, N. Stoicescu, *Continuitatea românilor,* Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, Idem, *Unitatea românilor în evul mediu,* Edit. Academiei, Bucureşti, 1983, Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Român, românesc în textele româneşti din veacurile XV—XVII,* în „Studii", t. 17, 1964, nr. 5, Nicolae Stoicescu, *De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională,* în „Revista de istorie", t. 37, nr. 2, 1984, Ştefan Ştefănescu, *Conştiinţa de neam în cultura română premodernă,* în vol. *Naţiunea română...,* p. 278—296. A se consulta şi Krista Zach, *Ortodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15 bis 18 Jahrundert,* Wiesbaden, 1977 şi Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României,* Edit. Junimea Iaşi, 1980.

[33] Ştefan Lemny pledează în favoarea unei aprecieri nuanţate a procesului treptat de însuşire a noilor atribute naţionale, care îmbogăţesc şi modernizează conştiinţa, care devine *naţională.* Cf. *Ideea de patrie în cultura română,* p. 28 şi urm. Schema obişnuită de analiză, notează autorul, care urmăreşte „transformarea conştiinţei de neam în conştiinţă naţională ar trebui revizuită sau, cel puţin, nuanţată. Altfel, ea conduce la înţelegerea fenomenului dintr-o perspectivă unilaterală : aceea a rezultatului final al unei procesualităţi istorice care a fost naţiunea, ignorîndu-se starea de latentă evoluţie în această direcţie de-a lungul întregului veac XVIII. Geneza conştiinţei naţionale moderne în raport cu conştiinţa de neam ar trebui, astfel, privită din cel puţin două unghiuri de vedere : al dezvoltării uneia din alta, ceea ce reprezintă procesul neîntrerupt şi firesc al evoluţiei conştiinţei de sine... ; al menţinerii multă vreme a formelor tradiţionale

sensuri noi, în cuprinsul celei de a doua. În cazul românesc — şi nu numai în acesta — faptul apare limpede, deosebirea dintre cele două forme ale conştiinţei fiind, în fond, deosebirile care separă bagajul de idei şi de mentalităţi al oamenilor care aparţin a două orînduiri sociale: feudală şi capitalistă. De la caracterul pur constatativ al identităţii, sub impactul ideologiei veacului Luminilor şi al Revoluţiei se trece la o activă *luptă politică*[34], ce dă expresie unor noi opţiuni, exprimă un alt orizont mental, urmăreşte redimensionarea societăţii în raport cu realităţile proprii fiecărui popor. Conştiinţa unităţii de origine devine conştiinţa unităţii de interese. Conştiinţa etnică devine panromânism, prag necesar pentru trecerea spre unificarea politică de mai tîrziu[35].

În cuprinsul noului climat în care se creează arsenalul nou, burghez, doctrina unei caste, a nobilimii, se transformă în *ideologia unei clase*, doritoare să-şi asigure controlul asupra societăţii. Transformările s-au produs în acelaşi timp, atît în filozofia socială, cît şi în conştiinţa maselor, în majoritatea ţărilor europene, sub impactul ideilor Revoluţiei şi al evenimentelor legate de războaiele napoleoniene[36]. Ţările române nu au rămas în afara acestei influenţe[37].

În conformitate cu noua viziune, *naţiunea* nu mai reprezintă un simplu *Volk*, legată prin comunitatea de rasă sau cultură istorică. Este un corp, alcătuit nu din *supuşi*, ci din *cetăţeni*, antrenaţi în viaţa societăţii printr-un fel de contract. Comunitatea se bazează nu numai pe rasă, limbă şi istorie, ci şi pe elementele noi ale *dreptului* şi ale *legii*[38]. *Ideea de patrie*, în noua accepţiune, legată de libertatea socială şi naţională, devine curentă în practica politică şi socială a timpului; reliefează, şi în cazul istoriei noastre, transformările amintite mai sus[39].

Sub influenţa Luminilor, conceptul de naţiune s-a democratizat; romantismul l-a legat, indisolubil, de istoria şi cultura naţională, conferindu-i noi şi bogate rezonanţe[40].

În procesul de formare a naţiunilor, a naţiunii române, în speţă, cunoaşterea perioadei de trecere în care a evoluat şi conceptul de naţiune şi s-a transformat conştiinţa, prezintă o importanţă deosebită. Amploarea şi ritmul trans-

---

ale conştiinţei de neam, chiar dacă fundalul general de dezvoltare a societăţii româneşti este altul, modern, propriu naţiunii. A fost nevoie de o întreagă epocă de transformări structurale, de mari evenimente sociale, politice, economice sau culturale, pentru ca formele definitive ale conştiinţei naţionale să se instaleze în straturi sociale mai largi... iar generalizarea sa a fost opera veacului al XIX-lea... prin excelenţă al „Ideii naţionale". Cf. Ştefan Lemny, *Manifestări ale conştiinţei naţionale în ţările române la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, Rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „A. I. Cuza", Facultatea de istorie-filozofie, 1984, p. 7.

[34] Gh. Platon, *De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională. Condiţiile istorice care au favorizat desăvîrşirea procesului*, în *Studii şi articole de istorie*, XLIX-L, 1984, p. 244—258.

[35] Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti (1369—1878)*, Ion Dumitru, Verlag, München, 1987, p. 324. *Conştiinţa naţională*, se notează într-o încercare de definiţie, este „conştiinţa colectivă care cuprinde nu numai convicţia apartenenţei la subiectul comunităţii naţionale, ci şi imaginea globală a acesteia, necesarmente valorizată".

[36] Cf. Jerzy Szacki, *L'évolution du concept de nation en Pologne à la fin du XVIII-e et au début du XIX-e siècle*, în „Cahiers d'Histoire mondiale", IX, 1965, Edit. de la Baconnière, Neuchâtel.

[37] Mai nou, vezi *La Révolution française et les Roumains. Etudes à l'occasion du bicentenaire, publiées* par Al. Zub, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1989.

[38] Definiţia la R. R. Palmer, *Essays in political Theory Presented to A. H. Soboul* (edited by M. R. Konvitz and A. E. Murphy), New York, 1948, p. 132.

[39] Ştefan Lemny, *Ideea de patrie...*, *passim*.

[40] J. Szacki, *op. cit.*, p. 69. O foarte interesantă analiză, din care pot fi desprinse similitudini cu realităţile româneşti.

formărilor economice şi sociale diferă, psihologia şi mentalităţile oamenilor sînt deosebite, opţiunile politice sînt altele; impactul Luminilor şi al ideilor Revoluţiei nu produce aceleaşi reacţii şi nici consecinţe egale. Studiul atent duce la înlăturarea şablonului clasic în conformitate cu care, pretutindeni, conştiinţa naţională este un rezultat nemijlocit al moştenirii trecute, filtrată prin ideologia Luminilor şi prin spiritul Revoluţiei franceze. Exactă în generalitatea ei, formula găseşte situaţii şi, deci, şi expresii deosebite în raport cu complexitatea şi diversitatea societăţii europene, care se refuză generalizărilor egalizatoare [41]. Exemplul românesc este relevant în acest sens.

[41] Istoricul polonez Tadeusz Lepkowski apreciază că *spiritul naţional*, sentimentul de a aparţine la o comunitate naţională, *patriotismul* sînt fenomene şi noţiuni variabile şi complexe; prezintă tot atîtea aspecte diverse, în funcţie de perioadă istorică, de poziţia socială şi de mediu. Ar fi mai drept să se vorbească de *conştiinţe* şi de *patriotisme*. Utilizarea singularului presupune o schematizare deliberată. Cf. *La formation de la nation polonaise moderne dans les conditions d'un pays démembré*, *loc. cit.*, p. 30. Printre numeroasele maniere de expresie a apartenenţei naţionale poloneze şi numeroaselor aspecte ale patriotismului polonez, autorul distinge cîteva atitudini caracteristice, p. 30 şi urm.

DUMITRU VITCU, GABRIEL BĂDĂRĂU

IMPLICAȚII POLITICE ALE EMIGRĂRILOR ROMÂNEȘTI SPRE AMERICA PÎNĂ LA 1918

Fenomen general și complex, ale cărui motivații, durată, arie de cuprindere, conținut și urmări înfățișează — în proporții fluctuante, de la țară la țară și de la o etapă istorică la alta — similitudini și particularități firești, emigrarea transoceanică a europenilor[1] n-a ocolit, ca proces, nici spațiul românesc, ale cărui coordonate economice, sociale, politice și naționale au dobîndit accente cognitive și particularizante în cadrul amintitului proces abia spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Integrate, din perspectivă americană, valurilor *noii imigrații*, identificînd astfel grupurile etnice provenite din țările răsăritene și central europene (polonezi, cehi, slovaci, sîrbi, maghiari, ruși, ucraineni, bulgari, etc.), prin diferențiere de *vechea imigrație*, ale cărei principali furnizori au fost, pînă la războiul de secesiune, statele din apusul și din nordul continentului european, emigrările românești își au, desigur, propria istorie, binecunoscută în ansamblu, dar cu aspecte ce mai reclamă încă aprofundări, nuanțări sau retușuri. Asupra unuia dintre acestea, ne propunem să stăruim în rîndurile de față, în dorința desprinderii cîtorva noi idei care să faciliteze mai buna înțelegere a fenomenului socio-demografic românesc la cumpăna dintre secole, printr-un mai riguros apel la cadrul și factorii politici ce au concurat — alături de cei economici, determinați[2] — la sporirea continuă a emigrărilor spre Lumea Nouă, pînă în anii primei mari conflagrații mondiale.

În privința terminologiei, considerăm necesare cîteva precizări preliminare. Spre a elimina potențiale confuzii ori neînțelegeri, generate îndeosebi de interpretarea surselor americane de informații (cele mai consistente asupra perioadei și problematicii și, indiscutabil, cele mai utilizate de către analiști pînă acum), avertizăm că prin „emigrări românești" nu trebuie și nu pot fi identificate doar emigrările cetățenilor români din vechiul regat. În rubricile intitulate *țara ultimei reședințe* din rapoartele și statisticile birourilor americane de emigrație, ori din recensămintele autorităților de resort, în dreptul *României* au fost cuprinși, precum se știe, nu numai etnicii români, ci și non-românii (evrei, maghiari, șvabi, greci etc.), indiferent dacă aceștia erau sau nu cetățeni ai statului român. Pe de altă parte, rubricarea *după rase*, naționalitate sau limbă maternă, operată începînd cu anul 1898[3] în cele mai multe dintre documentele acelorași autorități, a îngăduit ca în grupul imigranților români să fie cuprinși nu numai acei plecați din interiorul granițelor de stat ale vechii Românii, ci și cei proveniți din

---

[1] Dintre studiile speciale consacrate fenomenului general european, a se vedea îndeosebi Frank Thistlethwaite, *Emigration from Europe Overseas in the Nineteenth—Twentieth Centuries*, în vol. *XI-e Congrès International des Sciences Historiques, Rapports, V*, Göteborg, 1960, p. 32—57.

[2] Cf. H. P. Fairchild, *Immigration*, New York, 1923, p. 125 ; Christine Avghi Galitzi, *A Study of Assimilation among the Roumanians in the United States*, A.M.S. Press, New York, (1968), p. 43.

[3] *Ibidem*, p. 21.

provinciile româneşti din afara regatului (Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, Bucovina, Basarabia, Dobrogea), inclusiv din enclavele româneşti din Balcani. Prin urmare, noţiunile de *emigrant român* şi *emigrant din România* nu sînt sinonime[4] şi, din păcate, nici disociabile, fapt ce stă la baza deselor şi evidentelor neconcordanţe statistice, uneori şi interpretative, din studiile mai vechi sau mai recente în domeniu.

Aceleaşi neconcordanţe mai pot fi generate şi de înţelesul mai larg ori mai restrîns conferit termenului generic *America*, echivalat îndeobşte (ca şi în cazul prezentului studiu) cu *Statele Unite ale Americii*, care au polarizat de-a lungul vremii majoritatea covîrşitoare a valurilor de emigranţi europeni, inclusiv români, dar şi cu *întregul continent nord american*, cuprinzînd asfel şi Canada, limanul năzuit ori numai conjunctural al multor români plecaţi, îndeosebi, din cuprinsul fostului Imperiu Austro-Ungar. În cele mai multe cazuri sînt făcute însă sublinierile de rigoare, cînd este vorba de emigrările *directe* în Canada, ori spre cealaltă Americă, mai puţin căutată de etnicii români şi numai într-o oarecare măsură de evrei, *America de Sud*.

Dacă statisticile americane consultate de analişti pînă acum indică anul 1881 ca „an de început al emigrărilor din România, cu 11 imigranţi[5], alte surse informative, ca şi logica judecăţii istorice, îndreptăţesc amplificarea fenomenului şi devansarea sa cu cel puţin un deceniu. Spunem cel puţin, făcînd astfel abstracţie de primele emigrări româneşti în fapt, cele din spaţiul transilvan şi unguresc, provocate de epilogul revoluţiei paşoptiste şi ilustrate parţial prin cîteva nume care s-au afirmat în cursul evenimentelor politico-militare americane din deceniul al VII-lea al secolului trecut: Gheorghe Pomutz, Nicolae Dunca, Emanoil Boteanu, Eugen Alcaz[6], ori Ilarie Mitrea, Ion Cerghedi şi Ion Munteanu[7]. Cu siguranţă, numărul pribegilor români care şi-au părăsit baştina, alături de alte grupuri etnice, îndreptîndu-se spre Lumea Nouă în împrejurările postrevoluţionare specifice, va fi fost mai mare, pentru că, firesc, nu toţi emigranţii s-au implicat automat în viaţa politică americană. Identificarea, localizarea şi aproximarea lor numerică sînt însă operaţiuni anevoioase, dependente doar de sursele americane de informare, care, precum se ştie şi cum era normal, i-au cuprins pe români în rîndul imigranţilor proveniţi din Imperiul habsburgic (pînă în 1867) sau Austro-Ungar (după acea dată), fără a le mai specifica — pînă în pragul secolului nostru — etnia. Ponderea lor a fost însă incomparabil mai mică faţă de aceea a irlandezilor, bunăoară, ori a germanilor, care, împreună, au adăugat populaţiei Statelor Unite, în răstimp de numai un deceniu (1850—1860), peste două milioane de suflete[8], mînate peste ocean, fie de mizerie şi foamete, în cazul celor dintîi, fie de zăgăzuirea liberalismului revoluţionar, în cazul celor din urmă.

Admiţînd ca fundamentată observaţia formulată iniţial de Şerban Drutzu[9] şi întărită cu alţi termeni şi în limite cronologice mai precise de către Samuel Joseph, potrivit căreia „pentru întreaga perioadă cuprinsă între anii 1881 şi 1900 imigrarea din România în S.U.A. este în primul rînd evreiască şi numai în mică măsură românească"[10], ne îngăduim doar rectificarea limitei cronologice, inferioare, coborînd-o pînă la nivelul anului 1872. Avem în vedere, se înţelege, emigrările

---

[4] Vezi şi Gerlad J. Bobango, *Romanians Settle in America*, în vol. *100 Years of American-Romanian Relations*, edited by Radu R. Florescu, Ed. Nagard, Milano, 1980, p. 45.

[5] Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 20.

[6] Vasile Netea, *Romanians in America up to 1918*, în „Nouvelles d'Etudes histoire", V, 1975, p. 260.

[7] I. D. Suciu, *Apuntes rumanos de la epoca de la querro mexicano (1865—1867)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 5, 1967, p. 790—804.

[8] John M. Blum, ş.a., *The National Experience, A History of the United States*, New York, 1968, p. 306.

[9] Şerban Drutzu, Andrei Popovici, *Românii în America*, Bucureşti, 1926, p. 235.

[10] Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States from 1881 to 1910*, New York, 1914, p. 89, 166.

directe, în grup (sau colective), nicidecum cazurile izolate semnalate — fără necesarul suport documentar — încă din prima jumătate a secolului trecut, pe o rută ocolitoare ce ar fi cuprins, într-o fază iniţială, Egiptul şi India [11]. În acel an şi în împrejurări politice ce merită reţinute a început de fapt emigrarea primelor grupuri de evrei din România, semnificînd cristalizarea unui proces cu dese intermitenţe, ale cărui limite maxime aveau să fie atinse în anii de hotar dintre cele două secole, al XIX-lea şi al XX-lea.

Avînd ca iniţiator pe consulul general al Statelor Unite la Bucureşti, Benjamin Franklin Peixotto, pe atunci avînd rangul de Mare Preot în Ordinul B'nai B'rith, recunoscut ca unul dintre susţinătorii înverderaţi, dacă nu chiar promotor ai curentului migrator spre America ca variantă a ideologiei sioniste în epocă [12], emigrările evreieşti din România, motivate esenţialmente economic, s-au voit, încă din această fază, ca reacţii împotriva practicilor politice faţă de străini, în general, faţă de evrei îndeosebi, promovate de guvernele liberale ale principelui Carol de Hohenzollern imediat după promulgarea Constituţiei din anul 1866. Mult discutatul articol 7 din Constituţie, ca şi legislaţia complementară ulterioară, îndeosebi legile din anul 1867, afectînd situaţia unor categorii de evrei, mai ales în Moldova, au transformat aproape instantaneu — prin mijlocirea Alianţei Israelite Universale — chestiunea evreiască dintr-una de politică internă, economică şi socială, într-o chestiune politică internaţională [13]. În acest context, incidentele petrecute în decembrie 1871 în tîrgul Ismail din sudul Moldovei, soldate cu extinderea persecuţiilor antievreieşti în localităţile din preajmă, Vâlcov şi Cahul [14], i-au oferit lui Peixotto prilejul elaborării unui proiect de anvergură, vizînd emigrarea în masă a evreilor din România spre Statele Unite. Două fuseseră — după mărturisirile de mai tîrziu ale consilierului său apropiat, apoi succesor în funcţia-i diplomatică, Adolf Stern — raţiunile determinante ale planului elaborat la Zizin, lîngă Braşov : umanitare şi politice [15].

În scopul prospectării opiniilor legate de materializarea proiectului său, consulul american s-a adresat prietenilor şi cunoştinţelor de peste ocean, nicidecum autorităţilor de la Washington, precum şi guvernului român, primind neîntîrziat răspunsurile încurajatoare de la cei dintîi, ca şi acordul oficial, dublat de colaborarea acestuia din urmă. Prin jurnalul Consiliului de Miniştri din 9 august 1872, aprobat de domnitor şi publicat în „Monitorul Oficial“ din 11 august, se arată că „guvernul român va înlesni această emigrare în limitele puterilor sale [...], eliberînd paşapoarte gratuite israeliţilor fără mijloace materiale“. Apreciat de unii, între care şi de preşedintele Alianţei Israelite Universale, Isaac-Adolphe Crémieux, contestat de alţii, proiectul lui Peixotto avea să fie supus unei largi dezbateri în cadrul Conferinţei de la Bruxelles, din 29—30 ocombrie 1872, desfăşurată cu participarea a 35 de delegaţi ai comunităţilor evreieşti din Europa şi America, pentru a sfîrşi printr-un total fiasco.

Principalul motiv, nu însă şi singurul, al blocării în faşă a proiectului emigrării în masă a fost rezerva, împinsă pînă la opoziţie, a evreilor români înşişi, influenţaţi (s-a spus) de pătura lor înstărită din ţară (sefarzi), ca şi de cercurile şi organizaţiile evreieşti din Germania, patronate de bancherul personal al lui Bismarck, G. J. Bleichröder. Ar fi însă de adăugat şi un alt motiv, lăsat parcă deliberat în umbră, dar care avea să iasă în evidenţă în contextul emigrărilor evreieşti din deceniile următoare. Este vorba de poziţia mereu mai circumspectă a autorităţilor americane, exprimată prin Direcţia Oficiului de imigrări, care nu erau deloc indiferente de condiţia social-economică precară a noilor veniţi [16],

---

[11] Şerban Drutzu, *op. cit.*, p. 235.

[12] Dumitru Vitcu, *„Momentul“ Peixotto în evoluţia raporturilor româno-americane (1870—1876)*, în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol“, XXIII$_2$, 1986, p. 742.

[13] Carol Iancu, *Races et nationalities en Roumanie. Le probleme Juif à travers les documents diplomatiques francais (1866—1880)*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", XXVII, Paris, 1980, p. 391—407.

[14] Pentru detalii, vezi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 737—738.

[15] Dr. Adolf Stern, *Din viaţa unui evreu român*, Bucureşti, 1915, p. 131.

[16] „The New York Times“, 14 oct. 1900, p. 26, col. V.

mai puţin dispuşi a se integra ramurilor direct productive, lipsite de forţa de muncă necesară, ale economiei americane şi doritori a se aşeza doar în marile metropole de pe coasta de est a Statelor Unite, nicidecum în centre ca cele nepopulate încă ale Vestului mijlociu. Or, tocmai aceste detalii nu fuseseră discutate în prealabil de Peixotto cu Washingtonul, iar modalitatea transpunerii faptice a planului — în condiţiile în care puţini dintre influenţii evrei apuseni se arătaseră dispuşi a contribui cu fondurile necesare transportului în masă a coreligionarilor lor din România, peste ocean — fuseseră ignorate [17]. Şi astfel, în locul rîvnitului transfer în masă de populaţie evreiască din Moldo-Valahia în Statele Unite, conceput şi ca suprem gest protestatar împotriva unor practici politice apreciate ca discriminatorii, doar cîteva zeci de familii s-au decis atunci să urmeze îndemnul lui Peixotto [18], după care curentul migrator pare să se fi stins pentru următorii cîţiva ani. Eşuarea hazardantului proiect a oferit, în schimb, cel mai bun contraargument acuzelor pro-discriminatorii ori antisemite îndreptate, atît din interior cît şi din afară, împotriva unor politicieni sau cercuri politice româneşti aflate atunci în opoziţie. Dorinţa neplecării, manifestată în acele împrejurări de majoritatea covîrşitoare a populaţiei evreieşti, a fost interpretată ca dovadă elocventă a statutului ei agreabil, canalizînd criticile pe tărîmul subiectiv al intereselor particulare ori al patimilor politice partizane.

Ataşamentul consulului american pentru cauza evreilor români avea să-şi afle ulterior alte forme de exprimare, materializate, fie prin organizarea (după modelul oferit de Ordinul american B'nai B'rith) a secţiunilor sioniste în România, fie prin blocarea schimburilor economice româno-americane, ilustrată prin refuzul său de a începe negocieri cu oficialităţile de la Bucureşti, în vederea încheierii unui acord comercial bilateral în toamna lui 1874, în semn de protest împotriva lipsei de receptivitate a acestora în chestiunea israelită [19].

Emigrările evreilor din România au revenit în actualitate abia după consumarea noii ediţii a crizei orientale din anii 1875—1878 şi după dobîndirea independenţei de stat, în împrejurările în care unele cercuri politico-diplomatice occidentale încercau să condiţioneze recunoaşterea acesteia din urmă de respectarea întocmai, de către statul român, a articolului 44 din Tratatul de la Berlin. Exact în acest sens şi scop a intervenit şi Myer Isaacs, preşedintele Consiliului delegaţilor evreilor americani, pe lîngă secretarul de stat american W. M. Evarts, în octombrie 1880, pe cînd acesta se arătase receptiv faţă de conţinutul rapoartelor diplomatice primite de la Viena, sugerînd reluarea negocierilor cu Bucureştiul pentru încheierea de convenţii consulare şi comerciale. Dar, în cuprinsul instrucţiunilor transmise ambasadorului John Kasson la Viena, Evarts îi preciza acestuia doar că Departamentul ar fi fost mulţumit dacă în cadrul respectivelor negocieri puteau fi obţinute condiţii favorabile pentru evrei „fără a le considera *sine qua non* pentru stabilirea relaţiilor oficiale" [20].

Rezistenţa oficialităţilor româneşti în faţa presiunilor politico-diplomatice externe în chestiunea evreiască poate fi desprinsă şi din răspunsul formulat, la 20 noiembrie 1880, de primul ambasador american la Bucureşti, Eugene Schuyler, Departamentului de Stat, la recomandarea acestuia de a avea în vedere introducerea — în textul tratatului de comerţ şi de navigaţie, ce tocmai îl negocia cu partea română — a unei clauze consfinţînd garanţii constituţionale pentru „libertatea credinţei şi educaţiei". Diplomatul american, interesat în reuşita acţiunilor sale şi atent la nuanţe, scria atunci secretarului de stat că un acord comercial

---

[17] E. Lifschutz, *Benjamin Peixotto's Mission to Rumania*, în „Zion", XXVI (1961), nr. 2, p. 99—102.

[18] Şerban Drutzu, Andrei Popovici, *op. cit.*, p. 235 ; Paul D. Quinlan, în studiul său. *Early American Relations with Romania. 1858—1914*, afirmă că numai aproximativ 100 de evrei au părăsit România în vremea mandatului consulului american Peixotto. Vezi „Canadian Slavonic Papers", XXII, nr. 2, June 1980, p. 194.

[19] Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 740.

[20] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 195.

nu constituia locul potrivit pentru o asemenea clauză şi că, pretinsă, ea „ar provoca eşecul total al negocierilor"[21].

Recunoaşterea succesivă de către statele europene, ca şi de Statele Unite, a independenţei de stat a României, extinderea relaţiilor sale politico-diplomatice pe plan internaţional şi orientarea-i tot mai accentuată spre Germania şi Austro-Ungaria au diminuat, treptat, speranţele celor ce aşteptaseră de la presiunea externă ameliorarea statutului juridic al minorităţii evreieşti. În plus, adoptarea de către Parlamentul ţării a „legii asupra străinilor", în aprilie 1881, menită, în concepţia autorilor ei, a contribui la asigurarea „ordinii publice"[22], coroborată cu dezvoltarea ideologiei şi acţiunilor sioniste în variantele specifice sfîrşitului de veac şi, mai ales, cu iluzia cîştigurilor facile în îndepărtatul „pămînt al făgăduinţei", tot mai atent cultivată în Europa prin emisari speciali, vor fi constituit tot atîtea motive, cu pondere diferenţiată, fireşte, ale hotărîrii unora dintre evreii români de a emigra.

În privinţa numărului lor, îndeosebi pentru această etapă în care lipsesc buletinele statistice româneşti, informaţiile sînt puţine şi contradictorii. Dacă amintitul raport american reţinea la capitolul *Imigraţia din România*, pentru anul 1881, doar cifra 11, atingînd în 1890 cota de 16.359, iar în anul 1900, cifra de 19.109, Şerban Drutzu afirma, singularizînd rasa şi fără să citeze sursa, că „aproximativ 3500 de suflete au emigrat în 1881 spre Statele Unite şi, de data aceasta, curentul a mers crescînd, aşa că numărul evreilor români care au emigrat în America între anii 1882 şi 1894 se evaluează la peste 12.000. Emigrarea lor a atins nivelul maxim în 1900, cînd viaţa grea ce o duceau fu agravată de criza economică şi financiară din anii 1899—1900"[23]. În sfîrşit, studiul lui Samuel Joseph[24], ca şi cel anterior datorat lui D. M. Hermalin[25] consemna, pentru interstiţiul 1881—1900, un total de 19.756 imigranţi evrei din România statorniciţi în Statele Unite, cifră deja superioară cu 647 faţă de aceea globală dată de raportul biroului american de imigrare, care nu conţinea nici un fel de indiciu asupra etniei noilor veniţi. S-ar putea deduce din această sumară înşiruire de date că, pînă la 1900, întreaga „imigraţie din România" în S.U.A. era, de fapt, imigraţie evreiască. Spre această concluzie converg şi alte argumente. Bunăoară, de-a lungul perioadei în discuţie e semnalată pe teritoriul S.U.A. doar prezenţa cîtorva organizaţii sau congregaţii religioase independente ale evreilor români[26], fiinţate după modelul semenilor lor proveniţi din alte colţuri ale lumii : „The Romanisch-Amerikanischer Brüderbund" (1884), „The American Star" (1885), „The First Roumanian-American Congregation" (1885) sau „The Roumanian-American Republican Club" (1887). Despre români — avem în vedere doar pe cei proveniţi din vechea Românie —, numărul lor era într-atît de mic, încît autorităţile americane de la oficiile de imigrări nici nu le-au mai rezervat pînă la acea dată, o coloană specială în registrele de evidenţă, ci i-a cuprins la rubrica *din alte ţări*. Puţinii dintre etnicii români care s-au aventurat în lungile călătorii transoceanice, mînaţi de ispita traiului mai bun, par să fi fost recrutaţi dintre noii colonizatori ai Dobrogei (îndeosebi olteni), nemulţumiţi de calitatea pămînturilor primite în perimetrul provinciei restituite statului român, după războiul pentru independenţă din anii 1877—1878[27].

Dacă astfel se prezintă situaţia pentru evoluţia timpurie a emigraţiei din România, în cadrul căreia lipsa de acurateţe a cifrelor nu constituie totuşi impediment pentru reliefarea caracterului covîrşitor al emigrărilor evreieşti, ea nu

---

21 *Ibidem*, p. 197.

22 Paraschiva Cîncea, *Viaţa politică din România în primul deceniu al independenţei de stat*, Bucureşti, 1974, p. 136—138.

23 Şerban Drutzu, Aurel Popovici, *op. cit.*, p. 235.

24 Samuel Joseph, *op. cit.*, p. 93.

25 D. M. Hermalin, *The Romanian Jewish in America*, în „The American Jewish Year Book", New York, 1902, p. 88—103.

26 *Ibidem*.

27 N. Dragomir, *Oierii mărgineni şi transhumanţa lor în Dobrogea de Sud*, în vol. „Analele Dobrogei", XIX, vol. II, Cernăuţi, 1938, p. 18—19.

prezintă un spor de claritate nici în privința emigrărilor românești din provinciile încorporate Imperiului Austro-Ungar. Se știe, de pildă, că statisticile americane se întemeiau îndeobște pe registrele de evidență întocmite la bordul vaselor de pasageri ce asigurau legătura transoceanică între porturile europene (Hamburg, Bremen, Amsterdam ș.a.) și cele nord americane. Cum legile americane nu pretindeau încă pașapoarte noilor veniți, amintitele registre se întocmeau, fie pe baza diferitelor acte de identitate eliberate de autoritățile austro-ungare, fie (mai ales) pe temeiul declarațiilor orale sau scrise făcute de către emigranți. Astfel, mulți dintre etnicii români, cu documente de identitate eliberate de autorități, treceau drept unguri, în timp ce declarațiile personale cuprindeau aproape invariabil răspunsul vădind conservarea conștiinței naționale: „sînt român". De aceea, e greu de pronunțat în ce măsură aceștia din urmă au fost înscriși — pînă în anul 1898, cînd statisticile americane au inclus, pe lîngă *țara de origine*, o nouă rubrică pentru imigranți, *după rase* — în coloana rezervată Austro-Ungariei, sau în cea a României.

Netăgăduit însă — și faptul nu mai cere demonstrat — amploarea fenomenului a fost cu mult mai mare în provinciile românești ale Imperiului bicefal, decît în vechea Românie. Explicînd parțial cauzele pribegiei, care a luat pe alocuri proporții de masă, nu numai printre românii supuși Coroanei, un studiu din 1903 sublinia: „Procesul ultim și mare al emigrării, în curs în zilele noastre, se poate atribui legislației maghiare, măsurilor naționale ale guvernelor, legii pădurilor, neglijențelor vinovate, ridicării impozitelor" [28]. Supralicitarea factorilor economici îl determina pe Kovacs Imre să rezume, în 1938, că „producția agricolă redusă, marea mizerie a unor pături sociale și puterea de consum scăzută a acestora, greutățile de producție ale unei industrii începătoare, lipsa completă a unei politici agrare și sociale și, în general, organizarea socială au fost cauzele emigrărilor" [29].

Într-adevăr, factorii economici și sociali, evidențiați convingător și în studiul de dată mai recentă semnat de A. Egyed, care pune în relație directă fenomenul imigrării cu cel al dezvoltării capitalismului în agricultură [30], pot fi lesne desprinși și discutați — în virtutea reacției în lanț provocată de cei dintîi — chiar din unele acte oficiale ale vremii. De pildă, potrivit recensămîntului austriac din anul 1902, „peste jumătate din numărul proprietăților agricole din cuprinsul Monarhiei erau mai mici de 5 acri de pămînt fiecare, în timp ce aproximativ a treia parte din totalul acelorași suprafețe era formată din proprietăți de peste 250 acri fiecare și aparținea unui număr de numai 0,7% proprietari" [31]. Suprapopulația agricolă, lipsa pămîntului sau insuficiența și continua divizare a suprafețelor aparținînd familiilor țărănești a dominat amenințător raporturile sociale în ultimele decenii ale secolului trecut și la începutul actualului veac, nu numai în cuprinsul Imperiului Austro-Ungar, dar și în afara acestuia, implicit în România. Marea răscoală țărănească din 1907 a demonstrat cu prisosință acest fapt. Ar fi greșit însă a reduce cauzele emigrării, îndeosebi din Austro-Ungaria, doar la realitățile economico-sociale ale Imperiului.

Compromisul dualist din anul 1867 a deschis seria abuzurilor și nedreptăților legiferate în dauna românilor transilvăneni, în direcția voitei lor maghiarizări Legea naționalizărilor și Legea învățămîntului, votate de Dieta maghiară în 1868, succedate de legile școlare din anii 1879 („legea Trefort") și 1883, ori înființarea asociației E.M.K.E., în anul 1885, au constituit adevărate etape ale unuia și aceluiași program antiromânesc. Iar pentru a avea controlul asupra opiniei publice, nu numai prin mijloace politice, Dieta ungară a votat legea specială a presei din anul 1893, al cărei articol 13 îngăduia procurorului regal dreptul de a condamna pe orice jurnalist care publica materiale socotite amenințătoare, anti-

---

[28] Simon Pèter, *Emigrarea secuilor*, Budapesta, 1903, p. 69.

[29] Stelian Popescu-Boteni, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, Cluj-Napoca, 1980, p. 145.

[30] A. Egyed, *Emigration of Transylvanian Peasants at the Beginning of the 20th Century*, în „Nouvelles Etudes d'histoire", V, 1975, p. 251.

[31] Cf. Maurice R. Davie, *World Immigration*, New York, 1936, p. 118; Gerald J. Bobango, *op. cit.*, p. 46.

maghiare sau antidualiste. În virtutea acestei legi, pînă în anul 1908, nu mai puţin de 367 ziarişti români au fost puşi sub acuzare şi închişi[32]. Politica de maghiarizare, ilustrată legislativ, a găsit în epocă şi o formă particulară de exprimare, constînd în încercările ungurilor de a converti la credinţa oficială romano-catolică pe românii ortodocşi şi unitarieni. Prozelitizarea religioasă ameninţînd întregul spectru al vieţii culturale româneşti, n-a dat rezultatele scontate şi n-a afectat conştiinţa apartenenţei etnice a emigranţilor transilvăneni, care, precum s-a observat deja, au dus în America „moştenirea culturală şi intelectuală a românismului lor ancestral"[33]. Lipsa dreptului electoral şi al reprezentării politice, relevate pregnant de acţiunea memorandistă, s-au constituit în stimulente ale pribegiei, după cum dorinţa — resimţită îndeosebi în rîndurile tineretului român — de a scăpa de povara serviciului militar în slujba Coroanei a sporit numărul emigranţilor.

Primele grupuri de emigranţi transilvăneni sînt semnalate documentar la sfîrşitul deceniului VIII al secolului trecut[34]. Fenomenul a crescut în intensitate în următoarele două decenii, atingînd punctul culminant în prima decadă a secolului al XX-lea, pînă în preajma celei dintîi conflagraţii mondiale. Sugestiv în acest sens este faptul că, într-un interval de numai 14 ani, între anii 1899 şi 1913, din teritoriile româneşti ale Imperiului Austro-Ungar au plecat spre America un total de 222.977 locuitori, dintre care 57.288 din Crişana şi Maramureş, 70.299 din Banat şi 95.390 din Transilvania. Nu este lipsită de interes nici observaţia că, chiar în acest interval, fenomenul a înregistrat etape distincte: dacă din totalul amintit, în primii cinci ani au emigrat doar 28.491 locuitori, între 1905 şi 1907 au plecat spre America alţi 91.405, pentru ca restul de 103.081 emigranţi să aparţină perioadei 1908—1913[35]. Se înţelege de aici că rata anuală a emigraţiei a atins cotele cele mai ridicate în cea de a doua etapă, respectiv între anii 1905 şi 1907.

Împărtăşind concluzia celor mai mulţi dintre analiştii fenomenului migrator din provinciile româneşti supuse Imperiului Austro-Ungar, în privinţa structurii sociale şi apartenenţei de clasă, că majoritatea covîrşitoare a emigranţilor (în proporţie de peste 90%) provenea din rîndurile ţărănimii[36], sau că „fluxul" ţărănesc spre America golise pe alocuri sate întregi (îndeosebi din Transilvania centrală şi apuneană, ca şi din Banat)[37], nu putem subscrie afirmaţiei că emigrarea, ca parte constitutivă dovedită a chestiunii ţărăneşti, „putea fi soluţionată numai prin rezolvarea problemei agrare în ansamblul ei"[38]. Pentru că, spre deosebire de alte spaţii geopolitice, în provinciile româneşti aflate sub stăpîniri străine, şi mai ales în spaţiul transilvănean, cauzele de natură economică ale fenomenului, evidente pretutindeni şi care-l vor fi determinat pe H. P. Fairchild să le absolutizeze caracterul[39], s-au împletit cu cele de esenţă politică. Nu numai „dezamăgirea faţă de condiţiile existenţei acasă şi forţa ispitei prosperităţii economice a Lumii Noi"[40], propovăduită la hotarul dintre secole prin tot mai numeroşii agenţi speciali ai companiilor americane, a declanşat şi apoi stimulat exodul ţărănimii transilvănene şi bănăţene spre alte orizonturi, ci şi discriminarea politică şi confesională a românilor în raport cu celelalte etnii. Cum ar putea fi explicată altfel migraţia masivă a acestora spre vechiul regat — un număr de

---

32 Scotus Viator (H. Seton Watson), *Political Persecution in Hungary*, London, 1908, p. 4.

33 Gerald I. Bobango, *op. cit.*, p. 47.

34 A. Egyed, *op. cit.*, p. 255.

35 *Ibidem*, p. 256.

36 Proporţia este aproximativă şi diferă de la un autor la altul. Bunăoară, I. I. Şchiopul, în studiul său *Românii din America*, Sibiu, 1913, afirmă că *aproape toţi* compatrioţii săi emigraţi în S.U.A. şi Canada erau ţărani „fără excepţie" (p. 4), în timp ce Christine Avghi Galitzi, în studiul deja citat, susţine, pe temeiul statisticilor americane, care-i înglobau şi pe evrei, că 83,7% dintre românii emigranţi erau lucrători agricoli (p. 62).

37 Gerald J. Bobango, *op. cit.*, p. 45.

38 A. Egyed, *op. cit.*, p. 257.

39 H. P. Fairchild, *op. cit.*, p. 145.

40 Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 43.

102.378 transilvăneni aflîndu-și sălașe peste Carpați între exact aceleași limite cronologice, 1899—1913 [41] — într-o epocă în care lipsa de pămînt și sărăcia aprinseseră flacăra revoltelor în lanț din satele românești, pentru a culmina cu marea răscoală din anul 1907? Neîndoielnic, dacă șansa izbăvirii materiale le va fi surîs în acest caz foarte puțin sau deloc, în schimb dorința emancipării politico-naționale îngăduia și întreținea speranța reușitei. Cu aceeași credință și cu aceleași speranțe se vor fi îndreptat spre Lumea Nouă mulți dintre transilvănenii dezamăgiți de epilogul nefericit al acțiunii memorandiste, care a determinat, de altfel, intensificarea evidentă a fenomenului migrator după 1895. Sugestiv în acest sens este faptul că, începînd nu întîmplător cu acel an, revista „Convorbiri literare" insera, într-o rubrică specială, intitulată *Știri din Ardeal,* informații curente privind numărul emigranților.

Pe de altă parte, dintre acei care au pornit spre „pămîntul făgăduinței" la începutul veacului al XX-lea, îndemnați doar de rațiuni economice, un mare număr au fost pseudo-emigranți — anticipînd categoria lucrătorilor străini de astăzi din statele occidentale industrializate — pentru că nu au plecat cu intenția de a se stabili definitiv în America, ci doar pentru a realiza mai lesne cîștigurile necesare acoperirii propriilor nevoi și întreținerii familiilor rămase în țară. A fost etapa cunoscută în versiunea populară românească sub numele de *Mia* și *drumul,* semnificînd realizarea obiectivului minimal al pribeagului transilvănean sau bănățean, de 1000 de dolari, după care urma a face cale întoarsă spre casă [42]. De altfel, una dintre numeroasele statistici cuprinse în studiul Christinei Avghi Galitzi, ilustrînd distribuția după vîrstă a imigranților români în S.U.A. în primele două decenii ale secolului nostru, atestă o masă covîrșitoare de oameni tineri, apți de muncă, în vîrstă de 14 pînă la 44 ani, nefamiliști, ori familiști ce-și lăsaseră acasă soțiile și copiii. Procentajul acestora a involuat de la 92,8% în primul deceniu, la 80% în cel de al doilea [43].

Trebuie reținută însă și observația aceleiași analiste, potrivit căreia, pînă în anul 1908 emigrarea spre America n-a fost urmată și de fenomenul invers, reîntoarcerea emigranților acasă [44]. Aceasta presupune că abia după acea dată motivele de ordin economic ale emigrării vor fi fost precumpănitoare, cel puțin pentru cei care s-au înapoiat la baștină și că, pînă atunci, celelalte cauze, politice și confesionale, doar agravate de cele economice, vor fi imprimat fenomenului caracter ireversibil.

Mult mai evidentă și mai concludentă este această situație în cazul emigrărilor din vechea Românie, unde majoritatea covîrșitoare a emigranților și-a păstrat și în primul deceniu al secolului al XX-lea, pînă în preajma izbucnirii conflagrației mondiale aceeași compoziție etnică din deceniile anterioare. Astfel, începînd cu anul 1899 și continuînd pînă în 1910 inclusiv, un adevărat exod de populație evreiască originară din România s-a îndreptat spre S.U.A., trezind — prin condiția ei socială precară — îngrijorarea oficialităților americane. Din totalul emigrărilor românești, înregistrat de statisticile americane pentru perioada 1899—1910, respectiv 61.073, nu mai puțin de 54.827 emigranți, reprezentînd un coeficient de aproximativ 90%, au fost evrei [45], restul de numai 6.246 reprezentînd în proporție egală pe români (5%) și alte naționalități (5%). Iar din totalul menționat al emigranților evrei, un număr de 35.950, adică un procentaj de peste 65%, au părăsit România între anii 1899 și 1904.

Două au fost apreciate ca motive esențiale ale acestui neobișnuit exod și anume: dificultățile de ordin economic, amplificate pe fondul crizei mondiale de supraproducție de la începutul veacului, care a avut puternice efecte și în România și, respectiv, recrudescența măsurilor discriminatorii vizînd populația

---

[41] *Ibidem,* p. 53.

[42] Gerald J. Bobango, *The „Mia și Drumul' Generation, 1900—1920,* în „East European Quarterly", XIII, 1981, Boulder-New York.

[43] Christine Avghi Galitzi, *op. cit.,* p. 36.

[44] Din 1908 și pînă în 1928 s-ar fi întors acasă un număr de 68.965 de români *(Ibidem),* p. 27.

[45] Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States from 1881 to 1910,* New York, 1914, p. 93, 105—107.

evreiască, din partea autorităţilor româneşti[46]. Exprimate în termeni diplomatici, în cuprinsul raportului din 31 august 1900, transmis Departamentului de Stat de către ministrul american acreditat în România, Grecia şi Serbia, Arthur S. Hardy, cauzele determinante erau astfel precizate: „un an de recoltă slabă şi criza financiară, legislaţia antisemită, excluderea ‹evreilor› din anumite ramuri comerciale şi profesiuni'[47]. Sensibilizate mai devreme de către autorităţile de la Oficiul de imigrări din New York, care ceruseră Departamentului de Stat să trimită un împuternicit special în România spre a cerceta cauzele determinante şi a încerca să oprească valul emigrărilor, acestea l-au delegat pe Robert Watchorn. În raportul prezentat Departamentului, după întoarcerea din misiune, Watchorn vorbea despre lipsa de drepturi a populaţiei evreieşti din România, obligată să domicilieze doar în 71 localităţi stabilite pentru ea şi ţinută încă în chinga discriminării confesionale. El îşi liniştea însă compatrioţii, asigurîndu-i că, cel puţin o vreme, valul acelor emigrări spre S.U.A. avea să înceteze, ca urmare a contractului survenit între „Societatea colonizării evreilor" şi guvernul Braziliei, prin care acesta din urmă încuviinţase imigrarea unui număr de 35 000 de evrei din România[48].

Liniştea s-a dovedit de scurtă durată pentru că, în vara anului 1902, presa americană — preluînd corespondenţe din cea engleză şi austriacă — anunţa noi grupuri de evrei din România în drum spre S.U.A. Cu acel prilej, era reamintit faptul că României i se recunoscuse independenţa de stat în anul 1878 cu condiţia modificării propriei Constituţii, în sensul abolirii oricărei discriminări confesionale. Vizată era, desigur, populaţia de rit mozaic, care reprezenta, potrivit estimărilor, 4% din totalul populaţiei ţării şi din rîndul căreia, în răstimp de 24 de ani, nu fuseseră naturalizaţi decît doar 80 de evrei. Pentru prevenirea efectelor nedorite provocate de emigrarea nelimitată a sărăcimii evreieşti spre Apus, „Societatea colonizării evreilor", ca şi statele direct afectate, au introdus unele restricţii pentru acei care voiau să părăsească România, îngăduind plecarea numai celor care dispuneau de un venit minim de 150 de franci, iar bărbaţilor, numai după satisfacerea stagiului militar şi probarea deplinei sănătăţi fizice[49].

În chip firesc, noile reglementări cu caracter restrictiv au fost întîmpinate de nemulţumirea profundă a evreilor români dornici de a-şi afla alte limanuri de vieţuire, nemulţumire comunicată, prin diverse căi şi mijloace, coreligionarilor lor influenţi de peste ocean. În consecinţă, unul dintre aceştia, marele bancher american Jacob H. Schiff, împreună cu alţi lideri influenţi ai evreilor americani, a cerut preşedintelui Th. Roosevelt şi secretarului de stat John Hay să protesteze împotriva tratamentului inadecvat la care erau supuşi semenii lor întru credinţă din România[50]. Deşi, în lumina dreptului politic şi public internaţional, existau puţine şanse ca S.U.A. să poată întreprinde ceva în sensul voit de Schiff, pentru că Washingtonul nu semnase nici un act internaţional care să-i fi îngăduit imixtiunea şi nici o putere europeană (dintre vechile semnatare ale tratatului de la Berlin) nu ridicase la acea dată chestiunea politicii discriminatorii promovate de guvernul român în defavoarea evreilor, totuşi demersul n-a rămas fără ecou.

Astfel, la 17 iulie 1902, în timp ce la Bucureşti erau negociate clauzele unei convenţii bilaterale româno-americane de naturalizare, secretarul de stat John Hay a transmis guvernului român o telegramă, criticînd aspru politica acestuia de „discriminare artificială", care i-a adus pe evrei „într-o stare de jalnică mizerie" şi i-a obligat să apeleze la ajutorul Statelor Unite[51]. Şi spre a asigura protestului său o mai largă publicitate şi un spor de eficienţă, Hay a reluat ideile din telegramă în cuprinsul *Notei* circulare din 11 august ace-

---

[46] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 200.

[47] Cf. Stelian Popescu-Boteni, *op. cit.*, p. 70.

[48] „The New York Times", 14 oct. 1900, p. 26, col. V.

[49] Idem, 7 iunie 1902, p. 8, col. VI.

[50] Cf. Cyrus Adler, *Jacob H. Schiff: His Life and Letters*, vol. II, Garden City, 1928, p. 152—154; Oscar Straus, *Under Four Administrations* Boston, 1922, p. 168.

[51] U.S. Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, Washington, 1902, p. 910—914.

laşi an, prin care-şi instruia ambasadorii europeni să intervină pe lîngă guvernele statelor semnatare ale tratatului de la Berlin, în vederea organizării unei acţiuni concertate din parte-le — pe temeiul stipulaţiilor actului final, îndeosebi a articolului 44 din acel tratat — menită a ameliora situaţia „îndelung suferinzilor evrei" din Balcani şi, mai ales, starea „gravă" a celor din România, victime ale unei legislaţii discriminatorii. Protestul exprimat la adresa politicii româneşti era asociat nemulţumirii semnatarului, generată de atitudinea tolerantă a puterilor europene faţă de „sfidarea" de către România a unui act internaţional, care ar fi necesitat cuvenitele sancţiuni din partea lor [52].

Acţiunea diplomatică iniţiată de secretarul de stat american şi-a aflat ecoul doar la suprafaţă, provocînd reacţii şi atitudini contradictorii, fără efect în direcţia obiectivelor declarate. În timp ce la Londra ea a întrunit adeziunea formală a cabinetului englez şi a cercurilor politice influente [53], exprimată doar oficios de către ambasadorul britanic la Bucureşti [54] la Berlin şi chiar la Viena mediile de informare notau că, deşi protestul împotriva practicilor discriminatorii româneşti fusese în general acceptat, nu puteau fi trecute cu vederea interesele particulare americane, atît în chestiunea evreiască [55], cît şi în ansamblul politicii europene. De altfel, multe dintre comentariile ulterioare ale presei occidentale, pe marginea notei diplomatice a lui John Hay din august 1902, lăsau deliberat pe planul al doilea pretinsul ei mesaj umanitar, ocupîndu-se predilect de obiectivele politice nedeclarate dar subînţelese [56]. Dată fiind atunci diversitatea intereselor politice ale puterilor europene, angajate ori în curs de angajare în cadrul sistemelor de alianţe pregătitoare celei dintîi conflagraţii mondiale, era foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de realizat o unitate de acţiune a fostelor semnatare ale tratatului din 1878, situate deja, ori orientate, spre tabere opuse, împotriva României, pentru neobedienţa ei la clauzele ce i-au fost impuse. Mult mai importantă pentru puterile europene era în acel moment opţiunea României pentru unul sau altul dintre sistemele de alianţă, decît amestecul lor într-o chestiune — apreciată, nu numai la Bucureşti — de politică internă, cum era atunci problema libertăţii confesionale. Drept dovadă, urmărindu-le reacţia, presa americană consemna că „Germania promovează o politică prietenoasă faţă de România", care era privită ca „actual sau potenţial aliat al Triplei', că Franţa „nu va sprijini propunerile lui Hay", că Rusia şi Austria „rămîn în nemişcare" faţă de aceleaşi propuneri, ori că, în afara Angliei, „celelalte state europene nu se grăbesc a lua poziţii" împotriva României, unde cercurile politice conducătoare persistau pe poziţia lor rigidă, încurajate fiind de „atitudinea rezervată sau confuză a puterilor" [57].

Spre a înlătura suspiciunile şi chiar acuzele de amestec ale Statelor Unite în chestiunile europene, prin această manieră diplomatică a lui Hay, presa de

---

52 „The New York Times", 18 septembrie 1902, p. 8, col. V—VI.

53 Idem, 19 septembrie 1902, p. 6, col. IV.

54 U.S. Department of State, *Papers... 1903*, p. 704.

55 Studii ulterioare, întemeiate pe documente diplomatice sau memorialistice de epocă, au demonstrat deja că intervenţia lui John Hay în sprijinul evreilor români fusese nesinceră în esenţă şi generată de raţiuni de politică internă. Un protest umanitar de largă anvergură politică, sugerat de liderii influenţi ai evreilor americani, adăuga automat un spor de popularitate administraţiei în exerciţiu în rîndurile electoratului, în perspectiva alegerilor prezidenţiale din anul 1904 (vezi Tyler Dennett, *John Hay: From Poetry to Politics*, Port Washington, New York, 1933, p. 396—397). Cît despre John Hay, apreciat cîndva a fi fost un simpatizant autentic al cauzei evreilor, s-a dovedit că a fost beneficiarul unor elogii nemeritate şi că nu l-a interesat decît implicaţiile politice ale antisemitismului. N-a fost un antisemit, dar nici filosemit (Cf. Kenton I. Clymer, *Anti-Semitism in the Late Nineteenth Century: The Case of John Hay*, în „American Jewish Historical Quarterly", LX nr. 4 (june 1971), p. 354 ; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 201).

56 „The New York Times", 21 septembrie 1902, p. 5, col. IV.

57 Idem, 22 septembrie 1902, p. 3, col. I ; idem, 23 septembrie 1902, p. 8, col. II ; idem, 24 septembrie 1902, p. 9, col. I ; idem, 26 septembrie 1902, p. 9, col. I.

peste ocean a acordat, atunci spaţii largi justificării demersului ca izvorînd din raţiuni pur umanitare, în perfect acord cu politica americană tradiţională, nicidecum ca o inovaţie în relaţiile cu Europa. Demonstraţia utiliza ca argumente instrucţiunile diplomatice, verificabile, transmise succesiv din partea Departamentului de Stat, prin secretarii în exerciţiu, miniştrilor americani acreditaţi la Petersburg (în 1872, 1882 şi 1891) şi Viena (în 1879), în aceeaşi problemă a ocrotirii evreilor din România [58]. Dar, chiar dacă existau precedente „istorice" pentru confirmarea justeţei apelului formulat de Hay în august 1902, cvasieşecul său demonstra că, în noile împrejurări internaţionale, pretinsa direcţie umanitară a politicii externe americane [59] nu era străină, ci dimpotrivă, implica interese economice şi politico-diplomatice majore, lesne detectabile în Europa. Şi dacă statele europene au dovedit insensibilitate la acel apel al lui Hay, România a reacţionat cu promptitudine şi nu fără urmări în planul evoluţiei raporturilor diplomatice bilaterale. Mai întîi, au fost întrerupte negocierile circumscrise convenţiei de naturalizare, sub pretextul, enunţat chiar de regele Carol, că un asemenea act ar fi impulsionat emigrarea evreilor români spre S.U.A., de unde s-ar fi întors ca cetăţeni americani, pretinzînd drepturi şi privilegii ce nu le aveau înainte de plecare [60]. Ulterior, presa românească oficială a trecut chiar la contraofensivă deschisă, criticînd situaţia grupurilor etnice minoritare din America, în special a negrilor [61]. Tot ca replică la amestecul lui Hay şi la incitare a puterilor europene la amestec într-o chestiune apreciată de politică internă românească a fost şi răspîndirea în România, în cursul anului următor, 1903, a zvonurilor despre „pericolul american" şi despre posibilitatea formării unui bloc economic european antiamerican [62]. Tensiunea ce părea să domine relaţiile, şi aşa destul de străvezii, între cele două ţări la începutul secolului nostru a fost diminuată, pînă la deplina normalizare, prin concursul binevoitor al ambasadorului american acreditat în România, Grecia şi Serbia, John B. Jackson [63], chiar dacă emigrările evreieşti spre Statele Unite au continuat şi în anii următori într-un ritm ridicat şi în pofida faptului că chestiunea antisemitismului şi a tratamentului inadecvat aplicat de autorităţi evreilor români a revenit vremelnic în atenţia opiniei publice şi politice americane, în împrejurările speciale din anul marilor răscoale ţărăneşti [64].

Îngroşarea voluntară a aspectului antisemit al răscoalelor [65], vădită atît în unele comentarii de presă, cît şi în cuprinsul apelurilor şi memoriilor înaintate atunci Departamentului de Stat de diverse organizaţii evreieşti din S.U.A., urmăreau redobîndirea concursului administraţiei americane pentru protejarea populaţiei de rit mozaic din România. Dar noul secretar de stat, Elihu Root, răspunzînd repetatelor apeluri, declara că nu întrevedea vreo posibilitate în sensul ameliorării situaţiei evreilor români, dat fiind faptul că „răscoala ţăranilor pare să aibă un caracter preponderent politic" [66]. Desfăşurarea sîngeroaselor evenimente avea să elimine treptat prejudecăţile centrate pretinsului antisemitism ţărănesc şi să impună deopotrivă în conştiinţa publică şi politică caracterul „predominant agrar" [67] al răscoalei.

O ultimă încercare de implicare politică a aceloraşi autorităţi în chestiunea evreilor din România a avut loc la începutul anului 1913, cînd mai mulţi membri influenţi ai Comitetului evreilor americani au cerut preşedintelui S.U.A. să intervină în apărarea drepturilor şi intereselor ameninţate ale evreilor balcanici,

---

58 Idem, 2 noiembrie 1902, p. 6, col. I.

59 John A. S. Grenville and George B. Young, *Politics, Strategy and American Diplomacy: Studies in Foreign Policy, 1873—1917*, New Haven, 1966.

60 U. S. Department of State, *Papers... 1902*, p. 914—915.

61 „L'Indepéndence roumaine", Bucureşti, 18 august 1903.

62 Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 201.

63 Stelian Popescu-Boteni, *op. cit.*, p. 73—74.

64 Dumitru Vitcu, *Ecouri americane ale Jacquerici româneşti din anul 1907*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, Iaşi, 1986, p. 363—377.

65 Philip Gabriel Eidelberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907. Origins of a Modern Jacquerie*, Leiden, 1974.

66 „The New York Times", 31 martie 1907, p. 4, col. I.

67 Iedm, 3 aprilie 1907, p. 8, col. III.

îndeosebi acei din teritoriile sud-dobrogene (Cadrilater), intrate în componența statului român. Intervenția viza presiune diplomatică externă pentru înscrierea în textul tratatului de pace a unor garanții, potrivit cărora „all the inhabitants shall be secure in their lives and property, shall have equal rights and be permitted to worship God according to the dictates of their conscience"[68]. Răspunsul, formulat la 9 august același an de către Departamentul de Stat, după necesarele contacte diplomatice cu reprezentanții Foreign Office-lui și cu cei ai guvernelor țărilor balcanice[69], n-a satisfăcut pe petiționari, care așteptau mai mult de la noul președinte, W. Wilson. Nici intervenția din 10 octombrie 1913, în Camera Reprezentanților, a congresmanului Walter M. Chandler din New York, acuzînd România de antisemitism[70], nu a mai avut efectul dorit, ilustrînd mai curînd o anume dezangajare a guvernului federal în această direcție, motivată poate de calcule politico-strategice circumscrise momentului. Menținerea discriminării politice pentru evrei și privațiunile de natură economică, ce au întreținut în epocă procesul emigrării lor la cote foarte ridicate, n-au fost lipsite de explicații oficiale.

Astfel, în timpul convorbirii avută cu omul de stat american și lider al cercurilor evreiești influente din S.U.A., Oscar Straus, la palatul din Sinaia în 1910, regele Carol motiva conduita politică a guvernelor sale prin imediata vecinătate a Rusiei țariste, unde evreii aveau un statut mult mai împovărător. „Dacă România le-ar acorda drepturi depline — ar fi spus suveranul — ar fi o invazie de imigranți mult mai mare decît o fost deja". El ar fi recunoscut totuși că regimul discriminatoriu ce le-a fost aplicat a lezat prestigiul regatului său în lume, exprimîndu-și speranța într-o soluționare convenabilă și curîndă a chestiunii evreiești[71]. Rezolvarea ei, în sensul rîvnitei emancipări politice, civile și confesionale, avea să se materializeze peste aproape un deceniu, în anul 1919, în condițiile istorice generale și specifice de la sfîrșitul primului război mondial.

Dacă emigrările evreilor din România la sfîrșitul secolului trecut și începutul acestui veac — provocate de un complex de factori, din care nu poate fi exclusă nici influența ideologiei sioniste în varianta-i stimulativă a migrației transoceanice — au afectat în mai multe rînduri evoluția relațiilor politico-diplomatice româno-americane pînă în preajma primului război mondial, emigrarea etnicilor români în aceeași perioadă nu a avut aceleași implicații. Explicația nu trebuie căutată în volumul sau amploarea migrației unuia sau altuia dintre cele două elemente etnice, demne de reținut totuși în plan comparativ[72], ci în capacitatea lor de influență asupra factorilor politici de decizie și a opiniei publice americane. Cîtă vreme cei dintîi au beneficiat de atenția constantă și concursul mediilor de informare, implicit al unor factori sau cercuri politice, dirijate cu mai multă sau mai puțină discreție de coreligionarii influenți precum : Simon Wolf, Oscar Straus, Solomon Sufrin, Walter M. Chandler, Jacob H. Schiff ș.a., românii n-au avut astfel de sprijinitori și nici nu au fost preocupați, pînă în vremea primului război mondial, să înrîurească în vreun fel sau altul atitudinea autorităților federale sau a opiniei publice americane față de țara-mamă.

Este drept că, încă din primii ani ai deceniului de debut al acestui secol, românii americani — cei mai mulți originari din teritoriile românești înstrăinate —, urmînd exemplul altor emigranți[73], au purces la înființarea unor societăți, al căror profil le apropia de cel al micilor companii de asigurare. Astfel au apărut, pe rînd, societățile *Carpatina*, din Cleveland (1902), *Vulturul*, din Homestead (1903), *Unirea Română*, din Youngstown (1903), *Societatea transilvană*, din East Chicago (1905), *Steaua Română*, din Indianapolis (1905), *Ulpia Traiana* din Erie (1905), *Învierea*, din Martins Ferry-Ohio (1906) ș.a., călăuzite inițial însă,

[68] Max J. Kohler and Simon Wolf, *Jewish Disabilities in the Balkan States*. în „American Jewish Historical Society", nr. 24, (1916), p. 88.
[69] *Ibidem*, p. 93 ; Cyrus Adler, *op. cit.*, II, p. 155—156.
[70] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 206.
[71] Oscar Straus, *op. cit.*, p. 303.
[72] Christine Avghi, Galitzi, *op. cit.*, p. 21, 30.
[73] Șerban Drutzu, *op. cit.*, p. 188—189.

nu de idei sau idealuri politice, ci de raţiuni economice izvorîte din necesitatea întrajutorării membrilor lor în caz de boală, accident sau deces. Activitatea primelor societăţi a avut efecte stimulative printre coloniile şi grupurile răzleţite ale imigranţilor români în S.U.A., care au decis, la 4 iulie 1906, nu fără şovăielile specifice oricăror începuturi, centralizarea propriilor organizaţii în *Uniunea Societăţilor româneşti pentru ajutor şi cultură din America*. Menirea Uniunii, sugerată prin nume şi definită prin statutul ei, consta în „promovarea intereselor materiale, intelectuale, naţionale şi sociale ale tuturor românilor care trăiesc în S.U.A.", după deviza „toţi pentru unul şi unul pentru toţi" [74]. Prin aderarea treptată, în anii următori, a altor societăţi la organizaţia centrală, aceasta şi-a întărit autoritatea şi forţa de coagulare a energiilor latente, iar prin achiziţionarea, în anul 1908, şi transformarea ziarului „America" în organ de presă oficial al Uniunii, se creaseră premisele necesare întreţinerii şi cultivării sentimentului naţional printre românii americani, cu atît mai mult cu cît, între obiectivele primordiale declarate ale editorilor figura şi „publicarea ştirilor mai importante din ţară, din lume şi, *în special, din patria mamă*". Din simpla inventariere a numelor purtate de societăţile româneşti [75] ce au aderat sau nu la Uniune pînă în preajma războiului prim mondial rezultă rezonanţa (implicit obîrşia) lor transilvană, fapt ce motivează de altfel caracterul şi direcţia iniţiativelor lor politice, altminteri destul de reduse. Între acestea, merită reţinută larga participare românească, alături de slovaci, sîrbi şi croaţi, la mitingul de protest organizat la Cleveland de imigranţii reprezentînd naţionalităţile oprimate din Imperiul Austro-Ungar, cu prilejul vizitei ministrului Appony în S.U.A., în anul 1911. Drapele tricolore au fost arborate alături de cele americane, s-a cîntat Deşteaptă-te române", redevenit imn mobilizator în noile împrejurări, iar ziarul local „Cleveland Leader" a marcat momentul, subliniind atitudinea curajoasă a românilor [76]. Cu acelaşi prilej, o delegaţie condusă de Nicolae Barbu a solicitat şi obţinut o întrevedere cu preşedintele William H. Taft, în cursul căreia a oferit şefului executivului american explicaţii şi informaţii utile asupra obîrşiei şi aspiraţiilor comune româneşti [77].

Foarte curînd însă, în anul 1912, neînţelegerile şi rivalităţile personale ce apăruseră pe tărîm religios între românii ortodocşi din Uniune şi cei greco-catolici, grupaţi în jurul ziarului „Românul" al lui Epaminonda Lucaciu, s-au agravat, provocînd desprinderea din organizaţia centrală a cîtorva societăţi. Acestea, puţine la număr, s-au constituit într-o centrală separată, *Liga societăţilor române de ajutor şi cultură din America*, care avea să activeze astfel pînă în anul 1925. Deşi ponderea Ligii în procesul organizării coloniilor sau grupurilor de imigranţi români în S.U.A. a fost redusă în comparaţie cu cea a Uniunii, lipsa unităţii de crez şi acţiune s-a repercutat negativ în capacitatea lor de exteriorizare şi de afirmare în cadrul societăţii americane, implicit de influenţare a opiniei publice şi a factorilor politici de decizie de la Washington.

Necesara reconciliere, chiar dacă n-avea să fie atotcuprinzătoare şi durabilă, se va materializa, totuşi, în anii primului război mondial, pe platforma comun împărtăşită de întreaga emigraţie a idealului naţional românesc. „Poate cît de curînd, mai curînd decît ne aşteptăm, mai curînd decît ne închipuim, România va fi chemată să aducă la îndeplinire năzuinţele noastre, dezrobirea întregului neam românesc" [78] — scria ziarul „Românul", după consumarea celui de al doilea act al războaielor balcanice, în deplin consens cu acţiunile de popularizare a situaţiei din ţară şi de propovăduire a idealului naţional prin mijlocirea „Americii" sau a celorlalte peste 20 de ziare, cîte fiinţau în 1916, ale românilor americani. Imediat după declanşarea conflagraţiei, românii află-

---

[74] Stelian Popescu-Boteni, *op. cit.*, p. 158; Sofron S. Fekett, *Istoria Uniunii şi Ligii societăţilor Româneşti din America*, Cleveland, 1956, p. 24—48.

[75] Şerban Drutzu, *op. cit.*, p. 199—200.

[76] „Tribuna României', II, nr. 26, 1 dec. 1973, p. 10.

[77] Preşedintele american fusese informat, prin filieră maghiară, că „românii ardeleni ar fi nomazi de origine tătară" (Cf. „Foaia poporului", Sibiu, 25 februarie 1912, p. 3).

[78] Cf. N. Iorga, *Istoria contemporană de la 1904 la 1930*, Bucureşti, 1932, p. 162.

tori în S.U.A., în majoritate covîrşitoare foşti sau încă cetăţeni ai Imperiului Austro-Ungar, au refuzat să răspundă la chemările sub arme lansate de consulatele imperiale şi au respins ideea subscrierii la împrumuturile de război (iniţiate de aceleaşi autorităţi) ori a colaborării cu Crucea Roşie maghiară. Mai mult, cei din Canton-Ohio au decis, în anul 1915, crearea unui *Fond naţional*, pe temeiul unor contribuţii benevole, destinat a sprijini propaganda unionistă românească [79].

Activitatea politică a emigraţiei româneşti din S.U.A., lesne observabilă după intrarea României în război, s-a impus şi ca reflex firesc al unei puternice şi eficiente propagande pro-habsburgice şi pro-maghiare, întreţinută de timpuriu printr-o abundenţă de fonduri şi o uimitoare lipsă de scrupule, în direcţia cîştigării opiniei publice şi a cercurilor politice americane [80]. Se ştie, de pildă, că în pofida dezvăluirilor autorizate, făcute cu profesionalism şi imparţialitate în publicistica de peste ocean, asupra problematicii politico-naţionale din Imperiul habsburgic [81], prejudecăţile circumscrise pretinsului rol civilizator şi stabilizator al Austro-Ungariei în centrul şi răsăritul Europei se înrădăcinaseră în conştiinţa multor americani cu putere de influenţă sau decizie, între aceştia numărîndu-se chiar şi preşedintele W. Wilson [82]. Or, înlăturarea sau, cel puţin, diminuarea acelor prejudecăţi nu era tocmai facilă şi nici posibilă decît prin acţiuni propagandistice conjugate, din ţară şi din afara graniţelor, în direcţia suprimării imaginilor idilice despre soarta naţionalităţilor în imperiul bicefal, proiectate în spaţiul american, şi a unei corecte informări a opiniei publice şi politice despre România. Este exact direcţia către care şi-a îndreptat atenţia emigraţia română din S.U.A., ale cărei acţiuni din anii 1917 şi 1918 — stimulate, pe de o parte, de intrarea Statelor Unite în război de partea Aliaţilor şi, pe de alta, de prezenţa misiunii reprezentanţilor transilvăneni pe pămînt american — s-au materializat, între altele, prin: organizarea numeroaselor întruniri publice în centrele populate de români, ca: Youngstown, Trenton, Cleveland, Detroit, Pittsburgh, Indiana Harbor ş.a.; editarea la Cleveland a noii publicaţii „Libertatea", care, alături de „Foaia poporului", de „Renaşterea română", de „Transilvania ş.a. „trezise un înălţător entuziasm românesc printre emigranţii noştri", după cum avea să noteze mai tîrziu unul dintre apostolii cauzei naţionale româneşti în America [83]; înfiinţarea *Asociaţiei pentru ajutor de război* prezidată de prof. Paul Negulescu; coordonarea activităţii publicistice şi propagandistice desfăşurate de celelalte ziare româneşti în direcţia slujirii dezideratului naţional fundamental, unirea tuturor românilor într-un singur stat; contactarea profitabilă a oamenilor politici influenţi şi a reprezentanţilor cercurilor politice federale (Th. Roosevelt, Franklin Lane, George Creal, Ed. Mandell House, Newton Baker, Robert Lansing, W. Philips, W. Wilson); adeziunea promptă românească la apelul preşedintelui Wilson, pentru organizarea armatei de voluntari şi larga participare a emigranţilor români în cadrul unităţilor armatei americane în război; întemeierea, la 10 martie 1918, a „Episcopiei Române Ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord", supusă Mitropoliei din Bucureşti şi, nu în ultimul rînd, crearea *Ligii naţionale române din America*, la 5 iulie 1918, ale cărei acţiuni [84], coordonate de Vasile Stoica, s-au desfăşurat pînă tîrziu după încheierea războiului.

---

[79] Eugen Lazăr, *Românii din America în sprijinul luptei poporului nostru pentru unitate naţională, în „Crisia"*, Oradea, X, p. 640; Ion Isaia, *Românii din America şi problema Transilvaniei*, în „Almanah Tribuna", Cluj, 1979, p. 54.

[80] Andrei Popovici, *Sociologie românească*, Bucureşti, 1937, p. 14.

[81] Vezi, de pildă, Henry S. Pratt, *L'Arhiduc Francois Ferdinand*, în „The New York Nation", 30 iulie 1917, p. 126—127; H. Lichtenberger, *L'opinion americaine et la guerre*, Paris, 1915, p. 24.

[82] Keith Hitchins, *Woodrow Wilson and the Union of Transylvania with Rumania. 1917—1918*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 4, 1979, p. 803—810; Boris Ranghet, *Relaţiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916—1920)*, Cluj-Napoca, 1975, p. 38.

[83] Vasile Stoica, în *America pentru cauza românească*, Bucureşti, 1926, p. 10.

[67] Idem, 3 aprilie 1907, p. 8, col. III

Judecate global şi, desigur, în limitele impuse de împrejurările politice, de căile şi mijloacele utilizate de către purtătorii de cuvînt ai intereselor naţionale ale României, acţiunile iniţiate, patronate sau numai susţinute de către emigraţia română în Statele Unite în perioada războiului au avut drept rezultat operarea unei sensibile modificări de atitudine în rîndurile opiniei publice şi ale cercurilor politice federale, constituindu-se în preţios suport al iniţiativelor diplomaţiei româneşti. Neîndoielnic, cuantumul acestei influenţe, oricînd discutabil, nu trebuie minimalizat, dar nici supralicitat. Într-un studiu consacrat rolului jucat de acea parte a opiniei publice americane constituită din imigranţi, în direcţionarea politicii de pace wilsoniene în Europa, la sfîrşitul războiului, istoricul Joseph P. O'Grady se arăta destul de reţinut în aprecierea ponderii acestui element subiectiv în aritmetica deciziilor prezidenţiale. Cu excepţia polonezilor, afirma el, care reuşiseră să-şi apropie (prin mijlocirea marelui muzician şi om politic I. J. Paderewsky) simpatia şi sprijinul colonelului House şi, prin acesta, al preşedintelui, emigranţii din Europa Centrală şi Răsăriteană, implicit din România, nu au izbutit să influenţeze *substanţial* politica wilsoniană faţă de Austro-Ungaria, înainte ca el însuşi să se fi convins de necesitatea dezmembrării imperiului. Chiar şi ulterior, el se va înfăţişa ca un partizan al moderaţiei în procesul disoluţiei monarhiei bicefale, iar interesul său pentru Uniunea Europei Centrale a fost tălmăcit doar ca „încercare de a influenţa pe emigranţi“ [85].

Mult mai generos, în aprecierea contribuţiei emigraţiei române din S.U.A. la direcţionarea atitudinii cercurilor oficiale americane faţă de chestiunea românească în ansamblul ei la sfîrşitul războiului, s-a arătat cunoscutul istoric al momentului şi evenimentelor, Const. Kiriţescu. El afirma că, „cel mai mare succes al acţiunilor propagandistice iniţiate sau sprijinite de emigranţi a fost acela de a fi contribuit *în chip esenţial* ca ministrul de externe (secretarul de stat — n.ns.) al S.U.A. să facă declaraţia oficială de la 6 noiembrie 1918, prin care anunţa că va da României tot sprijinul său pentru ca această ţară, în conferinţa păcii generale, să-şi cîştige justele sale drepturi politice şi teritoriale“ [86]. Diferenţa de opinie este evidentă, iar argumente suplimentare pot fi oricînd invocate în sprijinul unuia sau altuia dintre punctele de vedere exprimate. Fără a mai stărui însă asupra aspectului cantitativ al discutatei influenţe, exercitată diferenţiat, la nivelul opiniei publice şi politice americane, în profitul cauzei naţionale româneşti, să reţinem totuşi că acţiunile etnicilor români în S.U.A. în anii primului război mondial au fost reale şi pozitive, chiar dacă, în privinţa eficienţei lor, sînt încă necesare nuanţări. Bunăoară, aceste acţiuni nu pot fi echivalate, ci doar asociate efortului diplomatic întreprins de guvernul român, prin misionarii săi oficiali sau oficioşi, peste ocean ; de asemenea, nu pot fi extinse asupra întregii problematici româneşti din anii războiului, ci limitate la obiectivul primar, nu însă şi singurul, al destinului românilor supuşi Imperiului Austro-Ungar, din rîndul cărora provenea, de altfel, majoritatea covîrşitoare a emigranţilor. În acelaşi timp, nici nu trebuie mărginite doar la propria-i capacitate sau incapacitate de a înrîuri direct opiniile şi opţiunile preşedintelui Wilson vizînd organizarea lumii postbelice, altminteri echivoce şi contradictorii [87]. Pentru că, cunoaşterea realităţilor şi obiectivelor politice româneşti, înlesnită prin concursul cîtorva ziare americane de largă circulaţie [88], ca şi poziţia prietenoasă manifestată constant ori conjunctural de către unii oficiali de la Washington (Newton Baker, Franklin Lane, Albert H. Putney, Gilbert M. Hitchcock, I. H. Levis, William Phillips, Louis

[85] *The Immigrants Influence on Wilson Peace Policies,* Edited by Joseph P. O'Grady, University of Kentuky Press, 1967, p. 28.

[86] Const. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919,* ed. a II-a, vol. III, Bucureşti, p. 299.

[87] Pentru detalii, vezi, Victor S. Mamatey. *The United States and East Central Europe, 1914—1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda,* Princeton, 1957 ; Keith Hitchins, *op. cit.,* p. 803—810 ; Arno Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy, 1917—1918,* New Haven, 1959 ; G. D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference A Study of the Diplomacy of Ion I. C. Brătianu,* New York, 1962, p. 45 şi urm.

[88] Dumitru Vitcu, *Românii în presa americană, 1859—1918,* în „Anuarul...“ XXIII₁, 1986, p. 95—97.

Brandeis, George Herron, William Bullit ş.a.) constituie, deopotrivă, elemente de calcul în dimensionarea acelei influenţe.

Aşadar, puţin numeroasă şi eterogenă în comparaţie cu alte grupuri sau comunităţi etnice aparţinînd noilor valuri de imigranţi europeni în S.U.A., emigraţia românească a acţionat şi s-a afirmat în vremea războiului ca autentic exponent al intereselor naţional-statale româneşti, încercînd şi izbutind conjunctural sensibilizarea factorilor politici de decizie şi a unor cercuri ale opiniei publice americane faţă de îndreptăţitele năzuinţe ale românilor de pretutindeni. Pînă atunci însă, interese comune ca şi cele disjuncte s-au regăsit simultan ori alternativ şi în proporţii fluctuante în viaţa micilor comunităţi româneşti din Lumea Nouă. Şi dacă motivele determinante ale emigrării (politice, economice, religioase etc.) au fost diferite, pe de o parte, între etnicii români provenind, fie din vechiul regat, fie din provinciile româneşti înstrăinate şi, pe de alta, între toţi aceştia şi celelalte etnii, în special evreii moldo-valahi, ţelurile lor esenţiale au fost cvasiidentice: deplina libertate politică şi prosperitate economică. Căile urmate şi mijloacele folosite pentru atingerea acestor obiective n-au fost — se înţelege — pretutindeni şi mereu aceleaşi, după cum factorul sau elementul etnic nu a asigurat automat acea unitate morală şi coeziune sufletească între membrii noilor comunităţi, care să le înlesnească mai de timpuriu deplina afirmare a potenţialităţilor lor materiale şi spirituale în viaţa societăţii americane [89].

Dacă credinţa le-a fost liant, pe temeiul obîrşiei şi tradiţiilor comune, iar biserica, instituţie de educare şi de readaptare la cerinţele unei societăţi cu largi deschideri şi disponibilităţi către visata bunăstare şi democraţie, în schimb, condiţia socio-economică şi intelectuală precară a imigranţilor români sau evrei, deopotrivă, handicapul limbii, vremelnicia unor emigrări etc. s-au constituit în tot atîtea cauze ce au întîrziat procesul asimilării lor şi nu au cointeresat, decît accidental, politica americană faţă de România pînă în anii primului război mondial.

[89] Vezi Josef I. Barton, *Peasants and Strangers: Italians, Rumanians and Slovacks in an American City, 1890—1950*, Cambridge, 1975, p. 66 şi urm.

GHEORGHE IACOB

ON THE CONSTITUTIONAL REGIME IN ROMANIA (1866—1914)

The question of the constitutional regime[1] in Romania in the period mentioned above has been tackled in surveys of our modern history[2], as well as in a number of special studies[3]. Our contribution[4] dwells on a couple of problems that define the constitutional regime in Romania between the years

---

[1] To our knowledge, Angela Banciu's definition is the most comprehensive: "...originally, the constitutional problem is less of a juridical nature and more *one of power, of exerting statal authority,* implicit in the specific way of interfering, converging interests, actions and tendencies of the political forces of the time (organized on a party basis or gravitating around parties), in promoting a governing formula and the extent to which the latter springs from and is later reflected in the ideology of the respective forces". (Angela Banciu, *Rolul Constituției de la 1923 în consolidarea unității naționale (Evoluția problemei constituționale în România interbelică)*, București, 1988, p. 7.).

[2] We refer to surveys and then to special studies published during the last decades. Of the surveys we mention: Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918* (coordonatori: Paraschiva Câncea, Mircea Iosa, Apostol Stan), București, 1983.

[3] Of the special studies we mention: Angela Banciu, *op. cit.*, I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, 1987; Paraschiva Câncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat (1878—1888)*, București, 1974; Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, „Revista de Istorie", XXXI, nr. 12/1978; A. Iordache, *Viața politică în România. 1910—1914*, București, 1972; Idem, *Originile conservatorismului politic din România și rezistența sa contra procesului de democratizare. 1821—1882*, București, 1987; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967; M. Iosa, Tr. Lungu, *Viața politică în România. 1899—1910*, București, 1977; A. Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859—1877)*, București, 1979; Ioan Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernămînt în istoria modernă și contemporană*, București, 1988; V. Russu, *Constituția de la 1866 și ideea de independență*, „Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza" — Iași, istorie, t. 22, Iași, 1976; Idem, *Considerații privind teoria alianței burghezo-moșierești*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, XV, 1978.

[4] See: Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali și conservatori în viața politică a României la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol" — Iași, I, 1/1988; II, 1/1989; Gh. Iacob, Cătălin Turliuc, *Viața politică din România modernă. Opinii în istoriografia străină*, în *Românii în Istoria Universală*, (coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), III_1, Iași, 1988; I. Agrigoroaiei, V. Cristian, Gh. Iacob, *România de la Independență la Marea Unire*, Iași, 1989.

1866—1914[5]: the Constitution of 1866; the governing political parties and the 'mechanism' of exerting the power; the role of the executive factor; politicking.

*

The Constitution of 1866. A first problem of major significance concerns the sources of the Constitution of 1866. The conclusion reached by research — carried out both earlier[6] and recently[7] — is that the fundamental law adopted in 1866 has its origins in the legislative tradition of the decades between Tudor Vladimirescu's Revolution and the Revolution of 1848, especially in the programmes of 1848 whose ideas were incorporated in the draft of the Central Commission of Focşani. Moreover, the Constitution of 1866 did not fail to include constitutional achievements belonging to the reforming activity of Prince Al. I. Cuza — a fact that comes to support the contention that the new law was in full accord with the necessities of socio-economic and political development of Romania — just another stage on the road of modernization. Such being the case, the view according to which the Constitution of 1866 would have copied that in Belgium is based on a superficial analysis of the problem; similarly, those who upheld its being inconsistent with the level of the country's development did so either out of ignorance of the actual state of affairs (such is the case with some foreign authors) or out of clearly-defined political interests (we have in mind Carol I and the Conservative Party who entertained this view for a certain time).

The Constitution of 1866 was elaborated and ratified under extremely complex internal circumstances, not to say anything of the international context, sometimes outrightly hostile. The debates on the principles and provisions of the Constitution were unusually heated as both the Liberals and the Conservatives did their best to impose their views concerning the organization of the constitutional regime. The truce that had been reached in view of Cuza's deposition was no longer in force. The argument as to the ways, directions and,

---

[5] It is not our aim here to critically approach historiography. Still, bearing in mind the particular destination of this study, we shall refer to the stand of foreign historiography. Having consulted over 30 works (see Gh. Iacob, Cătălin Turliuc, *op. cit.)*, we think the view on political life in modern Romania is generally incomplete and more often than not distorted. The fact can be explained by: a rather limited preoccupation with this area of the continent; a global treatment of South — East Europe; a certain prejudiced attitude to the states in this region derived from their having joined later the circuit of capitalist development; defective documentation etc. Of the studies that help create such an image of political life in modern Romania, we mention: André Tibal, *Problèmes politiques contemporaines d'Europe orientale*, Paris, 1930, p. 3; Idem, *La Roumanie* Paris,1930, p. 26; Charles, Seignobos, *Histoire de la Civilisation Contemporaine*, Paris, s.a., p. 273; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1961, p. 423; Jean Sentupery, *L'Europe politique. Gouvernement — Parlement—Presse*, fasc. septième, Paris, 1895, p. 604; Emile de Laveley, *La Péninsule des Balkans: Vienne, Croatie, Serbie, Bulgarie, Roumellie, Turquie, Roumanie*, Paris, 1886, p. 301; André Bellesort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, 1905, p. 41; C. Evelpidi, *Les états Balkaniques. Etude comparée politique, sociale, économique et financière*, Paris, 1930, p. 145; P. Renouvin, *La crise européenne*, 1904—1918, Paris, 1959, p. 26; M. Parkinson, *Twenty Years in Romania*, London, 1931, p. 35. However, there are opinions close to those in our modern historiography. We note two titles: R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937; Victoria F. Brown, *The Adaptation of a Western Theory in a Peripheral State. The Case of Romanian Liberalism*, în volumul *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of C. C. Giurescu*, Edited by Stephen Fischer — Galaţi, R. R. Florescu and George Ursul, New York, 1982.

[6] Ioan C. Filitti, *Izvoarele Constituţiei de la 1866 (Originile democraţiei române)* Bucureşti, 1934.

[7] Angela Banciu, *op. cit.*

first and foremost, the rhythm of development of the country, goes on ever more fiercely, centered — for the time being round the Constitution [8].

Though not insisting on the contents of the debates — dealt with at length in historiography [9] we cannot but notice that the most heated discussions concerned — and rightly so — the number of chambers, the electoral system, the procedure of voting the budget, a.s.o. Overtly progressive in principle — since it stipulated the vital liberties and rights of the citizen, representative governing, the separation of powers, ministerial responsibility, etc. — the fundamental law nonetheless bore the print of the conservative outlook on the constitutional regime, hereby reflecting the balance of power in 1866. The most relevant proof comes from the setting up of the Senate and the electoral system with four colleges. Along the same general line must also be understood the decreeing of property as 'sacred and inviolable' — a guarantee for the landlords that another reform would be out of question.

However, the general conclusion regarding the fundamental law passed in 1866 cannot but acknowledge its preponderently bourgeois nature, thereby representing an important element of progress ; despite the drawbacks that stemmed from the particular manner in which it had been devised and — more specifically — from failing to implement or even infringing upon its provisions, it provided all the same a new frame of development and favoured the process of modernizing the country by speeding up Romania's integration within capitalist Europe of the time.

The Constitution of 1866 has multiple international implications and significance as well. The Great Powers, taking advantage of the collective guarantees regime, attempted to consolidate their position with the political factors that had taken the helm after Cuza's deposition. A conference of the Guaranteeing Powers' representatives was held in Paris ; their respective consuls in Bucharest were instructed to recommend to the provisional government abstention from any initiative both in home and foreign affairs [10]. More than, that, the neighbouring empires made preparations for an armed intervention [11].

The provisional government resisted external pressure and acted in conformity with the Romanian people's interests ; as such, it set about preparing the elections for the Constituent Assembly, it took steps for the coming over of the foreign prince and for the defence of the state security [12]. Voting for the Constitution was a political option which signified a turning point in the evolution of the relation between internal and external factors, a decisive step tomards the removal of the collective guarantees or Ottoman suzerainty [13]. The claim to independence is clearly expressed ; in the text there is no reference whatever either to the Porte's suzerainty or the collective guarantees regime. Moreover, the first article officially adopts the name Romania. The ruler has prerogatives similar to those of the leaders of independent states. In the same light must be seen provisions concerning the inviolability of the state, the observance of its territorial integrity, the interdiction for any foreign army to cross Romania's territory without previous conventions to this effect [14]. Given the manner in which it was adopted and its provisions, the Constitution of 1866 provided a new frame for the struggle of national forces towards winning full independence.

Parliamentary life [15], carried out within the framework provided by the Constitution of 1866, reached a level comparable to that of states with cen-

---

[8] V. Russu, *Viața politică în România în perioada 1866—1871*, teză de doctorat, Iași, 1975.

[9] *Istoria Parlamentului...*,

[10] V. Russu, *Constituția de la 1866...*, p. 13—14.

[11] *Ibidem.*

[12] *Istoria României*, IV, p. 525—528.

[13] See *in extenso* chapter 4 from Gh. Cliveti's, *România și Puterile Garante. 1856—1878*, Iași, 1988.

[14] V. Russu, *Constituția de la 1866...*, p. 17—18.

[15] For some interesting opinions, see Angela Banciu, *op. cit.*, p. 25.

tury-old parliamentary traditions. Notwithstanding all the limits and abuse in political life, the activity of the Parliament helped spread democracy in society, and at same time, range the country among factors of progress in the Europe of the time, particularly in the south-east of the continent. Last but not least, mention must be made of the fact that the country's progress along bourgeois-democratic lines — in which parliamentary life played an outstanding part — only spurred on the struggle for completing national-statal unity.

Governing political parties; the 'mechanism' of exerting the power. As it is well-known, the organizing of modern Romania was carried out in the context of steady confrontation between the two main currents of opinion, Liberalism and Conservatism, embodied in the Liberal vs. Conservative doctrine which provided the ideological basis for the National-Liberal Party and the Conservative Party, respectively[16]. We consider that giving vent to the views supported by the two political parties concerning the development of the country (under the guise of political platforms, parliamentary discourse, political speeches delivered on special occasions — later printed in brochure or in the party press) as well as the political leaders' preoccupation with doctrine definition and clear-cut delimitation from opponent doctrines amount to conclusive evidence of fully-grown political doctrines.

The confrontation between the two political parties — brought about by deep-going disparity in political outlook and doctrine — was permanent; it only varied in intensity depending on the evolution of political life or interference from external factors. The winning of state independence witnessed the opening up of a new stage of the confrontation, brought to a climax by the debates around the two great reforms: agrarian and electoral. As a direct consequence of the consolidated positions of the bourgeoisie in economic and political life, the National-Liberal Party got the upper hand in political life, boasting — after 1877 —, among other things, the longest governing spell in our modern history (as a matter of fact, unparalleled up to World War II). The fact was by no means accidental; in the new stage of building modern society the Liberal programme was much closer to the actual needs than the Conservative one.

In their turn, the Conservatives strove to steer the modernizing process in such a way that it would not jeopardize their economic and political status; while granting the necessity of modernization, the Conservative Party thought of reaching this objective in a way that would not disrupt the political-economic balance of power in the state. Compelled to carry on a policy of concessions, of preventing social convulsions, the Conservatives saw the building of the new society within the limits of their doctrine, which was tantamount to socio-economic and political *status-quo,* viz. the persistence of big property and of a prevalent position in political life. Their resistance to the continuous ascent of the Liberals acquired dramatic aspects; constantly forced to adjust their positions, the Conservatives did hold on for a couple of decades only to leave the political scene when their capacity of adjustment fell short of the rhythm and needs of the country's development.

As a consequence, the balance of power between the two classes and parties underwent slow but sure changes in favour of the bourgeoisie and the National-Liberal Party which, given its strengthened political and economic positions and the inner balance of power being tipped on behalf of the left wing, came to enforce certain political measures and reforms. Making the reforms public in September 1913 but put the final touch to a confrontation that had been going on for over three decades; the fact that in 1914 the Constituent assembly convened to debate on the agrarian and electoral reforms signalized a Liberal victory.

The particular balance of power between the bourgeoisie and the great landed proprietors, between the National-Liberal Party and the Conservative Party, generated a 'mechanism' of exerting the power characterized by *alter-*

---

[16] Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali şi conservatori...*,

native governing under circumstances of confrontation. It should also be stressed that the executive factor played an equally important part in the institutionalizing and perpetuation of this system since the mechanism ensured both internal and monarchal stability.

Accordingly, *alternative governing under circumstances of confrontation* between the two parties stood for a means of manifestation of the political mechanism — a consequence of a whole complex of socio-economic and political factors — *and by no means for the expression of any identity of opinions*, of any pact or convention between the two parties. To our mind, the phrase 'cabinet rotation' seen — as in the case of quite a number of studies — as a result of a compromise worked out between the two political parties does not mirror historical reality. Liberal and Conservative politicians alike would not conceive of any such agreement[17], while the political life in its entirety clearly demonstrates that the so-called 'rotation' was not in operation (practically all cabinet changes were carried out under circumstances of confrontation; certain temporary agreements — such as the one in 1907 — imposed by the internal/external situation, fail to justify any comprehensive label to the effect of a 'compromise' between the two parties.)[18].

Such being the case, we deem it necessary to renounce the phrase 'cabinet rotation' since the sintagm connotes the idea of a would-be alliance between the bourgeoisie and the landlords, between the National-Liberal Party and the Conservative Party — a view that affects correct appraisal of the evolution of the constitutional regime in modern Romania.

The role of the executive factor. — The Constitution of 1866 secured for the prince an outstanding position within the political system; thus, he was granted inviolability, executive power lead, legislative intiative side by side wit the Parliament, supreme command of the army, the right to veto laws[19], etc. Although the Constitution pledged representative governing, in political practice it favoured a dominant position for the executive power by making allowances — limited as they were — for the prince's right to dissolve legislative bodies and appoint or dismiss ministers. Actually, the cabinet was not an emanation of the Parliament; parliamentary majority used to go to the party that organized the elections. This particular feature of the constitutional regime was rendered by P. P. Carp in the words: „Grant me the power and I can give you the Parliament"[20].

When trying to assess the role of the executive factor in the evolution of the constitutional regime, of political life in general, one thing to stress is that the prince and future king maintained a conservative political outlook throug-

---

[17] Of the many views to this effect, we mention: D. A. Sturdza, *Partidul Național-Liberal de la 1876 la 1888*, București, 1888, p. 3; Idem, *Discurs în Senat*, 17 martie 1905, în Idem, *Trei cuvîntări rostite în Senat în martie și aprilie 1905*, București, 1905, p. 14; V. Lascăr, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 16 martie 1888, în Idem *Discursuri*, I, București, 1912, p. 170; Idem, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 4 martie 1898, în *Discursuri*, I, p. 343; I. I. C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 1 decembrie 1900, în Idem, *Discursurile...*, I, București, 1933, p. 349; Idem, *Discurs în Senat*, 1 martie 1908, în Idem, *Discursurile...*, II, p. 577; *Fruntași și caractere*, în „Voința Națională" XVI, nr. 4222, 21 februarie/5 martie 1899; *Program*, în „Voința Națională", XVI, nr. 4277, 1/13 mai 1899; P. P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 2 decembrie 1888, *D.A.D.*, 1888/1889, p. 214; Idem, *Exproprierea marei proprietăți*, București, 1914, p. 20; N. Filipescu, *Partidele politice. Cinci articole apărute în „Timpul"*, București, 1890, p. 30—31; Idem, *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 141—142; Take Ionescu, *Discursuri politice*, II, partea a II-a, București, 1902, p. 518.

[18] See Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali și conservatori...*

[19] See *Istoria Parlamentului...*, p. 165—167; it is worth mentioning that, throughout his long rule, Carol I never resorted to his right to decline signing laws. (Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 101).

[20] Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România. 1919—1940*, București, 1976, p. 26.

hout his rule[21]. From the very first years of his rule (we have in mind the events of 1870—1871) — against the background of governmental instability and harsh struggle for political dominance between the Liberals and the Conservatives — Carol I — dissatisfied both with constitutional provisions, which he thought were too democratic given the current level of socio-political development of the country, and with the curtailment of his own prerogatives — strove to alter the Constitution with a view to setting an authoritarian regime, a personal rule. In his attempt, Carol I sought help from the Guaranteeing Powers and from the Conservatives at home[22]. Though failing to reach his aim[23] — altering the Constitution, setting up a regime of personal authority, etc. — he did nevertheless strengthen his political status considerably with the direct contribution of the Conservatives. Such was the context that fostered their mutual support which was to last to the very end of Carol I's rule.

Constant siding of the executive power with the Conservatives is also confirmed by numerous instances in the political life of those decades. The most relevant ones concern Carol I's attitude towards the question of the new reforms, agrarian and electoral. Throughout his rule, he did not humour radical steps; on the contrary, he delayed and even blocked them a couple of times. Resistance to projected reforms was manifest even in the wake of the great uprising of 1907; the fact is made clear by his position with regard to the reform drafts put forth by the Liberal cabinet after 1907 and the Liberals' attempt in 1910 to extend the right to vote through establishing a single college[24]. Despite the particular internal/external context in which the National-Liberal Party advocated the reforms in the autumn of 1913, Carol I was reluctant to agree to (and actually conditioned) preliminary procedures to alter the Constitution with regard to the agrarian and electoral reforms. In this respect, I. G. Duca wrote: „As to the reforms, the old Sovereign gave his consent while asking for moderation, particularly from the more democratic wing in the party; in any case, the reforms were to be entered in the Constitution as the result of a convention with the Conservatives. King Carol was always anxious lest these reforms should give rise to violent struggle and undermine political realities"[25]. I. G. Duca chose to explain Carol I's constant support of the Conservatives through the former's special concern with the destinies of the dynasty, which — he thought — could safely rely on the big landowners, a class „dynastic in nature"[26].

---

[21] Though lacking great documentary value, it might still be of interest to mention Carol I's statement in an interview with a Paris-based newspaper: "And then, you see, I'm a conservative...", adding that "Kings are always bound to be somewhat conservative..." („Epoca", XX, nr. 90, 2 aprilie 1914).

[22] See at length: V. Russu, M. Timofte, *Împrejurările și semnificația instaurării guvernării conservatoare Lascăr Catargiu* (martie 1871), „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", XVI, Iași, 1979, p. 363 și urm.; *Istoria Parlamentului...*, p. 196.

[23] As such, we do not accept the contention according to which the prince "reached his objective". (I. Scurtu, *op. cit.*, p. 63).

[24] *Istoria Parlamentului...*, p. 387; Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910—1914*, București, 1972, p. 21.

[25] I. G. Duca, *Amintiri politice*, I. München, 1981, p. 14; The author undertakes to survey Carol I's conservative policy throughout his rule: "He can hardly be called a superior man and a Great king who, for nearly 50 years and with the possible exception of the financial question and a couple of public works, failed to adequately see to all the important internal problems (the administrative problem was confined to various abortive organizational attempts, the educational problem failed to go beyond the lowest stage on the map of European illiteracy, the agrarian question — the most ardent of all — was not solved despite periodical uprising and many a violent warning) and who, to crown it all, stubbornly stood in the way of the democratic movement and only gave his consent to extend the right to vote during the last year of his rule". (*Ibidem*, p. 96).

[26] *Ibidem*, p. 103.

Carol I steadily aimed at consolidating his own political status, gradually turning into a real 'arbiter' in political life. Taking advantage of the special relation between the bourgeoisie and the large landed property, the National-Liberal Party and the Conservative Party[27] (a relation in which it took the political-economic force of the bourgeoisie a couple of decades to fully assert itself), of the shortcomings manifest in political life, viz. politicking, he actively involved himself in the internal life of the political parties, mainly the Conservative Party. As such, he stirred up or kept dissensions flaring, sometimes tried to settle them, in an overall effort to secure a dominant position as well as the advantages of a true „umpire" in political life[28].

In the same context, Carol I backed up the establishing of the dual party system (which he further protected) and — as shown above — of a 'mechanism' of exerting the power based on alternative governing under circumstances of confrontation between the National-Liberal Party and the Conservative Party. He opposed attempts to set up a third political party; in this respect, he repeatedly stated in front of political leaders that only two strong political parties deserved to exist[29]. His position in response to Gh. Panu's and later, Take Ionescu's initiatives, is also relevant. Though the latter managed to organize and consolidate his own party, the Democratic Conservative Party, the king would not have him form a cabinet outside a coalition with the Conservatives. A supporter of the dual party system, Carol I could not help taking sides. Although he collaborated with both parties — and for a longer time with the National-Liberal Party at that — he steadily supported the Conservative Party. Having entertained views close to those of the Conservatives ever since he arrived in the country — we refer mainly to his attitude *vis-à-vis* the Constitution — Carol I was adamant on a regime of order and as such, was against radical transformations, seeing in the Conservative Party an element of equilibrium and stability, a guarantee of the dynasty. Such being the case, he took pains to preserve the unity of the Conservative Party[30] which was to ensure satisfactory working of the governing 'mechanism' and implicitly, political and monarchal stability.

The executive factor held a privileged status in the country's foreign affairs. The fact was determined by a sequence of domestic and external circumstances. Thus, the context of his succession to the throne favoured a dominant position in Romania's foreign affairs: as a member of an European dynasty, purposely brought over to consolidate the position of the country[31], the prince secured from the very beginning obvious priority in representing the country's interests on the European stage[32]. His prestige and status in foreign affairs only increased during the war of 1877—1878. After the winning of state independence, Carol I made an important contribution to the steering of Romania towards the Central Powers, a fact proven by the treaty of 1883[33]. In the years to follow, the king's part in the evolution of the country's foreign affairs was no less

---

[27] See at length: I. Agrigoroaiei, V. Cristian, Gh. Iacob, *op. cit.*, chapter 2.

[28] See: I. G. Duca, *op. cit.*, p. 11, 93, 99, 100, 103; N. Iorga, *Istoria Românilor*, X, Bucureşti, 1939, p. 250.

[29] To this effect, see Carol I's talks with Titu Maiorescu, Gh. Gr. Cantacuzino, Al. Marghiloman în I. Bulei, *op. cit.*, p. 185, 335.

[30] Carol I undertook to preserve and achieve the unity of the Conservative Party in various ways, even by having a hand in the election of the party leadership. (I. Bulei, *op. cit.*, p. 142—143, 202, 256, 340, 346, 351, 352; V. Russu, M. Timofte, *op. cit.*).

[31] V. Russu, *„Monstruoasa coaliţie" şi detronarea lui Al. I. Cuza*, în *Cuza Vodă. In Memoriam*, Iaşi, 1973.

[32] Referring to Carol I's visit to Constantinople in 1866, N. Iorga wrote: „...the tokens of honour bestowed on him to a higher degree than on his predecessor, Cuza, were meant less for the Romanian ruler as such and more for the cousin of the victorious king of Prussia'. (N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, Ediţie îngrijită de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1985, p. 651).

[33] I. Agrigoroaiei, V. Cristian, Gh. Iacob, *op. cit.*, chapter 4.

important; in this respect, the steps taken to renew the treaty of 1883 as well as the events during the Balkan Wars are relevant.

Carol I's role in shaping Romanian foreign policy in those decades can be also explained by his having steadily acted in accord with political leaders, both Liberal and Conservative. In fact, throughout this historical period when the ultimate goal was completing national-statal unity, the two governing political parties — despite internal confrontations as to the ways, means and pace of modernization — held the same views on the country's foreign policy[34]. The King had no choice, but move in unison with the political parties[35] or comply with the political leaders' opinion even though he might have thought differently. This state of affairs is most convincingly reflected by the events subsequent to the outburst of World War I. At the close of a long rule during which he had taken upon himself ample prerogatives in foreign policy, Carol I was forced to give up when faced with the firm point of view of the politicians from both governing parties who, at the Crown Council in Sinaia, maintained — with the sole exception of P. P. Carp — the necessity of Romania's neutrality as being in the best interests of the Romanian people at that particular moment[36].

Politicking — In order to have a comprehensive image of the evolution of the constitutional regime in Romania in those decades, politicking must be also referred to. There are various definitions of the phenomenon and as such, it is no easy thing to select one for a model. Accordingly, we think that any such definition can by no means confine itself to politicians' corruption; it is also necessary to take into account the features of the constitutional regime, of actual political life in which many a shortcoming was manifest.

Thus, one fact to be kept in mind for modern Romania is that, though the constitutional regime relied on the representative principle, actual participation of the mass of electors in political life was much too limited. Election statistics[37] of the time reflect this reality:

College 888		1899			1901	
	I	II	III	I	II	III
Chamber — enlisted	15 848	32 852	38 735	15 823	31 782	41 375
— voters	12 590	22 412	28 231	11 259	21 045	25 053
Senate — enlisted	10 557	13 180	—	10 351	15 390	—
— voters	7 435	9 044	—	7 050	9 945	—

So, for a population of over 6 million inhabitants, some 74,332 citizens came to actually vote in 1901. Starting from Mircea Iosa's calculations[38], out of the whole population of the country (6.5 million inhabitants is this author's estimate — our note), only 93,250 citizens, viz. 1.3% of the total figure, took direct part in voting procedures for the Deputies' Assembly; as to the Senate, as many as 27,260 citizens did vote, representing 0.34% of the total population. What we

[34] See at length: V. Cristian, Gh. Iacob, *Considerații privind locul României în contextul european după cucerirea independenței* in *Românii în Istoria Universală, I*, Iași, 1986.

[35] After a thorough analysis, I. Scurtu concludes: „...it clearly emerges that Transylvania was not 'betrayed' by King Carol I — as was customary in Romanian historiography at a certain time. As to the fundamental problem — setting up the Romanian national unitary state —, the king neither was nor could be at odds with the will of the people he led." (I. Scurtu, *op. cit.*, p. 119).

[36] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 51—63.

[37] G. D. Nicolescu, *Parlamentul român. 1866—1901. Biografii și portrete*, partea I și II, București, 1903, p. 33.

[38] M. Iosa, *Încercări de modificare a Legii electorale în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*, „Revista de Istorie", tom. 30, nr. 8, 1977, p. 1419.

have here is but a mere simulacrum of asserting the will of the nation, on the basis of which the political parties of the bourgeoisie and the landlords assumed full responsibility while also enjoying the benefits of representing the general interests of the state.

Another feature of political life that reveals politicking practices is the infringement of the basic principles of the constitutional regime. As shown above, such was the case with the overstepping by the executive factor of its prerogatives as well as with electoral proceedings which were a sure opportunity for the party in office to win parliamentary majority. This latter fact was also made easier by insufficient political experience of the electoral body.

Politicking was characteristic of the Liberals and the Conservatives alike. As C. Bacalbaşa noted: „...the Conservative regime was in no way different from the Liberal one as regards the liberty of the elections. They followed the well-known pattern: the administration proceeded with the obvious tendency to secure for the party in office nothing less than unanimity. Though not degenerating into electoral burlesque, it is nevertheless a fact that under the Conservatives — just like under the Liberals — the elections lacked actual freedom"[39]. Involvement of the administration in politics stemmed both from the appointments made by the cabinet that had risen to power and from the specific manner of picking officials; many of them used to join one party or the other only to secure positions once the government changed[40]; there were yet instances when mayors — and other officials at that — changed parties only to preserve their position with the new government.

More often than not, politicking was freely admitted[41] and even accounted for. Thus, in a Senate meeting held on December 13, 1894, P. P. Carp — in answer to accusations voiced by D. A. Sturdza — ventured an opinion, typical for his well-known cynicism and elitist views, according to which in Romania, „more than elsewhere, cabinets ought to have a hand in the elections", while, at the same time (!), speaking against exceeding certain limits[42]. Though feeling contempt for any "support from the streets"[43], P. P. Carp came to approve of such means to rise to power as well[44].

On the other hand, the Liberals and the Conservatives charged each other with politicking practices, particularly when they were in the opposition. These accusations reflected contradictions between the two parties over fundamental problems of society and at the same time mirrored the everyday struggle to take the helm and look after specific party interests. The Liberals charged the Con-

---

39 C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altă dată*, II, Bucureşti, 1928, p. 183; *Ibidem*, p. 244; *Ibidem*, III, Bucureşti, 1930, p. 26, 250; G. D. Nicolescu, *op. cit.*, II, p. 8.

40 We give only one example: deputy G. C. Dobrescu stated in Deputies Assembly meeting of 12 February 1900: „These people join such-and-such political groups with the sole aim of claiming, former officials' jobs whenever the regime changed". (*D.A.D.*, 1899/1900, p. 631).

41 *Istoricul P.N.L. de la 1848 pînă azi*, Bucureşti, 1923, p. 98—99; D. A. Sturdza, *Trei cuvîntări rostite în corpurile legiuitoare în noiembrie şi decembrie 1903*, Bucureşti, 1904, p. 13—14; Al. Marghiloman, *Note politice*, I, Bucureşti, 1927, p. 18, 36, 47; G. Panu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, 1 decembrie 1888, *D.A.D.*, 1888/1889, p. 189; Arh. St. Bucureşti, *Fond Al. Marghiloman*, ds. 226, f. 1.

42 C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, II, Bucureşti, 1936, p. 107.

43 *Ibidem*, p. 304.

44 Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 45—46; for politicking practices also see: C. Argetoianu, *1907—1912—1914. Conferinţă ţinută la Centrul de studii al partidului conservator*, 27 noiembrie 1914, Bucureşti, 1915, p. 8.

servatives with lacking — or giving up — political principles[45], political weakness[46], brutal meddling in the elections and corruption[47], transforming the administration into an organ dependent upon the party[48], satisfying personal interests of their political followers[49], mostly through persecutions against members of the National-Liberal Party[50], elitism[51], etc. In their turn, the Conservatives rebuked the Liberals for failing to come up with or abide by pledged political principles[52], for the discrepancy between promise and fact[53], for their supposedly lower level of culture and use of political activity to amass fortunes[54], for tampering with political life by the administration[55], etc.

As stressed above, when dealing with politicking in modern Romania, one has to keep in mind the specific features of the constitutional regime, of political life in general. This is not to say that politicking shortcomings are manifest only in countries where the constitutional regime is in bud[56]. Actually, politicking has been inherent in capitalism all along. Out of a whole array of sources that cover the epoch under study, we only give two examples. Thus, Georges, Lachapelle's book on the parliamentary system in France and England focuses at length on politicking practices in these countries with century — old par-

---

[45] I. C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 29 aprilie 1882, în *Acte și cuvîntări*, VII, București, 1939, p. 238—239 ; V. Lascăr, *Discurs la întrunirea de la Ateneu*, 14 februarie 1890, în *Discursuri*, I, p. 205 ; D. A. Sturdza, *Trecutul-Prezentul...*, București, 1886, p. 48 ; *Un erou*, „Voința Națională", XVI, nr. 4264, 16/28 aprilie 1899 ; *Unde sunt conservatorii ?*, „Voința Națională", XVI, nr. 4295, 25 mai/ 6 iunie 1899.

[46] *Partidul liberal față de cel conservator*, București, 1910, p. 30—33.

[47] V. Lascăr, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 10 martie 1903, *Discursuri*, II, p. 665 ; *Ibidem*, p. 1076 ; D. A. Sturdza, *Discurs în Senat*, 29 martie 1901, în Idem, *Patru cuvîntări din 1901 și 1904*, București, 1904, p. 71 ; I. I. C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 12 iunie 1899, în Idem, *Discursurile...*, I, p. 160 ; Vintilă I. Brătianu, *Învățăminte*, „Viitorul", nr. 1144, 9 martie 1911 ; *Boierii cer puterea cu pietre*, „Voința Națională" XVI, nr. 4252, 30 martie/ 11 aprilie 1899.

[48] V. Lascăr, *Discurs în Senat*, 18 decembrie 1896, *Discursuri*, I, p. 235 ; *Discursurile*, I, p. 406 ; Vintilă I. Brătianu, *Stabilitatea funcționarilor*, „Voința Națională", XVI, nr. 4432/1899 ; Idem, *Situația politică. Principiile guvernului*, „Voința Națională', nr. 6203, 12/25 ianuarie 1906.

[49] I. I. C. Brătianu, *Discurs la o întrunire liberală*, 12 februarie 1901, *Discursurile*, I, p. 406 ; Vintilă I. Brătianu, *Stabilitatea funcționarilor*, „Voința Națională", nr. 5913, 6/19 ianuarie 1905.

[50] Interesting evidence can be found in Spiru Haret's correspondence consisting of letters he received mainly from members of the teaching profession who had a hard time during Conservative rules. (Arh. St. București, *Fond Spiru Haret* ds. 3, f. 43, 44, 45, 46 ; ds. 6, f. 48 ; ds. 7, f. 17, 27, 28, 60, 142—143).

[51] G. D. Palade, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 3 decembrie 1888, *D.A.D.*, 1888/1889, p. 234.

[52] Gh. Panu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, ședința din 26 noiembrie 1899, *D.A.D.*, 1899/1900, p. 47—48 ; N. Filipescu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, ședința din 11 decembrie 1903, în *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 210.

[53] P. P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, București, 1888, p. 279—281. 279—281.

[54] C. Gane, *op. cit.*, II, p. 210—211 ; *D.A.D.*, 1888/1889, p. 197 ; Arh. St. București, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, ds. 46/1908—1909, f. 61 ; Idem, *Fond Al. Marghiloman*, ds. 233, f. 1—2.

[55] Al. Marghiloman, *Discurs în Senat*, *ședința* din 11 martie 1892, în Idem, *Discursuri politice*, I, București, 1916, p. 362—363 ; Arh. St. București, *Fond Casa Regală* ds. 4/1883, f. 1 ; C. Gane, *op. cit.*, I, p. 338.

[56] Such an idea is circulated both in Romanian historiography and in foreign studies (see note 5).

liamentary traditions[57]. A similar situation — even more serious perhaps — concerns the U.S.A. during the same historical period[58].

In conclusion, though under many a guise and varying levels of manifestation, politicking is a reality specific to capitalism.

*
* *

Despite our having tackled no more than four aspects — among the most important, though — we hope these considerations help make up an accurate picture of the constitutional regime in Romania in the decades under focus. It may not be entirely superfluous to underline the ideas we deem essential : — the Constitution of 1866 laid the foundations of parliamentary life in Romania and gave fresh impetus to the struggle for winning state independence ; — the relationship between the bourgeoisie and the landlords, the National-Liberal Party and the Conservative Party, originated a 'mechanism' of exerting the power based on alternative governing under circumstances of confrontation, and not on any compromise ; — the executive factor played an important part in political life through constant overstepping of its constitutional prerogatives but its actions were controlled or even blocked by the leaders of the governing parties ; — politicking, seen as a complex phenomenon, is characteristic of political life in all capitalist countries, irrespective of their stage of development or the specificity of the 'mechanism' of exerting the power.

Translated by *Ştefan Colibaba*

[57] Georges Lachapelle, *L'oeuvre de demain*, Paris, 1917, p. II—III, V, 75, 78—79, 82—83. Here we see fit to include a relevant commentary by I. G. Duca which refers to politicking practices in England : "Actually this was not the onyl time during the neutrality and war when I came to realize our propensity for self-calumny whereas much more serious, even unethical things do take place all the time in the other states", but he goes on „Let us preserve our moral standards as an esential pre-requisite of reformation, as the great impetus towards progress". (I. G. Duca, *op. cit.*, p. 204).

[58] See : *Înainte de Watergate. Probleme ale corupţiei în societatea americană*, Bucureşti, 1989, p. 161—185.

I. CIUPERCĂ

REGIMUL NAŢIONAL-SOCIALIST, REGIM TOTALITAR. (I)

Perioada naţional-socialistă a istoriei Germaniei (1933—1945) fascinează oameni de ştiinţă din cele mai variate domenii şi, în primul rînd, pe istorici prin complexitatea problemelor de rezolvat, prin amplitudinea dificultăţilor aferente şi prin bogăţia copleşitoare — deseori contrariantă — a informaţiei.

În istoriografia românească, analiza ipostazei de regim totalitar a celui instalat de Hitler la 30 ianuarie 1933 a preocupat mai puţin. Între explicaţiile acestei situaţii, se cuvine subliniată şi aceea decurgînd din lipsa în ţară a literaturii adecvate şi din inhibiţii conjuncturale în faţa acesteia. Bine făcută, o asemenea analiză devine „transparentă", pune în lumină tendinţe şi realităţi totalitare existente şi, ca urmare, poate incomoda.

În literatura occidentală — ne referim mai ales la aceea de limbă engleză — totalitarismul, ca fenomen, a făcut obiectul unor explorări de certă valoare. Părerile cercetătorilor prezintă convergenţă asupra cîtorva afirmaţii şi anume: totalitarismul este un fenomen major al secolului al XX-lea. Cronologic vorbind, prima variantă de totalitarism rezultă din victoria bolşevicilor în Revoluţia rusă din 1917. Varianta germană de fascism — naţional-socialismul — întruneşte trăsăturile care permit caracterizarea ei drept un regim totalitar. Conceptul de totalitarism descrie un fenomen care prezintă multiple variante, fiecare dintre ele reunind în doze diferite aceleaşi caracteristici. Regimurile comuniste întruchipează variante de totalitarism. Pe acest plan, asemănările cu cele fasciste sînt mai relevante decît deosebirile, între care notabilă este aceea ideologică; în Germania nazistă, spre exemplu, regimul totalitar tinde să devină deplin, compact, în numele *rasei*, pe cînd în regimurile comuniste, tendinţa se realizează în numele unei *clase*. Rezultatul este acelaşi: eludarea pînă la dispariţie a individului, cu valoarea şi valorile lui, în faţa priorităţii structurilor de stat şi de partid; transformarea individului „într-o replică a lozincii ideologice" prin „anihilarea oricăror forme de viaţă personală" [1].

Cîteva observaţii se impun asupra impulsurilor spre cercetarea fenomenului totalitar în mediul anglo-saxon, mai ales. Mai întîi, realitatea regimurilor totalitare inspiră constituirea unei literaturi de anticipaţie, o explorare a devenirii posibile prin consolidarea şi proliferarea acestui tip de organizare politică. Părerile converg în privinţa faptului că lucrarea lui George Orwell, intitulată *1984*, este clasică [2]. Robert C. Tucker mărturiseşte că a citit cartea lui Orwel la Moscova, imediat după apariţie, ca membru al Ambasadei americane şi, istoria i s-a părut

---

[1] Leszek Kolakowski, *Totalitarianism and the Virtue of the Lie*, în *1984 Revisited. Totalitarianism in Our Century*, Edited by Irving Howe, Harper and Row, Publishers, New York, 1983, p. 126.

[2] George Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, Harcourt Brace and World, Inc., 1949. Eric Blair, zis George Orwell (1903—1950) s-a născut la Motihari-Bengal, ca supus britanic. Face studii în una din cele mai vechi instituţii de învăţămînt britanic, Eton College, fondat de Henric al VI-lea, în 1440. Serveşte în Poliţia Imperială Indiană la Burma (Birmania) pînă în 1928 şi publică memorii în legătură cu această experienţă. Participă la Războiul civil din Spania (1936—1939) ca membru al P.O.U.M. (Partidul muncitoresc de unificare marxistă), partid comunist disident, acuzat de comuniştii ortodoxi de troţkism şi desfiinţat în iunie 1937 de guvernul Negrin. Impresiile acestei experienţe sînt înfăţişate în cartea *Omagiu Cataloniei* (1938). Socialist convins, el este foarte critic faţă de Revoluţia rusă în *Ferma animalelor* (1945). Eseist de valoare, este publicat în 1946 *(Eseuri critice)* şi 1953.

„foarte verosimilă", înfățișînd aspecte „pe care le-am văzut întîmplîndu-se"[3]. Evident, s-a remarcat faptul că Orwel însuși are predecesori alți scriitori care „produc" sub impresia acelorași realități. Între ei sînt menționați : Evgheni Zameatin[4], Aldovs Huxley[5], Ignazio Silone[6], Ernst Jünger[7], Albert Camus[8] și Arthur Koestler[9]. Lista discipolilor începe cu Czeslaw Milosz[10] și Eugen Ionesco[11].

Regimurile totalitare impulsionează și cercetarea propriu-zisă în mediul anglo-saxon din unghiul utilității cunoașterii pericolului potențial și, apoi, real pentru sistemul democratic. Au fost remarcate trei faze ale acestui efort de cercetare. Prima fază, aceea a anilor '40, focalizează atenția asupra tipurilor fasciste de regim totalitar[12]. Tendința singularizării totalitarismului de tip fascist devine mai accentuată pe măsura conturării coaliției Națiunilor Unite în cel de al doilea război mondial.

Faza a II-a, a anilor '60[13], conține lucrări concretizînd efortul descifrării fenomenului totalitar în toată complexitatea lui, inclusiv tipul comunist de totalitarism socotit cel mai periculos *atunci* pentru sistemul democratic. S-a făcut remarca potrivit căreia a intervenit și un declin al cercetărilor fenomenului totalitar datorită, pe de o parte, slăbirii impresiei fenomenului nazist asupra contemporanilor, iar, pe de altă parte, multiplicării formelor de comunism după al doilea război mondial[14].

---

[3] Robert C. Tucker, *Does Big Brother Really Exist ?*, în *1984 Revisited...*, p. 95.

[4] Inginer rus, constructor de nave, scria în 1920 romanul *Noi*. A trăit între 1884—1937. Isaac Deutscher, cunoscut scriitor cu vederi socialiste, biograful lui Leon Trotski, acuza pe Orwell, în 1954—1955, că a preluat multe elemente ale cărții din romanul lui Zameatin, *Noi*. Acuzația este excesivă.

[5] Aldous Leonard Huxley (1894—1964) scria în 1932 romanul de anticipație cu titlul : *Cea mai bună dintre lumi*.

[6] Ignazio Silone, *Pîinea și vinul*, lucrare apărută în 1936.

[7] Născut la Heidelberg, în 1895, scria în 1938 romanul *Pe faleza de marmoră*. Este interesant de menționat faptul că experiența războiului din 1914—1918 la sfîrșitul căruia primea gradul de locotenent și cea mai înaltă decorație militară germană „Pentru merit" (fusese rănit de 18 ori) îi influențează lucrările : *Furtuni de oțel* (1920), *Războiul, mama noastră* (1922), *Das Wäldchen 125* (1925). Lucrarea lui principală, *Muncitorul*, apărută în 1932, conține ideea că pacea, ca și războiul, cere *„mobilizarea totală"* și că umanitatea modernă se modelează după tipul unic de „muncitor". Lucrarea a influențat generația care a acceptat național-socialismul. Romanul menționat la început concretizează distanțarea autorului de regimul lui Hitler, acuzat de „romantismul iraționalului" și demagogie. Complotul din 20 iulie 1944 îl înscrie între cei implicați indirect.

[8] Prin romanul *Ciuma*, scris în 1953.

[9] Prin romanul *Darkness at Noon*, New York, 1945.

[10] Prin lucrarea *Captive Mind*, apărută în 1953.

[11] Mai ales prin piesa *Rinocerii*, apărută în 1960.

[12] Dintre lucrările apărute, notăm : Emil Lederer, *State of Masses*, New York, 1940. Sigmund Neumann, *Permanent Revolution*, Harper and Brothers, 1942. Franz Neumann, *Behemoth : The Structure and Practice of National Socialism*, Oxford University Press, New York, 1942. Peter Drucker, *The End of Economic Man*, John Day Co., New York, 1939. Alfred Cobban, *Dictatorship : Its History and Theory*, New York, 1939. Erich Fromm, *Escape from Freedom*, New York, 1941.

[13] Din lucrările care ilustrează această tendință : Hannah Arendt, *Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace, New York, 1951. Robert Nisbet, *The Quest for Community*, Oxford University Press, New York, 1953. M. Fainsod, *How Russia Is Rulled*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1953. C. I. Friedrich, *Totalitarianism*, New York, 1954. Zbigniew Brzezinski, *Permanent Purge*, 1956. C. I. Friedrich and Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1956. Robert R. Palmer, *The Age of Democratic Revolution*, Princeton University Press, New York, 1959. Iacob Talmon, *Origins of Totalitaarian Democracy*, Friedrich A. Praeger, New York, 1960. O mențiune specială merită lucrarea lui Nilovan Djilas : *The New Class. An Analysis of Communist System*, Frederick A. Praeger, New York, 1957 ; era o analiză din interiorul sistemului.

Faza a III-a, a anilor '80 [15], se remarcă prin lucrări care înfățișează realitatea politică a eșecului totalitarismului în ansamblu. Accentele critice asupra literaturii fazelor anterioare vădesc existența „distanței" și „înălțimii" necesare unei cercetări temeinice.

Analiza întreprinsă sub titlul de mai sus beneficiază, de asemenea, de documente și culegeri de documente [16], antologii [17] și de literatura istorică de specialitate [18],

[14] Vezi Donald W. Treadgold, *The Varieties of Totalitarianism,* în *Liberty under Law. Anarchy. Totalitarianism. This is the Choice,* Published by American Bar Association, 1970, p. 81 și urm. Richard Lowenthal, *Beyond Totalitarianism ?,* în *1984 Revisited. Totalitarianism in Our Centuury,* Harper and Row Publishers, New York, 1983, p. 209 și urm., *passim.*

[15] Stephen I. Whitfrield, *Into the Dark : Hannah Arendt and Totalitarianism,* Philadelphia, Temple University Press, 1980. Jeane I. Kirkpatrick, *Dictatorship and Double Standards,* New York and Washington D.C., American Enterprise Institute and Simon and Schuster, 1982.

[16] Adolf Hitler, *Mein Kampf,* Houghton Mifflin Company, Boston, 1943. *The Nazi Years. A Documentary History,* Edited by Joachim Remak, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New York, 1969. *The Road To World War II. A Documentary History,* Edited by Keith Eubank, New York, 1973.

[17] *The Nazi Revolution. Germany's Guilt or Germany's Fate ?,* Edited by John L. Snell, D.C. Heath and Company, Boston, 1959. *Pageant of Europe. Sources and Selections from the Renaissance to the Present Day,* Edited by Raymond Phineas Stearns, Harcourt, Brace and World, Inc., New York, 1961. Howard D. Mehlinger, *The Study of Totalitarianism. An Introductive Approach. A. Guide for Teachers,* Washington D.C., 1965. *Great Issues in Western Civilization,* volume II, Edited by Brian Tierney, Donald Keagan, L. Pearce Williams, Random House, Inc., New York, 1967. *Totalitarianism. Temporary Madness or Permanent Danger ?,* Edited by Paul T. Mason, D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1967. *The Twentieth Century: 1914 to the Present,* Edited by Norman F. Cantor and Michael S. Werthman, AHM Publishing Corporation, Illinois, 1967.

[18] Gordon Craig, *Germany. 1866—1945,* Oxford University Press, 1981. Max Gallo, *Italia lui Mussolini,* Editura politică, București, 1969. Enzo Collotti, *Germania nazistă,* Editura științifică, București, 1969. Henri Michel, *Les fascismes,* PUF, Paris, 1977. Pierre Soisson, *L'Allemagne, revéille-toi (Histoire génèrale de l'Allemagne nazie),* Paris, 1969. William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany,* Simon and Schuster, New York, 1960. Idem, *Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent 1934—1941.* Alfred A. Knopf, New York, 1941. Idem, *20-th Century Journal. The Nightmare Years,* 1930—1940, New York, 1984. Idem, *The Collapse of the Third Republic. An Inquiry into the Fall of France in 1940,* Simon and Schuster, New York, 1969. George Castellan, *L'Allemagne de Weimar, 1918—1933,* Librairie Armand Colin, 1969. Alan Bullock, *Hitler. A Study in Tyrany.* Penguin Books, New York, 1962. Joachim C. Fest, *The Face of the Third Reich,* Penguin Books, New York, 1979. Idem, *Stăpînii celui de al treilea Reich,* Editura politică, București, 1969. *Inside the Third Reich,* Memoirs by Albert Speer, *The Macmillan Company,* New York, 1970. Roger Monvell and Heinrich Fraenkel, *Inside Adolf Hitler,* New York, 1973. Anthony Cave Brown and Charles B. MacDonald, *On a Field of Red. The Communist International and the Coming of World War II,* G. P. Putnam's Sons, New York, 1981. John Weiss, *The Fascist Tradition. Radical Right-Wing Extremism in Modern Europe,* Harper and Row, Publishers, New York, 1967. Peter Phillips, *The Tragedy of Nazi Germany,* New York, 1969. Ncholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and Others. A. History of Fascism in Hungary and Romania,* Hoover Institution Press, Stenford, California, 1970. Paul Guichonnet, *Musolini et le fascisme,* Paris, PUF, 1974. Claude David, *Hitler et le Nazisme,* Paris, PUF, 1954. Edward M. Burns, *Ideas in Conflict. The Political Theories of the Contemporary World,* New York, 1960. George L. Mosse, *The Culture of Western Europe. The Nineteenth and Twentieth Centuries,* Rand McNally and Co., 1961. Idem, *The Crisis of German Ideology. Intelectual Origins of the Third Reich,* New York, 1964, A.I.P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815,* New York, 1945. Geofrey Barraclough, *The Origins of Modern Germany,* Basil Blackwell, Oxford, 1962.

Focalizarea cercetării asupra regimului național-socialist capătă astfel ipostaza unei analize de caz.

Tot între observațiile preliminare se impun precizări asupra terminologiei ; geneza tendinței totalitare preexistentă și coexistentă cu pluralismul politic, social, economic, va fi analizată special în acest studiu.

Termenii „totalitar" și, respectiv, „totalitarism" sînt introduși în circuitul științific de către Benito Mussolini într-un articol din *Enciclopedia Italiană*, în 1932 ; Ducele se caracteriza pe sine drept „totalitar", iar statul fascist italian — *lo stato totalitario*. Cei mai mulți istorici au luat această caracterizare „mai mult ca o laudă decît ca o descriere a realității fasciste italiene" [19]. Mai tîrziu, refugiați din fața dictaturii lui Hitler au preluat termenul pentru a caracteriza și a reuni trăsăturile comune ale dictaturilor. Operativitatea conceptului nu este contestată. Uneori, cercetătorii îl folosesc cu rezerva accentuării unor trăsături mai izbitoare. Astfel, Robert C. Tucker preferă să caracterizeze realitățile totalitare cu expresia „statul-coșmar" în sensul subliniat și de Leszek Kolakowski [20], al extinderii proprietății de stat și asupra minții. Alții [21] scot în evidență dimensiunea de „revoluție instituționalizată" a regimurilor totalitare, unele care, vrînd să exprime și să traducă politic interesul *masei*, recurg la „masificarea" națiunii ; creează mase prin distrugerea premeditată a instituțiilor și a altor legături tradiționale existente [22].

Complexitatea termenului explică tendința specialiștilor de a stabili fațetele totalitarismului. Howard D. Mehlinger [23] formulează nouă afirmații fundamentale, tot atîtea fațete ale totalitarismului : 1) Natura sistemului politic existent într-o națiune depinde și de valorile acceptate de către cetățenii acelei națiuni. 2) Toate societățile se confruntă cu problema raportului dintre *libertatea individuală* și *controlul public* (de stat). Nici o societate contemporană nu poate fi caracterizată ca una complet liberă, sau complet totalitară. Totuși națiunile se deosebesc esențial prin atitudinea față de relația dintre *libertate* și *control*... 3) Regimurile totalitare depind de un mecanism de comandă al sistemelor lor economice ; ca urmare, rezultă economii dirijate, planificate, îndreptate spre scopuri stabilite de către șefii acestor regimuri și cărora trebuie să li se supună inițiativa individuală. 4) Statele totalitare se caracterizează prin existența *partidului unic*. Calitatea de membru de partid este acordată numai acelora care sînt loiali fără rezerve liderului. Interesul și controlul de partid cuprind toate laturile vieții sociale. 5) Sistemele totalitare tind să intre sub controlul unui singur lider. Acești lideri sînt prezentați ca supraoameni. 6) Regimurile totalitare se caracterizează prin adoptarea unei ideologii specifice. Ideologia servește statul la definirea trecutului, explicarea prezentului și prezicerea viitorului : stabilește principiile remodelării societății după imaginea dorită de lider. În măsura în care ideologia este acceptată de masa populației, poate inspira atașament și loialitate față de regim. 7) Statul totalitar caută să subordoneze controlului său toate instituțiile sociale și să îndepărteze orice element de natură să contracareze acest control. Pentru conducătorii de tip totalitar nu există activitate umană care să nu prezinte interes. De aceea, orice mijloc este acceptat și folosit pentru controlarea comportamentului cetățeanului. 8) Tipul de totalitarism dezvoltat într-o țară este condiționat în primul rînd de experiența istorică *unică* a națiunii. Natura ideologiei, nivelul dezvoltării economice și gradul experienței democratice se constituie în factori semnificativi pentru

---

[19] Robert C. Tucker, *op. cit.*, p. 89. Ducele reușise să asigure supunerea italienilor, folosind formula : „Totul în stat, nimic în afara, nimic împotriva statului". Tot el repeta mereu că oamenii sînt obosiți de libertate (dimensiune foarte bine prinsă de Eric Fromm, *op. cit., passim*) și că au nevoie de «ordine, ierarhie și disciplină» într-o națiune pe care o considera «într-o stare permanentă de război» (Cf. Herbert J. Muller, *Freedon in the Modern World. 19-th and 20-th Centuries)*, Harper Colophon Books, New York, Evanston and London, 1966, p. 361—362).

[20] *Op. cit.*, p. 129—135.

[21] Richard Lowenthal, *op. cit.*, p. 239 și urm.

[22] Vezi și Robert Nisbet, *1984 and the Conservative Imagination*, în *1984 Revisited...*, p. 180—206, *passim*.

[23] *Op. cit., passim.*

explicarea originii şi a evoluţiei oricărui stat totalitar. 9) Totalitarismul este un sistem politic, social şi economic care foloseşte toate mijloacele disponibile pentru supunerea de către stat a individului [24].

*

* *

Cum a fost posibilă concentrarea de către Hitler a puterii de aşa manieră încît regimul lui să poată fi caracterizat totalitar? Răspunsul la această întrebare poate fi articulat numai pornind de la realitatea percepută de cercetători — atît de cei contemporani cu evenimentele, cît şi de cei care le-au cercetat mai tîrziu — potrivit căreia lumea germană, în foarte mari proporţii, „a fost gata să primească mesajul lui Hitler" [25]. Percepînd aceeaşi realitate, a adeziunii majorităţii germanilor la ideologia nazistă, Joachim Remak [26] arată că expresia lui André Maurois care caracteriza Franţa în faţa loviturii din 18 Brumar a lui Napoleon ca o ţară care n-a fost răpită (violată), ci a consimţit, se potriveşte şi Germaniei în faţa voinţei de putere a lui Hitler. Aceeaşi rezonanţă a ideologiei lui Hitler, în masa germană, impresionează şi pe Arthur O. Lovejoy; observînd Europa anului 1940 el scrie un articol [27] în care repereazâ elemente care pregătesc mentalitatea disponibilă să-l accepte pe Hitler şi deschid spre înţelegerea noţiunii controversate de totalitarism. Autorul caută momentul în care idei noi sau dintre cele vechi devin *active* şi conţin în ele însele posibilitatea extrapolării din domeniul artelor în domeniul gîndirii şi al simţirii politice, aşa cum perspectiva anului 1940 o arată fără dubii. Astfel, această *schimbare de accente* se produce între 1780 şi 1790. Acum găseşte autorul în cultura germană gustul şi moda pentru termenul abstract şi echivoc de „infinit". Odată răspîndit acest gust, elemente principale ale vechii tradiţii europene de gîndire — de gîndire în termeni finiţi, de apreciere a termenilor definiţi cu precizie în ştiinţă, a clarităţii ideilor şi a cuvintelor în literatură şi a temei şi formei bine definite în artă — sînt contrazise. Acum, în artă mai ales, „artă modernă" înseamnă în mediul german „artă a infinitului". Cînd ideea a devenit tot mai larg acceptată, a pătruns în domeniul mentalităţilor politice şi efectele se regăsesc în constituirea şi rezonanţa ideologiilor totalitare care predică, acum, în 1940, „noi ordini"; ambiţiile „raţionalizate" ale liderilor — ideologiile — găsesc astfel „pregătite" minţile chemate să-i urmeze. Pătrunderea gustului pentru „infinit" în domeniul gîndirii şi al simţirii politice, în sensul „condiţionării" minţilor celor chemaţi (şi forţaţi) să transforme ambiţiile totalitare în fapte, ia forma edificării concepţiilor, corelate cu trei termeni germani: *Das Ganze* = întregul, *totalitatea; Das Streben* = străduinţa întru (sau pentru) şi *Die Eigentümlichkeit* = calitatea de a fi unic original, care implică preferinţa pentru eterogenitate. În termeni moderni, cuvintele germane dau în ordinea enunţării: *totalitarismul* sau organicismul, voluntarismul sau „dinamismul" şi aprecierea diversităţii sau a eterogenităţii, ca valoare.

Cu ideea de întreg (totalitate) ca reunificare organică a părţilor se operase şi înainte; aceasta este esenţa liberalismului politic şi a doctrinei drepturilor naturale cu accent pe primordialitatea individului. Pentru a înţelege întregul, era suficient să înţelegi părţile componente.

Cu Immanuel Kant (1724—1804) se produce o schimbare de accente în cultura germană spre „ideea de totalitate (întreg)", care, în practica politică, se identifică cu statul politic. De unde în ideologia liberală accentele cădeau pe individ, ca atare, primordialitatea şi o aură mistică dată „ideii de totalitate" fac din indivizi

[24] Aceleaşi principii au fost şi altfel regrupate cu accentul pe „reducerea rolului legii la acela de instrument al atingerii scopurilor partidului aflat la conducere" şi pe lipsa de apărare a individului în faţa folosirii arbitrare a puterii de stat (vezi Donald W. Treadgold, *op. cit.*, p. 81—82). Dealtfel, cele nouă principii pot fi foarte bine opt; primul este explicitat în cel de-al optulea.

[25] George L. Mosse, *The Crisis...*, p. 311.

[26] *The Nazi Years...*, p. 55.

[27] „The Meaning of Romanticism for The Historian of Ideas:, în *Pageant*, p. 540 ş.u.

simpli membri ai totalității, „unelte sau organe" ale *statului național*, cu valoare rezultată numai din perspectiva realizării scopurilor statului, însumare atît a scopurilor individuale, cît și a indivizilor ca atare. Din această deplasare de accente de la individul concret la totalitatea în sine, abstractă, rezultă și cruzimea tratării individului, mînat spre împlinirea unor utopii[28]. Cazul regimului național-socialist este relevant drept caz în speță de regim totalitar. După al doilea război mondial, din perspectiva anilor '70, totalitarismul, ca fenomen, apare controversat. Este prea devreme să spunem dacă experimentele totalitare „au produs un mai mare grad de înrobire, sau un mai mare nivel al energiei spirituale", observa Pierre Teilhard de Chardin[29]. „Era totalitarismului revoluționar s-ar putea să nu se fi terminat" nota Zbigniew Brzerzinski care, alături de Carl Friedrich, argumenta că „dictatura totalitară este unică din punct de vedere istoric și *sui generis*; că dictaturile totalitare de tip *fascist* și *comunist* sînt asemănătoare; mult mai asemănătoare între ele decît față de oricare alt sistem de guvernămînt !...". Este totalitarismul modern ? Ultimii doi autori citați îl găsesc legat de democrația modernă prin ideologie. Karl Popper șochează demonstrînd că programul politic al lui Platon este totalitar. Karl Wittfogel sugerează vechimea fenomenului, sustrăgînd cruzimea despotică, în genere, de sub influența tehnologiilor îmbunătățite. Este totalitarismul imun proceselor de dezintegrare ? Karl Deutsch argumentează că „multe din tehnicile dictatoriale destinate să combată schisma și dezintegrarea pot tinde în fapt să accelereze și să intensifice aceste procese". Ideea pare a fi confirmată din perspectiva sfîrșitului de secol al XX-lea.

Dar să revenim la „pregătirea" minților pentru acceptarea ideologiilor totalitare. Arthur O. Lovejoy remarca faptul că gustul, moda, preferința pentru „ideea de totalitate" a anilor 1790 se combină în cîmpul preferinței pentru „infinit" cu lupta (strădania) întru (pentru) ceva ; în practica politică devine lupta *împotriva* a ceva sau a cuiva. Ideal individual, la început, strădania, după fuziunea cu „ideea de totalitate", devine *una a individului* (parte a întregului, a statului) prin stat — întruchipare a *voinței de putere*. Ca această strădanie să fie eficientă, statul trebuie să fie complet *integrat*, fără conflicte interne (luptă de clasă, diversitate de partide) ; părțile trebuie strict înregimentate *în interesul întregului*. Și acest interes se regenerează perpetuu prin voința de expansiune în afară, vocația statului (națiune, comunitate populară) fiind continua autoafirmare, depășirea frontierelor și triumful asupra opoziției de orice fel ; *o strădanie nesfîrșită întru ceva !..*

Fuziunea cu cea de a treia idee a *diversității*, acceptată în locul *uniformității*, sensibilizează la receptarea argumentelor pentru care trebuie continuată această strădanie. Arthur O. Lovejoy apreciază drept revoluționară acceptarea la nivelul anului 1790 a valorii ideii de diversitate în opinii, caracter, gusturi, arte și culturi. Pînă atunci se gîndise sub impulsul ideii că ce este rațional este *uniform ;* ce este important, cel mai valabil, normal se găsește în toți oamenii ; ce nu este uniform nu este rațional. Ca urmare, diversitatea este repede recognoscibilă ca semn al erorii. Romanticii sfîrșitului de secol al XVIII-lea, urmîndu-l pe Johann Gottfried Herder[30], găsesc diversitatea „naturală" și necesară, de dorit și dreaptă. Două consecințe rezultă din asumarea acestei idei : una deschide spre toleranță ; a doua, și care se va dovedi mai puternică, incită individul sau comunitatea din care face parte să cultive și să intensifice diferențele cu care natura l-a dotat. Astfel cultivată, această diferență a *națiunii* sau *rasei* s-a putut ajunge repede la eludarea sensului destinului comun al oamenilor și la înrădăcinarea convingerii asupra superiorității a ceea ce este diferit, distinct, a „sîngelui", a „geniului poporului", a tradițiilor și instituțiilor. Mai mult decît atît, s-a ajuns la convingerea că supe-

---

[28] Documentele referitoare la regimul național-socialist (Vezi, *Nazi Years... Pageant... passim)* precum și cercetările ulterioare bazate mai ales pe surse germane (Vezi lucrările menționate sub nume ca George L. Mosse, Walter Laqueur, Claude David, Pierre Milza, John Weiss etc.) validează observațiile citate mai sus.

[29] Toate numele ale căror observații sînt citate mai sus semnează în *Totalitarianism...*

[30] (1744—1803). El proclamă ideea că geniul literar al unei națiuni este identic cu geniul limbii sale ; îndeamnă la căutarea surselor de inspirație în realitățile germane și, pledînd pentru o literatură națională autentică, are o contribuție importantă la apariția romantismului german.

rioritatea rezultată din aceste diferenţe justifică dreptul de a domina pe cei apreciaţi inferiori şi de a veghea la puritatea propriei entităţi presupusă cu caracteristici şi cultură unice.

Din perspectiva desluşirilor notate mai sus, procesul de edificare a puterii totalitare de către Hitler apare mai limpede. El construieşte structuri în care confuzia între *partid* şi *stat sporeşte* pînă la identificarea lor. Pierre Milza[31] a remarcat pe drept cuvînt faptul că, pe de o parte, în procesul de fascizare, de aliniere (Gleichschaltung) se ajunge la „o neasemuită inflaţie a centrelor de comandă", şi la confuziile aferente acesteia. Pe de altă parte, se tinde şi, după 1939, se realizează un stat S.S.". Rămîne deschisă problema dacă evoluţia spre acest tip de stat trebuie corelată cu împrejurările speciale ale războiului.

Statul naţional-socialist a fost gîndit să se sprijine pe trei concepte de bază: „popor", „partid" şi „Führer". În concepţia naţional-socialistă[32], nu oamenii există pentru stat, ci statul pentru oameni, „statul fiind o formă de organizare a poporului pentru a-i asigura viaţa". Statul însuşi este considerat ca „un organism viu" în care individul este total absorbit, ca „o celulă" incapabilă de existenţă separată. Spre deosebire de noţiunea liberală de stat, ca însumare a indivizilor cu drepturi distincte, nazismul optează pentru „o comunitate populară (Gemeinschaftsvolk), care funcţionează ca *o totalitate*, ca un întreg uniform. În 1936, Friedrich Alfred Beck preciza: „concepţia organică a naţional-socialismului pune *totalitatea* (întregul) înaintea părţilor; nu rezultă din indivizi (părţi), ci este conţinută în indivizii înşişi; toţi indivizii sînt forme microcosmice ale întregului... ! Naţional-socialismul începe cu conceptul de *popor*, privit ca o unitate politică, şi construieşte statul pe această temelie. În aceeaşi concepţie, elementele care caracterizează un popor depăşesc puterea înţelegerii umane; dintre ele, cea mai importantă este asemănarea sîngelui (rasa) care se exprimă prin „natura asemănătoare", concretizată la rîndul ei în comunitatea limbii, a simţirii, în comunitatea de destin şi în conştiinţa unei „misiuni comune". Aceste trăsături rezultă din fuziunea *istoriei* (a experienţei comune) cu *pămîntul*. Astfel constituit, poporul trebuie să se străduiască în direcţia împlinirii de sine, adîncirii şi reînoirii calităţilor sale naturale; acesta este sensul „naţionalismului". Strădania poporului conştient de valoarea sa proprie este posibilă numai prin recunoaşterea principiului *conducerii unice*, a principiului şefului (führerprinzip) şi a supunerii necondiţionate.

În stat — preciza Hitler — există un singur purtător al voinţei politice şi acesta este Partidul naţional-socialist[33]. În discursul ţinut la Nürnberg, la 10 septembrie 1934, sînt elemente care pun mai bine în evidenţă esenţa şi rolul partidului. Astfel, partidul se prezintă „ca o minoritate istorică", una care a dobîndit supremaţia în Germania „prin voinţa majorităţii copleşitoare a naţiunii germane şi în înţelegerea cu aceasta". A dobîndit această supremaţie ca o minoritate conştientă de sine, de faptul că este cea mai valoroasă secţiune a naţiunii germane din punct de vedere rasial. Avînd curajul să se aprecieze astfel şi să ceară conducerea Reichului şi a poporului, poporul ne-a urmat şi ne-a recunoscut dreptul de a-l conduce. Următorul principiu trebuie recunoscut — spunea Hitler: „întotdeauna numai o parte a poporului va fi compusă din luptători într-adevăr activi". Aceştia sînt sprijinitorii luptei naţional-socialiste în Germania. Pentru ei nu este suficientă deviza: „cred"; jurămîntul lor trebuie să fie: „lupt". Normal ar fi ca toţi germanii de bine să fie naţional-socialişti; numai cei mai buni naţional-socialişti să fie membri ai partidului. Iată, aşadar, schiţată ideea partidului ca un corp de elită, ideea care, în timp, va prinde contur în opoziţie cu aceea a partidului *de masă*.

Pentru funcţionarea statului naţional-socialist, rolul führerului este esenţial mai ales dacă avem în vedere tendinţa edificării unui *Führerstaat*, ca expresie a apoteozei puterii lui Hitler, şef absolut al unei „comunităţi" unite în jurul unui ideal naţional. Formula: *Ein Volk, ein Reich, ein Führer* (un singur popor, un singur stat, un singur conducător) este menită să exprime laconic această realitate.

---

[31] *De Versailles à Berlin, 1919—1945*, 4-a edition revue et augmentée, Masson, Paris, 1980, p. 203 ş.u.

[32] Începînd cu Hitler şi continuînd cu explicitările ulterioare ale altor naţional-socialişti (Vezi, *Pageant...*, p. 809 ş.u.).

[33] Ibidem, p. 810.

Führerul era poporul în miniatură. Atributele de bază ale şefului erau : *autoritatea* şi *responsabilitatea ;* ale poporului erau *disciplina* şi *supunerea*. Ernst Rudolf Huber, într-o lucrare apărută la Hamburg în 1939 [34], aduce precizări relevante. El spune că voinţa poporului nu poate fi exprimată prin vot parlamentar şi plebiscit, ci numai prin Führer. Exprimarea voinţei populare într-o democraţie parlamentară reflectă conflictul diferitelor interese sociale. Führerul, ca purtător al voinţei populare, este independent de orice interese facţionale şi dependent de popor ; aceasta este natura reală a principiului führerului. Ca urmare, Führerul n-are nimic în comun cu funcţionarul, agentul sau deputatul care exercită un mandat ce i s-a încredinţat şi care este legat de voinţa celor care l-au numit. Führerul nu este „reprezentant" al unui grup particular a cărui voinţă trebuie s-o îndeplinească. El nu este „organ" de stat în sensul unui simplu agent executiv. El este mai curînd purtătorul voinţei colective a poporului. Prin voinţa lui se realizează voinţa poporului. El transformă *simţămintele poporului, în voinţa conştientă* (subl. ns.). El dă formă voinţei colective a poporului şi-i întruchipează unitatea politică şi integralitatea în opoziţie cu interesele individuale. Această întruchipare a voinţei populare colective în Führer nu exclude posibilitatea ca acesta să supună, din cînd în cînd, tot poporul la un plebiscit în legătură cu o anumită problemă. Aceasta nu înseamnă că el cedează votanţilor puterea de decizie. Prin plebiscit, poporul are ocazia să demonstreze adeziunea la un scop enunţat de Führer. Plebiscitul este menit, în acest caz, să solidifice unitatea şi acordul între voinţa populară colectivă întrupată în Führer şi convingerile subiective existente la un moment dat în membrii vii ai comunităţii. Această adeziune este mai relevantă în cazul unui scop realizat decît în cazul unuia proiectat ca intenţie. Lucrarea teoretiza momente ale experienţei naţional-socialiste în care plebiscitul fusese organizat în Germania.

Se cuvine insistat asupra performanţei regimului naţional-socialist în privinţa realizării acestui Führerstaat. Atrage atenţia faptul că în momentul sosirii telegramei din 21 august 1939, prin care Stalin accepta să-l primească pe Ribbentrop, Hitler, care din cauza tensiunii aşteptării, dădea celor din jur impresia că este gata să facă o cădere psihică, vorbeşte despre sine şi despre viitorul Germaniei şi cei din jur — generalul Halder, în primul rînd — notează : El spune că existenţa lui este de mare valoare deoarece *„nimeni nu va avea vreodată încrederea întregului popor german aşa cum eu o am.* Probabil niciodată în viitor nu va fi un om cu mai multă autoritate decît am eu... ! Nimeni nu ştie cît voi trăi. Ca urmare confruntarea [cu Polonia] ar fi mai bine să aibă loc acum" [35]. Cît adevăr era în cele afirmate de Hitler ? Documentele vremii probează identificarea lui Hitler cu Germania înaintea acestei afirmaţii. Nu este vorba numai de rostiri ale celor din jur ; este prea cunoscută inflaţia epitetelor în regimurile totalitare. Vom proba şi cu aprecieri care vin din afara Germaniei. Şi chiar în privinţa adulării venită din Germania şi mai ales din interiorul partidului, atrage atenţia că un om de inteligenţa şi competenţa lui Albert Speer era puternic impresionat de personalitatea lui Hitler.

În 1934, Hermann Goering scria : „Dacă biserica catolică este convinsă că în toate problemele de credinţă şi morală papa este infailibil, apoi, noi, naţional-socialiştii, declarăm cu toată convingerea noastră lăuntrică faptul că pentru noi Führerul este tot infailibil în toate problemele politice ca şi în cele sociale care afectează interesele naţionale şi sociale ale poporului... ! Îl iubim pe Adolf Hitler pentru că noi credem cu o credinţă adîncă şi nestrămutată că ne-a fost trimis de Dumnezeu ca să salveze Germania" [36]. La 15 ianuarie 1935, gauleiterul Joseph Bürkel, însărcinat cu organizarea campaniei electorale în Saar, raporta că oamenii din acest bazin „sînt loiali Germaniei ; Adolf Hitler, fii protectorul lor ! Tu eşti Germania ! Germania noastră !" [37]. Fanatism ? Poate. Alte documente reţin entuziasmul în alte cercuri ale populaţiei şi probează faptul că la începutul anului 1933 se contura convingerea „că o nouă energie era infuzată Germaniei". În memoriile sale, un nobil din Prusia notează că pînă la eliminarea lui Röhm („noaptea cuţi-

[34] Ibidem, p. 810—812.
[35] William L. Shirer, *20 th Century...*, p. 426.
[36] *The Nazi Years...*, p. 68—69
[37] Ibidem.

telor lungi" — 30 iunie 1934), cei mai mulţi dintre germani vedeau în Hitler (şi în naţional-socialism) „salvatorul din dezastrul social şi economic, unificatorul poporului german, omul care a restaurat onoarea Germaniei în afară şi a ridicat din nou ţara la rangul ei în familia naţiunilor europene"[38]. În jurnalul său, un scriitor de teatru şi jurist, Erich Ebermayer, notează cu dezgust că o văduvă evreică, Ana Fraudenthal, soţia specialistului în criminalistică de la Universitatea din Frankfurt, făcea o pledoarie însufleţită asupra calităţilor remarcabile ale lui Hitler, despre măreţia epocii în care ei trăiesc, despre rolul de „salvator" al lui Hitler şi despre faptul că este convinsă că evreii educaţi din Germania nu vor avea de suferit. Milton Mayer, american, quaker, de origine evreu, îşi propune să scrie o carte despre naţional-socialism[39] şi ia interviuri unui grup de foşti nazişti din Hessa. În dialog cu Heinrich Hildebrandt, membru de partid din 1937, acesta spune: „Erau lucruri bune, minunate în sistem [în cel naţional-socialist — n.ns.]; sistemul însuşi era rău". Mayer, precizînd că le ştie pe cele rele, invită interlocutorul să spună din cele bune. Şi Hildebrandt spune: „Pentru prima dată în viaţa mea m-am simţit egalul oamenilor care în timpul Imperiului şi al Republicii de la Weimar aparţinuseră claselor mai înalte sau mai joase decît a mea; al acelora care priveau totdeauna *în jos* sau *în sus,* dar niciodată la...! Naţional-socialismul a sfărîmat această separaţie, această distincţie de clasă". Hildebrandt credea că sistemul democratic n-a reuşit şi nu reuşeşte aceasta şi că ei, sub naţional-socialism, au avut o reală democraţie[40].

---

[38] Idem, p. 77.

[39] *They Thought they were Free: The Germans, 1933—1945*, Chicago, 1955, p. 104—105.

[40] Simţămîntul celui intervievat poate fi autentic dar incomplet. El nu spune (nu percepe ?) că Hitler îi egalizase pentru a-i anula şi a-i supune propriei voinţe. „Ideea pur cantitativă a democraţiei este înlocuită cu noţiunea calitativă a selecţiei naturale a celui mai bun" (Pierre Milza, *op. cit.*, p. 202). Cei mai buni erau Hitler şi ai lui.

EMILIAN BOLD

OCUPAREA ZONEI DEMILITARIZATE A RHENANIEI SAU „OPERAŢIA SCHULUNG" *. (II)

Spre uimirea generală, a doua zi după votul Camerei deputaţilor de la Paris, 23 februarie 1936, în ziarul „Paris-Midi" apărea un interviu, acordat de Hitler publicistului francez Bertrand de Jouvenel, în care dictatorul nazist manifesta „cele mai călduroase sentimente" pentru Franţa şi oferea numeroase propuneri conciliante. El insista asupra „dorinţei" lui de prietenie, de înţelegere şi de apropiere faţă de Franţa. Demagogia lui Hitler era concludentă cînd afirma că raporturile dintre state trebuie să se axeze pe principiul că „fiecare popor are dreptul natural la viaţă" şi, mai mult decît atît, la o viaţă care trebuie trăită. „Nu există nici un german care să dorească războiul — minţea fără să clipească führerul. Războiul trecut ne-a costat două milioane de morţi şi şapte milioane şi jumătate de răniţi. Nici o victorie n-ar fi meritat să plătim pentru ea acest preţ". Şi continua în aceeaşi manieră : „Ar fi o nebunie să sacrifici două milioane de tineri, floarea naţiunii, pentru a dobîndi un teritoriu locuit de oameni care sînt numai în parte germani. Legea omenească se opune unui asemenea război" [1]. Bertrand de Jouvenel, care era în cunoştinţă de cauză cu înarmarea febrilă a Germaniei, nu s-a lăsat înşelat şi a insistat asupra unui aspect legat de relaţiile germano-franceze. Acestea, conform cărţii lui Hitler — *Mein Kampf* — trebuiau soluţionate numai pe calea unui conflict armat. Hitler a răspuns că această carte a fost scrisă în timpul cînd regiunea Ruhr fusese ocupată de trupele franco-belgiene (ianuarie 1923). Acum însă, „o apropiere franco-germană — declara el — ar constitui un eveniment remarcabil" [2]. Răspunsul atît de liniştitor nu ţinea seama de aluziile cele mai ostile Franţei, aflate în volumul al doilea al aceleiaşi cărţi, volum publicat după semnarea acordurilor de la Locarno şi revenirea Germaniei la Societatea Naţiunilor.

Interviul a fost organizat şi pregătit de ambasada germană de la Paris [3], şi Hitler s-a străduit să fie cît mai convingător prin afirmaţiile sale de „prietenie" faţă de Franţa. Cei care au citit interviul, cu declaraţii atît de pacifiste, nu le venea să creadă [4]. Guvernul francez, frapat de amabilităţile şi declaraţiile lui Hitler atît de generoase, l-a însărcinat pe ambasadorul său la Paris, Fran-

---

* Prima parte a acestui studiu — intitulată *Ocuparea zonei Rhenane de către Germania hitleristă* (7 martie 1936). *Preliminarii diplomatice*, a apărut în Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, Istorie, Tom. XXXV/1989.

[1] „Porunca vremii", 29 ianuarie 1936.

[2] G. M. Gathorne-Hardy, *Histoire des événiments internationaux de 1920 à 1939*, P.U.F., Paris, 1946, p. 430 ; vezi şi „Curentul" 1 martie 1936.

[3] D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 459.

[4] André François-Poncet, *Souvenirs d'une ambassade...*, p. 258 ; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*, 6-e edition Dalloz, Paris, 1974, p. 191 ; „Curentul", 1 martie 1936. Ziarul „Le populaire" scria că un stat care doreşte pacea nu se înarmează „în proporţii monstruoase", nu rămîne în afara Societăţii Naţiunilor, nu respinge principiul securităţii colective („Curentul", 2 martie 1936).

çois-Poncet, să spună lui Hitler că nu rămîne indiferent rugîndu-l să expună clar şi concis concepţia sa pentru o reală apropiere franco-germană [5].

Hitler n-a răspuns propunerii guvernului francez şi în ziua de 2 martie a hotărît să cucerească zona demilitarizată a Rhenaniei. La ora 11 dimineaţa, a avut loc la cancelaria Reichului un consiliu foarte important la care au asistat şefii de arme şi principalii miniştri. La această reuniune, potrivit unor informaţii engleze, Hitler ar fi pus următoarea întrebare reprezentanţilor Reichswehr-u-lui: „Cît timp v-ar trebui pentru a ocupa zona demilitarizată şi în cît timp veţi fi în stare de a proteja această zonă contra unui atac al francezilor?" [6]. Răspunsurile au fost formulate mai tîrziu, cînd unii generali au avut o seamă de rezerve faţă de intenţia lui Hitler de a ocupa zona respectivă.

In aceeaşi zi, 2 martie, François-Poncet a cerut audienţă führerului pentru o comunicare urgentă, fapt ce a surprins şi intrigat pe cei aflaţi la consfătuire. Ei îşi puneau tot felul de întrebări: Ce noutăţi aduce ambasadorul Franţei? Ce avea Parisul de zis? Ştia Parisul de intenţia imediată a lui Hitler de a ocupa zona demilitarizată a Rhenaniei? Ce urmări, militare sau economice, ar putea avea ocupaţia? etc.

François-Poncet a fost primit de Hitler la ora 12,30. Ambasadorul a constatat că Hitler era nervos, tulburat, încurcat, furios, exprimîndu-şi, în termeni violenţi, nemulţumirea că interviul său a apărut după votarea Pactului franco-sovietic de către Parlament. Or, interviul avea menirea să oprească acest vot. De aceea, Hitler a început să acuze guvernul francez şi pe François-Poncet de faţă, de „manevre perfide", care-l opreau să iniţieze „o cruciadă" contra bolşevismului. El mai susţinea că Pactul franco-sovietic era incompatibil cu acordurile de la Locarno. Ambasadorul Franţei a fost întrebat de ce interviul a apărut după votul Parlamentului şi nu înainte, pentru că prin acest vot, menţiona Hitler, se crease o situaţie nouă. „Prieteniile pe care noi pretindem să le apărăm — afirma Hitler — includea şi prietenia cu Rusia?" [7]. În acel moment — avea să noteze François-Poncet — „am avut impresia că dacă răspundeam nu, ar fi putut schimba sau suspenda planurile sale. Dar în clipa în care eu i-am spus că noi nu ne renegăm semnăturile noastre, Hitler a exclamat: Bine! Nu-i nimic de făcut; zarurile sînt aruncate" [8].

Tot în ziua de 2 martie, generalul Blomberg, ministrul Reichswehr-ului, dădu ordin de ocupare a zonei rhenane, „prin surprindere". În cazul unei riposte, armata germană urma să se retragă cît mai repede [9]. Data de 2 martie a fost însă schimbată cu 7 martie [10].

---

[5] D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 373; „Curentul", 9 martie 1936. În ziarul sovietic „Izvestia" se insista asupra faptului că Hitler, în interviul său, a vorbit unei Franţe învinse, cum nu vorbise nici Bismarck în faţa Sedanului şi nici Wilhelm al II-lea înainte de bătălia de la Marna şi că acest interviu va avea o influenţă contra celei urmărite („Lupta", 4 martie 1936).

[6] D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 400.

[7] Maurice Baumont, *Les origines de la deuxième guerre mondiale,* Payot, Paris, 1969, p. 213.

[8] D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 373—377; A. François-Poncet, *Souvenirs...*, p. 250; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 191.

[9] Încă din mai 1935, generalul Blomberg adresase celor trei servicii ale armatei primele directive, destinate să pregătească planuri pentru ocuparea zonei demilitarizate. Ocupaţia trebuia executată prin surprindere „cu viteza luminii", iar organizarea trebuia să rămînă atît de secretă încît doar cîţiva generali aveau obligaţia s-o cunoască (William Shirer, *op. cit.*, p. 317). La Procesul de la Nürnberg a fost depus un document secret, datat 2 mai 1935, în care se menţiona: „Acţiunea (în Rhenania — E.B.) trebuie dusă fulgerător la îndeplinire, sub forma unui atac, după comunicarea parolei «a se face instrucţie». Se impuneau pregătiri în cel mai strict secret. Pregătirea acţiunii se va face fără a ţine seama de actualul stadiu insuficient al înarmării noastre" (Joe Heydecker, Johannes Leeb, *Procesul de la Nürnberg,* Edit. politică, Bucureşti, 1983, p. 177).

[10] Hermann Graml, *Europa zwischen den Kriegen,* D.T.V., München, 1986, p. 332.

Populaţia Berlinului, avertizată că se pregăteau evenimente importante, încerca să le prevadă şi mai cu seamă să le înţeleagă sensul[11]. La 6 martie, în sala aeroclubului, se desfăşura o şedinţă foarte secretă a Reichstag-ului, la care Hitler a avertizat pe deputaţi că, a doua zi, 7 martie, avea intenţia de a denunţa Tratatul de la Locarno[12]. În aceeaşi zi, 6 martie, ambasada Uniunii Sovietice de la Berlin dădea o recepţie, la care urma să se proiecteze un film cu manevrele armatei roşii în Ucraina. Generalii germani invitaţi au anunţat că sînt convocaţi la o consfătuire foarte importantă la Cancelaria Reichului şi nu pot veni. La ora 6 seara, în faţa bufetului, ataşatul militar belgian, Schmidt, îi comunica unui membru al ambasadei franceze: „În acest moment se decide reocuparea zonei demilitarizate. Spuneţi-i acest lucru ataşatului dv. militar şi întorceţi-vă să-mi relataţi impresiile dv.". La care diplomatul francez a răspuns: „Glumiţi! N-am ajuns încă acolo"[13], manifestîndu-şi astfel neîncrederea în informaţia atît de preţioasă a belgianului.

În adevăr, la Cancelaria Reichului se dădeau ultimele instrucţiuni pentru ocuparea zonei demilitarizate. În acel moment, deşi existau o seamă de argumente care puteau fi folosite pentru ocuparea zonei, totuşi riscul aventurii părea destul de mare. Unii generali au obiectat că armata franceză era puternică şi ar fi putut riposta[14]. De asemenea, Hjialmar Schacht se temea de sancţiuni economice care, aplicate Germaniei, ar fi afectat serios importurile de materii prime de care Reichul avea mare nevoie; ministrul de război, Blomberg, avea şi el rezerve, pentru motivul că armata nu era pregătită pentru un eventual război. La fel, ministrul de externe, Constantin von Neurath, ca şi ministrul german la Roma, von Hassel[15]. Ziarista Geneviève Tabouis scrie că cel care a stăruit cel mai mult pentru a-l împiedica pe Hitler să procedeze la ocuparea zonei demilitarizate a fost generalul Fritsch, comandantul suprem al armatei. El nu subestima o posibilă reacţie cu caracter violent a Franţei. Hitler însă, sigur pe el, i-a ripostat: „Cu regret trebuie să vă spun că informaţiile dv. sînt de proastă calitate. Dacă vi s-a spus că armata franceză va intra în acţiune, aţi fost înşelat. Eu ştiu că Franţa nu se va mişca şi că noi putem opera în toată liniştea. E chiar inutil să daţi muniţii soldaţilor dv. fiindcă nu vor avea de tras nici un cartuş". Probabil că Hitler deţinea informaţii foarte exacte care-i dădeau siguranţa reuşitei sale. Fritsch însă, neconvins, a insistat: „Şi dacă, totuşi, Franţa va reacţiona?". Hitler exasperat de îndoiala generalului, a răspuns: „Dacă Franţa va reacţiona, în seara cînd vom intra în Rhenania, eu mă voi sinucide, iar dv. veţi putea da ordin de retragere"[16]. Hitler a fost susţinut de apropiaţii săi — Goebbels[17], Goering şi Himmler, convingîndu-l să declare oficial că Franţa a violat litera şi spiritul de la Locarno. Deci, tratatul devenea caduc din vina Franţei, iar Germania îşi putea lua astfel libertatea să ocupe zona demilitarizată[18]. Hitler mai ştia că Franţa, fără sprijinul Angliei, nu se

---

[11] Deja zvonul asupra intenţiilor hitleriste de a denunţa Tratatul de la Locarno şi a ocupa zona demilitarizată a Rhenaniei circula. Ziarul „Curentul", din 8 martie 1936, consemna, cu data de 6 martie, că Hitler avea aceste intenţii şi că în ziua de 7 martie, miniştrii ţărilor locarniene fuseseră convocaţi la Ministerul de externe german pentru comunicări urgente. Citînd ziarul „Morning Post", ziarul românesc scria că Hitler voia remilitarizarea zonei rhenane, recunoaşterea dreptului Germaniei la colonii şi modificări în textul Pactului Societăţii Naţiunilor.

[12] D.D.F., 2-e serie, T. 1, p. 403.

[13] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 272.

[14] Pierre Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Armand Colin, Paris, 1964, p. 424; „Lupta", 8 martie 1936; D.D.F., 2-e serie, T. 1 p. 462 şi 482.

[15] D.D.F.; 2-e serie, T. 1, p. 462 şi 482; *Ibidem*, T. II (1-er avril — 18 juillet 1936). Imprimerie nationale, Paris, 1966, p. 17, 20 ş.u. „Argus", 15 martie 1936.

[16] *Ibidem*, T. II, p. 214; Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 271—272.

[17] D.D.F., T. II, p. 88.

[18] *Ibidem*, T. I, p. 375.

putea încumeta la o rezistență sau acțiune ofensivă. De la Londra, ambasadorul german, von Hoesch, îl anunțase pe Hitler în ianuarie și februarie 1936, că Anglia, la o eventuală intervenție germană în zona rhenană, va rămîne pasivă. De asemenea, tot Hoesch se confesa ministrului austriac la Londra: „Am dobîndit acum certitudinea că guvernul englez nu va acționa dacă trupele germane intră în Rhenania și asta echivalează pentru Germania cu o autorizație tacită de remilitarizare a zonei. Am repurtat aici cel mai frumos succes din viața mea“ [19]. Prin intermediul ministrului austriac, mărturisirea a ajuns la cunoștința guvernului francez care, după cum vom vedea, n-a putut interveni cu forța armată printre alte motive, și din cauza Angliei care s-a opus categoric.

Sînt și alte considerente care ofereau lui Hitler siguranță în acțiunea ocupării zonei demilitarizate. În Franța se manifestase și se manifesta încă o serioasă criză politică [20]. Ultimul guvern, condus de Albert Sarraut, avea sarcina de a face alegeri parlamentare. Febra campaniei electorale putea distrage atenția opiniei publice franceze de la adevăratele scopuri naziste. De altfel, diplomația hitleristă a căutat să însoțească momentul ocupării zonei rhenane de o pregătire psihologică, fie ascunzîndu-și cu grijă intențiile, fie acuzînd guvernul francez de țeluri războinice, imperialiste. Dintre acestea, interviul acordat de Hitler ziarului „Paris-Midi“ putea influența cercurile de dreapta franceze care, în ciuda evidențelor, mai credea în declarațiile „pacifiste“ ale lui Hitler, în reîntoarcerea Germaniei la Liga Națiunilor sau în reglementarea politică a pretențiilor naziste [21]. De asemenea, pentru a atenua efectul loviturii germane în Rhenania, presa nazistă insinua că Franța a procedat la serioase concentrări militare la frontiera ei de răsărit și că Pactul franco-sovietic era un serios argument în mîna lui Hitler pentru a denunța acordurile de la Locarno [22]. Cu mult înainte însă, diplomația hitleristă a negat că Germania ar avea asemenea intenții, deși, în linii generale, se intuiau sau chiar se cunoșteau dezideratele germane în legătură cu zona demilitarizată a Rhenaniei. Nu se știa însă data și nici faptul că denunțarea acordurilor de la Locarno va fi urmată de o ocupare imediată a zonei și nici că va pune Franța în fața faptului împlinit [23].

La 1 ianuarie 1936, Hitler, de pildă, afirma că Pactul de la Locarno rămînea baza inebranlabilă a relațiilor franco-germane. Și secretarul de stat Bülow, la 13 ianuarie, mărturisea lui François-Poncet că ar exista o problemă care privea statutul zonei rhenane, dar îl liniștea spunîndu-i că această problemă nu era actuală și că Germania, indiferent de situație, nu va pune Franța în fața faptului împlinit. La 24 ianuarie, același an, la funeraliile regelui George al V-lea al Angliei, baronul von Neurath a făcut declarații similare lui N. Petrescu-Comnen, ministrul României la Berlin, ambasadorului american Dodd [24] și ministrului italian Attolico. La 7 ianuarie, von Ribbentrop i-a declarat lui Anthony Eden că Germania nu se gîndea să violeze brutal acordurile de la Locarno și că guvernul

---

[19] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 270—271.

[20] Din 1930 și pînă în 1936, s-au succedat la putere 19 ministere, față de 12, între 1924 și 1929 și 7 pentru cei cinci ani precedenți (Vezi, Antoine Marès, *Un siècle à travers trois Republiques. Georges et Edouard Bonnefous, 1880—1980*, P.U.F., Paris, 1980, p. 117.

[21] N. Z. Lupu, Gh. Cazan, C. Bușe, *Istoria universală, 1917—1945*, vol. I, Universitatea București, 1979, p. 373—374. Într-un articol intitulat *Germania în fața lumii*, publicat în ziarul „Curentul“ din 9 martie 1936, se schițau motivele intervenției hitleriste în Rhenania, în condiții internaționale favorabile: „În Franța un Parlament care expiră, un guvern de tranziție pentru pregătirea alegerilor; în Anglia, un puternic guvern conservator și un Parlament ales, care votase un credit de 300 milioane lire sterline pentru înarmare, dar această sumă nu devenise încă arme; Italia, o națiune unificată, prinsă în conflictul african și lovită de sancțiuni economice; Belgia, un guvern care a obținut cu multă greutate mijloacele impuse de apărarea națională. În Polonia, ale cărui acorduri politice și secrete cu Germania, ofereau o înțelegere mai exactă a părții din discursul lui Hitler, referitor la U.R.S.S.“.

[22] D.D.F., 2-e serie, T.I, p. 394.

[23] *Ibidem*, p. 492.

său nu prevedea nici o acțiune militară în zona demilitarizată[25]. În sfîrșit, la 5 martie, deci în preajma loviturii din Rhenania, unul din șefii serviciului de presă, von Stimm, spunea corespondentului francez al Agenției Havas la Berlin, că nu se punea problema remilitarizării pe neașteptate a Rhenaniei. Chiar și oficiosul ministerului de externe german „Diplomatisch und Politisch-Korespondenz" căuta să atenueze accentele antifranceze din unele articole de fond din presa nazistă și mai ales să nege voința Reichului de a încălca Tratatul de la Locarno[26].

La începutul lui martie 1936, în Franța s-au petrecut cîteva evenimente care au reținut atenția lui Hitler și care puteau fi exploatate: deputatul Léon Blum a fost victima unui atentat; guvernul francez a interzis organizația regalistă de extremă dreaptă *Action français*; la 16 februarie, stînga politică a făcut o puternică demonstrație antifascistă; în locul lui Pierre Laval a fost ales candidatul coaliției de stînga, membru al Partidului Comunist Francez — Clamamus. Toate acestea duceau la concluzia că majoritatea populației franceze aluneca spre stînga din ce în ce mai mult[27] și amenințarea de dincolo de Rhin trecea pe planul al doilea. Dealtfel, după cum se știe, la următoarele alegeri, a ieșit victorios Frontul Popular, condus de Léon Blum.

În calculele lui Hitler a intrat și conflictul italo-abisinian, care preocupa atunci opinia publică internațională. Dacă Societatea Națiunilor nu fusese capabilă să salveze un membru al său — Etiopia — era puțin probabil să poată interveni cu eficiență în eventualul conflict germano-francez. Pe de altă parte, Italia fusese ajutată moral și material de Germania. În consecință, Mussolini n-ar fi putut interveni, în numele Societății Națiunilor, în favoarea Pactului de la Locarno. Ducele se afla încă sub imperiul sancțiunilor economice hotărîte la Geneva și, în mod logic, nu se putea afișa ca apărător al puterilor occidentale și, în același timp, ca adversar al acelorași puteri[28]. Așa cum s-a afirmat în altă parte, Mussolini îl asigurase pe Hitler, prin intermediul lui von Hassel, că n-avea a se teme de vreo reacție italiană.

Hitler a cîntărit bine și deosebirile de vederi anglo-franceze față de războiul italo-abisinian. La Geneva se vorbea în mod curent despre atitudinea binevoitoare a Angliei față de Germania și că Anglia plătește cu aceeași monedă cu care Franța i-a plătit în chestiunea italiană[29]. Se cunoaște că Anglia a aplicat sancțiuni economice Italiei pentru agresiunea sa în Etiopia, iar Franța s-a opus acestor sancțiuni.

Comparînd capacitatea de apărare a Franței, Wehrmachtul era, indiscutabil, în progres și reprezenta o forță importantă, chiar dacă în acel moment nu toate compartimentele armatei erau pregătite de război[30]. Unul din factorii care au contribuit cel mai mult la precipitarea evenimentelor din martie 1936 a fost vestea, parvenită la Berlin, la sfîrșitul lui februarie, a unor negocieri militare secrete anglo-franceze, în cazul cînd zona demilitarizată ar fi fost violată de

---

[24] La 29 februarie 1936, v. Neurath i-a mărturisit lui Dodd, cu titlu confidențial, că Germania intenționează să rupă acordurile de la Locarno. Dodd i-a atras atenția asupra gravității acestui fapt, Europa divizîndu-se în blocuri militare rivale și că o astfel de decizie ar putea duce la un război. Dodd a adăugat că, după părerea lui, pentru Germania un război ar fi „o veritabilă sinucidere", că guvernul S.U.A. n-ar manifesta indulgență și că ar aplica sancțiuni economice severe Germaniei, interzicînd exportul de petrol, oțel și lînă. În aceste condiții — a spus Dodd — „Germania, boicotată de lumea întreagă, ar fi rapid redusă la tăcere". C. v. Neurath a spus că va aduce la cunoștința führerului cele afirmate de ambasadorul american (*Ibidem*, p. 404—404).

[25] *Ibidem*, p. 462. La 2 martie, Attolico, ministrul Italiei la Berlin, informa pe ministrul Portugaliei că el vizitase pe Neurath, care i-a făcut afirmația categorică în sensul că Reichul va respecta zona rhenană (*Ibidem*).

[26] *Ibidem*.

[27] „Lupta", 4 martie 1936.

[28] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 270.

[29] Hermann Graml, *op. cit.*, p. 335.

[30] A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 251.

Germania[31]. În adevăr, discuțiile anglo-franceze, începute în ianuarie 1936, au iritat cercurile politice berlineze. Ele au considerat că aranjamentele de asistență mutuală semnate înainte și discuțiile în curs între o putere garantă și o putere garantată ar fi incompatibile cu spiritul și litera acordurilor de la Locarno[32]. De fapt, înțelegerea anglo-franceză n-avea nici o legătură cu acordurile de la Locarno. Așa cum preciza Pierre Laval lui François-Poncet și cum guvernul însuși anunțase oficial, francezii n-au cerut altceva englezilor decît extinderea măsurilor de asistență mutuală în cadrul conflictului italo-abisinian[33]. Reichul persista însă în ideea că Londra și Parisul colportau contra Germaniei. Folosindu-se de acest pretext, așa cum mărturisea un funcționar din cadrul ministerului de externe german, „trebuia ca Reichul să acționeze rapid, dacă nu voia să se găsească în prezența unui front franco-britanic"[34].

Inițierea actului de la 7 martie a fost determinată și de motive interne, cu toată încadrarea șomerilor în procesul de producție. În Germania, lipsa alimentelor și a bunurilor de consum era atît de acută încît, practic, putea duce la izbucnirea unor manifestații antihitleriste. În consecință, grija de a opera o grandioasă diversiune și de a resensibiliza poporul german într-o exaltare naționalistă[35] putea abate atenția opiniei publice de la gravele lipsuri alimentare în favoarea unui efort, peste puteri, de înarmare.

După o oarecare meditație și ezitare, punînd în balanță șansele și eventualele eșecuri, Hitler a hotărît să ocupe zona demilitarizată a Rhenaniei. În zorii zilei de 7 martie, el ar fi exclamat: „Franța este în plină perioadă electorală, divizată, sfîșiată de lupte dintre partide. Fără Anglia, Franța va protesta, dar nu va acționa. Să-i dăm drumul"[36]. Pentru aceeași zi, Reichstagul a fost convocat, urmînd ca Hitler să țină un discurs care să motiveze intervenția în zona rhenană. Ambasadorul Franței la Berlin, André François-Poncet, referindu-se la acțiunea führerului, scrie despre el că era capabil de disimulare puțin comună, că în activitatea sa apăreau „îndrăzneala, cinismul, șiretenia, abilitatea, spiritul politic, gustul combinațiilor, sensul riscului, decizia fulgerătoare, brutalitatea care-l caracterizează și care face din el un om atît de tenebros și periculos"[37]. Același ambasador mai adăuga că atunci cînd observi condițiile în care Hitler a părăsit Societatea Națiunilor (14 octombrie 1933) și a proclamat, la 16 martie 1935, noua lege militară și cînd se compară cu circumstanțele care au însoțit gestul de la 7 martie, „ești frapat de unitatea metodei care a inspirat și condus această triplă inițiativă. Trei operații au fost concepute, pregătite, executate în aceeași manieră. Se poate spune că a doua (operație) n-a fost întreprinsă decît pentru că prima îi reușise și că a treia n-ar fi fost săvîrșită, dacă a doua nu s-ar fi efectuat fără pedeapsă. Aceste trei operații — continuă François-Poncet — nu sînt episoade izolate; ele formează un lanț sau mai degrabă verigi ale unui lanț și despre acest lanț nimic nu indică că nu și-a atins scopul"[38]. În adevăr, lipsa unor măsuri coercitive l-a încurajat pe Hitler să purceadă, în anii următori, la lovituri mult mai îndrăznețe decît pînă atunci, să cucerească teritorii care nu-i aparțineau și să declanșeze războiul. În centrul Europei, focarul de război era atît de puternic încît multe state au trebuit să-și remodeleze principiile de politică externă ca astfel să prevină o invazie germană.

---

[31] D.D.F., T. I, p. 88. În a doua jumătate a lunii februarie 1936, Flandin l-a solicitat pe Anthony Eden ca să nu mai insiste la Societatea Națiunilor asupra sancțiunilor economice aplicate Italiei. La întrebările lui Flandin dacă Anglia va sprijini Franța în cazul unui conflict cu Germania, după unele ezitări semnificative, Eden a răspuns afirmativ (Gordon Craig, *op. cit.*, p. 689).

[32] D.D.F., T. II, p. 17, 91—92.

[33] *Ibidem*, p. 25, 41.

[34] *Ibidem*, T. I, p. 691.

[35] *Ibidem*, p. 708.

[36] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 273. La 6 martie 1936, v. Bülow a declarat reprezentantului Societății presei din Berlin: „Sîntem absolut siguri că francezii nu vor acționa" (D.D.F. T. II, p. 17 și 26).

[37] *Ibidem*, T. I, p. 463.

[38] *Ibidem*.

Conform ordinului primit, trupe „simbolice" germane au intrat în dimineaţa zilei de 7 martie, ora 5, în zona demilitarizată a Rhenaniei, presa oferind unele detalii ale ocupaţiei [39]. Ocupaţia s-a desfăşurat într-o oarecare dezordine, infanteria nu primise nici un cartuş, iar avioanele prevăzute cu mitraliere, n-aveau nici un fel de muniţie la bord. Trupele aveau ordin să nu pătrundă în cazărmi, ci să-şi facă tabere sub cerul liber, în împrejurimile oraşelor [40].

„Detaşamentele simbolice" se compuneau din 19 batalioane de infanterie şi 13 baterii de artilerie, însumînd aproximativ 30.000 de oameni [41]. Acestora li se adăugau unităţi suplimentare de automobile blindate, de tancuri, escadrile de avioane de vînătoare şi bombardament şi patru baterii de artilerie antiaeriană, toate urmînd a fi încazarmate în valea Rhinului, la frontiera cu Franţa. Diverse trupe trebuiau să staţioneze la Aachen, Saarbrucken, Trier, Manheim, Frankfurt am Main, Köln şi Dusseldorff. În ultimele patru oraşe trebuiau să staţioneze escadrile speciale de avioane de vînătoare [42]. Armatei de ocupaţie i s-au alăturat şi unităţile de poliţie, aproximativ 14.000 de oameni [43].

La 11 martie, ambasada franceză din Berlin comunica la Paris următoarele efective germane, aflate în Rhenania :

Trupe de asalt — 30.000 Wehrmacht
— 30.000 Landespolizei
— 30.000 Arbeitdienst. În total 6-7 divizii
Trupe auxiliare — 30.000 din N.S.K.K. (trupe cap, naţional automobil)
— 25.000 S.S.
— 150.000 S.A., în total 205.000 oameni.

Aceste formaţii însumau 15 divizii din trupele de graniţă, de multă vreme reperate la frontiera franco-belgiano-germană. Dacă trupelor auxiliare li se adaugă trupele din armată, efectivul s-ar urca la cifra de 295 de mii de oameni, adică 21—25 divizii [44]. La Procesul de la Nürnberg, generalii Jodl şi Keitel au spus că trupele de ocupaţie se compuneau doar din trei batalioane, cîte un batalion în oraşele Aachen, Trier şi Saarbrucken [45], toată acţiunea urmînd să se termine la ora 20 seara [46]. Efectivele mărturisite de cei doi foşti colaboratori ai lui Hitler sînt reale numai pentru faza de început, întrucît ulterior, armata de ocupaţie a crescut ca număr şi ca arme [47].

În cursul dimineţii de 7 martie, miniştrii ţărilor locarniene — Franţa, Anglia, Italia şi Belgia — acreditaţi la Berlin, au fost convocaţi la sediul ministerului de externe, unde von Neurath le-a înmînat un memorandum ce încerca să justifice ocuparea zonei demilitarizate a Rhenaniei. Prima parte reedita teza pe care

---

[39] Vezi, „Universul", 9 martie 1936. Ziarul oferă detalii asupra modului în care a fost ocupat oraşul Köln de către armatele germane.

[40] *Geneviève Tabouis, op. cit., p. 273.*

[41] J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192 ; Hermann Graml, *op. cit.*, p. 334.

[42] „Curentul", 9 martie 1936.

[43] Gordon Craig, *op. cit.*, p. 691.

[44] D.D.F., T. I, p. 496 şi 505. Ziarul „Berliner Börsenzeitung", din 15 martie 1936, respingea afirmaţia potrivit căreia în zona rhenană ar fi pătruns cca. 30.000 de soldaţi germani, ci mult mai puţin pentru o ocupaţie „simbolică". „Forţele acestea — scria ziarul — nu se compară cu forţele imense care se găsesc dincolo de graniţele Reichului („Revista presei", nr. 11, 19 martie 1936, p. 223).

[45] M. Stoian, *O zi pentru nemurire,* Editura militară, Bucureşti, 1984, p. 120—121. Hitler a declarat că zona a fost ocupată doar cu patru brigăzi (William Shirer, *op. cit.*, p. 318).

[46] DD.F., T. I, p. 413.

[47] Un ziarist american, care vizitase zona rhenană după 7 martie, declara lui François-Poncet că a văzut artilerie grea, parcată în abatoarele de la Köln. El susţinea că adevăratele forţe germane, existente în Rhenania, erau cu mult mai mari decît afirmase guvernul nazist. Comandamentul german era nesigur faţă de eventualele reacţii franceze şi de aceea, a amplasat tunurile în diverse locuri ale Rhenaniei (*Ibidem*, p. 496).

Hitler, von Bülow și alții o susținuseră, privind incompatibilitatea Pactului franco-sovietic cu cel de la Locarno. Se spunea că Pactul franco-sovietic era dirijat contra Germaniei, că Franța, prin acest pact, își lua angajamente în cazul unui conflict germano-sovietic, angajamente ce depășeau cu mult obligațiile decurgînd din Pactul Societății Națiunilor, că Franța își rezervase singură dreptul de a-și lua unele angajamente față de Țara Sovietelor, permițîndu-i să acționeze ca și cînd Pactul Societății Națiunilor și Pactul de la Locarno n-ar fi fost în vigoare[48]. Partea a doua conținea o declarație a Reichului, potrivit căreia era gata să deschidă imediat negocieri în vederea creării unei noi zone demilitarizate, de această dată de ambele părți ale frontierei sale de vest, în condiții de egalitate pentru Franța și Germania. Reichul se mai arăta dispus să semneze cu Franța și Belgia un pact de neagresiune pe 25 de ani, completat cu un pact aerian, Anglia și Italia, întocmai ca în 1925, urmînd să participe la acesta cu titlul de puteri garante. Olanda putea fi și ea inclusă în eventualitatea că o va dori. Cu statele vecine Germaniei în est, se propunea încheierea de pacte similare pactului germano-polonez din 1934. Se lăsa să se înțeleagă că întrucît se realizase „egalitatea de drepturi", Germania ar putea reveni la Societatea Națiunilor. Acolo, în baza unor discuții amicale, se putea trata problema coloniilor și a reformelor de introdus în Statutul Societății Națiunilor[49].

Ambasadorul francez a protestat energic față de gestul german de a denunța unilateral acordurile existente — Tratatul de la Versailles și cel de la Locarno — ultimul liber discutat și acceptat de către Germania. El a respins aserțiunea, conform căreia Franța, semnînd pactul cu Uniunea Sovietică, ar fi violat Pactul de la Locarno, afirmație gratuită și arbitrar interpretată. Guvernul francez — a spus în continuare François-Poncet — a oferit ideea remiterii chestiunii legate de Pactul franco-sovietic Tribunalului internațional de justiție de la Haga dar Germania a refuzat propunerea. Ambasadorul francez a mai declarat că Pactul franco-sovietic era doar un pretext folosit de Germania pentru a ocupa zona demilitarizată, pretext cultivat cu insistență în speranța că va revitaliza sentimentele pronaziste ale populației germane și va diviza Europa. Față de propunerea germană a semnării unui nou pact rhenan, François-Poncet reproșa că această propunere a venit după ocuparea zonei, punînd opinia publică în fața unui fapt împlinit, ceea ce făcea dificilă încrederea în viitor. Metoda — continua el — era carcteristică diplomației celui de al treilea Reich: „ea a fost aplicată la 14 octombrie 1933, cînd Germania a părăsit Geneva, și la 16 martie 1935, cînd a fost proclamat serviciul militar obligatoriu, violînd Tratatul de la Versailles. Mi-am exprimat îndoiala — scrie el la Paris — că această metodă ar fi prielnică instalării în Europa a concordiei și păcii, cum guvernul Reichului a spus că o dorește".

Constantin von Neurath a încercat, la rîndu-i, să atenueze din gravitatea momentului. El a spus că Germania nu închide porțile unei negocieri, că a fost nevoită să pună Europa în fața unui fapt împlinit, altfel nu s-ar fi ajuns niciodată la obiectivul național german ; că în zonă s-au trimis doar cîteva trupe „simbolice"[50].

În mediile diplomatice din Berlin se vorbea că între Mussolini și Hitler ar fi existat o înțelegere și că Hitler nu s-ar fi decis să facă gestul de la 7 martie fără aprobarea ducelui. S-a relatat că în convorbirea Mussolini — von Hassel, primul a făcut afirmația că Italia nu se va mișca în eventualitatea că Germania ocupă zona rhenană. Se pare că ambasadorul Italiei la Berlin, n-a fost pus în cunoștință de cauză cu această convorbire, pentru că atunci cînd i s-a înmînat memorandumul, el și colaboratorii săi au avut atitudinea unor oameni

---

[48] Pedalarea presei germane pe tonalități antibolșevice trebuia să intimideze opinia publică franceză. Pe de altă parte, Hitler acuza Franța de încălcarea acordurilor de la Locarno, încercînd o atenuare a indignării cercurilor occidentale. De fapt, el voia întărirea frontierei germano-franceze, pentru a acționa apoi contra Austriei și Cehoslovaciei (Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 185).

[49] D.D.F., T. I, p. 416—417 ; A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 252 ; P. Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor*, Editura politică, 1975, p. 317 ; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192 ; „Lupta", 8 martie 1936 ; „Curentul", 9 martie 1936.

[50] D.D.F., T. I, p. 411.

marcați de emoție și de griji profunde[51]. Se poate spune însă că atitudinea lor numai simula îngrijorarea sau emoția.

Ambasadorul Angliei, sir Eric Phipps, ca și ambasadorul francez, și-a manifestat consternarea față de gestul arbitrar german. „Este de dorit — scria François-Poncet — ca reacția guvernului său să fie analoagă cu a sa", Londra să protesteze energic și să dezaprobe procedura care făcea zadarnică oferta de garanție din memorandumul german[52]. La Londra, secretarul de stat al Foreign-Office-ului l-a convocat pe Corbin, ambasadorul Franței, căruia i-a arătat memorandumul german și l-a rugat să-l avertizeze pe Etienne Flandin, ministru de externe, asupra a două observații personale: în primul rînd, secretarul de stat considera „deplorabilă" inițiativa germană de a viola Tratatul de la Locarno, tratat pe care Hitler îl recunoscuse ca valabil în mai multe rînduri; în al doilea rînd, el aprecia gradul de periculozitate a acțiunii germane în Rhenania, dar dorea ca nici o măsură, „tinzînd să angajeze vremelnic viitorul, să nu fie întreprinsă înainte ca guvernele interesate, în mod special, cele ale Franței și Angliei, să poată avea consultări". În fine, secretarul de stat nu încerca să împiedice guvernul francez de a lua orice măsură necesară securității sale[53]. Cea de a doua observație „personală" era, de fapt, opinia Foreign-Office-ului și guvernului englez de a împiedica un conflict franco-german, determinat de ocuparea zonei demilitarizate. După cum vom vedea, guvernul englez a fost consecvent acestei atitudini, făcînd concesii Germaniei și obligînd și guvernul francez să facă la fel.

Față de unele manifestări ostile ale țărilor mărginașe Germaniei în regiunea sud-est europeană, C. von Neurath a fost obligat să facă alte precizări în legătură cu conținutul memorandumului remis puterilor locarniene. Interlocutorul său a fost ministrul României la Berlin, Nicolae Petrescu-Comnen căruia i-a spus că oferta de a semna pactul cu vecinii Germaniei se aplica Cehoslovaciei, Austriei și chiar Danemarcii, dacă aceasta o dorea; că Germania considera că ea n-a denunțat Pactul rhenan, pactele de arbitraj, semnate cu Cehoslovacia, Polonia și Belgia, în 1925, rămînînd în vigoare; noul pact rhenan propus de Hitler în discursul său și în memorandum ar echivala cu o resurecție a celui vechi, mai puțin clauza referitoare la zona rhenană și mai multă participare a Țărilor de Jos, sperîndu-se astfel în calmarea Olandei. Von Neurath a mai spus că Hitler n-a pus nici o condiție reîntoarcerii Germaniei la Geneva. El „s-a mărginit" să-și exprime dorința cercetării ulterioare, în maniera amabilă, a mijlocului de a separa Pactul Societății Națiunilor de Tratatul de la Versailles și a găsirii unor soluții problemei colonialiste, pe bază de egalitate în drepturi. Von Neurath a căutat să-l liniștească pe Petrescu-Comnen, spunîndu-i că reîntoarcerea Germaniei la Geneva și reorganizarea Societății Națiunilor nu erau treburi urgente, numai că prezența Reichului în incinta genevează era subordonată acceptării propunerilor din memorandum, propuneri care nu sufereau nici o modificare, ele trebuind să fie acceptate în totalitate. Ministrul de externe german a mai dat asigurări că, indiferent de statutul zonei rhenane, Germania nu va construi fortificații asemănătoare celor franceze, decît dacă securitatea germană o va cere[54]. Și cum nimeni nu-l oprea pe Hitler să declare mereu că prin înțelegerea franco-sovietică Germania era amenințată și încercuită, tot nimeni nu-l putea opri să construiască fortificații în fața celor franceze, ceea ce, după ocuparea zonei demilitarizate a Rhenaniei, a și făcut.

S-a menționat mai sus că, în ziua de 7 martie, a fost convocat Reichstagul, unde Hitler a ținut un discurs, apoi a dizolvat forumul legislativ și a anunțat noi alegeri pentru 24 martie 1936.

În discursul său, Hitler a repetat teze mai vechi, cum ar fi dreptul Germaniei la teritoriile „răpite" în 1918, umilințele îndurate de poporul german la sfîrșitul războiului și în anii care au urmat, lipsa de vină a Germaniei în de-

---

51 *Ibidem*, p. 464.
52 *Ibidem*, p. 412.
53 *Ibidem*, p. 413.
54 *Ibidem*, p. 515.

clanşarea conflagraţiei mondiale[55], necesitatea obţinerii spaţiului vital[56], dorinţa lui „fierbinte" pentru un climat de pace, lupta contra comunismului, pentru care Europa „ar trebui să-i mulţumească", caracterul de dictat al tratatului de pace, despre care a spus că este un exemplu de felul cum nu trebuie să se pună capăt unui război pentru a nu crea noi conflicte şi a nu arunca popoarele în haos[57] etc. Cum se consemnase şi în memorandumul remis puterilor locarniene, Hitler declara că Germania nu se mai considera legată de Tratatul de la Locarno, întrucît „în faţa ofertelor amicale şi a asigurărilor pacifice pe care Reichul n-a încetat să le repete, Franţa a răspuns printr-o alianţă militară cu Uniunea Sovietică[58], care este exclusiv dirijată contra Germaniei. De acum, Pactul de la Locarno — insinua Hitler — şi-a pierdut sensul său intrinsec şi practic a încetat să mai existe. În consecinţă, Germania nu se mai consideră legată de acest pact" şi „în interesul poporului german, a securităţii frontierelor sale a procedat la recucerirea zonei demilitarizate"[59].

În acel moment al declaraţiilor sale, aşa cum descrie scena William Shirer, martor ocular, „cei 600 de deputaţi, numiţi toţi de Hitler, oameni mici, în uniforme grosolane, cu grumazul masiv, cu capul tuns, îmbrăcaţi în uniforme brune şi încălţaţi cu cisme grele, se ridicară dintr-o săritură ca nişte automate, cu braţul drept ridicat, într-un gest de salut fascist şi urlară Heil. Hitler ridică mîna şi cere linişte !...!. Cu o voce profundă, sonoră, el pronunţă : Oameni ai Reichstagului german. Liniştea este totală. În această oră istorică, acum cînd în provinciile din vest, trupele germane pătrund chiar în acest moment în garnizoanele din timpul păcii, să ne unim pentru a pronunţa cu toţii două jurăminte sfinte. El nu a putut vorbi mai departe — relatează William Shirer —. Adunarea «parlamentarilor» a înţeles din expunerea lui că soldaţii germani sînt pe cale de a pătrunde în Rhenania. Vechiul militarism german cu care sînt îmbibaţi, li s-a urcat la cap. «Parlamentarii» se ridicară brusc, vociferînd şi scoţînd strigăte de bucurie. Cu mîna ridicată, într-un gest de salut servil, faţa congestionată într-un fel de delir, cu gura mare deschisă, ei strigă înnebuniţi şi privirile lor strălucind de fanatism, sînt fixate spre noul dumnezeu, spre noul Mesia. Mesia joacă magnific rolul său. Capul lăsat, ca fiind copleşit de umilinţă, el aşteaptă ca liniştea să se restabilească. Apoi, vocea sa, încă surdă, dar «ştrangulată» de emoţie, pronunţă cele două jurăminte" : să nu cedeze nici unui fel de presiuni din afară şi să lupte, mai mult ca înainte, „pentru stabilirea unei înţelegeri între popoarele Europei, mai ales cu vecinii noştri occidentali. Noi nu avem nici o revendicare teritorială în Europa, Germania nu va rupe niciodată pacea"[60], minţea el ca de obicei.

Tumultul sălii continuă, dar unii generali, cunoscînd deja planurile războinice şi revendicările sale teritoriale, şi-au dat seama de conţinutul demagogic al discursului şi au părăsit, în mod ostentativ, sala. Ca şi în memorandum, Hitler propunea ţărilor locarniene deschiderea de negocieri cu Franţa şi cu Belgia pentru semnarea unui pact de neagresiune pe 25 de ani, pact ce urma să fie garantat de Anglia şi Italia. El mai propunea semnarea pactului aerian anglo-franco-german, iar vecinilor Germaniei din est tratate similare cu cel semnat cu Polonia[61], reîntoarcerea Germaniei la Societatea Naţiunilor etc. El n-a uitat să sublinieze mereu caracterul „pacific" al politicii sale externe, „eliberînd" opinia publică germană de atacuri contra vecinilor, „înlăturînd" din presă orice ură faţă de

---

55 „Lupta", 8 martie 1936.

56 El declara că vorbeşte în numele a 67 de milioane de oameni, trăind într-un spaţiu restrîns, pe un sol adesea nefericit (D.D.F., T. I, p. 666).

57 „Universul", 10 martie 1936, articolul *D-l Hitler uită istoria.*

58 În mod premeditat, Hitler prezenta democraţia franceză ca avînd esenţă comunistă (Edouar Vermeil, *L'Allemagne,* Gallimard, Paris, 1940, p. 299).

59 J. B. Duroselle, *op. cit.,* p. 192 ; Joe Heydecker, Johannes Leeb, *op. cit.,* p. 177.

60 W. Shirer, *op. cit.,* p. 319 ; M. Stoian, *op. cit.,* p. 148.

61 „Curentul", 9 martie 1936 ; J. B. Duroselle, *op. cit.,* p. 192.

poporul francez. În sfîrşit, el s-a adresat tineretului german pe care încerca să-l convingă asupra „bunelor motive pentru o înţelegere de acest fel“ [62].

Mai multă demagogie într-un discurs nu încăpea. Afirmaţia este susţinută de evenimentele ulterioare. De fapt, oamenii politici europeni — excepţiile sînt nesemnificative — nu manifestau încredere în afirmaţiile, angajamentele, cuvîntul sau tratatele semnate de Hitler. Chiar şi cei care încă, cel puţin formal, mai credeau că pacea putea fi salvată, făcînd concesii germanilor — ne referim la unele personalităţi politice engleze şi mai cu seamă la „clica de la Cleveland“, au trăit o amară dezamăgire în faţa actelor imperialiste comise de Hitler în anii următori.

Prin cucerirea zonei demilitarizate a Rhenaniei, puterile locarniene, cele europene, cele de pe alte continente au fost puse în faţa unui fapt împlinit. Ecoul acestei noi lovituri dată Tratatului de la Versailles şi acordurilor de la Locarno a fost puternic, grefat pe un climat de îngrijorare şi angoasă [63]. Guvernele, presa oficioasă sau oficială, revistele de cultură sau de drept, opinia publică au luat atitudine şi şi-au manifestat indignarea faţă de gestul nesăbuit al lui Hitler. În statele revizioniste însă, admiraţia faţă de Germania a crescut, opinia publică a acestor ţări solidarizîndu-se deschis cu politica reacţionară a Germaniei naziste. În cele ce urmează, vom relata tocmai despre ecoul imediat al gestului hitlerist şi atitudinea opiniei publice.

În capitala Franţei [64], denunţarea acordurilor de la Locarno şi intrarea trupelor germane în zona demilitarizată a Rhenaniei, „a răsunat ca o bombă“ [65]. În derută, guvernul francez a fost convocat de două ori în aceeaşi zi fatidică de 7 martie, la şedinţă participînd şi cei trei şefi de stat major. Guvernul Sarraut, fără coeziunea necesară în asemenea împrejurări grave, oscila între a interveni cu forţa armată sau a consulta statele locarniene. Presa, apărută imediat după

---

[62] „Curentul“, 9 martie 1936.

[63] Declaraţiile „pacifiste“ au fost mereu prezente în discursurile lui Hitler. Încă din 1933, cu prilejul alegerilor pentru Volkstag-ul din Danzig, el a spus: „Naţional-socialismul respinge orice politică de modificare a frontierelor în dauna altor popoare. El respinge ideea unui război pentru a face germani oameni care nu vor să fie germani“ (Vezi, Jacques Maupas, *Du pangermanisme au racisme*, în „Revue bleue politique et literaire“, nr. 15, 5 aout. 1933, p. 459). Tot Hitler declara într-un interviu acordat ziarului „Daily Mail“, din 18 martie 1935: „Poporul german nu vrea război; el vrea să trăiască în pace şi fericire [...]. Astăzi, bucuria Germaniei nu implică nici un sentiment de agresiune faţă de vreun vecin“ („Argus“, 20 martie 1935). Un an mai tîrziu, Goebbels îl imita cu o declaraţie asemănătoare: „Germania doreşte pacea. Mulţumită armatei sale, astăzi reorganizată, nimeni nu va mai putea de acum înainte să silească Germania să acţioneze contra propriilor sale interese“... (*Ibidem*, 20 ianuarie 1936). Cine putea crede asemenea lozinci, cînd Germania se pregătea atît de intens şi atît de evident de război?

[64] A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 252—253. Istoricii francezi R. Poidevin şi J. Bariety scriau că evenimentele de la 7 martie au surprins Franţa, iar emoţia a fost mare. Conform literii şi spiritului tratatelor, Franţa ar fi avut dreptul să intervină şi ea avea această datorie dacă se considera că, semnînd aceste tratate, a contractat angajamente faţă de colectivitatea internaţională. „A lăsa iniţiativa lui Hitler — menţionează istoricii citaţi — fără replică, însemna să accepţi de acum dreptul forţei; a replica, însemna a recunoaşte falimentul tratatelor de menţinere a păcii“ (R. Poidevin, J. Bariety, *op. cit.*, p. 294—295). După cum se poate observa, dilema guvernului francez părea insolubilă.

[65] În general, ziarele franceze scriau despre emoţiile produse de ocupaţie (Vezi, Revista presei“, nr. 10/12 martie 1936; Curentul“, 9 martie 1936).

ocuparea zonei, cerea cu insistență o atitudine fermă din partea guvernului [66]. Oamenii de afaceri, unii militari și miniștri se opuneau însă categoric unei intervenții. Oamenii de afaceri considerau ca guvernul putea iniția orice, „în afară de război, care ar fi consemnat „sfîrșitul sistemului capitalist" [67]. Pus între opoziția franceză și agresiunea germană, guvernul se întrunește din nou la Palatul Elisée, în urma căreia dă publicității un comunicat care subliniază caracterul scandalos al gestului hitlerist și netemeinicia afirmației conform căreia Tratatul franco-sovietic ar constitui o încălcare flagrantă a acordurilor de la Locarno. Totodată, se anunța că semnatarii de la Locarno se vor întruni la Paris, la 10 martie și că se vor lua măsuri pentru securitatea Franței [68]. Seara, premierul Albert Sarraut adresează un mesaj radiodifuzat națiunii, ca răspuns la discursul lui Hitler din 7 martie. El a relatat evoluția faptelor legate de zona rhenană, a menționat concesiile făcute Germaniei de către Franța pînă atunci și a insistat asupra importanței acordurilor de la Locarno, „ca început al unei ere noi pentru Europa și pentru relațiile franco-germane". „De altminteri — spunea Sarraut — evacuarea Rhenaniei a fost grăbită, căci deși prevăzută să dureze pînă în 1935, a luat sfîrșit în 1930, odată cu elaborarea planului Young" [69]. Sarraut a respins afirmația lui Hitler potrivit căreia, prin semnarea Tratatului franco-sovietic, Germania ar fi încercuită și amenințată, sau că acest pact ar fi incompatibil cu acordurile de la Locarno. Premierul francez s-a împotrivit înlocuirii Locarno-ului cu alte acorduri, pe altă bază, cum propusese Hitler. Pentru aceasta, Sarraut a invocat două motive: 1. Germania repudiase unilateral angajamente solemne în decursul anului 1935, și în consecință, ea nu putea inspira încredere; 2. În disprețul celui mai vădit drept, guvernul german trimisese în zona demilitarizată forțe armate importante, fără ca mai întîi să manifeste vreo intenție de a se degaja de angajamentele sale solemne. „Sîntem puși în fața unui fapt împlinit în felul cel mai brutal", declara Sarraut. Și în continuare: „Dacă această metodă se generalizează, nu mai este pace în Europa, nu mai sînt relații internaționale. Respingînd această metodă, noi apărăm interesele comunității europene. Guvernul este hotărît să nu cedeze amenințării. Căci însuși faptul că, în disprețul angajamentelor solemne, soldatul german ocupă tărîmul Rhinului, interzice, totodată, noi negocieri". În numele guvernului său, Albert Sarraut a declarat că păstrează garanțiile esențiale ale securității franceze și belgiene. Apoi a rostit o frază, cuprinsă în presa timpului și în lucrările de istorie care se ocupă direct sau tangențial de momentul 7 martie: „Nu sîntem dispuși să lăsăm Strasbourgul încă o dată sub focul tunurilor germane" [70], ceea ce însemna pentru cei ce ascultau discursul la radio că Franța nu se va supune injoncțiunilor germane și că va riposta.

În Germania, discursul lui Sarraut a provocat o oarecare neliniște. Ziarele n-au publicat decît un rezumat și l-au comentat în sensul că „francezii n-au înțeles și n-au știut să aprecieze la justa valoare «gestul demonstrativ de pace», făcut de Germania la 7 martie în Rhenania" [71]. Ziare ca „Berliner Börsenzeitung", din 8 și 9 martie, „Deutsche Diplomatisch-Politisch Korrespondenz", din 8 martie

---

[66] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 275. Autoarea scrie că presa cerea tărăgănarea acțiunilor contra Germaniei. Cum vom vedea, presa a inserat grija opiniei publice și a cerut, în realitate, guvernului francez fermitate și nu tărăgănare.

[67] *Ibidem*, p. 274.

[68] A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 253.

[69] Vezi detalii în Emilian Bold, *De la Versailles la Locarno*, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 119 ș.u.; Edouard Vermeil, *L'Allemagne du Congrès de Vienne* repolution hitlerienne. Edition de Cluny, Paris, 1934, p. 188.

[70] D.D.F., T. I, p. 449 și 508—509; Bertrand de Jouvenel, *Après le defait*, Plon, Paris, 1941, p. 99; Réné Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, 3, *Le XX-e siècle. De 1919 à nos jours*, Edition de Seuil, Paris, 1974, p. 159; Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 217; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192—193; A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 253; „Lupta", 10 martie 1936, „Argus", 12 martie 1936 etc.

[71] „Revista presei", nr. 10/12 martie 1936, p. 202 și nr. 11/19 martie 1936, p. 221.

și alte organe de presă căutau să dovedească opiniei publice că Sarraut ar fi arătat o completă neînțelegere a concepției germane despre Pactul de la Locarno, că păstra o rigiditate și un dispreț inexplicabile. Franța era acuzată de politica prosovietică, că ea a încălcat Tratatul de la Locarno și nu Germania. De asemenea, Tratatul de la Versailles era atacat cu înverșunare, el fiind considerat un „dictat sugrumător" și se aduceau mari merite lui Hitler pentru faptul că a rupt lanțurile acestuia prin „gestul simbolic din Rhenania" [72]. Totodată, presa berlineză prezenta entuziasmul populației pentru führer, omul care „știuse să restabilească suveranitatea Germaniei" [73]. În diverse articole sau știri presa germană nu conținea nici o frază de regret pentru violența la care Reichul recursese și nici un cuvînt binevoitor pentru Franța. Făcînd un orizont peste hotare, această presă s-a declarat mulțumită, constatările fiind mai mult decît prielnice Reichului. „La Londra, se păstrează sîngele rece. Nu există nici o complicație sau vreo teamă din partea Pragăi. Belgia observă situația cu obiectivitate" — scrie „Deutsche Allgemeine Zeitung" și împreună cu el și alte organe de presă marcau un optimism analog. „Noutățile parvenite de la Paris, sînt, de asemenea, liniștitoare — transmiteau corespondenții principalelor ziare din Berlin — și reintrarea armatei germane în Rhenania a produs, în capitala Franței o impresie mai puternică decît cea care cauzase, la 16 martie 1935, reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Germania" [74].

Dacă ne referim la discursul radiodifuzat al lui Sarraut, am putea deduce că guvernul voia să riposteze cu forța militară. Din păcate, așa cum s-a afirmat, guvernul oscila, și chiar primul ministru și ministrul de externe manifestau rezerve față de o eventuală rezistență franceză. Însă la 27 februarie, Flandin a declarat la Londra că nu va proceda, în caz de ocupare a zonei rhenane, la „nici o acțiune izolată". La fel, Sarraut nu se gîndea, conform propriei mărturisiri, la o intervenție militară, dacă Franța trebuia s-o întreprindă singură [75]. Guvernul nu era sigur nici de aprobarea opiniei publice și nici de aceea a Parlamentului care manifestau o semnificativă reticență. „La acea oră — scrie François Poncet în memoriile sale — curentul pacifist era mai puternic. Ideea războiului rămînea sentimentul dominant" [76]. „Trăsăturile dominante în spiritul public — avea să scrie și cunoscutul istoric francez, Pierre Renouvin — sînt lașitatea și dorința de conservare a solidarității cu Marea Britanie care părea a fi o garanție suficientă. În plus, alegerile preconizate nu trebuiau să tulbure corpul electoral, „ale cărui vederi se îndreptau spre chestiunile interne. Țara nu era deci moralmente gata să ia armele !...!. Era o constatare pe care Consiliul de miniștri a trebuit s-o recunoască" [77]. Este adevărat că multă vreme după război, armata franceză a fost considerată ca cea mai bună și cea mai puternică din lume. O recunoșteau miniștrii, atașații militari de la Paris, ziarele americane și cele europene [78]. Realitatea era însă că, în 1927, armata franceză, ca dotare și instruire, era identică cu cea din 1918, deși tehnica militară avansase serios. Bu-

---

[72] *Ibidem*.

[73] *Ibidem*, nr. 10/12 martie 1936, p. 202.

[74] D.D.F., T. 1, p. 508.

[75] Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, Vol. VIII, Paris, Hachette, 1958, p. 97. Nu întîmplător presa germană critica politica paragrafelor (Paragraphenpolitik) din Franța. Atitudinea guvernului Sarraut față de 7 martie 1936 era considerată „furie tragicomică" sau „nervozitate neputincioasă" (Vezi, RADM I, XXXII, 1936, p. 772).

[76] A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 254. Paul Boncour, fost ministru de externe, luînd cuvîntul în localitatea Cocheret, la a patra comemorare a morții lui Aristide Briand, a spus, între altele: „Locarno nu este toată pacea, dar e baza. Dacă ea se dărîmă, totul se prăbușește. Să nu lăsăm să se atingă nimeni de Locarno" („Lupta", 10 martie 1936). „Berliner Börsenzeitung" din 9 martie 1936, referindu-se la acest discurs care caracteriza pe „pacifiștii" francezi, conchide că, în realitate, Franța și-a întins influența ei în est, iar Pactul franco-sovietic ar fi o dovadă că prin el se primejduia liniștea și siguranța germanilor („Revista presei", nr. 11/19 martie 1936).

[77] Pierre Renouvin, *Histoire...*, p. 97.

[78] Bertrand de Jouvenel, *Après...*, p. 99.

getul votat de Parlament pentru înzestrarea armatei nu fusese folosit decît în parte. Nici Linia Maginot nu fusese terminată. Față de armata germană, cea franceză părea a fi într-o situație de inferioritate. Cu toate acestea, în conformitate cu Tratatul de la Versailles și cu cel de la Locarno, Franța ar fi trebuit să decreteze mobilizarea, să lanseze Germaniei un ultimatum și, la nevoie, să recurgă la forță și să oblige Reichul să respecte tratatele semnate de guvernul său. Albert Sarraut însă, oscilant, nehotărît, s-a temut de opinia publică, de votul de neîncredere al Parlamentului. Mai mult, generalii armatei franceze, șefii de stat major, generalul Maurin însuși, ministru de război, s-au opus unei intervenții militare. Aceștia demonstrau că pentru a lovi Germania, era nevoie de o mobilizare generală și estimau că fără sprijinul Angliei, Franța nu avea nici o șansă de succes [97], în fața armatei germane căreia îi supraestimau forțele [80]. Generalii Maurin, Déat, Gamelin, Pietri, miniștri ai diferitelor arme, atrăgeau atenția primului ministru că ar fi o gravă greșeală să se procedeze la o mobilizare generală în preajma alegerilor. Ei ofereau informații despre armata germană care ar fi numărat aproximativ 295.000 de oameni la granița Rhinului. Contra acesteia — spuneau ei — abia dacă se putea realiza o concentrare de forțe de 70.000 de oameni, în care ar fi intrat și forțele militare engleze. Deci, dacă Franța s-ar opune cu armele, s-ar declanșa un război mondial, pentru care nu era pregătită [81]. Pentru orice eventualitate însă, s-a ordonat ca Linia Maginot de la granița franco-germană să fie întărită cu 15 divizii [82].

Cum s-a mai spus, nici ministrul de externe, Flandin, nu voia o intervenție militară. El discutase cu ambasadorul Angliei la Paris, Sir George Clark, și constatase, cu regret, că guvernul englez acorda puțină atenție situației grave creată prin ocuparea zonei demilitarizate și nu se gîndea să sprijine Franța cu forțele sale armate, în conformitate cu stipulațiile Tratatului de la Locarno. Sir George Clark îl descurajase pe Flandin cînd îi declarase că guvernul englez găsise, în memorandumul german, elemente favorabile normalizării situației și cita propunerea lui Hitler de a semna un tratat de pace pe o durată de 25 de ani, urmată de reîntoarcerea Germaniei la Societatea Națiunilor. Degeaba ceruse Flandin sprijinul Angliei și încercase să demonstreze interlocutorului său că „forța simbolică", amintită de Hitler în discursul său din 7 martie, ca și în memorandum, număra, în realitate, 19 batalioane și 13 grupe de artilerie, plus forțele paramilitare [83].

Oficial, guvernul englez ceruse celui francez să „nu ia vreo măsură ireparabilă", să dea dovadă de modestie și „să păstreze sîngele rece". „Ați face o gravă greșeală — telegrafia primul ministru englez, Stanley Baldwin la Paris — dacă ați acționa înainte de a vorbi cu noi locarnienii. Cabinetul englez cere stăruitor Franței să nu ia nici o hotărîre care ar putea compromite viitorul, înainte de întrunirea locarnienilor la Paris, marți, 10 martie" [84].

Memorandumul german, cu propunerile sale de pace pe 25 de ani, a creat o atmosferă favorabilă Reichului în unele cercuri politice, industriale, comerciale,

---

79 Pierre Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction...*, p. 319 ; Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 218—219 ; A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 254 ; Eliza Campus, *Ocuparea zonei demilitarizate rhenane*, în „Revista de istorie", nr. 7/1977, p. 1350.

80 Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 218—219 ; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 192—193 ; Gordon Craig, *op. cit.*, p. 691 ; Jacques Madaule, *Istoria Franței*, Editura politică, București, 1973, Vol. 3, p. 187.

81 „Abulia guvernelor francez și englez consacră faptul împlinit", nota atașatul francez al aerului de la ambasada din Berlin (Claude Fohlen, *La France de l'entre deux guerres*, Casterman, 1966, p. 119 ; vezi și Pierre Milza, *De Versailles à Berlin, 1919—1945*, Masson et Co., Paris, 1972, p. 163.

82 W. Shirer, *op. cit.*, p. 320.

83 D.D.F., T. I, p. 427—428.

84 P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 318 ; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 193 ; Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 95.

şi în rîndurile opiniei publice din insulele britanice[85]. Ambasadorul german la Londra, von Hoesch, avea să mărturisească mai tîrziu că memorandumul, nu numai că a convins un număr de politicieni proeminenţi să se pronunţe deschis în favoarea acţiunii germane, dar, după toate probabilităţile, a influenţat şi sentimentul opiniei publice că Germania, ocupînd zona demilitarizată, făcuse ceea ce era normal să facă — ocupase un teritoriu german[86].

A doua zi după ocupaţie, cabinetul englez s-a întrunit şi a hotărît ca Anglia să împiedice Franţa să ia măsuri militare[87]. La 9 martie, Anthony Eden a făcut o declaraţie oficială în Camera Comunelor în care se condamna formal gestul german. Totuşi, spunea Eden, acţiunea de la 7 martie nu implica nici o ameninţare sau ostilitate, cu atît mai mult cu cît Hitler oferise un pact de neagresiune pentru un sfert de veac. „Dacă un oarecare atac s-ar fi declanşat contra Franţei sau Belgiei — adăuga Anthony Eden — violînd articolele 2 şi 3 din Tratatul de la Locarno, Anglia s-ar considera onorată să vină în sprijinul naţiunilor atacate, conform clauzelor tratatului de asistenţă". Cum acest fapt nu se împlinise, cabinetul englez se angaja doar să examineze oferta lui Hitler — pactul de neagresiune pe timp de 25 de ani[88]. Atitudinea lui Eden — scrie istoricul francez Maurice Baumont — „era aceea a unui om care se întreabă ce avantaje pot fi trase dintr-o situaţie nouă şi nu ce bariere ar trebui puse ameninţării adverse"[89].

Stanley Baldwin, întărind afirmaţiile lui Eden, reproşa Franţei că ţine prea mult „la vechi emoţii istorice", că este „prea susceptibilă şi că ar fi bine să fie înţelegătoare faţă de pretenţiile germane şi să cedeze". Referindu-se mai exact la poziţia Angliei, Baldwin preciza că raporturile încordate franco-germane nu ating cu nimic ţara sa, care are propriile ei dificultăţi şi probleme de rezolvat. „Noi — conchide el — nu dorim altceva decît să ne păstrăm sîngele rece"[90].

Declaraţiile celor doi politicieni englezi au produs nemulţumire şi dezamăgire la Paris. Nu o astfel de atitudine voia guvernul Sarraut. „Discursul lui Eden — scria ziarul „Echo de Paris" — era departe de a fi atît de satisfăcător, pe cît se aştepta. Cu toată energia verbală a anumitor pasaje, aceste declaraţii nu par să anunţe o acţiune viguroasă a Angliei alături de Franţa"[91]. În schimb, presa berlineză făcea un adevărat elogiu declaraţiilor lui Eden. „Berliner Tageblatt", din 10 martie 1936, de exemplu, oferea cititorilor un pasaj semnificativ: „Ministrul de externe britanic, Eden, a vorbit poporului englez aşa de sincer şi din toată inima, încît nici un cuvînt de critică nu s-a articulat împotrivă, pentru că, prin acţiunea germană, nu s-a încălcat un tratat, ci s-a distrus un sistem întreg, nenorocit"[92]. Iar oficiosul nazist „Völkischer Beobachter" îl com-

---

[85] Ziarul „The Times", din 9 martie 1936, scria că invazia lui Hitler nu putea fi socotită o agresiune, întrucît se ocupase un teritoriu aflat sub suveranitatea Germaniei. „Nimeni în Anglia nu poate sau nu va fi dispus să discute faptul că angajamentul de la Locarno a fost violat în mod grav şi că obligaţiile garantului pot fi acum invocate" — consemna ziarul englez (Vezi, „Revista presei", nr. 10/12 martie 1936, p. 206).

[86] Gordon Craig, *op. cit.*, p. 690 ; J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 193 ; W. Shirer, *op. cit.*, p. 321 ; A. François-Poncet, *op. cit.*, p. 254 ; „Lupta", 11 martie 1936.

[87] Eva Harszti, *The Invaders. Hitler Ocupies the Rhineland*, Akademiai Kiodo, Budapest, 1985, p. 144 ş.u. Mai tîrziu, Anthony Eden avea să scrie că în Anglia nu exista un om dintr-o mie care să se jertfească, participînd cu Franţa la o acţiune contra ocupării Rhenaniei de către germani (Pierre Renouvin, *Histoire...*, p. 96).

[88] Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 95 ; P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 320 ; „Curentul", 11 martie 1936 ; „Argus", 11 martie 1936.

[89] Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 220 ; D.D.F., T. I, p. 427. Cînd s-au făcut auzite declaraţiile lui Eden, în Parlament au izbucnit cîteva rîsete — scrie Corbin, ambasadorul Franţei la Londra (D.D.F., T. I, p. 427).

[90] D.D.F., T. I, p. 471.

[91] „Revista presei", nr. 10/12 martie 1936, p. 205 ; „Lupta", 11 martie 1936.

[92] „Revista presei", nr. 11/19 martie 1936, p. 221.

pleta, precizînd că, la 7 martie, „s-a pus capăt dictaturii militare și juridice care pornea de la Paris, peste toată Europa“ [93]. Ambasada franceză de la Berlin informa și ea că declarațiile lui Eden și Baldwin, prin care se constata că „actul german nu constituie o agresiune“, a produs bucurie oficialităților naziste. Conform acelorași informații, cercurile politice berlineze vedeau în declarațiile britanice indiciul că Anglia, în cadrul dezbaterilor ce trebuiau să urmeze la Societatea Națiunilor, nu se va pronunța în favoarea aplicării de sancțiuni economice sau militare Germaniei [94].

Discursul lui Eden a fost comentat nefavorabil în cercurile de la Societatea Națiunilor. Reprezentantul României la acest forum, Constantin Antoniade, scria la București că „nici înfierarea formală a denunțării unilaterale a tratatelor, nici asigurarea că Marea Britanie va fi alături de Franța și Belgia în cazul unui atac din partea Germaniei nu sînt de natură să șteargă decepția produsă aici de ministrul britanic de a lua în considerare propunerile falicioase ale lui Hitler că e dispus a încerca (la Paris — n.ns.) o ultimă șansă de a întări structura păcii. Decepția e cu atît mai mare cu cît aceste declarații vin după refuzul categoric al președintelui de consiliu francez de a începe negocieri sub amenințarea faptelor împlinite din partea Germaniei“. Același C. Antoniade mai scria că în urma evenimentelor de la 7 martie, la Geneva, atmosfera era favorabilă unei acțiuni energice din partea locarnienilor, care ar fi urmați din lumea antifascistă. „Din păcate — conchide reprezentantul român — discursul lui Eden e de natură să arunce tulburare în spirite și hotărîri“ [95].

Obținînd adeziunea opoziției liberale [96], a unei fracțiuni laburiste [97], a celei mai mari părți din presă, a marilor bancheri din City [98] și a personalităților politice cu vederi pronaziste [99], guvernul lui Stanley Baldwin a afirmat că singura soluție rezonabilă putea fi oferită evenimentului de la 7 martie numai de Societatea Națiunilor. Unele aprecieri și comentarii ale funcționarilor superiori ai ministerului de externe englez ofereau mai explicit atitudinea guvernului, ca și implicațiile intereuropene ale gestului hitlerist. Orme Sergent, înalt funcționar la Foreign-Office, într-un raport, pornea de la întrebarea dacă zona demilitarizată a Rhenaniei merita sau nu a fi apărată. El considera că zona în discuție n-ar avea atîta valoare pentru Franța sau Belgia, cît pentru aliații Franței — România, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia. În caz de neintervenție a Franței — recunoștea Orme Sergent — „influența ei în fața rușilor, polonezilor, cehilor ar fi anihilată“, putînd astfel interveni repercusiuni grave în situația țărilor Europei Centrale. „În condițiile în care Franța, sub presiunea aliaților ei, ar

---

93 *Ibidem* ; „Lupta“, 11 martie 1936.

94 D.D.F., T. I, p. 476.

95 P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 320—321.

96 Șeful opoziției liberale declara în Parlament că acțiunea de la 7 martie „nu este un act de agresiune contra teritoriului unui stat“ (Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 95).

97 În Parlament, un deputat laburist declară : „Tratatele nu pot rămîne la infinit neschimbate. Ele trebuie modificate din timp în timp, cu consimțămîntul semnatarilor („Curentul“, 11 martie 1936).

98 Presa consemna declarația, plină de îngrijorare, a unor bancheri, făcută unui diplomat francez : „Numai să nu se întîmple ca vreun locotenent francez să comită vreo imprudență la frontieră“ (Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 274).

99 Imediat după cucerirea zonei demilitarizate, un grup de personalități pronaziste engleze s-au întrunit la proprietatea lordului Lothian. Acolo a fost aprobat discursul lui Hitler și s-a comentat favorabil mai ales partea cu propunerea unui pact de neagresiune pe 25 de ani. Apoi, s-a telefonat lui Stanley Baldwin, cerîndu-i să accepte propunerile șefului nazist. „Tratatul de la Versailles — aprecia grupul — este azi un cadavru și ar trebui înmormîntat“ (Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatorii*, Editura politică, București, 1966, p. 73). Ambasadorul Franței la Berlin într-un raport, după ce dezvăluia că lordul Lothian era în permanentă corespondență cu Hitler, prin intermediul lui Ribbentrop, credea că Reichul era, în secret, învățat și sfătuit de un grup de persoane politice britanice prohitleriste (D.D.F., T. I, p. 653—654).

trebui să apere zona cu arma în mînă, guvernul englez va trebui să dea o strictă interpretare obligației Angliei de a acorda asistență Franței sau Germaniei. Atingerea numai a zonei — considera Sergent — nu obligă Anglia la asistență"[100]. Raportul și opiniile funcționarului britanic nu făceau altceva decît să întărească convingerea că Anglia trebuia să facă tot ce era posibil ca să împiedice un conflict la care, contractual, era obligată să participe.

Au fost însă și personalități politice în Anglia care nu manifestau nici o încredere în propunerile „pacifiste" hitleriste. Unul dintre ei era Austen Chamberlain, cel care semnase Tratatul de la Locarno și pentru care primise premiul Nobel pentru pace. În Camera Comunelor, Chamberlain și-a început discursul cu o frază acuzatoare: „Din nou ne întrebăm dacă există vreun tratat încheiat cu Germania care să reprezinte altceva decît un petec de hîrtie". El a arătat că opinia nazistă despre Tratatul de la Versailles că ar fi un dictat era falsă, făcută doar în scopuri propagandistice. „Credeți — întreba el — că ar fi fost mai puțin riguroase condițiile pentru învinși dacă Germania ieșea victorioasă?". Și dădea drept exemplu pacea dictată de Germania Rusiei Sovietice și României în 1918, cu condiții atît de grele și umilitoare. În continuare, Chamberlain a insistat asupra primejdiei ce plana asupra Europei întregi prin deteriorarea bruscă a relațiilor internaționale odată cu ziua de sîmbătă 7 martie și scotea în relief motivația neserioasă a Germaniei, conform căreia reocuparea zonei rhenane și anularea unilaterală a Pactului de la Locarno ar fi o consecință a Pactului franco-sovietic. „Zona de la frontiera belgiană a fost și ea ocupată — observa Chamberlain — deși este tot atît de demilitarizată ca și zona de la frontiera franceză și deși Belgia n-a încheiat nici un tratat cu Sovietele"[101].

Puțin cîte puțin, și presa britanică și-a mai moderat opiniile față de ocupația zonei. Dacă inițial ea acceptase soluția hitleristă, ulterior, propunerile privind normalizarea situației s-au nuanțat. Revista „News Statsman and Nation", organul cercurilor intelectuale de stînga, deplîngea „inconștiența cu care o anumită francțiune a presei engleze a cerut discutarea imediată a propunerilor «constructive» ale lui Hitler". Revista propunea negocieri asupra textului propunerilor germane sau menținerea înțelegerii între statele care voiau pacea sau, cu alte cuvinte, Anglia să se solidarizeze cu Franța și Societatea Națiunilor, orice s-ar întîmpla, iar noile propuneri, grație cărora Germania ar reintra în Societatea Națiunilor, să se facă în condițiile puse de forumul de la Geneva și nu în condițiile puse de Hitler. O altă revistă „Spectator", organ conservator, cerea ca Hitler să nu fie crezut pe cuvînt, cînd afirmă că reocuparea zonei rhenane este „simbolică", iar semnatarii acordurilor de la Locarno să ceară imediat Germaniei reducerea garnizoanelor din zonă la un nivel corespunzător[102]. În aceeași manieră se pronunță și ziarul „Sunday Times" care scrie că securitatea absolut necesară tuturor țărilor se poate păstra fie prin tratate, fie prin înarmare. „Dacă tratatele sînt simple petice de hîrtie — aluzie la încălcarea lor de către Hitler — ce le mai rămîne (țărilor amenințate — n.ns.) decît armele?"[103].

---

[100] J. Benditer, *Politica Angliei față de Germania între 1934—1937*, în „A.I.I.A.", T. XIII, 1976, p. 252; vezi și *România în relațiile internaționale, 1699—1939*, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 496—497. În presa românească apărea știrea că Marea Britanie avea intenția să limiteze problema violării pactului de la Locarno de către Germania, prin dezbaterea ei în Consiliul Societății Națiunilor și că era singura chestiune pe care voia să o ridice („Curentul", 13 martie 1936).

[101] „Universul", 13 și 14 martie 1936; „Lupta", 13 martie 1936; „Dimineața", 28 martie 1936. Și cunoscutul ziarist englez Wickham Steed își manifesta nemulțumirea față de atitudinea binevoitoare a guvernului britanic. „Pacea Europei — scria el — probabil pacea lumii este din nou în joc. Dacă politica noastră este slabă sau instabilă, vom obține ceea ce nu voim — un război mare la care vom fi siliți să luăm parte..." („Universul", 10 martie 1936). Aceeași opinie o găsim și în „Sunday Times" din 8 martie 1936.

[102] „Curentul", 15 martie 1936.

[103] *Ibidem*, 10 martie 1936.

I. CAPROŞU

O CONDICĂ DE DOCUMENTE A FAMILIEI DONICI. (II) *

Condica zapisălor de danie și de cumpărături ot Bizin ce sînt făcuti pe urma hotărîrii să s(ă) tragă părţile de-acum înainte, atît din Bizin și din Prisăcina și din Tilișău și Ţigăneștii.

1

1782 iulie 1. ***Aftenie, fiul lui Moise din Bazin, vinde partea sa din Peresecina, Teleşeu şi Ţigăneşti lui Costantin Donici al treilea vistier.***

Aftenii, ficiorul lui Moisăi din Bizin, nepotul lui Enache din Bezin, din Preuteasa, de nime sîlit, nici asuprit, ci de a me bunăvoe, am vîndut toată parte me de moşie ci me-au rămas di la părinţii şi moşii mei, din parte Perisăcinii şi din parte Teleşăului i Tîgăneşti, carii sînt mai sus arătaţi, d(u)misale, cuconului Costandin Donici biv 3 vist(ier), fiiului răposat(u)lui Miron Donici ce au fost clucer mare, drept 2 vaci cu viţăi buni preţăluiţi cu oameni buni şi răzăşi carii mai gios s-au iscălit drept 24 de lei şi şasă lei bani de argint în care moşie să n-aibă treabă nici soru-me Irina cu fiii săi, mergînd la alti părţi di moşii, pe undi mai avem, nici alti săminţii a meli, devreme că d(u)m(nea)lui înainte [înainte] acestor oamini buni şi de credinţă răzăş me-au şi făcut şi toată plata deplin în mînule mele. Şi aceste părţi de moşie le-am dat d(u)m(isale) cu tot locul, cu tot vinitul, şi pe acest zapis al meu să aibă a-şi face d(u)mn(ea)lui şi întăritură g(o)sp(o)d ca să fii drept şi singur stăpînitor pe această moşii ce i-am dat d(u)m(i)sali. Şi pentru mai mai credinţă me-am pus şi singur eu degitul şi alţi oamini carii s-au întîmplat şi au fost faţă la facere(a) zapisului.

Iulii 1, 1782.

Eu, Aftenii sin lui Moisăi din Bezin, nepot lui Enachi din Bezin, din Preuteasa, am vîndut.

Erei Vasîle Coreschii m-am tîmplat, sînt mart(or).

Ioniţ(ă) Loghin, răzăş mart(or) şi m-am tîmplat.

Şi eu, Vasîle Sîrghe căp(itan), m-am tîmplat şi sînt mart(ur).

Şi eu, Vasîle Budig, m-am tîmplat şi neştiind carti am pus degetul.

Şi eu, Sandul Sofronii din Băloşeşti, m-am tîmplat şi sînt martur.

Şi eu, Toader Vozianul din Băloşăşti, mart(or).

Eu, erei Vas(i)lii.

Însă să să ştii că acesti părţi de moşii ce le-am vîndut dum(i)sale cuconului Costandin Donici mi să trag de pe tată-meu Moisăi şi de pe moşu meu Enache din Bezin din Preuteasa ot Bezin.

Şi murind tatăl meu, Moisii, s-au măritat maică-me al doile rînd după un Istrate din Bezin, om strein. Şi cu Istrati au făcut maică-me Vasîlca pe soru-me Măriuţa ce s-au măritat după Savin, ficiorul lui Vasîle Rus ot Mileşti, ţin(u)t(ul) Lăpuşnii, ce n-are nici un amestec şi nici o parte într-aceste moşii cum şi într-alti părţi ce ni să trag di pe tatăl meu Moisăi ce-ş(i) trag parti dintr-alte moşii, fiind tot o săminţănii cu Măcireştii.

* Partea I, în tomul precedent.

EDIŢII : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 400 (rez., fără dată).

2

1782 iulie 3. ***Vasile şi Miron din Bezin vînd partea lor din Perescina, Teleşeu şi Ţigăneşti lui Constantin Donici al treilea vistier.***

✝ Vasîle şi Miron, ficiorul lui Andriiu, nepot de sor lui Moisăi din Bezin, strănepoţii lui Enache din Preuteasa ot Bezin, de nime sîliţi, nici asupriţi, ci de a noastră bunăvoe am vîndut toată parte noastră de moşie Peresăcinii şi din Teleşău din Ţîgăneşti, ce ni să trage şi noî di pe tată-nostru Andriiul, şi lui încă i s(ă) trage di pe maică-sa, sora lui Moisăi, şi moşă-său Enache din parte Preutesăi.

Aceste părţi de moşii ce să arată mai sus anume le-am vîndut dum(i)sale cuconului Costandin Donici 3 vist(ier), fiiului răposatului Miron Donici din Bezin ce-au fost clucer mare, drept doi boi buni preţăluiţi cu oamini buni megieşi şi bezăneni vechi şi răzăşi de Bizin şi de Lopatna, drept 30 de lei, în care moşii ce-am vîndut dum(ni)sale să n-aibă nici o treabă surorile noastre şi nici de săminţie noastră.

Iarăş nime să nu să mai amestece, ci vor merge la alte părţi di moşie pe unde s-or mai afla.

Deci, făcîndu-mi dum(nea)lui plată deplin(ă) în mînule noastre amînduror înainte(a) acestor oameni ce au preţăluit care şi sînt marturi în zapis, noi încă i-am dat d(u)m(i)sale acest zapis al nostru în stăpînire, la mîna d(u)m(i)sale şi a cuconilor d(u)misale ca să fie neclătit în veci.

Di pe care zapis să aibă d(u)m(nea)lui a-şi face şi întăritură g(o)sp(o)d.

În care zapis neştiind nice unul din noi carte, ni-am pus degetele şi sînguri, cu mînule noastre, şi pentru mai bună credinţă ş-au pus şi oaminii care au preţăluit boi(i) şi ei sînguri cu mînule lor degetele carii s-au întîmplat şi sînt în zapis cu numele lor şi marturi.

V(e)let 1782 iuli 3.

Eu [1], Vasîle sîn Andriiu ce-au fost nepot de sor(ă) lui Moisăi din Bezin, am vîndut.

Eu [1], Miron brat lui Vasîle, am vîndut.

Eu [1], Arteni sîn lui Moisăi din Bezin, unchiul lor, văr primare cu tată-lor, Andriiu, mart(ur).

Eu [1], Andronic Mercă, răzăş de Bezin, martur.

Eu [1], Ilie sîn Stăvilă Miică, nepot de frate lui Andronic, martur.

Eu [1], Vas(i)le Prăpăscu vor(nic), răzăş ot tam, martur.

Eu [1], Costandin sin vor(nic) Vas(î)le Prăjăscu, martur.

Eu [1], Todor, sîn Vas(î)le Miclescu, martur.

Eu [1], Petre brat Tudor, martur.

Eu [1], Sava Bîtcă din Bezin, martur.

Eu [1], Costachi Bîtcă din Bezin, martur.

Eu [1], Agachi sin Ioniţă Mîrza din Bezin, martur.

Eu [1], Ion, cumnat vornic(ului) Vas(î)le Prăjescu, ot Bezin, martur.

Eu [1], Grigoraş sînt Vasîle Prăjăscul vor(nic), martur.

Erei Vasîle.

Eu [1], Ioniţă Loghin dieaconu, răzăş, martur.

Eu [1], Ştefan zăt Ignat, răzăş de Presăcina, martur.

Eu [1], Iordachi Erhană, nepot lui Ştefan Ignat, răzăş de Presăcina i de Bezin, martur.

Eu [1], Vasîle Gheorghii olariul ot Camence, martur.

Eu [1], Ioniţă Pănuţă, martur şi răzăş.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 400—401 (rez., fără dată).

---

[1] Urmează amprenta digitală.

3

1782 iulie 27. ***Andronache, fiul lui Gavril Mercă din Bezin, dăruieşte lui Ilie Donici partea sa din satul Bezin.***

Adică eu, Andrunachi ce-am fost ficior lui Gavrilă Mercă din Bezin, dat-am această adivărată scrisoare aceasta de danii, pentru toată parte me din Bezin, cuconaşului Ilii, fiiul d(u)m(nealui) vist(iernic) Costandin Donici ce-au fost ficior

răposatului Miron Donici ce-au fost şi clucer mare, de nimene silit, nice asuprit, ce de a me bunăvoe, am dat această danii cuconaşului Ilii Donici, însă cu limbă de moarte am dat această danie de toată parte me din Bezin ce s-au alege şi niam din niamurile meli să n-aibă a întoarce aceasta danii. Şi pentru credinţa ş-au pus nepoţii mei numele şi degetele, grăbindu-mă ceasul morţii.

Eu, Ilii sîn Stăvilă, nepot de frate moş-meu, lui Andrunachi, am fost faţă, c-au murit unchiul meu în casa me şi sînt martur.

Eu, Lupul sîn Vasîle meşterul de Ţigăneşti, nepot de sor(ă) lui Andrunachi, unchiul meu, sînt martur.

[1]Eu, Ştefan zăt Ignat, răzăş, mart(ur).

[1]Eu, Vasile Prăjăscu vor(nic) de Bezin, răzăş şi martur.

[1]Eu, Vasîle sîn Andriiu a Bălăii, martur.

[1]Eu, Miron, brat Vasîle, martur.

[1]Eu, Vasîle Gheorghii, olariu de Caminсe, martur.

Şi eu, Iordachi Erhană, am scris această danii cu zisa lui Ilii sîn Stăvilă.

[1]Şi eu, Ioniţă Pănuţă, am auzit cu urechile mele cînd au dat Andronic această danii şi sînt martur.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 401 (menţ., fără data de zi).

[1] Amprentă digitală.

4

1772 iulie 30. *Ioniţă Pănuţă din Bezin dăruieşte două pogoane de vie din Bezin lui Ilie Donici, fiul lui Costandin Donici vistier al treilea.*

Adică eu, Ioniţă Pănuţă din Bezin, ficiorul lui Darii Pănuţă, ce am fost văr primar cu Ioniţă sotnicul, ficiorul lui Ştefan, nepot Dănilescului ce-au fost vătav la casa d(u)m(nea)lui răropousatului[1] Miron Donici din Bezin ce-au fost crucer mare, părintele d(u)m(i)sale Costandin Donici 3 vist(iernic) din Bezin, de nimene sîlit, nice asuprit, ce de a me bunăvoe, am dat şi am dăruit a me dreaptă ocină şi moşii, doaî pogoani de vii şi cu tot pămîntul ei ce l-am avut în satul Bezinul, (d(u)misale cuconaşului Ilieş Donici, fiiului d(u)m(nealui) Costandin Donici 3 vis(iernic), care vii şi cu pămîntul ei îmi este şi mii danii di la vărul meu, sotnicul Ioniţă, căce am fost un[2] loc de ficior şi l-am slujit pănă ce-au şi murit, după ce la toate trebuinţele casăi sale, neavînd nici el ficiori din trupul lui, fiind om stărpu, care vii şi pomăt i-au fost şi lui cumpărătură drept 40 lei di la un Maftei Rusul ce au fost vier a răposatului clucer Miron, a Catrinii, giupîneasa lui Miron Donici, pe care vie dîndu mie şi zapisul cel de cumpărătură, vărul meu sotnicul, lui Ioniţă, de la vînzător, de mai sus numit, Maftei Rusul, pe mîna lui Gavrilă ficior popii lui Ştefan de Peresăcina ce mi l-au triimis cumnată-me Aniţa di la Crăşnăşani. Şi cum în vreme răzmeriţelor, robindu-mi-să fimie şi copiii şi prăpădindu-mi-să toate, s-au prăpădit şi zapisul acesta.

Deci de aice înainte să-i fie d(u)m(nealui cuconaş(u)lui Ilieş Donici această driaptă danii a me de vii şi cu pămîntul ei moşii şi ocină în veci, şi sămînţii d(u)m(i)sale pre care i-a rîndui D(u)mnezău şi în urma d(u)m(i)sale, căci au de-a me bunăvoe pentru sufletul vărului meu sotnicului Ioniţă şi a cumnatei Aniţii şi a părinţilor mei şi pentru a me pomenire fiind şi cu toţii noi oameni de casa răpousatului crucer Miron Donici, i-am dat această danii şi atît nime din ficiorii mei sau din sămînţănie me să n-aibă întru nimică a să amesteca, cum nice d(u)m(nea)lui spat(ar) Costandin Donici, de vreme că întării şi fără de nice o danii sau cumpărătură au întrat în stăpînire viii şi a pămîntului.

Pentru mai adevărată credinţa şi singur cu mîna me me-am pus şi degetul şi s-au tîmplat şi alţi oameni faţă şi sînt marturi.

1772 iuli 30.

Eu, Ioniţă Pănuţă, ficiorul lui Dariui Pănuţă, am dat[3].

Eu, Toader Ignat, ne-am tîmplat faţă şi am pus degetul[3].

Eu, Gavril sîn popa Ştefan ot Peresăcina, martur şi ne-am pus şi degetul[3].

Eu, Vas(î)le Prăjăscul vornicul de Bezin şi cumnat cu Ioniţă Pănuţă, martur[3].

† Şi eu, Toader sîn Apostul, am scris cu zisa moşului Ioniţă Pănuţă acest zapis şi sînt martur.

[1] Aşa în text.
[2] În loc de : „în".
[3] Amprentă digitală.

ED.: Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 401 (rez., fără dată).

5

1783 ianuarie 20. ***Ioniţă diacon, fiul lui Loghin din Bezin, vinde partea sa din bătrînul Şăndre lui Costandin Donici din Bezin.***

† Adică eu, Ioniţă diaconu, ficior lui Loghin din Bezin, nepot Agafiţii din Bezin, fetei lui Savin Andrunachi din Bezin, dat-am adivărat zapisul meu la mîna d(u)m(i)sale cuconului Costandin 3 vist(iernic), fiiul răpousat(u)lui Miron Donici din Bezin ce-au fost crucer mare, precum să-s ştii că de nime sîlit, nice asuprit, ce de a me bună voe am vîndut toată parte me de moşii de baştină din bătrînul Şăndre din Perisăcina, din Teleşău şi din Bezin şi din Ţigăneşti, ce s-au luat această parte din Ţigăneşti cu schinbătură di către toţi răzăşii în hotarul Teleşăului ce esti în parte din sus, adică în Tulbureşti şi în Cămeniţa, în Camince şi în Ţîmbula, ce li s-au tras cu hotărîre ce mai de pre urmă di către d(u)m(nealo)r boierini hotarnici, de d(u)m(nea)lui stol(nic) Sandul Ilii şi de d(u)m(nea)lui Iordachi la velet 1775 iuni 20, afară din ce mai înainte hotărîre d(u)m(nealu)i jîc(nicer) Mihalachi Cheşcu, această parte am vîndut-o d(u)m(i)sale cuconului Costandin Donici [din Donici] din Bezin drept 35 lei, adică triizăci şi cinci lei, bani gata, după tocmala ce-am avut cu d(u)m(nea)lui atît parte tătîne-meu, lui Loghin, cît şi giumătate a moşu-meu, lui Toader, fiind om stărpu, ce li să trage şi lor baştenă di la strămoşii şi moşii lor Glegorce din Bezin şi Andrunachi din Bezin, pentru care moşii făcîndu-ne şi d(u)m(nea)lui plata deplin în mînule mele încă i-am dat d(u)m(i)sale acest zapis la mînă de stăpînire ca de aice înainte pe toată această parte de moşii de mai sus arătată de pi pintr-acesti să le ţii de mai sus numit ce-şi va alege d(u)m(nea)lui să-i fie ocini şi moşii în veci d(u)m(i)sale şi cuconilor d(u)m(i)sale şi nepoţilor şi strănepoţilor du(m)(nealu)i pentru care parte de moşii de baştină ce-am vîndut d(u)m(i)sale cerîndu-le d(u)m(nea)lui şi niscaiva scrisori ca să-i dau şi nu i-am dat cu alte niamuri.

Şi la facere acestui zapis s-au întîmplat şi alţi oamini buni megieşi şi răzăşi carii mai gios s-au şi iscălit. Şi pentru mai adivărată credinţa m-am iscălit însuşi eu sîngur cu mîna me şi me-am pus şi degetul lîngă iscălitură.

1783 ghen(arie) 20.

Eu, Ioniţă Loghin diiaconu, am vîndut [1].

Vas(i)le Sîrghii căp(itan), mart(or).

Eu [1], Ştefan zăt Ignat răzăş, martur.

Eu [1], Vasîle Prăjăscul vornic de Bezin, răzăş şi martur.

Eu [1], Ilie Mercă, răzăş de Bezin şi martur.

Eu [1], Miron sîn Andrii a Bălăi, martur.

Eu [1], Ioniţă Peniţă, răzăş şi martur.

Eu [1], Vas(i)le olariul de Camince, martur.

Eu [1], Vas(î)le sîn Andriiu a Bălăi, martur.

Şi acest zapis l-am scris eu, Iordachii Erhan, răzăş de Presăcina, cu zisa diiaconuloi Ioniţă Loghin.

---

[1] Amprentă digitală.

6

1783 ianuarie 27. ***Lupa, fiica lui Vasile Andronachi din Bezin, vinde lui Costandin Donici fost vistier al treilea, partea sa din Başeni, Peresecina, Teleşeu şi Ţigăneşti.***

Adică eu, Lupa, fata lui Vasile Andrunachi din Bezin, ce m-au ţinut Sămion Bantăş ot Piatră, împreună şi cu fii mei, Năstas(ă) şi Aftinie, dat-am adevărat zapisul nostru la mîna dum(i)sale cuconului Costantin Donici biv treti vist(ier), fiiului răposat(u)lui Miron Donici de Bezin ce-au fost clucer mare, precum să s(ă) ştii că di nime sîliţi, nici asupriţi, ce de a noastră bună voie am vîndut toată parte(a) tătîne-meu, lui Vas(i)le Andrunachi, de moşie de Başeni, din bătrînul Şăndre, din Prisăcina, din Teleşău şi din Ţigăneşti, ce s-au luat cu schinbătură de către toţi răzăşii în hotarul Teleşăului, în parte din sus, ce esti în Tulbureşti, în coasta Teleşăului dispre apus şi în Călinciţa, bez în Calince şi în Ţinbula ce

ni s-au tras, atît cu hotărîre(a) jîc(nicerului) Mih(a)lachi Cheşcu ce-au fost mai înainte la vele(a)t 7273 ⟨1764⟩ săpt(embrie) 1, cît şi hotărîre mai de pre urmă de dum(nea)lui stol(nic) Sandul Ilie şi de dum(nea)lui med(elnicer) Iordachi, la v(e)le(a)t 1773 iuni(e) 20, cum şi toată parte de moşii din Bezin şi din Lopatna, care parte de moşii i s-au tras şi tătîne-meu, lui Vasîle, di pe tată-său Toader Andrunachi şi di pe moşu-său Grigorce de Bezin.

Acesti părţi de moşii ce să arată anume mai sus le-am vîndut dum(i)sale din tot locul cu tot vinitul: din cînpu, din ţarini, din fînaţu, din heleştii şi din pomete şi din codru, pe care moşii făcîndu-mi dum(nea)lui şi plată deplin în mîinile noastre, cincizăci lei bani gata, noi încă i-am dat dum(i)sale acest zapis al nostru de stăpînire pe aceste părţi de moşie di pe-ntr-aceste sălişti ce sînt mai sus numite ce le va alege dum(nea)lui cu soma stînjănilor dintr-a altor răzăş(i) ca de aice înainte să fii ocină şi moşie în veci dum(i)sale, şi cuconilor dum(i)sale, şi nepoţilor şi strănepoţilor dum(i)sale.

Şi la această vînzare a noastră să n-aibă nime a s(e) amesteca din săminţănie noastră sau dintr-alt neam a să amesteca nici din răzăş(i) de vreme că noi am vîndut de bunăvoe noastră fiindu-ne şi stăpîn din părinţi(i) şi moşii noştri.

Şi la facere(a) acestui zapis s-au întîmplat şi mulţi oameni buni şi de frunte, înpregiuraşi şi răzăşi, care mai gios ş-au pus şi degetele cu mînule lor şi s-au şi iscălit.

Şi pentru mai adivărată credinţă însune şi noi sînguri ne-am pus şi degetile cu mînule noastre.

1783 ghen(arie) 27.

Eu[1], Lupa, fata lui Vas(i)le Andrunachi din Bezin, ce m-au ţinut Sămeon Bantăş ot Piatră.

Eu[1], Năstas(ă) Bantăş, ficior(ul) Lupei.

Eu[1], Aftimie, fată Lupei.

Eu[1], Costantin sîn Dumitraşcu ot Cuezăuca, martur.

Eu[1], Toader sîn Ioniţă ot tam, martur.

Eu[1], Timoftii sîn Moisăi ot tam, martur.

Eu[1], Mihălachi dascalul ot tam, martur.

Eu[1], Ioniţă Pănuţă, răzăş ot Presăcina, martur.

Eu[1], Vasîle Prăjăsc(u) vor(nic) ot Bezin, răzăş de Lopatna den Bezin, martur.

Eu[1], Gligoraş sîn vor(nic) Vasîle Prăjăscu, răzăş şi martur.

Eu[1], Costantin brat Glig(o)raş Prăjăscu, răzăş şi martur.

Eu[1], Ilie sîn Stăvilă Mercă, răzăş şi martur.

Eu[1], Lupul sîn meşterului Vasîle, răzăş ot tam martur.

Eu[2], Iordachi Erhan, răzăş ot Presăcina şi martur, m-am iscălit cu mîna mea.

---

[1] Amprentă digitală.
[2] Amprentă digitală indicată greşit de copist.

7

1783 ianuarie 27. *Parascheva, fratele ei, Iacob, şi soţul ei, Sămion, vînd partea lor din bătrînul Şăndre lui Costandin Donici vistiernic din Bezin pentru trei vaci cu viţei.*

Adică eu, Parascheva, şi cu frate-meu, Iacob, ficiorii lui Filip ce au fost vornic în satul Bezinul, nepoţii Nazarii din Bezin, strănepoţii lui Vasîle Andrunache de Bezin, postrănepoţii Gligorcii din Bezin, înpreună şi cu bărbatu-meu Sămion, feciorul lui Toderică din Ţigăneşti, dat-am adivărat zapisul nostru la mîna dumisale cuconului Costantin Donici biv (vis(tier) din Bezin, fiiului răposatului Miron Donici din Bizin ce au fost clucer mare, precum să s(ă) ştii că de nimene sîliţi, nici asupriţi, ce de a noastră bunăvoe, am vîndut parte noastră, a lui Filip, adică parte(a) moşii noastre, a Nazarii, de baştină din bătrînul Şăndre din Prisăcina, din Teleşău şi din Ţigăneşti, ce s-au mai luat această parte din Ţigăneşti cu schimbătură de către toţi răzăşii, în hotarul Teleşăului ce este în parte de sus, adică în Tulbureşti, în Calinciţa, în Calince şi în Ţinbula, ce s-au tras cu hotărîre ce mai di pre urmă di către dum(nealo)r boerii hotarnici, de dum(nea)lui stol(nic) Sandul Ilii şi de dum(nea)lui med(elnicer) Iordachi, la vele(a)t 1776 (iuni(e) 20, afară di ce mai înainte hotărîre ce-au mai fost de dum(nea)lui jîc(nicer) Mih(a)lachi

Chişcu la vele(a)t 7273 ⟨1764⟩ săpt(emvrie) 1, cum şi toată parte cîtă s-ar alege moaşei noastre, a Nazarii, şi a tatălui nostru, lui Filip, din Bizin şi din Lopatna.

Toate aceste părţi de moşii ce mai sus şi sălişti cu numele lor s-au arătat le-am vîndut d(u)m(i)sale cuconului Costandin Donici vist(iernic) din Bezin, fiiului răpousatului Miron Donici din Bizin ce-au fost crucer mare, drept 3 vaci cu viţăi, cîte părţi de moşii de baştină din bătrînul Şandre ni să trag şi noaî di la postrămoşul nostru Gligore din Bizin şi di la strămoşul nostru Vasîle Andrunachi din Bizin. Şi pe aceste părţi de moşii ce-am vîndut d(u)misale i-am dat şi zapisul acesta al nostru de stăpînire la mîna d(u)m(i)sale că de aici înainte să fii d(u)m(i)sale şi cuconilor d(u)m(i)sale, nepoţii şi strănepoţii d(u)m(i)sale ce-şi va alege d(u)m(nea)lui de către alţi răzăşi cu soma stînjănilor ocină şi moşii în veci.

Şi la facere acestui zapis s-au întîmplat şi alţi oameni buni megieşi şi înpregiuraşi şi răzăşi cari mai gios s-au şi iscălit şi au pus degetele lîngă nume şi sînguri cu mîna noastră.

Şi pentru mai adivărată credinţa şi însuşi sînguri ne-am iscălit şi ne-am pus şi degetele.

1783 ghen(arie) 27.

Eu[1], Paraschiva, fata vornicului ot Bezin, am vîndut.

Eu[1], Iacov brat Paraschivii, am vîndut.

Eu[1], Sîmion sîn Toderesă, bărbat Paraschivii, am vîndut.

Eu[1], Vasîle Prăjascu vor(nic) ot Bezin, răzăş şi martur.

Eu[1], Ioniţă Pănuţă, cumnat vor(nicului) Vasîle, răzăş şi martur.

Eu[1], Ion sîn vornic Ştefan de Şoldăneşti, răzăş şi martur.

Eu[1], Ilii Stăvilă, răzăş şi martur.

Eu[1], Gligoraş sîn vornic Vasîle Prăjăscu, răzăş şi martur.

Eu[1], Costantin brat Grigoraş, răzăş şi martur.

Eu[1], Lupul sîn Vasîle meşterul din Ţigăneşti, răzăş şi mart(ur).

Eu, Darii Cîrlan, mazil, am scris zapisul cu zisa vînzătorilor şi a răzăşilor.

Eu, Ioniţă Loghin diiaconu, martur şi răzăş.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 401 (menţiunea cîtorva nume).

---

[1] Amprentă digitală.

8

1783 martie 26. *Mărturia unor răzeşi pentru un iaz din dreptul drumului Lopatnei dată lui Costandin Donici vistier al treilea.*

Adiverim cu această mărturii a noastră la mîna d(u)m(i)sale cuconului Costandin Donici biv 3 vist(iernic), fiiul d(u)m(i)sale răposatului Miron Donici de Bezin ce-au fost clucer mare, precum să s(e) ştii pentru un iaz în dreptul drumului Lopatnii unde ş-au făcut şi d(u)m(nea)lui într-această vreme şi casă că mai nainte au fost izit cu puţinte ezitură de răzăşii şi sătenii de Bezin de le-au fost pentru adăpare vitelor şi topitoare lăurilor dar mai pe urmă d(u)m(nealui) răposatul cruceriul Miron Donici, părintele d(u)m(i)sale, fiind şi stăpînul satului şi răzăş înpreună cu sătenii de Bizin, cu învoiala şi priimire răzăşilor de Bizin l-au ezăt d(u)m(nea)lui di-ntreg cu o mare şi bună ezitură, după cum să cunoaşte şi pînă în zîoa de astăzi, în care iaz ş-au făc(u)t d(u)m(nea)lui şi moară, care iaz şi moară l-au stăpînit pînă ce s-au şi săvîrşit d(u)m(nea)lui în Soroca, la care moară au avut şi pe un Gavrilă Mercă pentru strînsul vinitului morii, după cum au mărturisit şi singur fiiul său Andronic la dare sufletului lui şi ştim şi noi însuşi ce sîntem săteni şi răzeşi de Bezin şi de Presăcina din părinţii şi moşii noştri ce au fost tot săteni de Bezin şi răzeşi ; iar alţii din răzăşi, după dreaptă ştiinţa noastră n-au mai avut nici un amestec atît într-acest iaz cît în vinitul aceştii mori, fără decît singur d(u)m(nea)lui răpousat cruceriul Miron Donici au fost stăpînitoriu pe acest iaz şi pe moara ce şi-au făcut într-acest iaz. Şi după cum ştim ş-am apucat cu stăpînire mărturisîm şi cu sufletile noastre înainte lui D(u)mnezău.

Şi pentru mai adivărată credinţa, ne-am pus şi singuri degetile cu mînule noastre.

1783 martie 26.
Eu [1], Ioniţă Pănuţă, răzăş de Prisăcina şi săt(nic) de Bezin, martur.
Eu [1], Vas(i)le Prăjăscu vor(nic) de Bezin şi răzăş de Lopatna şi de Bezin, martur.
Şi eu, Ştefan Schiraş, dascalul ot Camence, am scris această marturii cu zisa acestor doi oameni ce sînt mai sus marturi.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 401 (rez.).

9

1773 martie 29. ***Ion fiul Vasilcăi dăruieşte lui Ilieş Donici partea sa de moşie din Lopatna.***

† Adică eu, Ion, ficiorul Vasîlcăi, nepot lui Lazor căp(i)t(an), ficiorul Călugărului din Sîngureni, di nimine sîliţi, nice asupriţi, ci de a me bunăvoe, am dat şi am dăruit d(u)m(i)sale cuconului Ilieş Donici, fiiului d(u)m()i)sale Costandin Donici treti vist(iernic) din Bezin, nepotul răpousatului Miron Donici ce-au fost crucer mare, toată parte moşu-meu căp(î)t(anu)lui Lazor din moşie Lopatna ce trage a trie parte din parte Chiriţii, după cum i s-au scos parte din Bezin, pe care au dat-o danii stol(nicului) Lupului Gheuca din Ţigăneşti, pe care danii ce-am făcut cuconaşului Ilieş Donici să aibă d(u)m(nea)lui a-şi face şi întăritură gospod, şi neame din sămînţie me să n-aibă întru nimică a să amesteca de vreme că cu bunăvoe me am făcut-o danie, ce vor merge pi la alte părţi di moşii, pe unde mai avem de pe moşul nostru, căp(i)t(an)ul Lazor.
Şi pentru mai mare credinţă, însumi, sîngur eu, cu mîna me mi-am pus şi degetul, şi s-au mai iscălit şi alţii oameni ce sînt megieşi şi răzăşi, carii sînt în zapis şi marture.
V(e)let 1773 mart(ie) 29.
Eu [1], Vas(î)le Prăjascul vor(nic) de Bezin, răzăş de Bezin şi de Lopatna, martur.
Eu [1], Ilii sînt Stăvilă Mercă, răzăş tij de Bezin şi de Lopatna, martur.
Eu [1], nepot de văr lui Stăvilă Mercă, răzăş de Bezin şi de Lopatna, martur.
Eu [1], Glegoraş sîn vor(nic) Vasîle Prăjăscu, răzăş de Bezin şi de Lopatna, martur.
Eu [1], Costantin brat Gregoraş, răzăş de Bezin şi de Lopatna, martur.
Şi eu, Vasîle, ficiorul preotului Ştefan Gane ot Cobîlca, am scris acest zapis cu slova mea, cu zisa lui Ion ficiorului Vasîlcăi, în care sînt şi martur şi m-am iscălit, Vasilie.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 401 (menţiunea unui nume).

---

[1] Amprentă digitală.

10

1784 mai 12. ***Alexandru Borîlă din Mecăuţi cu nepoatele sale, Măriuţa şi Nastasia, şi vărul său Zaharia dăruiesc lui Costandin Donici vistiér al treilea toate părţile lor de moşie moştenite de la moşul lor, Savin.***

Eu, Alexandru Borîlă din Mecăuţi, feciorul Măriuţei fetei lui Savin, nepotul lui Ştefan sîn Mateiaş din Tulbureşti, ce-au ţinut-o Ianachi Borălă din Mecăuţi, înpreună şi cu nepoatele meli, cu Măriuţa, fata Lupii, preutesăi a popii lui Ion din Chişinău, şi cu Nastasie, fata Irinei Hilotoae din Mecăuţi, şi cu văru-meu, Zahariie, fecior lui Toader Savin ot Cheşinău, scriind şi mărturisind cum noi, de nimene fiind sîliţi, nici asupriţi, ce de a noastră bunăvoe, am dat daniie toat(e) părţile noastre ce ne-au rămas di la moşul nostru Savin din moşîie Tulbureştii di la ocol Ichilului i Camencii cu Cămenciţa ş-a Teleşăului, ce sînt înpotriva Pocşăştilor di către amiazizi ; aceste le-am dat danii d(u)m(i)sale, cuconului Costandin Donici 3 vist(iernic) din Bizin, fiiul răposatului Miron Donici din Bizin ce-au fost crucer mare, care părţi di moşiie ni sînt alesă de răpousatul jîc(nicer) Mih(a)lache Cheşcu ce ne-au fost şi hotarnic la velet 7273 ⟨1764⟩ săpt(embrie) 1 di pe zapisăle noastre, care zapisă sînt în mîna d(u)m(i)sale spătariului Costantin Donici, fiiul răpousatului Postolachi Donici din Telişău, că fiind noi răzăş tot

de un bătrîn cu boierii Doniceşti şi avînd d(u)m(nea)lui pricină de judecată cu Sărgheeştii ne-au rugat ca să dăm zapisăle ca să s(e) îndreptezi şi iarăşi să le de la mîna noastră, care zapisă sînt şi un ispisoc di la Vasîle vodă şi zapisul cu suret pentru părţi de moşiie ; şi cerînd noi ca să ne de scrisorile noastre iarăşi la mîna noastră d(u)m(nea)lui ne-au răspuns ca să-i dăm cheltuială ce au cheltuit cu hotărîtul moşiilor ; şi cînd ne-am priimit noi ca să-i dăm cheltuială ce a făcut dreptul, d(u)m(nea)lui ne-a răspuns ca să le vindem d(u)m(i)sale. Şi văzînd noi că d(u)m(nea)lui umblă să ne înstriinează din moşiile noastre ci ni sînt baştină şi moştenire moşilor şi a părinţilor noştri şi cunoscînd noi că d(u)m(nea)lui umblă cu înşălăciuni ca să ne rătăcească din moşiile noastre, şi fiind noi oamini săraci şi lipsiţi din întîmplare(a) vremilor şi cunoscînd mult bini di la d(u)m(nea)lui cuconul Costandin 3 vist(iernic) le-am dat danii d(u)m(i)sale după cum să arată mai sus, că fiind noi lipsiţi şi rătăciţi din toate părţile noastre de moşie ce avem şi pi la alte locuri şi eram întocma ca nişte streini lipsiţi din moşiile noastre, d(u)m(nea)lui nu s-au îndurat di noi şi ni-au luminat dreptate noastră, dîndu-ne la mînă însămnare di pe condică ce este la mîna d(u)m(i)sale, în care sînt arătaţi toate ispisoacele şi zapisăle a tuturor răzăşilor, cu veniturile lor şi cu sama stînjănilor. Şi neavînd noi cu ce mulţămi d(u)misali pentru această facere de bini, am dat şi noi danii care am şi rugat noi pe d(u)m(nea)lui de au priimit.

Şi această moşie să înparte pe doi ficiori : a lui Ştefan sîn Mătieş din Tulbureşti, anumi Savin, i Gheorghiţă şoltuzul din Chişinău, şi parte lui Savin este dată danie d(u)m(i)sale, iar parte(a) lui Gheorghiţă şoltuzul au rămas supt stăpînire neamului său.

Şi d(u)m(nea)lui să aibă a-şi stăpîni şi a-şi întări cu ispisoc gospod ca de aici înainte să fii singur d(u)m(nea)lui stăpînitoriu pe parte lui Savin.

Şi cînd s-au făcut acest zapis s-au tîmplat mulţi oamini de cinste, mazili, tîrgoveţi chişioneni cum şi alte săminţii a noastre ce să trag din Gheorghii şoltuzul, fratele moşului nostru Savin tot din Chişinău, care mai gios fiişticare pe numele lor s-au şi iscălit, şi cei carii n-au ştiut carte ş-au pus degetele.

Şi noi pentru mai adivărată credinţă ni-am pus numele şi degetele şi iscăliturile ca să fii d(u)m(i)sale şi cuconilor, nepoţilor şi strănepoţilor d(u)m(i)sale de aici înainte să-i fii dreaptă moşii şi bună stăpînire şi neclintită nice odănăoară în veci. Iar cînd vrunii din neamurile noastre carii să trag atît din Savin cum şi din Gheorghiţă şoltuzul ci s-ar ispiti a-i face d(u)m(i)sale cît de puţină supărare şi ar merge la vro giudecată să nu li s(ă) ţii nice într-o samă.

1784 maiu 12.

Alexandru Borîlă, ficior Măriuţii, fetii lui Savin Mateiş, am dat danii.

Şi eu, Măriuţa, fata Lupii preutesăi, am dat danii.

Şi eu, Nastasie, fata Irinii Hilotoaii, am dat danii.

Eu [1], Toader Jănbii, răzăş în parte lui Gheorghii.

Eu [1], Ştefan Băţ, mazil, m-am întîmplat faţă.

Eu [1], Darii Jănbii, răzăş la bătrînul lui Gheorghii şoltuzul, m-am tîmplat şi sînt mart(ur).

Eu [1], starostele Ştefan de blănari ot Chişinău, răzăş în parte lui Gheorghiţă şoltuz, m-am întîmplat martur.

Eu [1], Năstas(e) Spînu tij răzăş, m-am tîmplat şi sînt martur.

Şi eu, Năstas(e) Popa, mazil m-am întîmplat faţă.

Cînd s-au făcut acest zapis m-am întîmplat şi eu, D(u)mitrachi vat(aman).

Simion Bocan şi eu, Paraschiv Sîrbul, martur(i), cupeţi.

Eu, Lupul Batcu, m-am întîmplat.

Şi eu, Vasîle sîn Ioniţă Băţ, nepot de frate lui Ştefan Băţ din Chişinău, am scris acest zapis de danii cu zisa numiţilor de mai sus arătaţi şi sînt martur şi m-am şi iscălit, Vasîle sîn Băţ.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, 401—402 (extrase, cu data de an).

---

[1] Amprentă digitală.

11

1799 septembrie 5. *Ioniță Loghin diacon din Pocșești mărturisește că în urmă cu 16 ani și-a vîndut părțile din bătrînul Șendre lui Constantin Donici vistier al treilea.*

Adică eu, Ioniță Loghin diaconu din sat(ul) Pocșăști, ficiorul lui Loghin din Bezin, nepot Agafiții din Bezin, fetii lui Savin Andrunachi de Bezin, dat-am adivărat zapisul meu întru cinstită mîna d(u)m(i)sale cucoanii Teodosăicăi Costachi stolniceas(a), giupîneasa d(u)m(i)sale cuconului Costandin Donici stol(ni)c, ficiorul răposat(u)lui Miron Donici clucer, precum să s(ă) știi că eu, la velet 1783 ghen(arie) 20, care sînt trecuți 16 ani, am vîndut d(u)m(i)sale cuconului Costantin stol(ni)c, ce au fost atunci 3 vist(iernic), toată parte me din moșie ce-am avut din bătrînul Șăndre, însă din Prisăcina, din Teleșău și din Bezin și din Țîgănești, ce s-au luat cu schinbătură această parte din Țigănești di către toți răzășii în hotarul Telișăului ce est(e) în parte din sus, adică în Tulburești, în Cămenița, în Camince și în Sănbula, cum și din doî rînduri de hotarnice după cum pre largul arată în zapisul meu de vînzare ce mai sus pomenit și cu vinitul ei.

Și de la o vreme încoace și-n cîțiva ani, cu îndrăzneală am început a lua tot eu vinitul di pe părțile ce le-am vîndut, dar după ce și în anul acesta, la let '99 au vinit și d(u)m(nea)ei cucoana Todosăica Costachi, giupîneasa răpousatului stol(ni)c Costandin Donici, și au început a-și face cercetare părților de moșii ce rămăsăsă di la boeriul d(u)m(i)sale după zapisă de cumpărătură și alte scrisori ce mai are, și făcînd atîta cercetare mi s-au plinit și mii păcatul ca unul ce-am umblat să fac vicleșug, știind și vînzind din toată săliști ce-am arătat mai sus. Și m-au aflat c-am luat eu vinitul di pe părțile de sus arătate, pentru care d(u)m(nea)ei, după zapisul meu de vînzare, după ce m-au dovedit că am luat eu vinitul din drepte părțile d(u)misale ce i-am vîndut eu, au vrut să pui deplin vinitul tot di la mine, ca di la unul ce sînt drept vîndut d(u)m(i)sale stol(nicului) răpousatului Costandin Donici, boeriul d(u)m(i)sale.

Și eu încă neavînd cu ce răspunde pentru acel vinit am căzut și m-am rugat cum am putut și s-au pus pentru mine la d(u)m(nea)ei, și făcînd și eu rugămînt d(u)m(n)i(a)ei nu s-au îndurat de sărăcia me și m-au ertat și eu încă am dat acest zapis la mîna d(u)m(i)sale precum să să știi ca, de acum înainte, m-am giurat pe suflet și pre toată credința me ca unul ce sînt vîndut de bunăvoe me cu zapis ce am iscălit eu cu mîna me că de acum înainte de m-oi mai rădica asupra vînzării mele ori eu, ori ficiorii mei sau alții de ai mei, să fiu de mare plată și urgii, după cum am vîndut cu bună priimire dintru început și am luat și plată deplin în mînule meli cînd am vîndut, cum și această scrisoare iar am făcut de bunăvoie me ca unul ⟨ce⟩ sînt vîndut de atîta vreme, în care scrisoare m-am iscălit și aice iarăși cu mîna me, fiind și alți oameni, marturi, buni, megieși de aici din satul Camince, care supt iscălitura me și ei ș-au pus numele și degetele.

(17)99 săpt(embrie) 5.

Ioniți Loghin diaconul.

[1]Eu, Miron Nenacu ot Camince, am fost de față și sînt martur.

[1]Și eu, Sîrghii vor(nic) ot Camince, am fost de față și sînt martur.

Carii tot noi am stătut cu rugăminte la cucoană de au făcut milă cu diiaconu de l-au iertat.

Și eu [1], Iacob sîn Petru ot Camince, am fost față și sînt martur.

Și eu [1], Axinte Băran ot Camince, martur.

Și eu [1], Toma croitoriul ot Camince, martur.

Și eu [1], Ioniță sîn Petre ot Camince, martur.

Dumitrachi Donici m-am întîmplat.

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 402—403 (extrase).

---

[1] Amprentă digitală.

CONDICA SCRISORILOR DE FAUREŞTI.

1

1722 (7230) ianuarie 1. ***Mărturia lui Ştefan căpitan, fost postelnic, privitoare la părţile lui Ion, nepotul lui Pătrăşcan, din satele Paşcani, Făureşti şi Scurteşti.***

Precum au vinit denainte noastră Ion, nepot lui Pătrşcan, strănepot lui Ion a fratelui Nicoară şi a lui Mironescului de Paşcani, cu luminată carte mării sale lui vodă ca să luăm sama cu Aftini, nepotul Mironescului de Păşcani, pentru nişti părţi de loc, moşie ce-au avut di la moşii lor din Păşcani şi din Făureşti şi din Scurteşti, zicînd Afton precum nu este Ioniţă moşan într-aceste moşii nici alţii să fii din neamul lor.

Deci noi am zis lui Ioniţă să-şi aducă oameni să dovedească precum că este moşan dintr-acest neam, precum scrii mai sus. Şi la ace vremi au vinit faţă cu Aftoni şi au adus marturi pe Stoian de Păşcani şi pe Donii, iarăşi de Păşcani, oameni bătrîni. Şi i-am întrebat să ne spui cu sufletile lor pentru Pătrăşcan, moşul lui Ioniţă, este moşan într-aceste părţi de moşii şi răzăş cu Aftoni; şi aceşti oameni au mărturisit dinaintea noastră cum că aceştia sînt tot dimpreună neam şi au luat cu sufletul lor, şi osăbit di(n)tru aceştie marturi au zis Aftoni lui Pătrăşcan să giure precum este dintr-un moş la aceste moşii. Şi aşa, dinainte noastră, au giurat şi au luat cu sufletul lor precum este tot dintr-un moş, moşani înpreună cu dînşii, moşăni şi răzăşi.

Deci noi, văzînd aceste mărturii şi giurămîntul lui, am dat să fii di acum înainte să fie răzăş Pătrăşcan şi cu Ion, nepot(u)-său, în răzăşi la toate aceste moşii. Şi tîmplîndu-să de au fost vîndut Aftoni parte lor tot ce-au avut în Paşcani d(u)misale lui Darii Doniciu vel vor(nic), şi trăgînd pîră pentru această vînzare, am socotit că i să vini a triie parte şi am plinit di la Aftoni şi aşa i-am aşăzat ca să-şi ţie cineşi părţile şi am dat această mărturie la mîna lui Pătrăşcan şi a nepotului său Ion să-i fii de credinţă.

Let 7230 ⟨1722⟩ ghen(arie) 1.

Ştefan căp(i)tan biv vt(orii) post(elnic).

ED.: Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 403 (rez.).

2

1731 (7239) ianuarie 20, Soroca. ***Ioniţă Giosanul şi fratele său, Costică, dăruiesc lui Miron Donici mare jitnicer şi pîrcălab de Soroca partea lor din satul Făureşti.***

† Adică eu, Ioniţă Giosanul, şi cu frate-meu Costică şi cu mătuşă-me Aniţa, făcut-am acestu încredinţat zapis al nostru la mîna d(u)m(i)sale giupînului Miron Doniciu vel jîcnicer i pîrcălab Soro[ci]căi, precum să s(ă) ştie că, de a noastră bunăvoe, am dăruit toată parte noastră ce s-ar alege a strămoş(u)lui nostru, a lui Ion, din sus, din giumătate de bătrîn a treia parte, care acea giumătate de sat umblă numai într-un bătrîn, giumătate de bătrîn a Mărzoaie(i) cu neamul ei şi giumătate de bătrîn a noastră, a Mironeştilor; şi ace giumătate de bătrîn a noastră, a Mironeştilor, înblă în trii părţi: o parte a lui Ion şi o parte a lui Miron şi o parte a lui Nicoară Stărpului, care şi giumătate dintr-acest Stărpu neaflîndu-să la cineva vrun zapis de danii sau de vînzare, iarăşi am dăruit-o tot d(u)m(i)sale să fii d(u)m(i)sale driaptă ocină şi moşie ca să-i fii d(u)m(i)sale, şi cuconilor d(u)m(i)sale, şi nepoţilor d(u)m(i)sale şi strănepoţilor d(u)m(i)sale. Şi pe zapisul nostru să fii d(u)m(i)sale volnic a-şi face şi dres domnesc şi nimi din neamul nostru piste zapisul nostru să n-aibă a s(e) amesteca.

Şi cînd am făcut acest zapis s-au tîmplat boeri şi oamini buni megieşi care mai gios s-au iscălit.

Şi noi pentru mai mare credinţă mai gios ni-am pus şi degitele în loc de peceţi, ca să-i fii d(u)m(i)sale de bună credinţă la mîna d(u)m(i)sale.

U Soroca, let 7239 ⟨1731⟩ ghen(arie) 20.

Eu, Ioniţă Giosanul, strănepot lui Ion, şi eu, Postică tij strănepot lui Ion.

Andrunachi post(elnic), martur.

Neculai martur.

Ştefan martur.
Şi eu, Gheorghii şoltuz ot tîrgul Soroca, martur.
Loghin Sfeclă.
Gheorghiţă martur.
Macsîn sîn Metula ot Micleşti, mart(or).
Onofrei sîn Popa Timuş.
Eu, Neculai Cociorvă, martur.
Costandin Mafteiu.
Iordachi Ciohian.
Şi eu, Neculai diiaconu, am scris.

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 396 (rez.).

3

1731 (7239) mai 1, Soroca. *Toader, fiul Agafiței, dăruiește lui Miron Donici mare jitnicer, pîrcălabul Sorocăi, partea sa din satul Făurești.*

Adică eu, Toader, ficiorul Agafiţii, nepotul Săvienesăi, surorii lui Aftenii, făcut-am acest încredinţat zapisul meu la mîna d(u)m(i)sale giupînului Miron Doniciu vel jîc-nicer), pîrcălab Sorocăi, precum să s(ă) ştii că, di nime sîlit, nice asuprit, ci de a me bunăvoe, am dăruit d(u)m(i)sale toată parte moaşă-me, a Săvinesăi, a surorii lui Aftenii, din sat din a treia parte, însă să s(ă) ştii că fraţii au fost trii cu Nicoară Stărpul, făr(ă) de Căpriian care să trage Mărzoae cu neamul ei dintr-însul iaste şi parte lui Nicoară a Stărpului, neaflîndu-să la cineva dăruit sau vîndut încă şi i-am dăruit tot d(u)m(isale) cît s-ar alege parte moaşe-me, a Săvinesăi surorii lui Aftenii. Aceste părţi care scriu mai sus le-am dăruit d(u)misale giupînului Miron Donici vel jîcnicer pîrcălab Sorocăi ca să-i fie d(u)-misale driaptă ocină şi moşie, d(u)m(i)sale, şi cuconilor d(u)m(i)sale, şi nepoţilor d(u)m(i)sale şi strănepoţilor d(u)m(i)sale, în veci neclintită.

Şi cînd am făcut această danii s-au tîmplat mulţi oameni buni megieşi di prinpregiur care mai gios s-au iscălit. Şi pe zapisul meu să fii d(u)m(nea)lui volnic a-şi face şi dres(e) domneşti.

Şi eu, pentru mai mare credinţă, mai gios mi-am pus şi degetul în loc de pecete ca să fii d(u)m(i)sale de bună credinţă la mînă.
U Soroca, let 7239 ⟨1731⟩ mai 1.
Eu, Toader sîn Agafiţii, nepot Săvinesăi.
Neculai m-am tîmplat la această danii.
Eu, Vasîle Afteni, nepot Mironescului, m-am tîmplat.
Eu, Postică sîn Ştefan Giosanului, nepot Mironescului, m-am tîmplat.
Eu, Gligoraş nepot Cozmii ot Cotijăni, m-am tîmplat.
Gheorghiţă Popa, martur.
Ilie sîn Ioniţă m-am întîmplat.
Şi eu, Neculai diiaconu, am scris cu zisa lui Toader.

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 396—397 (rez.).

4

1731 (7239) iunie 23. *Sandul Băț vinde lui Miron Donici mare jitnicer partea sa din satul Făurești pe Ichil.*

† Adică eu, Sandul Băţ, ficiorul lui Andriiu Băţ, nepotul Mironescului din sat din Făureşti di pe Ichel, scriu şi mărturisăsc cu acest adivărat zapis al meu, de nimene sîlit, nici nevoit, ci de a me bunăvoe, am vîndut a me driaptă ocină şi moşie din sat din Făureşti di pe apa Ichelului, din a patra parte de sat din a triie parte din cînpu şi din pădure şi din apă, din heleştei, din tot locul, cu tot vinitul, toată parte tatînu-meu, lui Andriiu Băţ. Această parte o am vîndut drept zăce lei d(u)m(i)sale lui Miron Donici vel jîc(nicer) ca să-i fie du(mi)sale dreaptă ocină în veci, dum(i)sale, şi giupînesii dum(i)sale şi cuconilor dum(i)sale.

Şi cînd am vîndut această moşie dumisale s-au tîmplat mulţi boieri şi oamini buni di prinpregiur care mai jios s-au şi iscălit.

Şi pe zapisul meu să fie volnic a-ş face dum(nea)lui şi dresă domneşti. Şi pentru la mai mare credinţă mi-am pus şi degetul.
U Chişănău, let 7239 ⟨1731⟩ iunie 23.
Sandul Băţ, sîn Andrii Băţ.
Vas(i)le vameş.
Agapii [1] şoltuz.
Vîrlan Popăscu.
Enachi vameş.
Vas(i)lachi Măzărachi biv vt(orii) jîc(nicer), m-am tîmplat.
Ştefan [1] sîn Afteni.
Toader [1] Onaşcu, toţi marturi.
Dumitraşcu Budul.
Vas(i)lachi biv vor(nic) ot Turbureşti, martur.
Adam [1] vor(nic) ot Turbureşti, martur.
† Şi eu, Vicol Vartic hotnogul, am scris cu zisa Sandului Băţu.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 397 (rez.).

---

[1] Amprentă digitală.

5

1766 august 18. *Grigore Calimah voievod scrie lui Gheorghe fost mare medelnicer şi mare serdar să cerceteze plîngerea lui Costandin Donici fost vistier al treilea privitoare la satul Făureşti din ţinutul Orhei.*

Іѡ Григоріи Іѡан Калимах в(оє)вод, Бож(їєю) милост(їю), г(о)сподар(ь) Землю Молдавской. Credincioş(i) boierii dumnii mele, d(u)m(nealui) Gheorghii biv med(elnicer) i vel sărd(ar), îţi facem ştire că domnii mele mi-au jăluit boerul nostru Costandin Donici biv 3 vist(iernic) asupra văru-său, lui Andriiu Donici post(elnic), şi asupra altor răzăşi de moşie Făureşti ot Orheiu arătînd Donici vist(iernic) că are cîteva părţi de cumpărătură şi danii, cu zapisă într-ace moşie Făureştii, în parte(a) de sus, dimpreună cu alţi răzăşi, şi pe vărul-său Andriiul Donici îl ştii că are moşie în parte di gios, iar nu şi parte de sus, şi cu dreptate nu numai că au pus în anii trecuţi mîna pe părţile sale din parte de sus ce încă şi acum, în iastă vară, ar fi stătut pricină omului său ce l-au avut trimis acolo la ace moşii, de nu l-au lăsat să ia dijmă di pe părţile ce are în parte de sus, urnindu-l la Vădeni şi la Paşcani, unde nu-i răspund zapisăle. De care cerşind dreptate, iată că-ţi scriem d(u)m(itale), văzînd cartea domnii meli să rînduieşti d(u)m(neata) un mazil-doi pe carii vii socoti d(u)m(neata) oameni de ispravă, să meargă acolo, la locul cu pricina, şi fiind de faţă şi Andriiu Donici cît şi alţi răzăşi din parte de sus să cerceteze această împresurare cu măruntul; şi de vremi că s-ar dovedi zapisăle vist(iernicului) Donici bune şi adivărate, făr-de nici o pricină, atunce să aibă voe acei mazili di la d(u)m(neata) zi de soroc, cu mărturie, să vie să stea de faţă la Divan.
Aceasta scriem.
Let 1766 au(gus)ta 18 [1].
Procit vel vornic.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 399 (rez.).

Sub dată se indică „locul peceţii gospod".

6

Hotarnica unei jumătăţi din satul Făureşti

Pe cum au dat samă Vas(i)le Aftoni pentru giumătate de Făureşti care zice că i le-au arătat d(u)m(nea)lui Darii Donici, şi cu tată-săi, Aftonii, nepot Mironescului, la domnie lui Neculai vodă întăi.

1 piatră piste Ichel, dispre amiazazi, în dealul Ichelului deasupra Stîncii, din gios de Vale Vădănii, şi zîsă c-au mai fost un hotar piste Ichel pin margene să-

leştii Făureştilor şi acum nu să găsăşte, şi de acole iarăşi în mijlocul săliştii, la un păr îngemănat, şi iarăşi şi părul acela nu să află, şi de acole la deal, pin stîncă, ne-au dus la o piatră di supt stînci, din gios de Vîlceao Epuraşului, şi de-acole pi costişă pi deasupra Vîlcelii Epuraşului pînă la fîntîna lui Miron, în gura Hărtopului, la o piatră ce este din gios de fîntînă şi de gura Hîrtopului şi de acole piste Vîlceaoa Hîrtopului, pe Costişa vălcelii cînipii în sus pără în fundul vîlcelii la altă piatră, gios de fundul vîlcelii, şi de acole, pe fundul văii cînipii piste deal în costişă pără în fundul Dorocucăi, supt zare dealului dispre Ichel, care aice să desparte Beldei de Făureşti, şi de aice au purces asupra apusului din piatra care este hotarul Făureştii pără în prăval în costişa Văii Scurtii, care acolo dau de samă Vasîli Aftoni că acest hotar hotărăsc şi Blendei şi Vădenii cu Făureştii, şi de acole au purces costişa Văii Scurtii dispre răsărit zicînd V⟨asili că⟩ [1] mai este un hotar pi costişă şi... [1] ⟨au⟩ [1] trecut piste Scurta şi au mersu... [1] la vale pe drumul ce merge pe Iche(l)... [1] de un stîlpu mare, şi de acole la vale, pi deasupra stîncii ce să pogoară în apa Icheului la un... [2] a d(u)m(nea)lui Gavrilă Donici şi de acolo la deal pin gura Văii Vîlcelii şi tai în gios pănă în hotarul ce este deasupra Văii Vădanii.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 399 (scurt extras).

---

[1] Fila, îndoită la xerox.
[2] Loc gol în text.

7

Sămnile petrilor hotară a moşii Făureştilor după dare de samă a lui Darii Donici log(o)f(ă)t(ul) şi cu a bătrînului Aftonii cătră Vas(i)le Aftonii în vreme cînd au hotărît sărdar(ul) Vasălachi Măzărachi şi cu căpi)t(anul) Carpu moşie Făureşti răspunzînd într-acest fel :

1 piatra piste Ichel dispre amiazăzi în dealul Icheului deasupra Stîncei din gios pe Vale Vădenei şi ar fi mai fost stîlpu hotar piste Ichel în margine săliştii Făureştilor.

Acest izvod este un suret iar cel adevărat l-am trecut, carii este din sus de acesta, ce l-am început acum, numărul 6.

8

1795 iulie 27. *Plîngere adresată domnului de către Costandin Donici mare stolnic cu privire la venitul moşiei Făureşti din ţinutul Orhei.*

Pre înălţate doamne,

În moşie Făureşti, la ţi(nu)t(ul) Orhei(u)lui, în parte giumătăţi satului de sus, alte cîteva părţi cu scrisori vechi, pe care di la o vremi ceilalţi răzăşi ce mai sînt, dijmuiesc rămîind eu numai cu o pre puţină parte, pentru care mă rog mării tale ca să s(e) scrie domnească carte către d(u)m(nealu)i săr(dariul) ca pe drept părţile mele să nu îngăduiască pe acee a să întinde cu stăpînire, ce să-mi eu dijma eu, iar de au ei mai mult a răspunde să s-oprească dijma şi după vreme lucrului să ne pui soroc ca să vinim la Divan.

A înălţimei tale prea plecată slugă,
Costandin Donici vel stol(nic).
Mergi la d(u)m(nea)lui vel logofăt, vel pah(arnic).
(17)95 iulii 27.

1795 iulie 28. *Poruncă domnească pentru cercetarea plîngerii lui Costandin Donici mare stolnic privitoare la jumătatea de sus a satului Făureşti din ţinutul Orhei.*

Noi, Alexandru Ioan Calimah vod(ă), cu mila lui Dumnezeu, domnu Ţărăi Moldovii. Cinstit credincioşi boerii domnii meli, dum(ne)v(oastră) sărdari de Orhei, sănătate. Dintr-această jalobă ce-au dat domnii meli d(u)m(nea)lui Costandin Donici vel stolnic veţi înţălege pre tare ce face, că în moşie Făureştii di la acel ţîn(u)t în parte giumătăţii satului de sus ar fi avînd părţi cu scrisori vechi, care ceialalţi răzăşi di la o vreme le-ar fi dijmuind şi d(u)m(nea)lui stol(nicul) este

păgubaş ; pentru care cerşindu-şi dreptate scriem d(u)m(nea)v(oastră) aducînd de faţă şi pe acei răzăşi să cercetaţi şi de este precum arată d(u)m(nea)lui stol(nicul) pe acei ce ⟨iau⟩ [1] părţile d(u)m(nealui) stol(nicului) să nu-i îngăduiţi a să întinde cu stăpînire ⟨c⟩ [1]ît de puţin, iar fiind precina într-alt chip şi neodihnindu-s(e) pre o parte acolo, atunce să daţi d(u)m(nealui) v(i)st(iernicului) mărturie la parte ⟨ce⟩ [1] să va căde cu arătare pre largul şi să le pună şi zi de soroc, ⟨d⟩ [1]upe vremea lucrului, ca să vii la Divan.

1795 iuli(i) 28.

---

[1] Neclar.

10

1702 (7210) martie 12. *Iordachi, fiul lui Mogîldea, vinde un iaz cu vad de moară din Vatice, mai jos de gura Hulbociucului, lui Loghin pîrcălab.*

Adică eu, Iordachi sîn Mogîldii din Dişcova, scriu şi mărturisăsc cu acest zapis al meu, de nime sălit, nici asuprit, ce de a me bună voe, am vîndut a me driaptă ocină şi moşie, un iaz cu vad de moară în Vatice, ce-i mai gios de gura Hulbociucului ce vine dinspre Puţuntei, care iaz au fost ezit Stratul de Cucioae ; fiindu-i lui cu greşală acela iaz, l-am vîndut eu d(u)m(nea)lui Loghin pîrcălabul drept triizăci de taleri, bani de argint, şi de acum înainte să-i fii a d(u)m(nealui) dreaptă ocină şi moşie şi cuconilor d(u)m(nealui) şi nepoţilor.

Şi în tocmala noastră s-au tîmplat mulţi oamini buni, bătrîni şi tineri, anume : Savin sîn Andrunachi ot Bezin, şi Vasîle Cojan, şi Costin, şi Andriiu zăt Costin şi Stratul de Cucioae, şi Costantin Pologhi şi Luchiian din Lucoceuca.

Însă izind Stratul acest iaz rău, neştiind, şi umblînd noi la giudecăţi cu Stratul şi-au aflat Stratul iazu lui mai sus, în gura Hulbociucului, mai sus de a Mogîldii care dă Hulbociucul într-însul. Deci noi, aşa, carii sîntem scrişi, văzînd tocmală [tocmală] bună şi plată deplin(ă), pusu-ne-am degetele dinpreună ca să s(e) creadă şi iscăliturele şi în urmă tîmplatu-s-au şi Andriiu Buza şi Dumitraşcu Harghel şi s-au iscălit.

U Buda, let 7210 ⟨1702⟩ mart(ie) 12.

† Iordache Mogîlde.

Andriiu Buza mart(u)r.

Dumitraşcu Harghel.

Savin sîn Andrii ot Bezin.

Şi eu, Vas(i)le, am scris zapisul.

Vas(i)le Cojan ; Costantin Polog ; Costin ; Andriiu zăt Costin ; Luchiian Lucaceuca.

† Şi eu, Stratul de Cocioe, dacă mi-am aflat iazul cu oameni buni, mi-am pus degetul.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 403 (extrase).

CONDICĂ DE SCRISORILE MORII OT FURCENI OT ŢIN(U)T(UL) ORHEIULUI

1

1627 (7135) ianuarie 10. *Conducerea tîrgului Orhei adevereşte că Ileana Lelicoaia din Furceni vinde un vad de moară în Răut preotului domnesc din Orhei.*

Eu, Toader Bălan, cu 12 pîrgari din tîrgul Orheiului. Adică au vinit înainte noastră Ileana Lelicoia, fata Buzii din Furceni, şi au vîndut un vad de moară în Răut, din gios de Piatră, popii celui domnesc, Gligorie, din tîrgu din Orheiu, de nime nevoită, nici asuprită, nici sîlită. Şi au dat doî rohatince de miiare şi stupi şi o vacă cu viţăl şi postav pînă au înplut optzăci de lei preţ, că atîta au cerut ; să-i fii a lui şi nepoţilor lui.

Şi într-această tocmală s-au tîmplat oameni [oameni] buni : Grigore Drăghiţa şi feciorul lui, Vasile vătavul de siniţari, şi Radul cupeţul, şi Mihuleţ, şi Vasile înblătoru, şi Şahîn, şi Vasîle Crucean şi mulţi oamini buni din oraş.

Deci noi, dacă am văzut a lor de bunăvoie tocmală, noi am pus pecete oraşului într-acest zapis ca să s(e) ştii.

7135 ⟨1627⟩ ghen(arie) 10 [1].

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 403—404 (text).

---

[1] Sub dată se indică „locul peceţii tîrgului Orheiului".

2

1635 (7144) septembrie 15, Iaşi. *Vasile Lupu voievod judecă pricina dintre Gligore din Orhei şi Lelico din Furceni împreună cu ginerele ei pentru un vad de moară.*

Іw В[ꙋ]ас(и)ле в(ое)вод(а), Бож(їею) милост(їю), г(о)сподар(ъ) Земли Молдавскои. Adică s-au pîrît de faţă înainte domnii meli Gligore din Orheiu cu Lelico din Furceni şi cu gineri-său Gligoriice pentru un vad de moară pen...[1] fost vîndut Lelicoae lui Gligorie şi acum au vrut să întoarcă. Şi au zis că au vîndut numai giumătate de vad.

Deci, domnie me am socotit cu divanul domnii meli de i-au vîndut întîiu, acum nu încape să întoarcă. Deci au rămas Gligorie pre Lelicoae şi pre gineri-său Gligorice dinainte domnii meli ca să aibă a-ş ţine moara, iar Lelicoae şi cu gineri-său ca să n-aibă nici o treabă, nici odănăoară, în veci, înainte cărţii domnii meli.

Aceasta scriem şi alta să nu mai fii.

Ꙋ Іас, л(ѣ)т(о) ҂зрмд сєпт(ємврїє) єі.[2]

Сам г(о)сп(о)динъ велѣл.

Корлат <писал>.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 404 (rez.).

---

[1] Loc gol în text.

[2] La mijlocul filei, în stînga datei, se indică printr-un cerc „Locul peceţii gospod".

3

1663 (7171) ianuarie 24, Iaşi. *Eustratie Dabija voievod judecă pricina pentru un vad de moară cu heleşteu de pe Răut dintre Luchiana, soţia lui Apostol fost jitnicer, şi Apostolache pîrcălab, întărindu-i-l celui din urmă.*

Іw Єѵстратїє Дабиж(а) в(о)євод(а), Бож(їею) милост(їю), г(о)сподар(ъ) Земли Молдавскои. Adică au pîrît de faţă înainte domnii meli Luchiana, giupîneasa lui Apostol ce-au fost jîcnicer, şi cu ficiorul ei, Toader, cu Apostolachii pîrcălabul, ficiorul lui Ionăşcuţă ce-au fost logof(ă)t mare, zicînd Apostoloae şi cu ficiorul ei, cu Toader, că un vad de moară cu heleşteu ce este pre apa Răutului, mai gios de tîrgu de Orhei şi di un sat ce să chiamă Piatra, din gios, ce să ţîne de ocolu tîrgului, care heleşteu şi vad de moară le iaste lor cumpărătură di la popa Gligorie ce-au fost popă domnesc în tîrgu Orhei şi di la ficiorii săi, di la Gheorghii, şi di la Vasîle şi di la Chiriiac, şi lor încă le-au fost cumpărătură di la Iliana Lelicoai, giumătate lui Buzinche armăşălul şi di la fraţii ei, hăleşteul tot, în hotarul Furcenilor şi mai sus de toati heleşteile pînă unde să înpreună cu hotarul tîrgului, cum ne-au arătat şi zapisă de cumpărătură şi carte de pîră pre răzăş(i) de rămas di la Vasîle vodă.

Iar Apostolachi pîrcălabul aşă au dat samă înainte domnii meli cînd s-au vîndut acel heleşteu n-au ştiut nimi că răzăşii şi-au dus să întoarcă Postolachii cu acei răzăş(i) banii înnapoi Apostoloae.

Deci domnie me văzînd zapisă de cumpărătură şi carte de rămas pre acei răzăş(i) di la Vasîle vodă, domnie me am dat rămaş pre Apostul pîrcălabul şi pre acei răzăş(i) să nu mai aibă treabă la acel heleşteu căci nu pot să întoarcă

de atîta somă de vremi, ci să aibă Apostolache şi cu feciorul lui, cu Toader, să aibă a ţîne acel heleşteu ce mai sus scriem, cu tot vinitul pînă unde să tîlneşti cu hotarul tîrgului.

Şi să le fii dreaptă ocină şi moşii în veci şi de această pîră să nu să mai pîrască pisti carte domnii meli ; alta să nu mai fii.

Ѹ Іас, л(ѣ)т(о) ,зрод ген(арїе) кд.

Раковицъ Чехан вел лог(о)ф(е)т.[1]

Тоадер <писал>.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 393 (extrase).

[1] Sub dată se indică, printr-un cerc, „locul peceţii gospod".

4

1688 (7197) septembrie 15, Orhei. *Dumitraşcu Hanghel, Ursul ş.a. mărturisesc că Apostol jitnicerul a cumpărat un vad de moară pe Răut în zilele lui Vasile vodă.*

Adică noi, Dumitraşcu Hanghel, şi Ursul, şi Merăuţă, şi Ghiorghii, şi Gavrilă şi Matei năvodar, facem ştire pentru un vad de moară ce-au cumpărat d(u)m(nea)lui Apostul jîcniceriul pe Răut, mai sus de Furceni, şi cu apa Răutului pănă în hotarul tîrgului ; şi acel heleşteu l-au cumpărat în zilele lui Vas(i)le vodă de la Gligorii Rospop.

Deci noi, aşă mărturisim : păn-au fost Apostul viu, acele bălţi mai sus le-au ţin(u)t tot Apostul şi după moarte lui şi ficiorii lui au ţinut, iar răzăşii de Furceni n-au avut treabă la acel heleşteu cu bălţile. Şi noi cum ştim aşa mărturisim cu sufletele noastre şi pentru credinţa ne-am pus şi degetile şi iscăliliturile, să s(e) ştii.

Şi cînd s-au făcut această mărturii sau prilejuit Sava pîrcălabul, şi popa Constantin potropopul, şi Andriiu Buzeş, Arion Coteteţui şi alţi oameni. Să s(ă) ştii.

Sava[1] pîrcălabul, Andriiu.

Eu, popa Constantin. D(u)mitraşco. Ion[1] Catun. Gheorghii[1] năvodar. Mirăuţă[1].

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 393 (rez.).

[1] Amprentă digitală.

5

1689 (7198) noiembrie 7, Iaşi. *Constantin Duca voievod porunceşte lui Ion Costin serdar să cerceteze pricina privitoare la un vad de moară de pe Răut.*

Іw Костантин Дѹка в(о)евод(а), Бож(їею) милост(їю), г(о)сподар(ъ) Земли Молдавскои. Scris-am domniie me la credincios boierul nostru d(u)m(nea)lui Ion Costin sărdar. Facem ştire d(u)m(i)t(ale) că s-au pîrît de faţă înainte domnii mele boeriul nostru Gavril Donici cu Toderaşcu biv postelnic, ficioru lui Apostul, zicînd Donici că are un vad de moară cu heleşteu pre apa Răutului încă di la moşii lui şi l-au tot ţinut acel vad de moară cu heleşteu cu tot, iar acum Toderaşcu să scoală de zice că ţine nişte bălţi şi le vînează şi nu ţine numai cît au ţinut moşii lui ; şi ne arătară ei şi nişte cărţi de rămas unul pre alalt, şi domnie me nici pre unul nu l-am crezut, ci i-am trimis acolo la d(u)m(neata) să le ei sama. Dece să chemi d(u)m(neata) oameni buni megeşi di penpregiur şi să li ei sama acelor oameni precum or mărturisi ei cu sufletele lor cu frica lui D(u)mnezău şi să ia bra(z)de în cap. Dece, precum or şti ei c-au ţinut Ionăşcuţă log(o)f(ă)tul, moşul lui Donici, aşa să ţii şi ei înpreună, şi precum vii afla d(u)m(neata) din mărturiile acelor oameni să ne faci d(u)m(neata) ştire cu o scrisoare iscălită de d(u)m(neata). Şi di la acei oameni buni să avem ştire.

Aceasta scriem.

Ѹ Іас, л(ѣ)г(о) ,зрчн ное(м)в(рїе) з.

Vel log(o)f(ă)t.

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 394 (rez.).

[1] Sub dată se indică, printr-un cerc, „locul peceţii gospod".

6

1790 (7298) noiembrie 30, Orhei. *Scrisoarea lui Ion Costin serdar către domnul țării privitoare la pricina unui heleșteu de pe Răut.*

Milostive și luminate doamne, să fie mărie dumitale sănătos. Vinit-au d(u)m(nea)lui Gavrilă Donici pîrcălabul de Orheiu cu cinstită carte mării d(o)m(iei) tale în care ne scrii mării d(u)m(i)tale să chemăm oameni buni și bătrîni, megieși, să alegem o gîlceavă ce are d(u)m(nea)lui cu d(u)m(nea)lui Toderașcu postelnicul pentru un heleșteu, care heleșteu iaste pre apa Răutului, pre hotarul Furcenilor, și cumpărătură d(u)m(i)sale lui Gavrilă Donici di la Gligoriie Răspopul ce-au fost preot domnesc în tîrgu, în Orheiu.

Dece pre porunca mării d(u)m(i)tale am chemat oameni bătrîni megieși de tîrgu din Orheiu și di prinpregiur carii au mărturisît înainte noastră precum acel heleșteu iaste dreaptă cumpărătură moșilor d(u)m(i)sale, lui Gavrilă Doniciu, care lovește pără în hotarul tîrgului, precum scriie și zapisul cel de cumpărătură, heleștău ; așijdere au mărturisit un om bătrîn, anume Iacanoschii [1], care au fost răzăș de acel loc, de Furceni, pre care este heleștăul, precum și un ispisoc și tot s-au ținut de moșiie d(u)m(i)sale, nice au avut alți răzăș(i) treabă la acel făcut di la Duca vodă ce s-au aflat la d(u)m(nea)lui post(elnicul) Toderașcu, pre care ispisoc au tras pîră înainte mării d(u)m(i)tate cu d(u)m(nea)lui Gavrilă Donici mărturisit-au cu sufletul lui înainte noastră că acel ispisoc făcut di la Duca vodă nu-i drept, ce-i făcut pre mită. Dece și el sîngur acel Iablanoschii au mărturisit cum el sîngur au fost pîrîșul heleșteului înainte Ducăi vodă.

Dece noi, văzînd mărturiia acestor oameni bătrîni buni megieși pre poronca mării tale și pre mărturiile acelor oameni bătrîni, pre carii iam pus de ș-au pus și degetele într-această mărturii mai gios făcut-am această încredințată mărturii d(u)m(i)sale lui Gavrilă Donici.

Pentru aceea și d(u)m(nea)lui, Toader postelnic, văzînd așa dreaptă dovadă a oameni buni asupra d(u)m(i)sale au dat toate hîrtiile ce-au avut de gîlceavă acelui heleștău d(u)m(i)sale, lui Gavrilă Donici și s-au așăzat amăndoi denainte noastră cum această pîră să nu să mai pîrască.

De aceasta facem știre mării d(u)m(i)tale.

Să fii măriie d(u)m(i)tale sănătos.

Ѹ Ѻржею, л(ѣ)т(о) ,зсчн ноѳ(м)в(ріе) л.

Plecat robul mării d(u)m(i)tale, Ion Costin sărdar, sărut poala mării d(u)m(i)tale.

Dumitrașcu ; Gavrilă [2] ; Sava Țurcanul [2] ; Gheorghii năvodar [2] ; Merăuță [2] ; Micul [2] ot Vălişti ; Iablanoschii [2].

ED : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 394 (scurte extrase).

---

[1] Mai jos „Iablanoschii."

[2] Amprentă digitală.

7

1745 (7254) octombrie 9. *Împărțeala zapiselor satului Băloșești cu moară pe Răut între Ștefan, nepotul lui Apostul jitnicer, și Catrina Donici clucereasa.*

Adică eu, Ștefan, nepotul lui Apostul jîc(nicerul), feciorul lui Toader armaș. Facem știre cu această scrisoare p(r)ecum ca să s(ă) știi că stînd la socotelă cu d(u)m(nea)ei Catrina cruceroae a răpousatului Miron Donici, pentru un sat, anume Băloșăștii, și o moară din Răut din sus de Furceni, care moșie și moară ne-au fost di pe moșul Apostul jîc(nicerul) și pără acmu au fost tot neîmpărț[ît]te zăpisăle acelui sat și acei mori și s-au dat în mîna d(u)m(i)sale șapte zapisă și un ispisoc ș-am luat și eu șapte zapisă și un ispisoc și s-au dat această scrisoare la mîna d(u)m(i)sale ca să stăpînească d(u)m(nea)lui giumătate de sat de Bălușești și giumătate de moară.

Iar de s-ar tîmpla vro pricină asupra acelui sat dispre niscari moșăni să s(ă) știi zapisăle unde s-or cerca. Și d(u)m(nea)ei încă mi-au dat scrisoare ca aceasta la mîna me.

Cu aceasta facem ştire.
L(ea)t 7254 ⟨1745⟩ oct(ombrie) 9.
Ştefan Coreschii.
Lupul Donici 3 sărd(ar) m-am tîmplat.
Nec(u)lai Donici m-am tămplat.
Doaă zapisă şi un ispisoc şi trii cărţi de rămas pentru moară au rămas la d(u)m(nea)ei cruceroae.
Neculai m-am tîmplat.

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 397 (rez.).

8

1765 (7273) februarie 11. *Mărturia lui Vasile Carp serdar ș.a. privitoare la litigiul pentru o moară între Costandin Donici vistier și preotul Ilie Corețchi.*

✝ Înştiinţăm cu această scrisoare a noastră după luminată porunca mării sale lui vodă şi a dum(i)l(o)r sale vel sărdar. Viind dum(nea)lui vist(ier) Constantin Donici şi aducînd şi pe preutul Ilie Coreţchi şi luînd sama am aflat că au avut tocmală preotul Ilii cu dum(nea)lui vist(ier) Constantin Donici cu aşăzare ca după ci a găti moara, să o ţii preotul Iii doi ani ca să-ş scoată cheltuiala morii. Şi di la acei doi ani să între în moară şi vis(ierul) Constantin Doniciu. Dar fiind pricină la mijloc şi neavînd scrisoare la mînă de aşăzare nici o parte nici alta, am socotit ca să mai lasă (vist(ierul) Constantin Donici să fii vedeoa morii pe trii ani. Şi aşa s-au priimit şi dum(nea)lui. Iar di la trii ani încoace cît au mai trecut să s(e) împartă vinitul morii în giumătate. Şi preotul Ilie nici cu aceasta nu s-au priimit, nici poroncii n-au vrut să s(e) supui ca să ste la dreptate.

Şi noi aşa am cunoscut că-i drept : că di la sfîrşitul lunii lui iulie la velet 7272 ⟨1764⟩ s-au împlinit vadeoa pi trii ani. Şi di la zi întăi a lui avgust să între şi dum(nea)lui vis(ierul) Costantin Donici în moară pe giumătate de moară, parte dum(i)sale, după cum au ţînut-o şi mai înainte.

Şi după cum am aflat cu dreptul am dat această scrisoare a noastră la mîna dum(i)sale vist(ierului) Constantin Donici.
L(ea)t 7273 ⟨1765⟩ fev(ruarie) 11.
Vasîle Carpu şătr(ar).
Nec(u)lai.
Toader post(elnic).

ED. : Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 397—398 (text).

9

1766 (7274) februarie 20. *Zapisul preotului Ilie Coreschi privitor la stăpînirea unei mori pe Răut împreună cu Constantin Donici vistier.*

✝ Adică eu, preotul Ilii Coreschii. Dat-am zapisul meu la mîna dum(i)sale vist(ierului) Costandin Donici precum să s(ă) ştii că avînd noi o moară, care moară este în apa Răutului, din sus de satul Furcenii şi fiind giumătate de moară a dum(i)sale vist(ier) Costantin Donici şi giumătate a me şi a altor fraţi a mei şi avînd eu tocmală în anii trecuţi cu dum(nea)lui vist(ierul) Costandin Donici pe ace giumătate de moară, fiind moara stricată, să o ţiu eu trii ani, să fac casa morii şi herăle şi iazul morii să fii cu piatra ce-am luat-o acmu, după cum sînt şi la alte mori. Şi am ţinut-o aceşti trii ani luînd vinitul tot eu şi încă piste aceşti trii ani ce-am avut aşăzare cu d(u)m(nea)lui am mai ţinut-o încă doi ani. Şi trăgîndu-mă d(u)m(nea)lui la giudecată înainte d(u)misale Păun biv vel pah(arnic) vel sărdar şi, după dreptate ce mi s-au căzut într-acest chip, mi s-au hotărît giudecata pentru doi ani ce-am ţinut-o eu fără tocmală s-o ţii şi d(u)m(nea)lui vist(ierul) Costantdin Donici doi ani. Şi după cum i-o dau eu acmu grijîtă cu toate celi trebuincioase aşa să mi-o de şi d(u)m(nea)lui la înplinire acestor doi ani. Şi alţi fraţi al mei la aceşti doi ani să nu să amestice nice unul, că ce a fi venitul într-aceşti doi ani eu le voi răspunde di la casa me ; însă moara să i-o dau d(u)m(i)sale grijită, cu iaz bun, cu casa

morii bună şi herăle toate bune. [Şi întra]. Şi într-acest chip să mi-o de şi d(u)m(nea)lui. Şi di la zi întăi a lunii lui aprili să între d(u)m(nea)lui în stăpînire morii, să o ţii doi ani, amîndoi părţile, atît a d(u)m(i)sale, cît şi a noastră.

Şi la această aşăzare a noastră s-au întîmplat părintele potropopul Vasîle ot Chişinău, şi d(u)m(nea)lui post(elnic) Enachi Hermezăul, şi vătavul Enache Zamă, şi Manole Stăvilă, mazil, care mai gios s-au iscălit. Şi pentru [pentru] credinţa am iscălit şi eu cu mîna me.

Let 7274 ⟨1766⟩ fev(ruarie) 20.

Vasîle prot(o)pop. Eu, preotul Ilii Coreschi, cu voe me am făcut aşăzare aceasta.

Enachi Zamă, mazil, m-am tîmplat.

Enachi Hermezăul post(elnic), m-am întîmplat. Manole Stăvilă, martur.

ED : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 398 (extrase).

10

1764 august 3. *Porunca lui Grigore Alexandru Ghica voievod către marele serdar de Orhei să cerceteze pricina privitoare la un vad de moară de pe Răut şi la satul Băloşeşti din ţinutul Orhei.*

Іѡ Григорїи Алеѯандрꙋ Гика в(о)евод(а), Бож(їею) милост(їю), г(о)сподар Землѝ Молдавскои. Credincios boieriul domnii meli, d(u)m(nealui)...[1] vel sărd(ar). Îţi facem ştire că ne s-au jăluit boeriul nostru Costandin Donici 3 vist(iernic) zicînd că ar fi avut o moară şi un heleşteu din sus de satul Furcenii în apa Răutului ot Orheiu, care moară [care moară] este de împărţală cu ficiorii lui Ştefan Coreţchi. Adică giumătate de moară şi giumătate de heleşteu este a sa, cum şi asămine este a ficiorilor lui Ştefan Coreţchi Şi în anii trecuţi, stricîndu-să moara şi rumpîndu-să heleşteul, unul din ficiorii lui Ştefan Coreţchi, anume preotul Ilii din tîrgul Orheiului, mai anţărţu ş-ar fi cerşut voe di la numitul mai sus, Constandin Donici, cu aşăzare, ca să tocmască moara, făcîndu-i toati celi ce i-ar trebui şi să ezască şi heleşteul, şi Costandin Donici să nu să amestece în vinitul morii pînă nu-şi va întoarce preotul Ilii toată cheltuiala ce-ar fi făcut cu moara şi cu heleşteul. Şi de cînd au luat preotul Ilii moara cu această tocmală ar fi 3 ani şi preotul Ilii într-aceasta vremi ş-ar fi întorsu îndoit cheltuiala din vinitul morii şi a helăşteului şi acmu Costandin Donici cere să între pe partea sa ca să-şi ia vinitul atît din uiumul morii cît şi din heleşteu, cum dă dreptate. Ce dar iată că-ţi arăt d(u)m(itali), văzînd carte(a) domnii meli, să orînduieşti 2, 3 mazili şi oamini bătrîni di pin pregiur să margă la ace moară şi în frica lui D(u)mnezău să socotească atît cheltuiala ce-a fi făcut preotul Ilie cu tocmitul morii şi cu ezitul helăşteului cît şi vinitul morii ce-ar fi eşit într-acei ani de cînd ţine preotul moara cu vinitul şi helăşteul. Şi aflînd c-au trecut vinitul morii mai mult piste cheltuiala ce-au făcut preotul Ilie să aibă şi Costandin Donici a ţine moara pînă îşi va întoarce banii ce s-a dovedi c-au luat preotul mai mult, şi după ce şi va înpleni şi Costandin Donici acei bani, parte sa, anume va întra şi preotul în moară, şi-şi va lua vinitul pe partea sa ce are cu fraţii săi şi Costandin Donici însăşi va ţine [va ţine] şi-şi va lua vinitul pe parte sa, cum au cîte în giumătate, precum au ţinut şi au luat şi mai înainte.

Hotărînd pricina prin carte de giudecată, aşijdere să mai jălui Costandin Doniciu că are o moşii, Băloşeştii ot Orhei, cu scrisoare şi ispisoace g(o)sp(o)d. Şi oamenii ce-s pe moşia sa nu-şi dau cîte acei 6 potronici pe an de casă pe moşie sa, nice au lucrat aceli 6 zile pe an boeresc : 3 zile de vară, 3 zile de iarnă, după hatărîrile testamăntului. Ce şi pentru aceasta să cercetezi cu bură dreptate şi di l-acei săteni ce-or fi şăzînd pe moşie şi nu vor fi moşinaşi de n-or fi lucrat de boeresc pe an zilele obicinuite să înplineşte cîte 6 potronici pe an ce n-or fi dat, supuindu-i să-şi de dijma pe obiceiu, cum şi vinitul moşii

de casă, după hotărîre testamentului. Iar avînd mai mult a răspunde să vii la Divan.

Acesta scriem.

1764 av(gust) 3.

Procit vel logofăt[2].

ED. : Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 398 (rez. şi extras).

---

[1] Loc gol în text.

[2] Se indică apoi, printr-un octogon, „locul peceţii g(o)spod".

11

1767 octombrie 3. *Grigore Ion Calimah voievod scrie lui Gheorghe fost mare medelnicer şi mare serdar să cerceteze pricina dintre Costandin Donici fost vistier al treilea şi preotul Ilie Coreschii pentru o moară pe Răut.*

†Иѡ Григорин Иѡн Калимах в(о)евод, Бож(їею) милост(їю), господар(ъ) Земли Молдавском.

Credincioş boieriul domnii(i) meli, dum(nealui) Gheorghii biv vel med(elnicer) i vel sărd(ar). Facem ştire că domnii meli au jălu[lu]it Costandin Doniciu biv 3 vist(ier) asupra unui popa Ilii Coreschii di la acel ţinut zîcînd că, după giudecăţile ce-au avut cu dînsu pentru o moară di pe Răut, au dat zapis la mîna lui Donici vits(ier) ca să-i de moara cu toate bune şi tocmite. Dar niţiindu-s(e) el de cuvînt, pe de altă parte au mersu şi au stricat moara ca să nu încapă moara la stăpînire vist(ierului) Costandin Donici. Şi cu ace pricină de stricăciuni au rămas de iaste acmu moara iarăş la stăpînire acelui popă Ilii şi fraţii săi, şi Donici vist(ier) iaste păgubaş, după cum pricina pre largul veţ înţălege dum(neavoastră) şi din mărturie de giudecată şi zapisul de tocmală. Pentru care, iată, scriem dum(i)t(ale) să aduci de faţă pe popa Ilii şi pe fraţii săi şi să cercetezi pricina cu amăruntul şi cu bună dreptate. Şi făcînd dresuri să jăluieşti să-i [să-i] înplineşti tot pînă la acel puţin după zapisul lui şi altă mărturii ce are vist(iernicul) Donici.

Aşijdere au mai jăluit şi asupra oaminilor din Băloşăşti, tot di la acel ţînut, zicînd că au pricinuit de nu ş-au dat dijma din celi ce-au făcut pe ace moşii. Deci dum(i)t(ali) şi pentru aceasta să cercetezi şi ce să va dovedi că n-au dat după hotărîre ponturilor domnii(i) meli, să înplineşti ce s-a căde cu dreptate din vinitul moşii.

Tot pi la cel puţîn osăbit au jăluit pentru că i-au ucis înpregiuraşii cîteva vite de mascuri, arătînd ei că au pagube din ţarină, din păpuşoai, dispre mascurii vist(ierului) Costandin Donici. Ci dum(i)t(ali) să chemi de faţă pe înpregiuraşi carii vor fi ştiind de ace pagubă, cum şi pe toţi păgubaşii, iarăş să li ei sama în frica lui Dumnezău, după draptate să-i giudeci, şi ce să va căde de înplinit vist(ierului) Donici să-i şi înpliniţi di la dînşii, tot pînă la cel puţin, odihnindu-l acolo cu dreptate, ca să nu mai vii jalobă.

Iar cu carii nu l-ai putut aşăza şi odihni acolo, să le dai zi de soroc cu mărturie dum(i)t(ali), să vii să ste de faţă la divan.

Aceasta scriem.

1767 oct(ombrie) 3[1].

Procit vel log(o)f(ă)t.

ED. : Iorga, *Şt. şi doc.*, XVI, p. 398—399 (extrase).

---

[1] În stînga datei se indică, printr-un octogon, „locul peceţii g(o)spod".

12

1774 martie 25. *Izvod de documentele satului Băloşeşti de pe Răut, ţinutul Orhei, ce au fost puse amanet pentru un împrumut de bani de la Ilie Ruset.*

Izvod de zapisăle Băloşeştilor di pe Răut, ot Orheiu, a morii ot Furceni, ⟨ce⟩[1] le-au fost pus dum(nea)lui socru Costantin Donici vist(ier) amanet în anii trecuţi la pah(arnic) Ilii Rus(ă)t pentru şasăzăci lei ce-au fost luat cu dobîndă,

care bani i-au plătit dum(nea)lui toți deplin și cu dobînda lor. Și zapisăle rămînind tot la mîna pah(arnicului) Ilii, zicînd că sînt la țară, mi-au dat dum(nea)lui socrul Costandin 2 izvoade cu iscălitura pah(arnicului) de care arată anume zapisăle ca să le ieu eu la mîna me, făcîndu-mi și mie amanet, date de dum(nea)lui pentru cinci sute lei ce l-am îndatorit pe dum(nea)lui întru⟨n⟩ an de zile cu dobînda lor, din zăce unsprăzăce, după cum răspunde și zapisul ce mi-au dat la acest velet.

1774 mart. 25.

Zapisăle pe pol sat Băloșăștii, pe Răut.

1 zapis di la Pavăl din Băloșăști pentru parte mîne-sa, a Sării, din parte Ulienii, ce-au vîndut-o lui Ivașco din Izbești drept 30 taleri. N-ari velet.

1 zapis di la Ștefan ot Coțiicu și di la Gavril din Izbești ce-au vîndut pol bătrîn din Băloșăști drept doî epe cu prețu drept 16 galbeni și zăci lei, bani de argint, lui Apostul pîrcălabul de Hotin. N-are velet.

1 zapis di la Pătrășcan, ficiorul Anghelinii, fetii lui Buhuș, Grebincii, pentru pol bătrîn din Băloșești, ce-au vîndut lui Ihnatoschii drept 40 taleri. N-ari velet.

1 zapis di la Călina Bălăneas(a) și di la ficiorii ei, Cucul, Maștencu și Drahna, pe toată parte lor ce să va alege din sat, din Băloșăști, parte lui Bălan, ce-au vînduto lui Apostul jăcnicer drept un bou ș-o vacă și patru lei bani. Iuli(i) 28. V(e)le(a)t n-are.

1 zapis di la Roman și di la Rughina, ficiorii lui Isaiu din Băloșăști, ce-au vîndut Parascăi și Martii drept doi boi și doî vaci. N-are velet.

1 zapis di la Moisăi, brat Petrii și lui Ion di Băloșăști, pentru parti di Băloșăști ce va alege, ce-au vîndut-o lui Apostul pîrcălabul de Hotin drept doi boi buni prețăluiți drept 15 lei. Săct(emvrie) 21. N-are v(e)let.

1 carte g(o)sp(o)d di la răpousat(ul) Grigorii Ghica vodă din let 7256 ⟨1747⟩ săpt(emvrie) 20, la Vasîlachi Măzărachi și la Carpu de Furceni, pe jaloba lui Vasîle din Vorotiță, ginerile Uliienii, fetei Dumănescului, arătînd că are parte în Băloșăști și nu s-au aflat.

1 mărturii de giudecată di la Vasîle Măzărachi și di la căp(i)t(an) Carp ot Furceni că cercetînd din porunca g(o)sp(o)d pentru Vasîle din Boroteț de are parte de moșii în Băloșăști și l-au aflat că n-are. 7257 ⟨1748⟩ noem(vrie) 20.

1 carte g(o)sp(o)d di la Gheorghii Ștefan vodă la Pintelei căp(i)t(an) pentru vecinii din Băloșăști, din vale(a)t 7165 ⟨1657⟩ mart 12.

1 ispisoc tij di la Gheorghii Ștefan vodă de întăritură pe acest zapis ce-au arătat Apost(ul) biv vel jăc(nicer) pentru satul Băloșăștii, sîrbăsc, din velet 7157 ⟨1649⟩ mart 18.

1 suret a acestui ispisoc ce l-au tălmăcit dascalu Evloghii ot Mitropolii la v(e)let 7268 ⟨1760⟩ iuni(i) 6.

1 zapis de la Neniul, feciorul Maricăi, nepot lui Bălan din Băloșești.

Panaite Fote.

Iar pentru șasă scrisori ce mai arată în izvodul lui Panaite Fote pentru moari ot Fu(r)ceni s-au găsît aice și le-am trecut în condică mai sus înnapoi.

ED.: Iorga. *St. și doc.*, XVI, p. 399 (rez.) și p. 404 (mențiunea unui doc. din izvod).

[1] Omis.

NICOLAE URSULESCU

PREOCUPĂRI ALE ABATELUI HENRI BREUIL PRIVIND UNELE DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA

Nota de față e prilejuită de o însemnare pe care am găsit-o în *Inventarul obiectelor din Muzeul de Antichități din Iași: 1916—1940*, păstrat în arhiva Institutului de Arheologie din Iași. La pagina 38 a acestui registru, Constantin Pușcașu, un colaborator al profesorului Orest Tafrali, a înregistrat „silexuri, ceramică etc. și un fragment mic de bronz", descoperite cu ocazia vizitei pe care Henri Breuil, marele arheolog francez, a întreprins-o la Băiceni—Cucuteni în ziua de 2 iunie 1924, cînd a efectuat și o mică săpătură.

Dincolo de ineditul informației, care adaugă o nouă filă la istoricul cercetării celebrei stațiuni [1], știrea întregește datele cunoscute despre preocupările lui Breuil privind unele probleme ale arheologiei românești; pînă în prezent, existau date destul de relevante doar despre cercetările pe care le-a efectuat în România cu privire la paleolitic [2].

Prezența abatelui Breuil la Iași este atestată indirect și de o notație a profesorului Tafrali despre niște oase fosilizate de animale, păstrate la Muzeul de Antichități de la Iași, pe care, văzîndu-le, arheologul francez le-a apreciat ca avînd „o mare însemnătate", unele fiind „unice" [3].

Abatele Henri Edouard Prosper Breuil (28 februarie 1877 — 14 august 1961) este un adevărat simbol de epocă în arheologia franceză și universală. Studiile sale asupra paleoliticului în general și asupra artei rupestre îndeosebi [4] se numără printre contribuțiile cele mai de seamă pentru progresul cercetării preistorice. De numele lui Breuil se leagă periodizarea paleoliticului superior, rămasă și azi valabilă ca schemă generală, punerea în evidență a rolului ca-

---

[1] Prima semnalare scrisă a Dealului Cetățuia de la Băiceni o întîlnim la D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al României*, București, 1872, p. 108, fără să se amintească însă existența urmelor arheologice. Pentru istoricul cercetării acestei stațiuni, vezi, printre altele: M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1966, p. 5—13; idem, *L'importance des fouilles archéologiques de Cucuteni*, în vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 19—27; Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1979, p. 5—6.

[2] H. Breuil, *Stations paléolithiques en Transylvanie*, în *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, II, 1925, 4, p. 193—217.

[3] O. Tafrali, *Istoricul înființării Muzeului de Antichități din Iași*, în *Arta și Arheologia*, 9—10, 1933—1934, p. 53.

[4] Dintre sutele de lucrări, amintim doar cîteva, cu caracter de sinteză: *Notes de voyage paléolitique en Europe Centrale*, în *L'Anthropologie*, XXXIII, 1923, Paris, 1925, p. 323—346; *Le paléolithique de la Chine*, în *Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine*, Paris, 1928 (în colaborare); *Les industries à éclats du Paléolithique ancien (le Clactonien)*, în *Préhistoire*, I, 2, 1932; *The Cave of Altamira*,, Madrid, 1935 (în colaborare); *Les subdivisions du Paléolithique supérieur et leur signification*, Paris, 1937; *Les industries paléolithiques de Hongrie*, în *Revue d'histoire comparée*, Paris, 1944, p. 121—138; *Die ältere und mittlere Altsteinzeit*, în *Historia Mundi*, 1, München, 1952, p. 259—288; *Quatre cents siècles d'art pariétal*, Montignac, 1952; *Les hommes de la pierre ancienne (Paléolithique et Mésolithique)*, Paris, 1959 (în colaborare).

pital al geologiei în soluţionarea problemelor de cronologie, sesizarea migraţiilor umane, dar, în mod deosebit, dovedirea autenticităţii picturilor rupestre din peşterile Pirineilor[5]. Pentru înţelegerea fenomenului picturii în preistorie, Breuil a călătorit în mai multe ţări, inclusiv în România, studiind şi apariţiile de acest fel din neo-eneolitic şi epoca bronzului. Aceasta explică, de altfel, şi vizita sa la Iaşi şi Cucuteni.

Noile concepte pe care le-a impus în studierea preistoriei le-a transmis multor generaţii, nu numai prin lucrările sale, ci şi prin cursurile ţinute ca profesor la Institutul de Paleontologie Umană din Paris (1910—1960) şi la Collège de France (1928—1947). Din 1938 a fost membru al Institutului Franţei, iar în două rînduri a fost preşedinte al Societăţii Preistorice Franceze. Pentru meritele sale, mai multe universităţi, în frunte cu Cambridge şi Oxford, i-au decernat titlul de *doctor honoris causa*[6]. De asemenea, el este întemeietorul congreselor internaţionale de pre- şi protoistorie, separate de congresele de antropologie şi arheologie preistorică[7].

Desigur, vizita în România, în 1924, a unei asemenea somităţi în domeniul arheologiei preistorice, a avut urmări benefice pentru stimularea cercetărilor, îndeosebi a celor referitoare la paleolitic. Această realitate este clar subliniată de Marton Roska, unul din cei mai de seamă arheologi din România, din prima jumătate a secolului nostru. Realizînd o sinteză asupra paleoliticului Transilvaniei, Roska delimitează începutul celei de a treia etape în cercetarea acestei probleme odată cu studierea de către marele savant francez a unor colecţii şi aşezări paleolitice din această provincie[8].

De asemenea, inimosul iniţiator al cercetărilor preistorice în Oltenia, Nicolăescu-Plopşor, recunoaşte meritul deosebit al lui Breuil în orientarea ştiinţifică a cercetărilor paleolitice din România: „Odată cu venirea Abatelui Breuil au răsărit ca din pămînt sumă de aşezări paleolitice, fie în peşteri, fie afară; şi de unde pînă atunci, despre vremurile paleolitice pe pămîntul Daciei nu erau decît bănuieli neîntemeiate, acum... multe din lucrurile preistorice privite mai înainte cu multă îndoială, sînt socotite astăzi netăgăduit paleolitice"[9].

Aşa cum Breuil a avut un rol important în dovedirea caracterului vechi, paleolitic, al picturilor rupestre din Pirinei, tot astfel a intervenit, cu experienţa sa dobîndită, în clarificarea unor aspecte legate de determinarea autenticităţii şi vîrstei unor fenomene de artă similare, descoperite în România. Astfel, în privinţa inciziilor de pe pereţii peşterii Cioclovina, despre care Marton Roska socotise că „nu sînt opera naturii sau a întîmplării, ci sînt făcute de mîna omului diluvial, care a locuit în acea peşteră"[10], Breuil a negat caracterul lor antropic, punîndu-le pe seama unor zgîrieturi făcute de labele urşilor de peşteră[11]. În schimb, printr-o scrisoare, expediată din Paris la 30 ianuarie 1926, Henri Breuil îi confirmă lui Nicolăescu-Plopşor autenticitatea desenelor pe care acesta le descoperise în unele peşteri din Gorj încă din iarna lui 1924, informîndu-l pe savantul francez. Concentrîndu-şi atenţia asupra resturilor paleolitice ale Transilvaniei, Breuil nu a mai putut ajunge în zona Gorjului, pe care, alături de Dobrogea, o consideră cea mai favorabilă din vechiul regat al României pentru descoperiri paleolitice, inclusiv desene. De asemenea, ocupaţiile nu i-au permis nici de a-şi pune în practică proiectul de a întreprinde o vizită în această zonă, în vara anului 1925. Totuşi, pe baze stilistice, el

[5] Raymond Lantier, *L'abbé Henry Breuil (1877—1961)*, în *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 11—12, 1961, p. 651—652

[6] *Ibidem*, p. 650—653; Jan Filip, în *Manuel encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européennes*, I, Praga, 1966, p. 164—165.

[7] N. Plopşor, *Arhivele Olteniei*, X, 1931, nr. 56—58, p. 405.

[8] M. Roska, *Paleoliticul Transilvaniei*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*. XIV, 1929, p. 100.

[9] N. Plopşor, *Arhivele Olteniei*, V, 1926, nr. 23, p. 49.

[10] M. Roska, *Cercetări arheologice în munţii Hunedoarei. Săpăturile din peştera de la Cioclovina*, în *Publicaţiile Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţiunea pentru Transilvania*, II, Cluj, 1923, p. 49.

[11] H. Breuil, *op. cit.*, 1925, p. 213.

încadrează corect desenele trimise de arheologul oltean în arta schematizată a neo-eneoliticului[12]. Mai mult, savantul francez face o serie de considerații asupra tehnicii pictării cu cărbune pe pereții peșterilor[13] — considerații ce îi vor fi de folos lui Plopșor în propria interpretare a acestor desene[14]. Pe această bază, Plopșor avansează chiar, la un moment dat, ipoteza că a descoperit o pictură rupestră din paleolitic la Vaideei (jud. Gorj), dar abatele Breuil a păstrat unele rezerve asupra datării[15], considerînd-o probabil ceva mai tîrzie.

Prudența și probitatea științifică a savantului se reliefează și în altă împrejurare. Cu ocazia vizitei din 1924 în Transilvania, abatele Breuil a descoperit la Căpușul Mic un răzuitor, care, din punct de vedere tipologic, se poate data în paleoliticul inferior, cultura acheuleană, fiind în acest caz, cea mai veche urmă de activitate umană cunoscută pînă atunci în România[16]. Totuși, avînd în vedere caracterul fortuit al descoperirii, savantul francez dă dovadă de prudență, subliniind că piesele culese de acolo „nu pot fi considerate ca prelucrate de om, pînă ce nu se vor face cercetări sistematice pe această terasă", lăsînd deci viitorului să infirme sau să confirme impresiile sale[17].

Același lucru se poate spune și despre unele determinări pe care abatele Breuil le-a făcut unor piese aflate în diferite colecții din Transilvania. Deși chiar lui îi revenea meritul de a fi stabilit poziția cronologică a solutreanului[18], totuși, atunci cînd în colecția lui Julius Teutsch din Brașov descoperă o piesă asemănătoare cu cele din peștera Szeleta din Ungaria, se mărginește doar la semnalarea apropierii tipologice[19], fără a afirma, pe această bază fragilă, prezența certă a acestei culturi în România. Deși, imediat, unii cercetători români, interpretînd forțat unele descoperiri, au încercat să afirme explicit această prezență[20], totuși viitorul a arătat că, de fapt, nu era vorba decît de influențe de tip solutrean în mediul aurignacian local.

Aceeași soartă a avut-o și descoperirea făcută de Breuil în peștera Someșul Rece, pe care atribuit-o cu probabilitate unui magdalenian foarte tîrziu[21].

Dacă nu toate supozițiile făcute de Henri Breuil în legătură cu descoperirile paleolitice din România au rămas bunuri cîștigate pentru știință, aceasta se datorează îndeosebi caracterului cu totul incipient al cercetărilor paleolitice în țara noastră la nivelul anului 1924. Totuși, vizita întreprinsă, studierea colecțiilor existente, descoperirile făcute personal, studiul de sinteză publicat, ca și legătura pe care a ținut-o ulterior cu arheologii români — au reprezentat, evident, un stimulent pentru cercetarea arheologică românească, îndeosebi pentru cunoașterea celei mai vechi perioade din istoria României.

Fără a avea pretenția de a fi epuizat subiectul, considerăm deosebit de utilă reflectarea modului în care diferite probleme ale arheologiei românești au fost receptate de mari personalități ale acestei științe, pătrunzînd astfel mai lesne în circuitul universal al informației.

---

12 N. Plopșor, *Cu privire la desenurile preistorice din peșterile Gorjului*, în *Arhivele Olteniei*, V, 1926, nr. 24, p. 132.

13 *Ibidem*.

14 Idem, *Travaux sur les peintures rupestres d'Oltenie*, în *Arhivele Olteniei*, VII, 1928, nr. 35, p. 37—46 ; idem, *Gravurile rupestre de la Polovragi-Gorj*, în *ArhOlt*, VIII, 1929, nr. 41—42, p. 97.

15 N. Plopșor, *Un desen paleolitic în Oltenia ?* în *ArhOlt*, VIII, 1929, nr. 41—42, p. 93—95.

16 H. Breuil, *op. cit.*, 1925, p. 195.

17 *Ibidem ;* N. Plopșor, *Asupra culturii acheuleene și micoquiene în România*, în *ArhOlt*, X, 1931, nr. 53, p. 48.

18 Ch. Laugier, *ArhOlt*, III, 1924, nr. 11, p. 88.

19 H. Breuil, *op. cit.*, 1925, p. 198.

20 M. Roska, *Le solutréen en Transylvanie*, în *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, III, 1927 ; N. Plopșor, *Cultura solutreană în România*, în *ArhOlt*, VIII, 1929, nr. 41—42, p. 98—103.

21 H. Breuil, *op. cit.*, 1925, p. 217 ; M. Roska, *Dacia*, I, 1924, p. 311 ; N. Plopșor, *Cultura magdaleniană în România*, în *ArhOlt*, 8, 1929, nr. 43—44, p. 354—355.

PRÉOCCUPATIONS DE L'ABBÉ HENRI BREUIL CONCERNANT QUELQUES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DE LA ROUMANIE

Résumé

Il y a dans l'archive de l'Institut d'Archéologie de Jassy une note, selon laquelle en 1924 l'abbé Henri Breuil, à l'occasion de la visite de documentation en Roumanie, a été aussi dans la célèbre station néolithique de Cucuteni-Băiceni, où il a éffectué une petite fouille. En rendant publique cette information inédite, l'auteur présente en même temps, brièvement, l'apport du grand préhistoricien français à l'éclaircissement de quelques aspects de l'histoire ancienne de la Roumanie, surtout de la période paléolithique.

CU PRIVIRE LA UNELE RĂSCOALE ŢĂRĂNEŞTI DIN VEACUL AL XVI-LEA

Este cunoscut faptul că, încă din primii ani postbelici, istoriografia „nouă" considera că istoricii „burghezi" n-au studiat „...serios pînă acum mişcările ţărăneşti şi orăşeneşti din secolul al XVI-lea", astfel că „nu se pot cunoaşte proporţiile pe care le-au luat răscoalele care au avut loc în diferite colţuri ale Ţărilor Române" (v. manualul de *Istoria R.P.R.*, ed. a IV-a Bucureşti, 1953, p. 146—147). Acest „gol istoriografic" trebuia să fie imediat umplut chiar şi pentru perioadele în care „...intensificarea luptei de clasă [...] nu se reflectă în documentele care ni s-au păstrat, emanate din cancelaria domnească" deoarece acestea reflectă „...punctul de vedere al clasei exploatatoare, interesată să ascundă lupta celor exploataţi" (sic !) (v. *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 304). Citind deseori „printre rînduri", „storcînd" la maximum informaţia sau traducînd-o şi interpretînd-o *ad-hoc*, unii istorici au „descoperit" un număr „impresionant" de răscoale, unde „obştiile sînt întotdeauna prezente" (P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964, p. 257—258). Un asemenea eveniment ar fi avut loc în anul 1512, cînd, după aşa-zisa *Cronică sîrbo-moldovenească*, citată trunchiat de P. P. Panaitescu, „a fost boală şi moarte multă şi *întru toate neorînduială în Ţara Moldovei*" (subl. autorului). Concluzia istoricului citat era categorică : „Neorînduiala generală din Ţara Moldovei pomenită de acest scriitor nu poate fi decît rezultatul unei răscoale ţărăneşti".

După părerea noastră, este puţin probabil ca izvorul menţionat să aibă în vedere o asemenea mişcare socială. Pentru a interpreta corect această informaţie, este necesar, credem, să redăm integral pasajul din care s-a extras sintagma „întru toate neorînduială" (cf. V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 203). „În anul 1512 luna aprilie 3, a lăsat Baiazid împărăţia sa fiului său Selim cel urît de Dumnezeu. Şi în acel an, în timpul binecinstitorului Io Bogdan voievod a fost boală şi molimă ucigătoare mare şi neorînduială întru toate în Ţara Moldovei, cu voia lui Dumnezeu, cînd moarte, cînd foamete, apoi dese strîngeri de oşti, încît mulţi spuneau că acestea sînt semne rele pentru că se va ridica împăratul cel rău, despre care se scrie, Antihristul" (*Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 192—193). Fără a exclude posibilitatea unor mişcări cu caracter social, „neorînduiala" din ţară a fost, se pare, provocată de incursiunile turco-tătare din vremea rebeliunii lui Selim sau de conflictele moldo-muntene din timpul lui Bogdan al III-lea (Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman pînă la 1656*, Bucureşti, 1978, p. 147 ; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor* II, Bucureşti, 1976, p. 223).

După opinia unor cercetători, rapacitatea domnilor de la mijlocul secolului al XVI-lea, cum ar fi Alexandru Lăpuşneanu şi Despot vodă „...a provocat reacţii populare, în special sub forma unor mari răscoale populare" (P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuţie la studiul finanţelor feudale în Ţara Românească şi Moldova*, în „Studii", nr. 1, 1961, p. 71). Acelaşi erudit medie-

vist, semnînd însă Al. Grecu, a consacrat un studiu special acestor evenimente: *Răscoala ţăranilor în Moldova în anii 1563—1564*, în „Studii" VI (1953), nr. 2, p. 201—213.

Aceste afirmaţii au fost însuşite şi de tratatul academic de istorie a României în care se afirmă că „... în anii 1563—1564, are loc o răscoală ţărănească de proporţii întinse" (*Istoria României*, II, p. 859—860). Mai mult, unii cercetători au considerat că această „mare răscoală', care s-a soldat chiar cu „...răpirea domnului din mijlocul oştenilor", a fost „înăbuşită de turci, care veniseră în ţară împreună cu tătarii".

Izvorul care a stat la baza acestei interpretări este un lung pasaj din biografia dedicată de Sommer lui Despot vodă: „Pe cînd (Despot) se afla în apropiere de cetatea Hotinului, trecînd în revistă oastea şi se îndrepta în cîmp deschis spre ostaşi, a fost pe neaşteptate înconjurat de mulţimea ţăranilor („rusticana multitudine") încît a fost răpit din mijlocul alor săi şi cu stupoare s-a văzut deodată rămas singur cu unul sau doi slujitori, în mijlocul a multe mii de agricultori. Aceştia, cu strigăte puternice, îi cereau să renunţe la darea neobişnuită pînă atunci, de un galben. Domnul cu îndrăzneală a socotit că este mai bine să se poarte cu blîndeţe şi rugăminţi faţă de mulţimea aprinsă, decît cu ameninţări şi le-a ţinut o cuvîntare cu vorbe împăciuitoare: Şi lui i-a fost nu mai puţin greu decît lor să puie această dare, dar mai mari ar fi nenorocirile dacă ar renunţa la ea. Nu poate privi cu inimă uşoară prădarea tuturor bunurilor lor, robirea copiilor şi soţiilor lor, dacă ar da drumul soldaţilor mercenari. Să-şi aducă aminte că războiul stă să izbucnească, dacă nu vor plăti această mică sumă, cu care vor putea să răscumpere pacea pe mulţi ani. În schimb le făgăduieşte că le va găsi mijloc să uşureze greutăţile lor, trimiţînd în cercetare slugile sale, ca să micşoreze o parte din dările publice, din care mulţi iau prin prădăciuni nedrepte o mare parte, în numele domnului. Ţăranii au ascultat cu multă atenţie cuvintele lui, căci într-adevăr prinseseră o mare ură împotriva celor pe care îi socoteau pricina tuturor nenorocirilor lor. Ei au răspuns că îi vor face pe voie cu plăcere domnului, că vor lua parte cu jertfa lor la înfrîngerea duşmanului, pentru nevoia obştească, vor plăti galbenul care li se cere, în măsura în care vor putea s-o facă. I-au cerut însă domnului să le predea pentru a-i omorî pe Barnovschi, căpetenia călăreţilor (hatmanul şi pîrcălabul Sucevei), precum şi pe un episcop moldovean, pe care în limba lor îl numesc vlădică. Pe aceştia i-au învinuit că, încă din vremea lui Alexandru au fost cei ce i-au îndemnat la toate cruzimile şi acum îşi măresc puterea; răutăţile lor nu vor avea capăt, decît prin moarte. Cu greu a izbutit domnul cu multe vorbe să liniştească mulţimea înnebunită, spunîndu-le că, dacă va observa că aceia sînt pe dreptate urîţi de popor, îi va omorî cu chinuri, căci ar fi nedrept să piară cu moarte repede în mîinile mulţimii mîniate. Să lase pe seama judecăţii sale, căci în curînd le va da satisfacţie deplină; astfel liniştindu-i, i-a făcut să-i dea drumul din prinsoarea mulţimii. Întorcîndu-se în cetate, domnul şi-a arătat *indignarea că a fost părăsit de ai săi* şi nu înţelegea cum trebuie să socotească acest lucru. Cu vremea s-a arătat că ţăranii avuseseră dreptate în privinţa lui Barnovschi, care a fost părtaş la răscoala împotriva domnului" (E. Legrand, *Deux vies de Jaques Basilicos*, Paris, 1889, p. 39—41;; trad. după P. P. Panaitescu, *Răscoala ţăranilor în Moldova*... p. 206—207).

Pe lîngă acest izvor narativ, există şi alte informaţii, relevate de cercetătorul menţionat, care surprind agravarea situaţiei ţărănimii prin introducerea „dării galbenului". Cu toate acestea, considerăm că pe lîngă ficţiunea literară a lui Sommer — elegistul a încercat să pună în evidenţă atitudinea „trădătoare" a boierimii —, pentru a demonstra „amploarea răscoalei" a intervenit şi „licenţa poetică" a istoricilor. Astfel, se pare că nu întîmplător fraza care preceda citatul de mai sus, în care se menţiona că „în 1563, care era al doilea şi ultimul an de domnie al principelui, pe cînd a început să se contureze limpede conspiraţia, pentru care existau şi înainte dovezi convingătoare...", lipseşte. Coroborînd acest pasaj cu finalul citatului de mai sus — Despot" a fost cuprins de mare îndignare că a fost părăsit de ai săi în chipul acesta şi nu înţelegea în ce fel trebuie tălmăcit acest lucru" — reiese că măsurile luate de voievod au lezat nu numai pe oamenii de rînd, dar chiar şi pe marii dregători moldoveni care

pregăteau aducerea pe tron a lui Tomşa. Dealtfel, şi alte surse conţin informaţii referitoare la acest complot, pus la cale de Moţoc „bărbat cu un caracter crud" şi comandantul trupelor domneşti, Spancioc (v. relatarea lui Antonio Maria Gratiani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 183). In Elegia a XI-a, însuşi Sommer, după ce descrie o încercare de atentat asupra lui Despot, conchidea: „La ce siguranţă se va putea aştepta principele cînd este înconjurat din toate părţile de bărbaţi în care nu are nici o încredere" *(Ibidem,* p. 108). Evenimentul s-a petrecut, se pare, lîngă Hotin, la începutul anului 1563, unde voievodul se afla cu oastea sa în vederea înlăturării din cetate a lui A. Laski. Între complotul din apropierea acestei fortificaţii şi urmărirea colaboratorilor lui Despot (nu a boierilor moldoveni!) există o legătură, dar nu în sensul continuării răscoalei populare (v. cap. *Continuarea răscoalei ţărăneşti* din studiul lui P. P. Panaitescu, *Răscoala ţăranilor...* p. 209—210); în oastea lui Tomşa, noul domn al Moldovei, s-au aflat desigur şi ţărani, care, uneori, şi din proprie iniţiativă i-au atacat pe mercenarii lui Despot.

S-au răsculat oamenii de rînd şi în vremea lui Tomşa *(Ibidem,* p. 210—212)? După părerea noastră, nici această aserţiune nu are o acoperire documentară. Lipsa de combativitate a ţărănimii moldovene spre sfîrşitul luptelor purtate de acest voievod cu oastea turco-tătară care îl readucea pe tronul Moldovei pe Alexandru Lăpuşneanu, reflectată în unele rapoarte constantinopolitane, pare a fi reală, ea trebuie însă a fi coroborată şi cu atitudinea unor numeroşi luptători care refuzînd să lupte, au trecut de partea domnului numit de sultan. Alături de Tomşa au rămas acei mari boieri, în frunte cu Moţoc, care îl părăsiseră pe Lăpuşneanu în cadrul bătăliei de la Verbia. În acest context trebuie explicată şi afirmaţia lui Grigore Ureche referitoare la „...împerecherea (vrajba) ce era între călăraşi şi pedestraşi" *(Ibidem,* p. 210).

„O mişcare ţărănească de o oarecare amploare" ar fi avut loc şi în anul 1566, deci în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu. Ea s-ar fi manifestat cu ocazia pătrunderii pretendentului Ştefan Mîzgă în Moldova, cînd „ţărănimea săracă şi păstorii de o parte şi alta a Carpaţilor i se alătură" *(Istoria României,* II, p. 860). Or, şi în acest caz este vorba de o interpretare forţată a unei informaţii preluată din cronica lui Ureche, care — să nu uităm! — scrie după trei sferturi de veac de la desfăşurarea evenimentelor. Pe de altă parte, nici din acest izvor narativ nu reiese că s-ar fi răsculat ţărănimea moldoveană: „...de s-au fost făcîndu os de domn, strîngîndu şi păstori şi altă adunătură, Ştefan au intrat în ţară, smomind pe oameni ca să i se închine şi să-l ducă la domnie" (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 180). Şi alte izvoare confirmă faptul că acest pretendent care a beneficiat, se pare şi de sprijinul locuitorilor din zona Bîrgăului (v. Hurmuzaki—Iorga, *Documente,* XI, p. 586—590), miza, în primul rînd, pe o „răscoală' a boierimii moldovene şi nu a ţărănimii. „Reprimarea cruntă a acestei mişcări" s-ar fi făcut nu pentru că *„...ea prezenta o mare primejdie pentru clasa stăpînitoare a Moldovei" (Istoria României,* II, p. 860), ci pentru că o serie de boieri au încercat să-l înlăture pe Alexandru Lăpuşneanu de pe tronul ţării.

Un caz oarecum asemănător a avut loc la 1581, cînd „din cauza opresiunii fiscale [...] izbucneşte o răscoală a ţăranilor din ţinutul Lăpuşnei" *(Ibidem).* Informaţia este tot din cronica lui Ureche, care după ce arată că, în acest an, s-a introdus zeciuiala din boi, „...obicei care nu l-a putut suferi ţara, ci s-au ridicat lăpuşnenii de s-au sfătuit ca să se dezbată de suptu mîna Iancului vodă şi, bulucindu-să, au rădicat dintre dînşii domnu pre Lungul şi i-au pus nume Ion vodă" (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 199). Dincolo de o anumită tendinţă de intensificare a exploatării, pe care o acceptăm şi noi, şi în acest caz avem de-a face cu o îmbinare a cauzelor social-economice cu cele politice, acestea din urmă putînd fi înţelese doar în contextul intern şi internaţional al epocii. Afirmaţia este valabilă şi pentru „o altă răscoală de proporţii" care ar fi avut loc în anul 1591 *(Istoria României,* II, p. 860—861), cînd „...datorită fugii lui Petru Şchiopul din ţară şi lipsei unei autorităţi centrale, ţăranii se ridică din nou împotriva asupritorilor, atacă pe boieri, şi pe dregătorii domneşti, încît majoritatea acestora fug peste hotare". Or, este cunoscut faptul că marii boieri moldoveni au părăsit ţara, unii însoţindu-l pe Petru Şchiopul în pribegie, nu de teama ţăranilor ci de frica turcilor.

Peste un an, „darea de un bou de fiecare gospodărie ţărănească, introdusă de Aron Tiranul, a ridicat din nou masele de ţărani din ţinuturile Orheiului şi Sorocii", care, „alegînd domn pe unul dintre ei, Ionaşco, [...] luptă vitejeşte împotriva oştirii boiereşti şi de lefegii a domnului" (*Ibidem*). Cronica lui Ureche, folosită şi de această dată ca argument, conţine şi alte amănunte: „au spart Aron vodă pre viclenii săi" iar „pre domnişoru încă l-au prinsu, ci i-au tăiat nasul şi l-au călugărit". Aşadar nu a fost vorba de un ţăran proclamat domn — ar fi fost o premieră în istoria Moldovei! —, ci de un adevărat os domnesc, unul din urmaşii lui Alexandru Lăpuşneanu, care a avut o anumită popularitate în această parte a ţării.

Concluzia acestor scurte consideraţii ar fi necesitatea reluării cercetării unor aspecte ale vieţii social-economice şi politice specifice feudalismului românesc. Aceasta pentru că, în deceniile posterioare celui de-al doilea război mondial, *politicul a interferat şi a „incendiat" adevărul istoric*, subjugîndu-l adeseori. Pe lîngă faptul că *s-au inventat mari răscoale*, mulţi „specialişti" n-au pierdut ocazia să denigreze o importantă clasă socială, boierimea, apreciată în totalitate ca trădătoare. Astfel, s-a considerat că în veacul al XVI-lea „clasa stăpînitoare, spre deosebire de popor, a avut o cu totul altă atitudine faţă de cotropirea şi dominaţia otomană"; marea boierime şi clerul au jucat un rol de seamă în căderea Moldovei şi Ţării Româneşti sub jugul turcesc", făcînd „din colaborarea cu turcii programul lor politic" etc., etc. (*Istoria României*, II, p. 822).

Cercetate „sine ira et studio", documentele şi logica istorică arată însă cu totul altceva. Iată, deocamdată, un exemplu: la începutul anului 1542, Petru Rareş scria regelui polon „despre acele granițe la care urmează să vină turcii şi să le hotărnicească spre Bratlav, ca măria voastră să nu trimiteţi acum să le hotărnicească, ca să nu fie aşa cum a fost cu granița Moldovei cu turcii, *deoarece cum au fost făcut sfetnicii moldoveni, care au fost mai înainte şi care* au mers să facă graniţele, n-a fost bine, ci şi-au lăsat acolo capetele..." (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 73). Decodificarea frazelor subliniate de noi este simplă: o parte dintre dregătorii care l-au „trădat" pe domn în septembrie 1538 s-a opus extinderii raialei Bender! Cei rămaşi în viaţă au declanşat lupta antiotomană, ucigîndu-l pe Ştefan Lăcustă.

GH. PUNGĂ

A. ISTORIA ROMÂNILOR

N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria.* Ediție îngrijită de GEORGETA PENELEA, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 565 p.

Tipărită în 1915, tradusă imediat în franceză, într-o ediție prescurtată, cu o „prelungire" de tiraj în 1916, cartea a apărut într-o nouă ediție în 1940. Necesară în împrejurările în care a văzut lumina tiparului, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* nu a fost, doar, o operă de circumstanță. Istoria românilor de peste Carpați a reprezentat o preocupare constantă a marelui nostru istoric. Sub acest generic, profesorul a ținut un ciclu de lecții la Universitatea din București. Cea mai completă și mai informată sinteză a istoriei românilor de peste Carpați, cartea dă expresie unor preocupări și idei legate de problemele fundamentale ale istoriei noastre, cum ar fi geneza și vatra de formare a poporului român, continuitatea pe teritoriul Daciei ș.a. în lămurirea cărora istoricul a fost profund angajat, ca om de știință și, firește, ca român.

Postfața pertinentă a Georgetei Penelea subliniază valoarea restituției, care, în liniile sale generale, își păstrează actualitatea. Istoria — în spiritul adevărului și al dreptății, căruia îi este subsumat actul științific — pe care N. Iorga a slujit-o cu atîta pasiune și sinceritate, trebuie să reprezinte o bază de înțelegere și de respect. Fără cunoașterea și însușirea adevărurilor sale, problemele grave ale contemporaneității nu vor putea fi depășite. Cartea este o caldă pledoarie în acest sens.

Dincolo de valoarea științifică și culturală a actului, reeditarea *Istoriei românilor din Ardeal și Ungaria,* prezintă, în peisajul contemporan, o limpede semnificație politică, un mesaj cu privire la datoria și responsabilitatea istoricului.

Gh. Platon

VASILE PÂRVAN, *Studii de istorie medievală și modernă,* Ediție îngrijită, note și indici de LUCIAN NĂSTASĂ, cuvînt înainte și studiu introductiv de AL. ZUB, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1990, 387 p.

Situate în perioada de început a activității sale științifice, scrierile cuprinse în volumul editat de L. Năstasă și prefațat de Al. Zub — definind „o ipostază a cărturarului", aceea de cercetător al istoriei noastre medievale și moderne —, slujesc la înțelegerea mai adîncă a manierei în care s-a format și s-a definit personalitatea istoricului.

„Căutări de început ale unei mari personalități în devenire" (p. 6), studiile cuprinse în prezentul volum, spre deosebire de *Scrierile* care conțin eseurile filozofice (publicate de Al. Zub în 1981) sînt valoroase atît prin contribuția adusă problemelor în discuție, cît, mai cu seamă, pentru faptul că îngăduie să se urmărească traiectoria formării omului de știință, căruia nu i-a rămas străin nici unul din domeniile istoriei naționale.

În rîndul studiilor asupra evului mediu, importante sînt *Românii în cronica Notarului anonim al regelui Bela. Cercetare comparativă cu celelalte cronici ungureşti şi cronica lui Nestor* (p. 23—65) şi *Alexandru Vodă şi Bogdan Vodă* (p. 65—206). Din materialele de istorie modernă, domină cele consacrate lui Al. Papiu-Ilarian.

Studiile reproduse, ca şi notele de lectură, largi şi pertinente, probează orizontul larg al tînărului istoric în devenire, contribuind la reconstruirea traiectoriei sale profesionale şi intelectuale. Notele editorului şi studiul lui Al. Zub uşurează apropierea cititorului de înţelegerea deplină a acestei *ipostaze* din creaţia marelui nostru istoric.

Gh. Platon

P. P. PANAITESCU, *Nicolae Milescu Spătarul (1636—1708)*, versiune românească de SILVIA P. PANAITESCU, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de ŞTEFAN S. GOROVEI, Iaşi, Editura Junimea, 1987, 107 p.

Operă de tinereţe a lui P. P. Panaitescu, mica monografie despre Nicolae Spătarul, căruia i s-a spus apoi Milescu, publicată în limba franceză *(Nicolas Spathar Milescu,* 1925), a făcut o bună impresie de îndată ce a fost cunoscută. N. Iorga o socotea „lucrare de primă ordine supt toate raporturile", iar Gh. I. Brătianu „excelentă şi ca informaţie — de o rară bogăţie — şi ca metodă". Traducerea şi tipărirea ei în limba română, într-un moment aniversar, la trei veacuri şi jumătate de la naşterea celebrului cărturar umanist şi la două decenii de la trecerea autorului în nefiinţă, trebuie socotită şi ca un act omagial.

Nicolae Spătarul s-a bucurat de o mare faimă între contemporani şi în posteritate. El a fost un veritabil precursor al enciclopedismului. S-a manifestat în domenii foarte diverse: orientalistică, diplomaţie, teologie, estetică, medicină, fiind, totodată, un mare călător. „Spătarul moldovean a fost, probabil, românul care — la vremea lui şi *pînă* la vremea lui — a călătorit cel mai mult: din Suedia în Imperiul otoman şi din Franţa în China" (p. XVI).

Studiul introductiv şi notele lui Ştefan S. Gorovei adaugă textului din 1925 acumulările istoriografice de pe parcursul a şase decenii privitoare la viaţa, activitatea şi opera învăţatului român. Sînt întregiri şi îndreptări care lămuresc multe din aspectele rămase atunci obscure. Trebuie spus că editorul este, el însuşi, un cercetător avizat în domeniu; că a adus contribuţii remarcabile la biografia „Milescului" şi că a venit cu sugestii noi în limpezirea unor controverse privind numele, originea familiei, ascendenţa şi descendenţa, ca şi episodul dramatic al tăierii nasului „care i-a asigurat (Spătarului) o mare celebritate anecdotică" (p. XXVII).

Cel atît de cunoscut sub numele de Nicolae Milescu a fost, de fapt, Nicolae Spătarul, „căruia trebuie să renunţăm a-i mai atribui un nume pe care nu l-a purtat niciodată" (p. XXX). Patronimicul Milescu i s-a adăugat tîrziu, după ce a fost tipărită, în 1845, cronica lui Ion Neculce. Simbioză greco-română, Nicolae Spătarul s-a integrat, observă cu pertinenţă Ştefan S. Gorovei, spiritului românesc, întocmai altor învăţaţi precum stolnicul Constantin Cantacuzino şi vornicul Ion Neculce, cu filiaţie asemănătoare. La aceşti trei cărturari *„originea grecească a rămas o realitate strict genealogică* [...]. Provenind din familii greceşti care s-au bucurat de adăpost şi ospitalitate în principatele române nord-dunărene, au găsit în spiritualitatea românească a vremii *mediul cel mai potrivit pentru dezvoltarea lor,* rămînînd profund ataşaţi pămîntului românesc, culturii româneşti" (p. XXVI).

Notele, bine dozate, pentru a păstra raportul cu textul, reţin ceea ce este de strict folos realizării imaginii înnoirilor şi completărilor istoriografice.

Scrisă în urmă cu peste şase decenii şi tipărită într-o publicaţie de circulaţie restrînsă, „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", lucrarea a căpătat, prin reeditare, nu doar o nouă condiţie ştiinţifică, ci şi un alt statut public. A devenit mai accesibilă şi mai cunoscută. Numai că, pînă şi cei interesaţi direct, care lucrează în domeniu, şi-au procurat-o cu dificultate!

Ion Toderaşcu

DUMITRU VELCIU, *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1709). Pseudo-Nicolae Costin. Studiu critic*, Bucureşti, Editura Minerva, 1989, 290 p.

Aproape jumătate de secol din istoria Moldovei, răstimpul 1661—1709, o vreme de mari frămîntări, de orientări politice noi, de manifestare puternică a regimului boieresc, timpul Costineştilor şi al Cantemireştilor a fost istorisit într-o cronică viu discutată de cărturari. Mai cu seamă paternitatea ei a incitat spiritele istoricilor şi literaţilor. Cronica aceasta a fost atribuită, de-a lungul unui secol şi jumătate de la deschiderea discuţiei, lui Nicolae Costin, ca „prescriitor" sau compilator (M. Kogălniceanu), aceluiaşi ca autor (V. A. Urechia, N. Iorga), lui Axinte Uricariul, compilator (Aron Densuşianu, I. G. Sbiera, Giorge Pascu, Constant Grecescu), ori unui Anonim care, din însărcinarea lui Nicolae Mavrocordat, a făcut ordine în manuscrisele rămase de la Nicolae Costin (C. Giurescu, fondatorul opiniei, urmat de Sextil Puşcariu, N. Cartojan, I. Şt. Petre, Şt. Ciobanu, Al. Piru, I. D. Lăudat, G. Ivaşcu, I. Rotaru'.

Dumitru Velciu, al cărui nume se identifică cu o stăruitoare muncă privind istoriografia medievală românească (vezi monografiile dedicate lui Miron Costin, 1973; Grigore Ureche, 1979; Cronicarul Radu Popescu, 1987), vine cu o nouă ipoteză: *Cronica Moldovei* (1661—1709), căreia timp îndelungat i s-a căutat autorul, a fost realizată în manieră de compilaţie, dar şi cu o parte originală, de *Sava Ieromonahul,* pe care „se cade să-l adăugăm bogatei galerii a cronicarilor moldoveni, alături de care şi-a adus, şi el, contribuţia la definirea profilului literaturii noastre din prima jumătate a secolului al XVIII-lea". Formaţia spirituală a autorului explică „intensa coloratură bisericească pe care o are *Cronica Moldovei* (1661—1709), accentul deosebit pus pe informaţia din domeniul bisericii moldovene, ca şi apelul repetat la criteriul de apreciere al moralei creştine".

Sursele folosite de Sava Ieromonahul pentru întocmirea acestei cronici sînt după Dumitriu Velciu: un izvod scris de Vasile Demian, care fusese ajutat de Miron Costin şi care trebuie socotit drept primul continuator, în sens cronologic, al operei marelui cărturar; o copie nesemnată a aceluiaşi izvod (Vasile Demian), pe care Sava Ieromonahul a confundat-o cu un „izvod al lui Miron Logofătul" (adică cu o posibilă continuare de către Miron Costin a *Letopiseţului* său); apoi aşa-zisul „izvod al lui Tudosie Dubău logofătul" (atribuit de Dumitru Velciu cunoscutului diac, copist de manuscrise, traducător de acte slavone în româneşte şi autor de cronică care a fost Axinte Uricariul); izvodul costăchesc; „universalul" lui Petru cel Mare, relaţie oficială a cancelariei imperiale ruseşti privind bătălia de la Poltava (1709), tradus în limba română de Nicolae Costin.

Minuţioasa cercetare întreprinsă de Dumitru Velciu i-a oferit şi prilejul avansării altor sugestii vis à vis de istoriografia din Moldova acestei perioade. Sava Ieromonahul este şi copistul manuscrisului *De neamul moldovenilor,* redacţia în şapte capitole, folosită de Dimitrie Cantemir pentru *Hronic;* acelaşi Sava Ieromonahul a făcut prima copie de pe lucrarea *Ceasornicul domnilor,* traducere de Nicolae Costin. Şi nu lipsesc, din acest vast studiu de erudiţie, încă alte propuneri interesante, care arată limpede stăpînirea domeniului, îndelungata muncă a lui Dumitru Velciu pe manuscrisele moştenite de la scriitorii veacurilor XVII—XVIII.

Ion Toderaşcu

Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj. Catedra de Istorie. Biblioteca Centrală Universitară. Profesor universitar doctor POMPILIU TEODOR la vîrsta de 60 de ani. *Introducere* (de Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu şi Aurel Răduţiu) şi *Bibliografia operei* (de Károlyi Iolanda şi Maria Pagu), Cluj-Napoca, 1990, 37 p.

Un prinos de recunoştinţă omului de mare delicateţe şi solicitudine, profesorului creator de şcoală şi istoricului continuator şi înnoitor de metodologie POMPILIU TEODOR este acest opuscul întocmit de foşti elevi, discipoli şi colaboratori ai magistrului. Iniţiativă frumoasă, formă de gratulare a unei munci închinate şcolii superioare de istorie.

Imaginea profesorului Pompiliu Teodor, la acest prim popas al evaluărilor, se identifică cu cîteva direcţii în cercetarea istorică românească: epoca Luminilor, „văzută în diversitatea şi conexiunea manifestărilor sale", formarea lumii şi a

civilizaţiei române moderne sub semnul iluminismului, cristalizarea ideii moderne de naţiune ca o repercusiune a iluminismului românesc, afirmarea spiritului democratic şi liberal „urmărind cariera spectaculoasă a Luminilor şi în epoca paşoptistă", influenţa Luminilor asupra ideilor şi programului paşoptist, inventarierea şi prelucrarea izvoarelor documentare privitoare la anul 1848, valorificarea memorialisticii paşoptiste româneşti din Transilvania.

Profesorul Pompiliu Teodor este un întemeietor al istoriei istoriografiei din ţara noastră, unul dintre fondatorii acestei discipline în învăţămîntul unversitar. Prin *Evoluţia gîndirii istorice româneşti* (Editura Dacia, Cluj, 1970) „cercetarea istoriei istoriografiei româneşti dobîndea o schemă şi un program de lucru...". Profesînd comparatismul, istoricul Pompiliu Teodor „s-a preocupat de integrarea istoriografiei româneşti în marile curente istoriografice universale, stabilind în cazul lui Ioan Lupaş, Gheorghe I. Brătianu şi Nicolae Iorga concluzii de o extraordinară actualitate privind raporturile istoriografiei române cu tendinţele înnoitoare din Europa...". Prin întreaga sa lucrare istorică, profesorul Pompiliu Teodor a contribuit fundamental la renaşterea interesului pentru problematica naţională socotită o vreme, în „deceniul obsedant" şi în prelungirile lui, generatoare de şovinism.

Demersul ştiinţific, avînd ca dominantă valorificarea spiritului naţional şi integrarea în universul, discursul didactic, erudit, limpede, atractiv îşi adaugă pana publicistului preocupat să semnaleze, să surprindă şi să difuzeze mişcarea ideilor contemporane (din cele aproape 300 de titluri cuprinse în *Bibliografia operei*, 121 sînt articole în reviste de cultură).

Am urmat pe autorii studiului introductiv, Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu şi Aurel Răduţiu, reţinînd ceea ce am socotit definitoriu din paginile atît de ales concepute şi dedicate profesorului Pompiliu Teodor la împlinirea a şase decenii de viaţă.

La rîndu-mi, cunoscîndu-l pe distinsul dascăl clujean în urmă cu un sfert de secol, bucurîndu-mă de graţia, de prietenia şi generozitatea Domniei Sale, îi aduc, în acest frumos moment aniversar, deosebita mea recunoştinţă şi urarea de viaţă lungă în slujba ştiinţei istorice.

Ion Toderaşcu

Suceava. Documente privitoare la istoria oraşului (1388—1918), vol. I, Bucureşti, 1989, 863 p., Ediţie de documente întocmită de VASILE GH. MIRON, MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, IOAN CAPROŞU, GAVRIL IRIMESCU (Direcţia generală a Arhivelor Statului).

Lucrarea cu acest titlu reprezintă, într-un anumit sens, o apariţie rară în cîmpul istoriografiei ultimelor decenii: este vorba de un volum de documente consacrat unui important centru urban moldovenesc. Deşi evenimentul nu este menţionat nicăieri (!) această culegere de izvoare a fost pregătită în cinstea sărbătoririi a 600 de ani de la prima atestare documentară a oraşului Suceava. Ea este rezultatul muncii unui harnic şi competent colectiv format din istorici cu o bogată experienţă în editarea documentelor şi buni cunoscători ai vieţii urbane moldoveneşti.

Volumul cuprinde o *Introducere* (p. 3—25), care se constituie într-o valoroasă micromonografie a vechii reşedinţe voievodale, *Notă asupra ediţiei* (p. 26—28), *Prescurtări—Bibliografie* (p. 29—34), *Lista abrevierilor* (p. 35), *Rezumatele documentelor* în limba română şi în limba germană (p. 36—77), *Documente* (p. 78—738), *Indice de nume* (p. 739—833), *Indice de materii* (p. 833—856), *Lista slavonismelor şi a expresiilor slavone din documentele în limba română* (p. 859), *Lista de concordanţă a documentelor* (p. 860) şi două hărţi consacrate oraşului Suceava şi împrejurimilor lui întocmite de istoricul Emil I. Emandi.

Cele 440 de documente interne şi externe privitoare la evoluţia acestui centru urban pînă la înfăptuirea Marii Uniri sînt prezentate în ordine cronologică, majoritatea după forme păstrate în diverse arhive şi muzee din ţară. De remarcat este faptul că unele din ele văd lumina tiparului pentru prima dată, iar cele publicate deja au primit traduceri mult îmbunătăţite, beneficiind şi de transcrieri conform normelor colecţiei naţionale de izvoare *Documenta Romaniae Historica*.

Deşi are un caracter selectiv, acest volum care cuprinde urice, zapise, corespondenţă, pomelnice, contracte de asociere, rapoarte, discursuri, memorii, regulamente, articole din presa vremii, telegrame oferă bogate informaţii privitoare la relaţiile comerciale, căile de comunicaţii, meseriile practicate de orăşeni, organizarea acestora în bresle, hotarul, ocolul şi înfăţişarea tîrgului, gradul de instruire a locuitorilor lui. De asemenea, izvoarele ilustrează viaţa politică şi militară atît a oraşului propriu-zis, cît şi a curţii domneşti şi a cetăţii de scaun.

Pe de altă parte, trebuie observat şi faptul că mai ales documentele inedite conţin informaţii care interesează nu numai pe cei specializaţi în urbanistica românească, dar şi pe geografi, etnografi, demografi etc. Prezentînd o „istorie vie" a Sucevei, cu locuitorii şi străzile ei, cu micile sau marile lor pasiuni şi neînţelegeri, volumul poate interesa, deopotrivă, şi marele public. Pentru această ultimă categorie de cititori atragem atenţia şi asupra unor mici inadvertenţe: jurămîntul de vasalitate al lui Petru I Muşat faţă de Coroana poloneză a fost depus la 26 septembrie 1387 şi nu la 6 mai 1387 (p. 17); intitulaţia principelui Transilvaniei Ioan Sigismund Zàpolya „din mila lui Dumnezeu, rege al Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei etc." este una de pretenţie şi nu ar fi trebuit să fie reprodusă şi în rezumatul documentului (p. 177, doc. nr. 61); „boierul Lupu" din doc. nr. 71 şi 72 nu este altul decît marele logofăt Lupu Stroici (p. 194—195).

În urma acestei depline reuşite, aşteptăm cu interes publicarea şi a celui de-al doilea volum de documente şi, desigur, şi a unei valoroase monografii consacrate acestui adevărat simbol al familiei muşatine.

Gh. Pungă

ALEXANDRU I. GONŢA, *Documente privind istoria României, A, Moldova, Veacurile XIV—XVI (1384—1625), Indicele numelor de locuri,* Ediţie îngrijită şi prefaţă de I. CAPROŞU, Bucureşti, Ed. Academiei, 1990, 301 p.

Întîmplarea sau poate nu numai ea a făcut ca lucrarea pe care o recenzăm să fie de mult intrată în conştiinţa istoricilor. Aceasta pentru că, deşi a apărut în acest an, ea a fost elaborată cu aproximativ trei decenii în urmă. Spre deosebire însă de alte manuscrise care, odată cu trecerea timpului, sînt supuse unei inerente uzuri morale, indicele, care în mediul specialiştilor s-a impus cu numele autorului, îşi păstrează încă utilitatea, fiind un instrument ştiinţific indispensabil pentru consultarea colecţiei de *Documente privind istoria României,* seria A, Moldova. Publicat în momentul finisării lui, acest adevărat dicţionar toponimic ar fi scutit pe numeroşi istorici, lingvişti, etnografi, sociologi etc., de o mare risipă de timp. De altfel, în acţiunea de editare a actelor interne în noua colecţie *Documenta Romaniae Historica* acest indice reprezintă o operă de referinţă, folosit deja cu o maximă eficienţă de cercetători. Faptul nu trebuie să surprindă, deoarece Alexandru I. Gonţa, în momentul întocmirii lucrării, era consacrat ca un valoros medievist şi editor de izvoare. Bazîndu-se pe această bogată experienţă, autorul a efectuat o autentică muncă ştiinţifică prin localizarea a zeci de aşezări care în documente au foarte puţine elemente-indicii, cum ar fi „satul lui...", „unde a fost...", „loc pustiu la...", etc. De remarcat este şi faptul că Alexandru I. Gonţa a încercat să identifice şi acele localităţi care şi-au păstrat forma românească, dar care în izvoare sînt redate doar în variantă slavonă. De asemenea, un merit al autorului constă şi în deslavizarea toponimicelor moldoveneşti, problemă căreia i-a consacrat şi un documentat studiu (v. *Rolul cancelariei moldoveneşti în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV—XVI,* în AIIAI, XIV, 1977, p. 261—275). Operaţia era necesară pentru că „...diecii de cancelarie au tradus numele comune româneşti în limba slavonă, iar traducătorii actuali ai documentelor le-au lăsat sub forma lor slavă... (p. 14).

Vocile consacrate oraşelor medievale sau mănăstirilor sînt adevărate monografii care cuprind date cu caracter istoric, geografic, social-economic, cultural-artistic şi demografic, iar corecturile făcute unor traduceri greşite din colecţia *D.I.R.* au înlăturat unele toponimice inventate de editori şi, deci, şi posibilitatea unor interpretări forţate.

Deşi Alexandru I. Gonţa a revenit de mai multe ori asupra manuscrisului, indexarea din ultima formă dactilografiată conţine unele lacune şi chiar greşeli,

anticipate chiar de autor (v. p. 12), dar inerente unui material documentar care a însumat peste 60 000 de fişe. De aceea, publicarea unei lucrări de acest gen la aproximativ trei decenii de la elaborarea ei, presupune nu numai un gest colegial şi patriotic, dar şi un adevărat act de curaj. Aceasta pentru că trebuia investită o mare cantitate de muncă pentru aducerea la zi a manuscrisului de către un medievist cu o bogată experienţă în editarea şi interpretarea izvoarelor, dotat cu acribie ştiinţifică şi cu serioase cunoştinţe interdisciplinare. Cercetătorul care a întrunit aceste calităţi s-a găsit în persoana dr. I. Caproşu, fost colaborator al regretatului istoric, care, de-a lungul anilor, s-a îngrijit de publicarea postumă şi a altor manuscrise păstrate cu sfinţenie de familia autorului (pe lîngă studiile apărute în AIIAI, v. şi cartea *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII—XVII*, Ediţie, prefaţă, bibliografie şi indice de I. Caproşu, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1989).

Uniformizînd punctuaţia, corectînd greşelile de dactilografiere sau de tipar, nuanţînd unele identificări şi amendîndu-le pe altele, I. Caproşu a continuat la un nivel optim opera înaintaşului său. De asemenea, schimbarea elementelor de localizare a toponimelor în conformitate cu situaţia lor administrativă actuală a implicat pe editor într-o muncă destul de migăloasă.

Or, este îndeobşte cunoscut, că o asemenea activitate nu aduce nici glorie ştiinţifică şi nici avantaje materiale. Sacrificiile sînt însă foarte mari : să menţionăm, doar, că numai corectura tipografică făcută în condiţii total neadecvate unei activităţi ştiinţifice a „însumat" sute de ore „pierdute" de îngrijitorul ediţiei, cîştigate însă de toţi cei ce beneficiază acum de acest adevărat dicţionar istoric. Din nefericire, din cauza tirajului foarte redus, numărul acestora este destul de limitat, acest instrument de lucru necesar atît specialiştilor, cît şi celor pasionaţi de istorie devenind o „carte rară" chiar din momentul apariţiei. Cu toate acestea, lucrarea constituie, fără îndoială, „...calea spre un corpus toponomastic complet şi exact" (v. p. 10) de care are atîta nevoie medievistica românească. Pentru aceasta se impune nu numai editarea urgentă şi a *Indicelui numelor de persoane* pregătit de aceeaşi „echipă", dar şi o radicală schimbare a stilului de lucru atît al editurilor, cît şi al librarilor.

Gh. Pungă

ALEXANDRU I. GONŢA, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII—XVII*, Ediţie, prefaţă, bibliografie şi indice de I. CAPROŞU. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, 252 p.

Dispărut prematur din viaţa ştiinţifică a ţării (la numai 59 de ani), după o existenţă pe care o bănuim frămîntată şi plină de neprevăzut, Alexandru I. Gonţa nu se bucură, încă, de o posteritate pe măsura operei sale. La mai mult de un deceniu de la neaşteptatul sfîrşit al istoricului, numele său este cunoscut doar de un grup relativ restrîns de specialişti ai evului mediu, fără a reuşi, deocamdată, să treacă în sfera de interes a publicului larg. E drept că, dintre lucrările postume ale autorului — cele mai ample sub raportul documentaţiei şi al interpretărilor şi, ca atare, cele mai îndreptăţite să-l recomande pe istoric atenţiei generale — doar patru au văzut pînă acum lumina tiparului, dar şi acestea în condiţiile unei receptări inegale. Exceptînd volumul de faţă şi *Indicele numelor de locuri* la colecţia de 11 volume de *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV—XVII* — apărut la începutul anului curent — prima carte, editată în străinătate (*Românii şi Hoarda de Aur, 1241—1502*, München, 1983) nu a avut parte la noi de un ecou pe măsură (motivele sînt uşor de bănuit), iar a doua (*Satul în Moldova medievală. Instituţiile*, Bucureşti, 1983) a suscitat printre cunoscători doar reacţii polemice faţă de unele din concluziile sale, fără ca valoarea de ansamblu a cărţii să fie, totuşi, după cîte cunoaştem, serios discutată.

Pe de altă parte, nici textele antume — atîtea cîte sînt — nu au reuşit să facă din autorul lor un personaj de rezonanţă în afara unui cerc de strictă specialitate. Publicate de-a lungul a trei decenii (1957—1987) în varii reviste interne şi străine, ele îmbrăţişează o problematică mult prea diversă şi, ca să spunem aşa „specioasă", pentru ca interesul lor să transgreseze frontiera celor iniţiaţi.

Acest lucru nu le scade, însă, din interes şi importanţă şi, mai ales, nu le atenuează semnificaţia globală pe care o comunică. În arier-planul lor, cei atenţi pot detecta o excepţională familiaritate cu documentele medievale, lecturi variate şi întinse, o veritabilă pasiune — era să scriem lăcomie — a cercetării, totul pe fondul unei erudiţii savante, riguroase şi perseverente, comparabilă — lăsînd la o parte excepţiile prezentului — doar cu tradiţia similară din perioada interbelică.

Mai este, oare, necesar să reafirmăm cît de nemeritat ni se pare, în aceste condiţii, destinul actual al operei ştiinţifice a lui Alexandru I. Gonţa? Sfîrşitul subit de care a avut parte, l-a surprins pe autor exact în acea perioadă a vieţii sale, cînd, după decenii de stăruitoare acumulări documentare, metodologice şi de perspectivă, se pregătea să ne ofere sintezele care încoronează în mod firesc orice muncă de cercetare. Redactate totuşi, acestea nu au mai apucat să fie publicate. . Din voluminoasa exegeză pe care istoricul basarabean a realizat-o, a supravieţuit doar partea de erudiţie, adică de extremă specializare, dar risipită şi aceasta într-o multitudine de locuri. Or, dacă prezentul o poate accepta şi aprecia prin ea însăşi, posteritatea îndepărtată sau mai apropiată, din care facem parte şi noi, are alte unităţi de măsură, mai generale. De aceea, dacă destinul contemporan al scrierilor lui Gonţa pare nedrept, aceasta nu înseamnă că el nu este, totuşi, explicabil. La drept vorbind, autorul de care ne ocupăm a avut parte de soarta comună a savantului care nu a putut sau — cazul său — nu a mai avut răgazul de a depăşi, prin generalizare, domeniul îngust şi greu accesibil al propriei discipline. Din acest motiv, restituirea sistematică a lucrărilor sale de sinteză, la care asistăm în ultimul timp, îndreptăţeşte speranţa unei viitoare şi cît mai rapide acreditări a autorului lor în conştiinţa publică.

Prezentul volum — al treilea în ordinea ediţiilor de pînă acum — înfăţişează aceleaşi particularităţi specifice ansamblului din care face parte. Se observă şi aici o erudiţie bogată (adesea excesivă, de vreme ce lectura este considerabil îngreunată), preocuparea constantă de a lega orice afirmaţie de un suport documentar adecvat, pe scurt, o adevărată obsesie a perfecţiunii, dacă se poate spune aşa, care nu lasă nimic la întîmplare. Autorul a pus în joc o gamă largă de fonduri arhivistice inedite şi publicate (pe care le-a „recitit"), de studii şi lucrări generale, reactualizînd şi amendînd, acolo unde era cazul, concluziile predecesorilor preocupaţi de aceeaşi problemă.

Rezultatul acestei vaste operaţiuni de condensare şi reinterpretare a materialului a fost o nouă istorie a comerţului dintre cele două ţări române, mai sistematică, mai densă şi — fapt la fel de important — în directă conexiune cu evenimentele din întreg spaţiul sud-est european. Articularea întregii cărţi este cronologică, istoricul urmărind pas cu pas, domnie după domnie, uneori chiar an de an şi lună de lună evoluţia traficului comercial moldo-transilvănean pînă la finele secolului al XVII-lea (cap. V—XVI), fără a omite, însă, de a înfăţişa tot ceea ce a perturbat periodic aceste schimburi, precum şi condiţiile interne şi externe care le-au influenţat.

Fireşte că o reconstituire de asemenea anvergură nu se putea dispensa de o sumă de consideraţii în măsură a o face mai inteligibilă. După examenul critic al istoriografiei problemei (în *Introducere*) şi analiza atentă a referinţelor documentare despre drumurile comerciale din Moldova (cap. I), preambulul celor 11 capitole semnalate mai sus este dedicat în întregime diverselor suporturi materiale şi umane ale schimbului: resurse naturale, mărfuri, negustori, vămi, monede — investigate în varietatea şi complementaritatea lor (cap. II—IV). Şi în acest domeniu, autorul se dovedeşte un bun cunoscător al faptelor şi un atent interpret al lor, oferind cititorului, într-un limbaj foarte clar, desluşiri cuprinzătoare în chestiuni cu un grad înalt de dificultate (cum ar fi, bunăoară, echivalenţa speciilor monetare şi ale unităţilor de schimb din perioada studiată). Aceste consideraţii întregesc ansamblul, subliniind şi mai bine impresia de unitate organică care transpare din fiecare secţiune a volumului.

Editorul a respectat întocmai textul original, neintervenind nici chiar acolo unde lucrul acesta ar fi fost, poate, necesar (detalieri bibliografice, aducerea aparatului critic la zi, comentarii în note la unele formulări şi concluzii ale cărţii). Versiunea care ni se propune îl reprezintă, aşadar, integral pe autor, oglindind totodată stadiul istoriografic din momentul redactării lucrării. Se poate, fireşte, discuta pe marginea acestei opţiuni editoriale. În ceea ce ne priveşte, am fi preferat mai curînd o ediţie critică, decît una de acest tip, strict restitutivă şi

comemorativă, cu atît mai mult cu cît, textul de bază datează din 1971—1974 (cu o revizuire substanţială puţin după această dată), iar de atunci încoace informaţiile şi interpretările au sporit considerabil.

De asemenea, editorul trebuia, chiar dacă refuzase alternativa critică, să-şi asume, poate, responsabilitatea unor intervenţii personale mai hotărîte, de natură să atenueze tacit discontinuitatea dintre anumite capitole (XIII şi XIV, de exemplu) şi lipsa de uniformitate a aparatului critic (carenţe pe care, I. Caproşu le şi semnalează în prefaţa cărţii).

Dar, dincolo de toate acestea, credem că ediţia de faţă ar fi meritat, în primul rînd, nu o simplă prefaţă (altminteri bine scrisă şi, pentru puţinele-i pagini, îndeajuns de exhaustivă), ci un amplu studiu introductiv, care să dreseze, eventual, un bilanţ bio-bibliografic cît mai complet şi să propună locul ce se cuvine de urgenţă rezervat, pe scara valorilor istoriografiei noastre, unei asemenea opere şi unui autor de asemenea calibru. Nu vrem, desigur, să sugerăm în felul acesta, implicit, că ordinea lor în ierarhia amintită ar trebui să fie, neapărat, una de frunte. Studiul critic la care ne-am fi aşteptat ar fi ştiut, cu siguranţă să cumpănească mai exact şi mai bine virtuţile şi scăderile activităţii ştiinţifice a lui Al. I. Gonţa. Aceasta, cu atît mai mult cu cît editorul îşi cunoaşte bine „eroul", fiind, totodată, şi cel mai în măsură a-i aprecia producţia, ca unul cu aceleaşi preocupări medievistice şi, pe de altă parte, cu rezultate de notorietate în domeniu.

O viitoare ediţie Gonţa sau — mai probabil — ultima din seria restituirilor postume ale operei sale va suplini — sperăm — această lacună.

Alexandru-Florin Platon

I. CAPROŞU, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi, 1989, 216 pag.

Cunoscut mai ales prin pasionata şi competenta activitate de editare a documentelor medievale, Ioan Caproşu subscrie, de curînd, o lucrare de o reală importanţă pentru istoria veacurilor de mijloc; subiectul său a fost mai puţin curtat de istoriografia noastră, respectiv relaţiile de credit, în mod deosebit camăta, din Moldova, începînd „de la primele menţiuni documentare pînă în pragul epocii moderne". La origine o dizertaţie academică, lucrarea a vizat mai ales „implicaţiile politice şi social-economice" ale cametei. Demersul autorului s-a bazat, de aceea, pe surse multiple, analizate cu atenţie şi integrate într-un context istoric bine definit: toate colecţiile şi publicaţiile conţinînd documente interne şi externe moldoveneşti, toate fondurile arhivistice din ţară şi unele străine, izvoare juridice şi narative etc. (p. 10). Pe de altă parte, pentru a depista mai corect elementele specifice de manifestare a cametei în Moldova, Ioan Caproşu a realizat conexiuni cu realităţile similare din Ţara Românească mai ales, reuşind astfel să dea un conţinut mai real a ceea ce s-a numit „forma asiatică" a fenomenului monetar amintit; din această perspectivă, s-a precizat că, spre deosebire de camăta din vestul Europei, cea din Ţările Române a întreţinut „decăderea economică şi corupţia politică" (p. 6), ceea ce n-a făcut decît să încetinească progresul acestora.

Cel dintîi capitol al lucrării ia în discuţie „începutul, formele şi evoluţia creditului în Ţara Moldovei" (p. 11—46), arătîndu-se, după o atentă analiză a relaţiilor comerciale ale Moldovei cu Braşovul, Bistriţa şi Liovul, că „pînă la statornicirea împrumutului cămătăresc în Moldova spre mijlocul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea, creditul moldovenesc înregistrează toate celelalte forme simple de împrumut" (p. 39): în produse, în mărfuri, în bani.

De un mare interes pentru înţelegerea fenomenului cămătăresc în Moldova sînt capitolele II *(Camăta şi domnia)* şi III *(Consecinţele economice şi sociale ale cametei).* Din bogata problematică a lor vom sintetiza principalele aspecte legate de condiţiile introducerii cametei, implicaţiile acesteia pentru puterea centrală în diferite etape istorice, consecinţele în plan economic, politic, social ale împrumutului de acest tip.

Statornicirea împrumutului cămătăresc este strîns legată, în concepţia autorului, de schimbările survenite în statutul politic al Ţărilor Române începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea ; este vorba, cum se cunoaşte, de instaurarea dependenţei efective faţă de Imperiul otoman, care a atras multiple şi împovărătoare obligaţii de natură economică ale statelor româneşti. În context, „instituirea 'licitaţiei' constantinopolitane asupra tronului Moldovei" a făcut ca domnia să fie confruntată „cu povara nevoii permanente de bani", ceea ce a legat-o definitiv de posesorii sumelor de bani — cămătarii (p. 48). Situaţia s-a agravat cu începutul secolului al XVII-lea cînd, pe fondul conflictului cu Polonia, puterea suzerană a introdus „schimbarea domnilor dintr-o ţară în alta cu scopul asigurării fidelităţii politice de care avea nevoie în această zonă, dar şi cu intenţia de a stoarce noi sume de la conducătorii acestor ţări" (p. 69). În consecinţă, „foamea" de bani a domniei a devenit şi mai acută, încît apelul la cămătari a devenit indispensabil. În sfîrşit, o etapă decisivă în evoluţia fenomenului monetar analizat a constituit-o instaurarea regimului fanariot, cînd „spolierea economică a Moldovei (...) a devenit sistematică, complexă şi atotcuprinzătoare". Drept urmare, preocuparea domniei pentru achitarea obligaţiilor financiare faţă de Poartă şi interesul pentru sporirea propriei averi a făcut ca „prezenţa cămătarului" să devină „o necesitate curentă" (p. 3).

Această creştere treptată a importanţei cametei a avut consecinţe pe multiple planuri. Astfel, în ceea ce priveşte *domnia* s-a remarcat interesul tot mai crescînd al acesteia pentru asigurarea sumelor necesare ocupării şi păstrării tronului, achitării datoriilor la numeroşii cămătari ţarigrădeni, greci, evrei etc., realizarea unui numerar care să-i asigure existenţa după mazilire. De aici, politica fiscală din ce în ce mai draconică, materializată în „mulţimea şi varietatea dărilor, pe de o parte, şi excesivitatea lor, pe de altă parte" (p. 114). Fiind nevoită să împrumute mereu şi aflîndu-se, astfel, la discreţia cămătarilor, domnia se vede confruntată cu o scădere puternică a autorităţii şi prestigiului său. Pe de altă parte, proprietatea domnească — sursă sigură de venituri în secolul al XV-lea — începe să se diminueze treptat prin „desfiinţarea ocoalelor domneşti", vinderea satelor confiscate sau retrocedarea celor întrate între timp în proprietatea domniei, înstrăinarea sistematică a hotarelor şi apoi a vetrelor multor tîrguri (p. 102—106) ; în consecinţă, „puterea economică a domniei scade rapid" (p. 106).

În domeniul *economic*, introducerea împrumutului cămătăresc a avut consecinţe la fel de multiple : o fiscalitate excesivă, un exod masiv de numerar spre Constantinopol, „raritate monetară periodică", infuzia elementelor cămătăreşti alogene în oraşele şi tîrgurile Moldovei, înstrăinarea unor bunuri ale autohtonilor etc. Toate aceste aspecte au dus la o spoliere cumplită a ţării, la neglijarea efortului constructiv şi, astfel, la rămînerea în urmă a economiei Moldovei (p. 115 şi urm.).

Structura socială cunoaşte şi ea numeroase distorsiuni. În primul rînd, cămătăria afectează boierimea tradiţională, ale cărei venituri se văd mult diminuate ; de asemenea, se observă, paralel cu o sporire şi concentrare a proprietăţii, şi o „pulverizare" a acesteia, ceea ce a dus la „decăderea sau frecventa ruinare a atîtor mari familii boiereşti" (p. 144—145). Pe de altă parte, în rîndurile clasei dominante are loc ascensiunea unei noi boierimi, provenită mai ales din elementul grecesc pătruns în ţară odată cu debitorii (p. 105—107, 139—145). În aceeaşi măsură, este afectat micul proprietar, deposedat sistematic de pămînt de negustorii şi cămătarii veniţi de la Constantinopol odată cu domnul, dar şi de cei din ţară. Împrumutul la cămătari era o necesitate : răscumpărarea ocinii, plata dărilor, achitarea unor sume pentru infracţiuni, redobîndirea libertăţii din captivitatea tătarilor, procurarea mijloacelor pentru trai etc. (p. 146—161). În sfîrşit, camăta afectează şi orăşenimea, slujbaşii şi slujitorii domneşti, nevoiţi să apeleze la cămătar datorită aceloraşi condiţii împovărătoare ale dominaţiei otomane (p. 162—163).

Astfel, aşa cum precizează şi autorul în finalul celui de-al treilea capitol al lucrării, „nevoia cronică şi mereu în creştere de numerar (...) a afectat toate clasele şi categoriile sociale, dar mai ales pe producătorul nemijlocit, asupra căruia a grevat în primul rînd povara fiscalităţii" (p. 163). Nu ne rămîne decît să apreciem analiza fină întreprinsă de Ioan Caproşu şi concluziile pe care le-a desprins, realizînd astfel o altă imagine a raporturilor moldo-otomane în perioada amintită şi o perspectivă nouă asupra realităţilor economico-sociale din Ţara Moldovei.

Scurte concluzii (p. 164), un rezumat în limba engleză (p. 165—179), bibliografia selectivă (p. 181—188) şi un substanţial indice (p. 189—214) încheie această valoroasă lucrare, care şi-ar fi putut găsi loc la o editură centrală.

Nelu Zugravu

NICOLAE STOICESCU, *Constantin Şerban*, Bucureşti, Editura Militară, 1990, 134 p.

Editura Militară continuă seria de micromonografii dedicate personalităţilor trecutului românesc prin apariţia lucrării lui Nicolae Stoicescu, lucrare ce-şi propune să ne prezinte destinul neobişnuit al unui voievod muntean din secolul al XVII-lea, *Constantin Şerban*.

Cartea este structurată pe trei componente mari : politica internă, politica externă şi mazilirea, încercările lui Constantin Şerban de redobîndire a tronului. Această structură este precedată de originea şi drumul spre jilţul voievodal al aceluia ce fusese primul serdar al Ţării Româneşti. Pribegia în Polonia şi aprecierile posterităţii încheie monografia.

Scrisă într-un stil cursiv, fără a-i lipsi însă rigoarea ştiinţifică (sugerată şi de bogăţia trimiterilor), autorul nu-şi propune — finalizarea ne îngăduie această constatare — „demontarea" mecanismelor ce au stat la baza derulării evenimentelor ; sîntem în faţa unei recompuneri de excesivă informaţie, de erudiţie, accesibilă şi nespecialiştilor.

Autorul realizează o bună încadrare a personalităţii voievodului în realităţile economico-sociale şi politice ale acelui timp. Este subliniată starea înfloritoare a finanţelor şi a economiei Ţării Româneşti, înflorire datorată administraţiei chibzuite a lui Matei Basarab, neîntrecut gospodar de ţară. Prezentarea răscoalei seimenilor din 1655 şi trecerea în revistă a iniţiativelor de ctitor ale domnului întregesc cadrul intern al primei domnii din Muntenia.

Capitolul rezervat politicii externe este consacrat, aproape în întregime, mult discutatei probleme a realizării „frontului comun antiotoman" al Ţărilor Române, din anii 1658—1662, cu participarea lui Gheorghe Ştefan, Constantin Şerban şi Gheorghe II Rákóczi. Se accentuează încercarea de „colaborare" a celor trei suverani, autorul omiţînd, însă, două lucruri esenţiale :

a) Gheorghe II Rákóczi, urmînd tradiţia caselor domnitoare maghiare din Transilvania, înţelegea prin „colaborare" ca cei doi voievozi români să se afle sub tutela sa ;

b) Realităţile geopolitice şi decăderea militară românească făceau iluzorie orice încercare de răzvrătire.

Prezentarea „războiului de batjocură" (cum l-a denumit Nicolae Iorga) din 1658 încheie capitolul dedicat politicii externe.

Al treilea capitol al lucrării ne înfăţişează tribulaţiile voievodului pribeag, în încercarea de a redobîndi tronul Munteniei, sau de a-l dobîndi pe cel al Moldovei, încheiate cu două efemere domnii în Moldova (oct.—nov. 1659 ; ian.—febr. 1661). Din acest capitol iese în evidenţă grava „ticăloşire" a oştirii ţării. Voievodul este reabilitat din punct de vedere militar, prezentîndu-se comportarea meritoasă a acestuia în lupta de la Hotin (1672) şi în diverse bătălii din Ucraina, cînd Constantin Şerban slujea sub flamura polonă.

În final, sînt supraevaluate calităţile de oştean şi diplomat ale lui Constantin Şerban, calităţi (mai ales militare) care sînt mai greu de constatat parcurgînd paginile cărţii. Sub acest aspect, lucrarea se înscrie pe linia generală a acestei serii de micromonografii, care se caracterizează prin tendinţa de a supralicita calităţile şi de a estompa partea negativă a desfăşurărilor istorice şi a personalităţilor.

Rezervele exprimate nu au intenţia să diminueze valoarea ştiinţifică şi culturală a colecţiei şi, cu atît mai puţin, a lucrării asupra căreia am referit. Autorul, medievist de notorietate, ne-a oferit şi de această dată o realizare istoriografică remarcabilă.

Florin Pintescu

MONUMENTA LINGUAE DACOROMANORUM. BIBLIA, 1688, PARS I. GENESIS. Volum întocmit de: ALEXANDRU ANDRIESCU, VASILE ARVINTE, IOAN CAPROŞU, ELSA LÜDER, PAUL MIRON, MIRCEA ROŞIAN, MARIETTA UJICĂ, text stabilit şi îngrijire editorială de VASILE ARVINTE şi IOAN CAPROŞU, Iaşi, 1988, 556 pag.

La împlinirea a 300 de ani de la realizarea acestui monument al culturii româneşti medievale un act aniversar mai semnificativ nici nu se putea concepe. Noua ediţie a *Bibliei* de la 1688, rod al colaborării fructuoase şi îndelungate dintre specialiştii de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi şi de la Universitatea „Albert-Ludwig" din Freiburg, reprezintă, la rîndul ei, un monument unic în cultura română contemporană. Ea oferă cititorului nu numai textul unei opere de o inestimabilă valoare în evoluţia limbii şi literaturii româneşti, dar şi un model de editare modernă, de ţinută ştiinţifică şi, nu în ultimul rînd, de efort intelectual şi pasiune profesională pentru aducerea în actualitate a unei cărţi de căpătîi din cultura românească.

Reeditarea s-a făcut într-un moment politic nu tocmai favorabil şi în condiţii materiale precare. Editorii, însă, în mod premeditat, le-au sfidat cu succes (să reţinem că în componenţa colectivului de autori figurează nume indezirabile la acea dată atît din exilul românesc cît şi din ţară — Andrei Pleşu, Ştefan Augustin Doinaş). Publicarea textului s-a făcut în aşa fel, încît cercetătorul dar şi publicul interesat are la dispoziţie toate textele reprezentative ale acestui monument de cultură; astfel, pe prima coloană s-a înfăţişat textul *Bibliei* de la 1688 în faximil, pe a doua s-a transcris fonetic, pe a treia şi a patra s-au redat textele celor două manuscrise — Ms. 45 de la Biblioteca filialei Cluj a Academiei, care a stat la baza *Bibliei* tipărite, şi Ms. 4389, care este cea mai bună traducere a Cărţii sfinte; în sfîrşit, ultima coloană transpune în limbaj modern textul *Scripturii*. Trebuie să presupunem că efortul editorilor, în primul rînd al îngrijitorilor textului — istoricul Ioan Caproşu şi lingvistul Vasile Arvinte, a fost considerabil. O egală consideraţie merită şi colectivul de tipografi de la Întreprinderea Poligrafică Iaşi, care au realizat o ţinută grafică foarte frumoasă, cu excepţia faximilelor de la sfîrşit, care, uneori, nu sînt de calitatea tehnică reclamată de un asemenea text; de vină este aici tehnica avută la dispoziţie de tipografii ieşeni.

Structura, în ansamblu, a volumului este următoarea: *Cuvînt înainte* (p. 1—2) al celor doi rectori ai Universităţilor din Iaşi şi, respectiv, Freiburg, din care aflăm că ediţia din 1988 a *Bibliei* de la Bucureşti este, de fapt, un moment din îndelungata colaborare dintre cele două instituţii de învăţămînt. Rîndurile subscrise de Paul Miron (p. 3—6) pe marginea noii ediţii ne atrag atenţia asupra faptului că *Biblia* de la 1688 este o „treaptă culturală superioară" în tălmăcirea în limba română a acestei opere fundamentale a umanităţii, subliniind, totodată, rolul său în impunerea primatului scriiturii într-o cultură dominată de oralitate ca cea română. Un studiu întins (p. 7—45) consacră Alexandru Andriescu locului ocupat de *Biblia* de la Bucureşti în istoria culturii, literaturii şi limbii române literare. Reţinem, din bogata ideatică a acestuia, cîteva elemente. Editarea *Bibliei* în 1688, arată autorul, nu este un fenomen întîmplător. Ea se realizează într-un moment în care societatea românească traversa un proces nou, „de occidentalizare prin cultură", cum îl numeşte Al. Andriescu, de care mobilitatea oamenilor vremii nu este străină. Acum, pentru prima dată, „cultura devine o pîrghie a puterii", un instrument în mîna oamenilor politici interesaţi în a suscita conştiinţele în vederea luptei antiotomane. Protagoniştii acestei orientări sînt Constantin Şerban, Mihnea III Radu, Gheorghe Ştefan, Cantacuzineştii, Costineştii, Brîncoveanu, Dosoftei, Dimitrie Cantemir, Nicolae Milescu. *Biblia* tipărită de Şerban Cantacuzino la Bucureşti în 1688 este „opera culturală cea mai importantă" a acestui moment istoric de efervescenţă politică şi spirituală (p. 8).

Analiza ms. 45 şi a ms. 4389 îl determină pe Al. Andriescu să considere că traducerea *Bibliei* în limba română a început după 1668, fiind stimulată de întreprinderea anterioară a lui Nicolae Milescu, care a şi stat la baza traducerii din timpul lui Şerban Cantacuzino. În legătură cu manuscrisul lui Nicolae Milescu, autorul arată că reviziile acestuia au avut loc, mai întîi, în Moldova, de către cei cărora cronicarul le-a încredinţat manuscrisul — anume Dosoftei şi colaboratorii săi, apoi ea a fost continuată de cronicarii munteni (p. 23—34).

Concluzia generală care se reţine din acest studiu foarte dens, bazat pe o atentă analiză, inclusiv istoriografică, este aceea că *Biblia* de la 1688 reprezintă rezultatul evoluţiei limbii române literare de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, marcînd, pentru acel moment, atît un factor de „modelare morală" cît şi „unul de cultivare a fanteziei, de descătuşare a forţelor creatoare în domeniul literaturii" (p. 45).

O altă secţiune a volumului conţine cuprinzătorul studiu lingvistic realizat de Vasile Arvinte asupra primei cărţi *(Facerea)* a *Bibliei* de la 1688 în comparaţie cu ms. 45 şi ms. 4389 (p. 47—128). Ceea ce propune spre lectură cunoscutul lingvist ieşean este un model de erudiţie, de profunzime analitică, fără de care orice concluzie cît de cît solidă privind limba acestei monumentale opere nu se poate extrage ; este, cu siguranţă, cel mai bun studiu lingvistic asupra *Bibliei* de la Bucureşti. Bazîndu-se pe lista computerizată întocmită la Universitatea din Freiburg, autorul a analizat fonetica, morfologia, formarea cuvintelor şi lexicul cărţii *Facerii* din *Biblia* bucureşteană ; în final, a putut formula unele concluzii de cel mai mare interes : ms. 45 cuprinde norme literare mai arhaice, de tip nord-moldovenesc ; deşi *Biblia* urmează îndeaproape acest manuscris, textul acesteia a fost transpus de editori în norma literară sud-muntenească (p. 103) ; ms. 4389 respectă cel mai bine exigenţele literare din Muntenia de sud, fiind cel mai apropiat de limba literară modernă (p. 104).

După nota asupra ediţiei (p. 129—130), urmează textul propriu-zis (p. 131—319), apoi notele şi comentariile (p. 321—363), indicele realizat prin computerizare (p. 365—454) şi, în sfîrşit, fotocopiile (p. 456—554).

O precizare ar merita, în încheierea acestor consideraţii, titlul, care, aşa cum apare — *Monumenta Linguae Dacoromanorum,* nu ne poate duce cu gîndul decît la un program editorial, care să includă şi alte realizări ale limbii române vechi. O asemenea iniţiativă merită a fi salutată.

În final, subliniem, încă o dată, caracterul de excepţie al acestei ediţii ; nu putem decît, parafrazîndu-l pe principele patron al monumentului de la 1688, să aşteptăm cu interes „isprăvirea... aceştii folositoare şi sfinte ostenêle".

Nelu Zugravu

ECATERINA ŢARĂLUNGĂ, *Dimitrie Cantemir. Contribuţii documentare la un portret,* Bucureşti, Editura Minerva, 1989, 424 p.

Lucrarea de faţă este rodul unei cercetări migăloase întreprinsă de autoare asupra unui volum considerabil de material documentar. În cele nouă capitole ale lucrării, Ecaterina Ţarălungă reuşeşte în bună măsură să ofere un portret spiritual complet al domnului-cărturar moldovean, într-o manieră elegantă, în concordanţă cu intenţiile iniţiale ale autoarei, mărturisite în titlu ca şi în primele pagini. Fondul de documente privitoare la personalitatea cărturarului, rămase de pe urma strădaniilor lui Gr. G. Tocilescu şi păstrate la Biblioteca Academiei Române, utilizat de autoare ca sursă principală, sporeşte gradul de noutate al lucrării, avînd în vedere faptul că cele aproximativ o mie de pagini de manuscris nu au mai fost puse în ecuaţie de alţi cercetători.

Cadrul spaţio-temporal al scrierilor lui Dimitrie Cantemir, ca şi perpetuarea lor pînă la noi sub forma diverselor ediţii, cu reuşitele şi nereuşitele specifice fiecăreia, sînt relevate succint dar pertinent în *Prolegomene.*

Latura cea mai pronunţată a profilului cultural cantemirian este, în mod firesc, latura istoriografică, analizată într-un capitol special al lucrării, cel mai consistent, atît ca volum şi densitate de informaţie, cît şi ca manieră de interpretare. Problemele de geografie din opera lui Dimitrie Cantemir sînt sesizate şi judecate într-un alt capitol al lucrării, autoarea reuşind să surprindă preponderenţa preocupărilor de geografie politică. Mijloacele de argumentare provenite din sfera aşa-ziselor „ştiinţe auxiliare" ale istoriei sau din domenii învecinate cu istoria şi care au fost utilizate de Dimitrie Cantemir în susţinerea relatărilor şi opiniilor sale sînt individualizate în lucrare, fapt care îi conferă şi calitatea de util instrument de lucru în cadrul unor eventuale încercări de detaliere a unor elemente cu caracter secundar din opera domnului cărturar. Problemele de filosofie care l-au frămîntat pe Dimitrie Cantemir sînt expuse şi analizate într-un capitol special,

relevîndu-se încă odată anvergura europeană a gînditorului moldav. *Arta de a folosi cuvîntul* constituie sintagma prin care sînt înmănunchiate problemele de lingvistică şi concepţia literară a autorului *Istoriei ieroglifice* şi aceasta îndeosebi pe baza unei analize atente a operei cantemiriene mai sus menţionată. Muzica şi arta plastică, domenii care au făcut parte din universul preocupărilor lui Dimitrie Cantemir, mai puţin abordate de alţi cercetători, sînt puse în adevărata lor valoare, contribuind prin aceasta la relevarea caracterului enciclopedic al culturii domnului cărturar.

O anexă cuprinzînd *Sursele ştiinţifice folosite de Dimitrie Cantemir*, element inedit şi care măreşte meritele autoarei, alături de *Ilustraţii* cuprinzînd cîteva desene şi hărţi realizate de către Cantemir, completează lucrarea în ansamblul său.

Încercarea de fixare a unui *Cadru general* depăşeşte într-o oarecare măsură limitele pe care le impune în chip firesc subiectul abordat, dăunînd în acest fel economiei lucrării şi producînd o „rupere" a logicii discursului.

De asemenea, deşi pot fi considerate ca elemente minore, se impun cîteva nuanţări. Astfel, trebuie precizat că „în zorii veacului al XVIII-lea... de pe dealul unde se afla aşezat palatul domnesc" nu se putea urmări „spectacolul" vieţii cotidiene din Iaşi, aşa cum ne face autoarea să înţelegem în p. 7. Şi aceasta din simplul motiv că „palatul domnesc" se afla la marginea de S—E a terasei pe care se desfăşura în acelt moment tîrgul Iaşilor, neexistînd nici o diferenţă de nivel considerabilă care să favorizeze curtea domnească. La baza terasei puteau fi văzute doar Uliţa Carvasaralei, denumită şi Podul Lung (ulterior strada Sf. Lazăr), heleşteul curţii, Uliţa Gunoaielor, denumită şi Podul Spînzurătorilor (actuala stradă Palat) şi Uliţa Feredeielor (v. în acest sens *Istoria oraşului Iaşi*, vol. 1, redactori responsabili Constantin Cihodaru şi Gheorghe Platon, Iaşi, 1980, p. 94, 97 şi 102—103 cu trimiterile respective). O altă nuanţare se cuvine a fi făcută în ceea ce priveşte forma articulată a numelui oraşului Iaşi, respectiv *Iaşii* şi nu Iaşul, numele fiind un plural. Această formă este susţinută de documente, regăsindu-se „tîrgul Iaşilor" şi nu „tîrgul Iaşului". Cititorul poate fi tentat ca şi dezacordul din ultimul rînd a aceleiaşi pagini 7 să îl pună în legătură cu utilizarea formei „Iaşul". Ca semn al staţionării mai mult timp în editură ar putea fi înţeleasă neconcordanţa dintre locul de amplasare a ilustraţiilor în ansamblul lucrării, indicat în *Prolegomene* (p. 30), şi cel indicat în *Sumar* şi care corespunde de fapt realităţii.

Ultimele elemente semnalate, evident minore, nu constituie nota dominantă a lucrării şi nu diminuează cu nimic meritele autoarei. Lucrarea, în ansamblul ei, rămîne o frumoasă efigie spirituală a lui Dimitrie Cantemir, domnul cărturar.

C. Asăvoaie

VLAD GEORGESCU, *Istoria ideilor politice româneşti (1369—1878)*, München, Ion Dumitru-Verlag, 1987, 355p. + bibliografie (p. 357—411), grafice (p. 413—475), indice alfabetic (p. 477—491).

Pentru generaţiile de tineri istorici ieşite de pe băncile facultăţilor în cursul anilor '80, numele lui Vlad Georgescu a fost un subiect interzis. Pentru unele, chiar, aproape necunoscut. După plecarea din ţară a istoricului, la finele deceniului trecut, cărţile i-au fost scoase din librării şi biblioteci, referinţele despre ele cu grijă înlăturate, menţionarea lor interzisă. Şi în acest caz, cenzura a acţionat cu rigoarea-i implacabilă. O lungă şi apăsătoare tăcere oficială s-a aşternut asupra autorului deşi, în subteran, numele a continuat să i se perpetueze, iar cărţile să circule. Acest lucru n-a fost, însă, de ajuns. Destul de puţini mai ştiu astăzi că cel supus unei atît de severe interdicţii a fost, de fapt, unul dintre istoricii noştri remarcabili, ale cărui sinteze despre gîndirea politică românească în epoca modernă rămîn şi astăzi, la aproape două decenii de la publicarea lor, printre reperele importante ale istoriografiei româneşti contemporane.

Debutînd în 1962 cu un volum consacrat corespondenţei diplomatice a Ţării Româneşti între 1823—1838, Vlad Georgescu s-a impus în peisajul nostru istoric nouă ani mai tîrziu (1971) cînd, după o perioadă de acumulări substanţiale, a publicat un faimos studiu închinat ideilor politice şi Iluminismului în Principate. Tipărită iniţial în limba engleză, cartea a fost tradusă în anul următor şi în limba

română, aducîndu-i autorului un binemeritat prestigiu atît în ţară, cît şi dincolo de fruntariile ei. Notorietatea avea să i-o prilejuiască, însă, *Mémoires et projèts de réforme dans les Principautés Roumaines* (vol. I—II, 1970—1972) — sinteză de referinţă, cu impact adînc şi durabil, esenţială pentru înţelegerea epocii noastre moderne. A fost printre cărţile care s-au bucurat, poate, la data respectivă, de succesul cel mai mare, în condiţiile în care o anumită destindere culturală — de altfel provizorie, dar acest lucru s-a văzut mai tîrziu — suscitase proiecte ambiţioase, speranţe şi aşteptări legitime.

Din păcate, însă, promiţătoarea carieră a istoricului s-a curmat aici. Silit de împrejurări să emigreze (în 1979), Vlad Georgescu şi-a asumat în patria de adopţiune alte responsabilităţi — despre care, odată, se va vorbi — rupînd pentru un timp cu preocupările care îl consacraseră. Revenirea la proiectele dintîi nu putea, însă, întîrzia prea mult. Ea a avut loc cu puţin înainte de trecerea sa în neființă, istoricul oferindu-ne această carte — ultima sa carte — din care răzbate, simbolic, ecoul primelor preocupări.

Legăturile ei cu volumele precedente sînt numeroase. În raport cu celelalte, aceasta înregistrează, însă, o triplă extensiune, mai întîi de natură cronologică. Dacă cele două părţi din *Mémoires et projèts de réforme* se înscriu într-un registru temporal delimitat de două date situate la aproximativ 80 de ani distanţă una de cealaltă (1769, respectiv 1848), prezenta istorie amplifică intervalul atît în jos, cît şi în sus, integrînd un spectru mult mai larg şi variat de probleme.

În al doilea rînd, e vorba de tematică. Volumele anterioare fuseseră elaborate pe baza unui eşantion unic, cu ajutorul căruia autorul a putut ancheta atunci ideile, teoriile şi diversele concepţii politice şi sociale, care se încorporau perioadei amintite. Acum, în schimb, chestiunea e lărgită considerabil, memoriile şi proiectele de reformă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a celui următor devenind doar un segment dintr-o vastă operaţiune de punere în scenă a unei gîndiri politice, remarcabilă prin consecvenţa cu care a străbătut secolele. Autorul ar fi putut apela aici la o soluţie foarte comodă, înfăţişîndu-ne inventarul complet al ideilor, în convenţionala lor succesiune temporală, fără alte precizări. Dar, nu a fost niciodată în felul său de a opta pentru rezolvări facile. Ceea ce pune el la dispoziţia cititorului curios în paginile de faţă e un triplu model de analiză a conceptelor, cărturarilor şi textelor, fiecare dublat de mai mulţi indicatori, care desemnează fie tematica acestor concepte (sensul istoriei, societatea, statul, politica internă, relaţiile internaţionale), fie originea, formaţia intelectuală şi locul în societate al autorilor lor sau, în fine, provenienţa, locul redactării, limba şi cuprinsul fiecărui text.

Criteriul de selecţie a materialului (care e, literalmente, uriaş : 302 scriitori — numiţi de Vlad Georgescu politografi — şi 2 049 de texte sau politograme) nu este, desigur, infailibil. El a fost limitat, cum însuşi autorul o declară, de cunoştinţele sale, ca şi de ceea ce a fost socotit mai semnificativ. Cu toate acestea, cifrele la care se raportează analizele statistice vorbesc de la sine. Ele cuprind un număr suficient de texte şi autori pentru a îngădui, totodată, cîteva concluzii ferme. Care sînt acestea ? Mai întîi, însemnătatea deosebită a subiectelor ţinînd de politica externă, fapt explicabil prin amploarea problemelor de acest gen, cu care s-au confruntat de-a lungul timpului Ţările Române. Apoi, predispoziţia textelor respective pentru chestiunile concrete, în dauna celor abstracte, situaţie oglindită de existenţa unor numeroase variante practice şi de raritatea ori absenţa justificărilor teoretice. În sfîrşit, însemnătatea ataşată tradiţiei, ca fond de referinţă şi argument istoric, ceea ce a limitat în mod vădit accesul teoriilor şi influenţelor străine la problematica locală.

Fireşte, un asemenea efort de sinteză nu putea fi întreprins cu mijloacele precare de acasă, pe temeiul cărora autorul îşi realizase volumele de mai înainte. Cercetarea a fost făcută, de astă dată, cu ajutorul calculatorului, bizuindu-se, în general, pe tot ceea ce poate oferi tehnica modernă investigaţiei documentare şi observaţiei empirice. În aceasta rezidă a treia şi ultima diferenţă majoră a cărţii de faţă în raport cu sursele mai vechi ; o carte despre care, fără îndoială, se va mai vorbi de acum încolo.

Alexandru-Florin Platon

SILVIU DRAGOMIR, *Studii privind istoria revoluţiei române de la 1848*. Ediţie, introducere, note, comentarii de POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, 218 p.

Prin înţelepciunea şi osîrdia lui Pompiliu Teodor, ilustrul dascăl şi istoric care cinsteşte Catedra Universităţii „Daciei superioare", sînt restituite istoriografiei şi culturii noastre contemporane cîteva din cele mai reprezentative studii ale istoricului clujean, consacrate revoluţiei românilor de la 1848 şi epocii care a prefaţat-o. (În ordinea includerii în volum, acestea sînt următoarele: *Introducere la „Avram Iancu"* (1924), *Ioan Buteanu prefectul Zarandului în anii 1848—1849, Un precursor al unităţii naţionale: profesorul ardelean Constantin Romanul-Vivu, Nicolae Bălcescu în Ardeal, Românii din Transilvania în preajma mişcării de renaştere naţională, Andrei Şaguna şi Iosif Rajacić. Un capitol al istoriei relaţiilor dintre Biserica românească şi Biserica sîrbească, Tratativele româno-maghiare din vara anului 1849. Intervenţia lui Simonffy, Legiunile şi prefecţii)*.

Studiile lui Silviu Dragomir — istoric prin excelenţă al revoluţiei de la 1848 — oferind puncte de sprijin pentru înţelegerea mentalităţii generaţiei Marii Uniri, căreia istoricul i-a aparţinut — „vaste ca întindere şi esenţiale ca interpretare", relevante pentru profilul „Şcolii istorice" din Cluj, căruia S. Dragomir i-a aparţinut, alături de I. Lupaş, Gh. Bogdan-Duică, Ion Breazul — sînt considerate, pe drept, *clasice* în istoriografia subiectului. În concepţia istoricului, lupta românilor la 1848 reprezintă „o piatră de hotar în evoluţia spre desăvîrşirea unităţii româneşti". Asemenea lui Vasile Goldiş şi Ioan Lupaş el „a văzut în negaţia bărnuţiană din 1848 a „uniunii" cu Ungaria marea afirmaţie de la 1918".

Istoric cu largă perspectivă, Silviu Dragomir „a situat revoluţia română în cadrul mai larg al Imperiului, surprinzîndu-i implicaţiile europene. Cel de al doilea volum din *Istoria revoluţiei* (a cărei ediţie critică se află în curs de publicare) o dovedeşte cu prisosinţă. Monografia consacrată lui Avram Iancu „pătrunde dincolo de evenimenţial şi conjunctural, în zonele naturii umane particulare, proiectînd, prin reconstituirile sale, lumini adînc edificatoare asupra revoluţiei de la 1848".

În încheierea studiului introductiv consacrat istoricului transilvan *(Silviu Dragomir istoric al revoluţiei din 1848)*, din care am extras aprecierile de mai sus, alcătuitorul ediţiei subliniază contribuţia istoricului, imensă ca valoare, datorită amplei reconstituiri a marilor mişcări colective, care şi-au găsit finalitate în acţiunile de apărare a principiilor revoluţiei române. Ca unul care a trăit Unirea din 1918, S. Dragomir a văzut limpede legătura dintre revoluţia de la 1848 şi desăvîrşirea unităţii naţionale, dintre ideile şi acţiunea lui Bărnuţiu şi Iancu şi generaţia pe care el a ilustrat-o. Un studiu plin de fineţe şi înţelegere, care restituie zilelor noastre vigoarea şi valoarea unei opere situată, fără rezerve, pe linia apărării intereselor naţionale.

Alături de studiul introductiv, nota asupra ediţiei, precum şi cele care însoţesc studiile, explică şi întregesc, cu sobrietate, date şi fapte necesare, reliefînd valoarea restituţiei pentru înţelesul deplin al fenomenului revoluţionar de la 1848.

Gh. Platon

Călători români paşoptişti. Studiu introductiv, antologie şi note de DAN BERINDEI, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1989, 199 p.

Călătoria este apanajul omului societăţii moderne, căruia i se deschide mirajul descoperirii lumii, cu întregul său univers. Descrierile de itinerarii, de locuri, obiceiuri, credinţe ş.a. generate de interes, de pasiunea cercetării, au reprezentat o literatură predilectă de documentare şi informare politică şi de sporire a orizontului mental şi intelectual al societăţii moderne. Secolul al XVIII-lea — al Luminilor —, conferind voiajului alte dimensiuni în viaţa societăţii, ridică genul pe culmi noi. Călătoria nu mai prezintă, doar, prilejul comunicării şi analizei unor evenimente exterioare, ci „se transformă într-o cronică plină de tensiune dramatică a universului interior: (Cf. Romul Munteanu, *Cultura europeană în epoca Luminilor*, Bucureşti, Edit. Univers, 1974, p. 310). Scrisul nu mai este o modă ci un mijloc de comunicare, de atitudine socială şi politică, de acţiune civică.

Spaţiul românesc, şi el, demult, a intrat în sfera interesului european. Excelenta iniţiativă a lui Dan Lăzărescu (*Imaginea României prin călători*, vol. I (1716—1789), II (1789—1821), Bucureşti, Edit. Sport-Turism, 1985—1986), reliefează natura şi limitele acestui interes, dar, totodată şi valoarea deosebită a materialelor de gen pentru reconstituirea istoriei noastre.

Românii epocii moderne au dat şi ei expresie acestei *chemări* a timpului, lăsîndu-ne pagini interesante, în care împreună cu peisajul românesc, geografic şi uman, realizează investigaţia corespunzătoare în psihologia populară. Antologia pe care ne-o oferă Dan Berindei, judicios dozată, cuprinde un material important pentru investigarea fenomenelor epocii ; a unei epoci de tranziţie, în care se năştea lumea nouă, modernă. Sînt incluse fragmente semnificative din scrierile lui V. Alecsandri, Gr. Alexandrescu, Gh. Asachi, G. Bariţiu, N. Bălcescu, D. Bolintineanu, T. Cipariu, I. Codru-Drăguşanu, I. Heliade-Rădulescu, Ion Ghica, Ioan Gr. Ghica, August Treboniu-Laurian, C. Negruzzi, D. Ralet, Al. Russo şi Ioan Voinescu II. Parcurgîndu-le, atît cititorul avizat, cît şi cel interesat, numai, vor găsi o bogăţie de date, care-l introduc în atmosfera şi spiritul epocii.

O culegere utilă, atît pentru publicul larg, cît şi pentru specialişti, care grupează piese reprezentative, puse în valoare de un substanţial studiu introductiv şi de numeroase note explicative.

Gh. Platon

Academia de ştiinţe sociale şi politice, Institutul de istorie „N. Iorga", *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, vol. I (1859—1861), volum întocmit de DAN BERINDEI (responsabil), ELISABETA OPRESCU şi VALERIU STAN, Bucureşti, Edit. Academiei, 1989, XLV + 347 p. (cuvînt înainte, introducere, lista documentelor + documente şi indice).

Împrejurările — şi, poate, nu numai ele (oamenii, cei responsabili, le-au impulsionat, uneori) — nu au îngăduit ca *Documentele Unirii* şi cele ale *Domniei lui Alexandru Ioan Cuza* să fie întrunite într-un *corpus* complet şi omogen, care să continue şi să întregească monumentala colecţie de *Documente ale istoriei renaşterii României*. De aceea, oricît de paradoxal pare faptul, apariţia actualului volum de *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, primul dintr-o serie de trei, care selectează piesele semnificative ale primei etape (1859—sfîrşitul anului 1861), pe lîngă bucuria firească, ne prilejuieşte, totodată şi amărăciunea întemeiată pe convingerea că publicarea integrală a documentelor epocii nu mai este posibilă în continuare.

Oricum — aceasta reprezintă o consolare (singura de altfel) —, avem certitudinea, dată fiind competenţa *îngrijitorilor*, că noua serie va cuprinde (printr-o riguroasă selecţie) piesele cele mai reprezentative, de natură să ne introducă mai adînc în intimitatea epocii. Volumul asupra căruia stăruim o probează.

Selectate din importante fonduri, dar, mai cu seamă, din preţioasa arhivă a domnitorului, cele 429 piese ale acestui prim volum, inedite în marea lor majoritate, îşi dezvăluie valoarea şi importanţa, mai ales, prin faptul că — situate în contextul proceselor şi al fenomenelor perioadei de desăvîrşire a Unirii, le conferă noi valenţe, o mai mare comprehensibilitate, întregindu-le dimensiunile şi amploarea. Din aceste raţiuni, ele prezintă un deosebit interes pentru cercetători, mai cu seamă, pentru acei familiarizaţi sau apropiaţi de problematica epocii.

O excelentă *Introducere*, semnată de Dan Berindei, relevă importanţa documentelor consacrate primei perioade — hotărîtoare — din domnia lui Alexandru Ioan Cuza, „început de drum nou" spre era de reforme fundamentale care a urmat.

Gh. Platon

I. AGRIGOROAIEI, V. CRISTIAN, GH. IACOB, *România de la Independenţă la Marea Unire*, Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi, 1989, 382 p.

Lucrarea subscrisă de profesorii I. Agrigoroaiei, V. Cristian şi Gh. Iacob şi-a propus o abordare dintr-o altă perspectivă, novatoare : *discutarea strategiei* dezvoltării României de la *Independenţă* la *Marea Unire*, „a confruntărilor de idei asupra direcţiilor, căilor şi ritmului modernizării ţării, a realizării premiselor

economice şi politico-diplomatice pentru desăvîrşirea unităţii naţional-statale, a consecinţelor Marii Uniri". Demersul se justifică, sîntem preveniţi, şi prin *reinterpretarea* unor probleme privind : doctrinele politice, caracterul regimului politic, consecinţele aderării României la Tripla Alianţă, locul şi rolul Marii Uniri în strategia dezvoltării României moderne şi interbelice etc.

Procesul de modernizare a României, trăsăturile acestuia, cadenţa şi direcţiile, dorinţa de racordare la Europa, rolul statului în această evoluţie se constituie într-un obiectiv fundamental al lucrării. Este relevată *contradicţia* dintre dinamica şi proporţiile dezvoltării economice, înnoirea administrativă şi social-politică, progresele cultural-ştiinţifice pe de o parte şi evoluţia lentă din lumea rurală pe de altă parte. *Interdependenţa dintre social şi naţional* a fost o dominantă a acestor decenii. Solidaritatea naţională a românilor, preocupările pentru confraţii aflaţi sub asuprire străină se manifestă constant şi evolutiv. Dar *naţionalul* face cumpănă cu *socialul*. Problema agrară este fundamentală, sub semnul ei stă 80% din populaţia ţării. Nerezolvată, aceasta lasă loc unor grele implicaţii şi complicaţii, ce ţineau şi de *raportul intern—extern*. De altfel, această relaţie este o altă constantă a lucrării aici în discuţie. Se arată, corect, rostul factorului extern, nu doar politic, ci şi, mai cu seamă, economic. Popoarele mici şi mijlocii, dacă sînt şi situate în „zone fierbinţi", la confluenţa intereselor, stau sub puternica determinare a *externului*.

Lucrare documentată, concepută în scop didactic, dar nu în exclusivitate, originală prin maniera de tratare — toate acestea o justifică şi o recomandă ca necesară.

Ion Toderaşcu

Z. ORNEA, *Viaţa lui C. Stere*, vol. I, Bucureşti, Cartea Românească, 1989, 590 p.

Apreciind antecedentele, studiile largi, de aleasă factură, consacrate unor personalităţi ale epocii *(Viaţa şi opera lui Maiorescu* şi a lui *Dobrogeanu-Gherea)* sau curentelor de idei *(Junimea şi Junimismul, Sămănătorismul, Poporanismul, Curentul de la Contemporanul)*, nimeni poate,mai mult decît Z. Ornea nu era mai recomandat şi, credem, mai îndreptăţit să reconstituie, cu mai multă autenticitate, profilul moral-uman şi politic al unei personalităţi atît de complexe ca a lui C. Stere. Valoarea demersului este cu atît mai bine subliniată, cu cît se situează în prelungirea unei mai puţin izbutite încercări anterioare (cf. Ioan Căpreanu, *Eseul unei restituiri. C. Stere...*, Iaşi, Junimea, 1988).

„Împlinind o datorie morală" şi urmărind doar (este puţin oare ?) „să povestească" viaţa lui C. Stere „aşa cum a fost", „luminînd-o din adîncuri spre suprafaţă" (p. 19, 20), să ofere cititorului „motivaţiile sufleteşti" ale gesturilor şi ale faptelor, autorul a izbutit — aşa cum şi-a dorit şi cum exigenţele culturii noastre de astăzi o solicită — să reconstituie, „într-o naraţiune coerentă", viaţa şi opera acestei personalităţi singulare, „care merită să fie cunoscută, preţuită şi iubită" (p. 20).

Nu este vorba, fireşte, de o simplă reconstituire a unei biografii, de situarea unei personalităţi în contextul şi în spiritul epocii. C. Stere, se poate spune, nu a fost o creaţie a epocii în care şi-a desfăşurat activitatea. Nu a mers, cuminte, în consens cu liniile de dezvoltare ale acesteia. Viaţa sa, care este, totodată, istoria luptei sale (p. 19), l-a aşezat, mereu piezis, „cu o aiuritoare consecvenţă", aşa cum remarcă exegetul. Pentru aceasta, „povestirea" ei depăşeşte limitele unei simple şi comode reconstituiri. Presupune, în egală măsură, cunoaşterea profundă a motivaţiilor umane ,subiective, dar şi familiarizarea cu complexitatea problematicii unei epoci în care s-a construit societatea română modernă. Îndeplinind ambele cerinţe, Z. Ornea ne oferă o lucrare valoroasă, de autoritate.

Dincolo de numeroasele observaţii privind epoca şi oamenii, motivaţiile actelor politice sau ideologice — multe din ele personale, de real interes — întreaga greutate a analizei se îndreaptă spre reconstituirea fizionomiei morale şi intelectuale a lui Stere, spre reliefarea convingerilor sale politice, a manierei în care acestea şi-au găsit expresie în scrisul şi în activitatea sa publică.

„Luptător prin educaţie, convingeri şi temperament", Stere, de la început, încă, s-a situat sub semnul ambiguităţii. „Socialist (neîncadrat în partid) contes-

tatar al doctrinei socialiste" (p. 181), „pendulînd dilematic între nădejde şi dezamăgire, închipuia proiecte, imagina prognoze menţinîndu-se, cu neînchipuite eforturi într-un dispozitiv (în cel liberal) în care era un înstrăinat tolerat (în) interior, mai mult pentru că în afară ar fi devenit şi mai periculos" (p. 490). „Fruntaş liberal invidiat şi urît, ministeriabil *in spe*, era luat în consideraţie în propriul partid pentru ceea ce reprezenta în afara lui. Înăuntru trebuia ţinut departe de centrul de comandă, strunit pînă la a i se institui o tutelă". La un deceniu după ce aderase la liberali, „socialiştii îl considerau un dezertor, iar liberalii de centru şi de dreapta (asemenea conservatorilor) un socialist" (p. 491). Delimitările sale, limpezi şi categorice, nu au fost suficiente. Nu poziţia lui C. Stere a fost duplicitară. Ambiguitatea era generată de realităţile epocii, de complexitatea problematicii acesteia, de politicianismul în faţa căruia eroul nostru se simţea dezarmat.

„Mereu hărţuit şi lovit. Stere nu s-a lăsat copleşit de dezgust, rămînînd mereu încrezător în steaua lui (care părea să fie continuu căzătoare) şi în datoria sa morală" (p. 455). „A sperat, mereu, că va putea da viaţă construcţiilor sale teoretice. A fost urmărit de blestemul destinului celor ce cutează să schimbe structuri rău aşezate". Aceştia, dacă nu sînt înfrînţi încă din fazele proiective, trăiesc o dramă şi mai mare. Aceea a constatării contrastului dintre ceea ce şi-au imaginat şi ceea ce s-a împlinit. Stere „şi-a trăit dureros drama, în amîndouă ipostazele" (p. 459). A fost un învins, dar nu unul oarecare. Teoreticianul — care-l primejduia pe omul politic — a oferit vremii sale un model socio-economic de dezvoltare original (p. 455). Performanţa nu era, fireşte, la îndemîna oricui. S-a realizat ca romancier numai din instinctul sau din nevoia revanşei. O revanşă a omului politic înfrînt, dar dornic să se răzbune triumfînd.

Viaţa lui C. Stere este urmărită pînă în preajma izbucnirii războiului. Destinul îl propulsa, periculos, mereu şi mereu înainte, în vîrtejul tuturor vrajbelor; l-a urmărit fără şovăire (p. 590).

O carte de aleasă ţinută, asupra unui destin de excepţie. Scrisă cu înţelegere şi pasiune, se înscrie, exemplar, în peisajul cultural al timpului nostru.

Gh. Platon

ION BULEI, *Atunci cînd veacul se năştea. Lumea românească (1900—1908)*, Bucureşti, Edit. Eminescu, 1990, 431 p.

Dacă ne călăuzim după promisiunea formulată de Ion Bulei în volumul anterior, din 1984, apărut în aceeaşi colecţie (Clepsidra) — *Lumea românească la 1900* — noua carte, în intenţia autorului ei, ar trebui să ilustreze trecerea spiritului dintr-un veac într-altul — *cultura, civilizaţia şi mentalităţile unui popor*, menit să recîştige un timp istoric în care nu se putuse exprima cum o dorise şi a unui neam ce voise să fie el însuşi" (p. 5—6).

Consecvent manierei anterioare de expunere, demonstraţia autorului nu este abstractă; este sugerată prin schiţarea portretelor şi prin reliefarea atitudinii oamenilor, prin faptele şi fragmentele de viaţă considerate drept semnificative şi reprezentative, totodată, sînt creionate mutaţiile economice şi sociale precum şi cele operate în mentalitatea, în conştiinţa colectivităţii româneşti, modalităţile de expresie, politica externă a statului român şi, mai cu seamă, este scoasă în evidenţă situaţia românilor din Transilvania, cu toate implicaţiile şi consecinţele politicii statului dualist. Mereu, sînt oferite sau sugerate, doar, răspunsuri la „marea întrebare" formulată la începutul studiului: erau conştienţi (românii) de istoria prezentului lor? Cum încurajau ei perspectivele prielnice? (p. 25). Concluzia, revelatoare pentru orizontul în care Ion Bulei şi-a conceput analiza, este că înnoirile din societatea românească, la acest început de veac, cuprinseseră toate domeniile; oameni noi, idei noi, multe intenţii de înnoire. Societatea românească era vie, într-o mişcare de împrospătare şi regăsire pe alte făgaşe". La începutul veacului, „Românii erau o naţiune cu resurse şi ţeluri precise" (p. 167). Jubileul din 1906 a reprezentat un *bilanţ* a cărui semnificaţie — dincolo de reprezentările encomiastice sau de criticile severe ale socialiştilor — nu au scăpat autorului.

O carte frumoasă, scrisă cu inteligenţă, care — şi de această dată — probează familiarizarea deplină cu problematica complexă a societăţii româneşti în această epocă de profunde prefaceri dar şi talentul de a selecta şi expune faptele capabile să sugereze spiritul timpului, prin judecăţi chibzuite, rostite cu cumpănire. Utilă pentru specialişti, prin valoarea ideilor şi pertinenţa observaţiilor, cartea este, totodată, un bun instrument de popularizare a istoriei adevărate, în rîndurile iubitorilor — atît de numeroşi, astăzi, de carte de spirit şi de adevăr.

Gh. Platon

VALERIU BRANIŞTE, *Corespondenţă,* vol. III (1902—1910), ediţie îngrijită de GHEORGHE IANCU şi VALERIU CĂLIMAN, Bucureşti, Edit. Minerva, 1989, 312 p. (298 p. documente + glosar şi indice).

După primele volume de corespondenţă (publicate în anii 1985—1986, în Editura Dacia) care acopăr perioada cuprinsă între 1879—1901, cei doi îngrijitori ne oferă un al treilea, care cuprinde scrisorile trimise şi primite de V. Branişte între 1902—1910, aflate în arhiva lugojană, care dezvăluie activitatea de gazetar a luptătorului transilvan. Cele 302 scrisori — care reliefează legăturile conducătorului ziarului „Drapelul" cu cititorii săi — selectate după criteriul interesului general, ne ajută să pătrundem în intimitatea vieţii transilvane de la începutul secolului, să descifrăm fapte şi nuanţe importante ale luptei naţionale ; contribuie la conturarea mai deplină a personalităţii lui Valeriu Branişte, a crezului său civic şi patriotic.

Notele care însoţesc documentele, alcătuite cu acribie şi competenţă, introduc pe cititorul neavizat în problematica şi în atmosfera timpului, întregind şi explicînd sensul unor acţiuni şi demersuri întreprinse de V. Branişte. *Restituţia,* valoroasă prin conţinutul de idei şi fapte, întregind imaginea asupra luptei naţionale, în finalul căreia s-a realizat Marea Unire, reliefează, totodată, înalta conştiinţă a gazetarului, pentru care libertatea de expresie şi adevărul au reprezentat condiţia supremă a existenţei umane, a vieţii intelectuale şi a activităţii politice, puse în slujba valorilor contemporane.

Gh. Platon

IOAN SCURTU, *Contribuţii privind viaţa politică din România. Evoluţia formei de guvernămînt în Istoria modernă şi contemporană,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, 665 p.

Cartea semnată de către I. Scurtu reprezintă una dintre primele încercări de abordare unitară — urmărind, este adevărat, o singură coordonată, forma de guvernămînt — a perioadei 1866—1947. Propunîndu-şi, ca „mai presus de date şi fapte concrete, să înfăţişeze coordonatele esenţiale ale evoluţiei formei de guvernămînt, ale luptei antimonarhice şi republicane, în strînsă interdependenţă cu întreaga evoluţie istorică a poporului român, de la mijlocul sec. al XIX-lea pînă la 30 Decembrie 1947 şi apoi de la proclamarea Republicii pînă în zilele noastre", autorul face dovada unei mari capacităţi de sinteză şi, totodată, o analiză profundă a proceselor şi evenimentelor istorice. Se adaugă maniera generală de prezentare sau rediscutare a problematicii abordate, echilibrată şi atent nuanţată, confirmînd, încă o dată, înaltul profesionalism al autorului. Lucrarea este rezultatul unei bogate şi variate documentări, care, pentru unele etape sau evenimente este aproape exhaustivă.

Fără a mai prezenta amănunţit structura cărţii (ar solicita un spaţiu prea mare, fiind vorba de *Introducere,* 12 capitole cu cîte 2 subcapitole şi *Concluzii*), vom stărui în continuare asupra cîtorva probleme, care merită întreaga atenţie din partea specialiştilor.

Subliniem mai întîi preocuparea autorului pentru periodizarea şi etapizarea evoluţiei formei de guvernămînt între anii 1866—1947. Oprindu-ne la un singur exemplu, credem că pot fi apreciate în mod deosebit stabilirea şi caracterizarea principalelor etape ale Restauraţiei, analizarea atentă a poziţiei forţelor politice faţă de acţiunea lui Carol al II-lea în vederea instaurării unui regim de autoritate personală şi apoi cea faţă de acest regim.

Autorul se preocupă îndeaproape şi de evoluţia sistemului politic, de trăsăturile regimului politic. Reţinem opinia conform căreia regimul politic din România în perioada 1866—1914 „a evoluat pe o linie burghezo-democratică" (p. 131). În condiţiile în care marea majoritate a lucrărilor vorbesc despre un regim „burghezo-moşieresc" sau un regim „al burgheziei şi moşierimii", opinia lui I. Scurtu (enunţată şi de către Gh. Zaharia în dezbaterea organizată de revista „Anale de Istorie" — nr. 4/1969) ni se pare cea mai apropiată de realitatea istorică. Devine astfel mai firească şi mai convingătoare caracterizarea regimului politic din România între anii 1918—1938, care îşi are rădăcinile în viaţa politică din perioada anterioară.

I. Scurtu apreciază că între februarie 1938 — septembrie 1940 în România a fost instaurat regimul „monarhiei autoritare". Demonstraţia sa, bogată în argumente, echilibrată în aprecieri este, după părerea noastră, convingătoare ; edificatoare, în acest sens, este comparaţia etapei 1938—1940 cu etapele septembrie 1940 — ianuarie 1941, ianuarie 1941 — august 1944.

Ca cititor ne exprimăm acordul cu marea majoritate a opiniilor lui I. Scurtu. Avem, totuşi, un regret : autorul îşi expune cu claritate poziţia, aminteşte şi alte puncte de vedere, dar nu le abordează critic (nu neapărat polemic). Astfel, nu se discută formularea de „dictatură regală", care apare în mai multe lucrări din ultimii ani (inclusiv în cea semnată de Florea Nedelcu, *De la Restauraţie la Dictatura Regală. Din viaţa politică a României. 1930—1938*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981) şi nici cea privind „caracterul fascist al regimului politic din România între ianuarie 1941 — august 1944 (poziţie susţinută de Mihai Fătu în *Contribuţii la studierea regimului politic din România (septembrie 1940 — august 1944)*, Bucureşti, Editura Politică, 1984). O situaţie relativ asemănătoare în privinţa funcţionării mecanismului politic în perioada 1866—1914. Relativă, pentru că din text (p. 96 ; 104) nu rezultă dacă autorul acceptă formularea de „rotativă guvernamentală" în sensul impus de istoriografia ultimelor decenii — sens depăşit de cercetările ultimilor ani — sau este folosit doar în contextul demonstraţiei respective.

Sînt de remarcat şi opiniile autorului asupra Constituţiilor adoptate la 1866, respectiv 1923. Alăturîndu-se istoricilor, care în ultima perioadă de timp au reevaluat conţinutul şi semnificaţia acestor acte fundamentale, autorul apreciază Constituţia de la 1866 ca fiind „printre cele mai avansate din Europa acelor ani, oferind o bază temeinică pentru dezvoltarea burghezo-democratică a statului român", aflîndu-se „la baza regimului politic din România în întreaga epocă modernă (? — neclaritatea ns.), pînă în 1938" (p. 45). Iar Constituţia adoptată la 1923 „a reprezentat cel mai important act politico-juridic pentru organizarea şi dezvoltarea României după Marea Unire din 1918" (p. 185).

Contribuţii importante aduce I. Scurtu în stabilirea locului şi rolului unor personalităţi în viaţa politică ; valoarea acestora este cu atît mai mare, avînd în vedere că în unele cazuri autorul este printre primii care îşi asumă o astfel de sarcină. După parcurgerea cărţii, chiar dacă cititorul ar cunoaşte cea mai mare parte a bibliografiei, trebuie să recunoască că I. Scurtu a reuşit să ofere o imagine veridică asupra activităţii unor personalităţi, între care : Carol I, Ferdinand, Al. Marghiloman, Iuliu Maniu, Carol al II-lea, Octavian Goga, regele Mihai. Deşi, probabil nu a existat un asemenea obiectiv, cartea cuprinde o adevărată galerie de portrete a unor oameni politici. În acelaşi context, sînt relevate raporturile dintre diferite personalităţi politice ; semnificaţii speciale prezintă cele dintre Carol al II-lea şi Iuliu Maniu, Ion Antonescu şi regele Mihai.

Valoarea demersului creşte şi prin forţa autorului de a surprinde în puţine fraze esenţa unor momente şi evenimente istorice. Lista acestora este lungă ; alegem, spre exemplificare, doar cîteva : contextul în care s-a produs asasinarea lui I. G. Duca (p. 372—374), încheierea pactului de neagresiune din noiembrie 1937 (p. 416—419), condiţiile interne şi externe ale instaurării monarhiei autoritare (p. 427), momentul arestării lui I. Antonescu (p. 540—544).

Un spaţiu larg (cap. X—XII) este afectat în lucrare pregătirii şi înfăptuirii Actului istoric de la 23 August 1944, perioadei cuprinsă între 23 August 1944 — 30 Decembrie 1947, evoluţiei României de la proclamarea Republicii pînă în prezent. Subliniem în mod deosebit meritul autorului de a surprinde — la nivel de nuanţă — evoluţia raportului dintre factorii interni şi cei externi în perioada cuprinsă între 23 August şi proclamarea Republicii.

O ultimă problemă la care ne oprim se referă la locul moşierimii în viaţa social-economică şi politică a României după 1918. Deşi autorul nu şi-a propus o discuţie specială, reţinem ideea — care ni se pare şi nouă corectă — că moşierimea reprezenta „o categorie socială, care în mod obiectiv se găsea alături de partidele burgheze şi de monarhie", fiind lichidată după reforma agrară din martie 1945 (p. 571).

Lucrarea ar fi avut de cîştigat dacă era însoţită de un rezumat tradus în limbi străine şi de un indice general; probabil că factori obiectivi (nr. de pagini, etc.) au împiedicat realizarea acestora.

Prin toate calităţile menţionate, la care se adaugă o expunere limpede, accesibilă unor largi categorii de cititori, cartea semnată de către I. Scurtu va ocupa un loc de referinţă în istoriografia românească contemporană.

Gh. Iacob

Dezvoltare şi modernizare în România interbelică, 1919—1939, *Culegere de studii*, coordonatori, VASILE PUŞCAŞ, VASILE VEŞA, Bucureşti, Editura Politică, 1988, 285 + rezumat, indice.

Îndemnul de a citi — şi prezenta — această carte ne este dat — în primul rînd de titlu; anunţă *altceva* despre perioada interbelică, despre care în ultimele decenii s-a acumulat o bibliografie bogată. Este *altceva* în maniera de concepere a demersului istoric; citirea cărţii a confirmat impresia lăsată de titlu, a adus şi argumentele aşteptate. Am remarca, mai întîi, curajul autorilor de a propune o sinteză asupra unei perioade istorice atît de complexe, o sinteză urmărind ideea *dezvoltării* şi *modernizării* societăţii. Autorii înţeleg prin dezvoltare „valoarea unor acumulări istorico-economice, sociale, politice, culturale", iar prin modernizare „racordarea şi integrarea la nou, în ritmul şi direcţia de evoluţie globală a civilizaţiei umane" (p. 8). Trebuie să subliniem din capul locului, că lucrarea, deşi concepută ca o culegere de studii, deşi a avut ca obiectiv să înfăţişeze doar *„cîteva* dominante ale tendinţei de *modernizare* a societăţii româneşti interbelice" (p. 285), se înfăţişează ca un *volum unitar*, reuşind să ofere o imagine-sinteză, veridică, asupra direcţiilor strategiei modernizării României în perioada menţionată. Un fapt lăudabil este şi acela că lucrarea a fost iniţiată şi realizată în cea mai mare parte de către istorici clujeni.

Din primul capitol (studiu), *Perfecţionare şi atitudini critice în sistemul politic al României interbelice* realizat de V. Puşcaş şi M. Ştirban, reţinem cîteva idei, care ne sugerează poziţia autorilor în raport cu problematica analizată. Este subliniat rolul Constituţiei din anul 1923 pentru mai buna organizare a vieţii economice şi social-politice a statului român după Marea Unire. Se apreciază, de asemenea, că partidele politice burgheze „şi-au propus formulări şi restructurări ale programelor şi strategiilor politice"; deosebirile programatice şi doctrinare vizau, îndeosebi, căile de dezvoltare a României după 1918. Aceste deosebiri, aceste confruntări asupra strategiei dezvoltării ţării continuă, de fapt, apreciem noi, confruntările privind dezvoltarea României la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, de astă dată într-un nou cadru istoric, în jurul unei problematici mai vaste şi mai complexe. Pentru noua perioadă istorică este pe deplin justificată aprecierea autorilor: „În problemele de politică internă, opţiunile, căile şi mijloacele alese de către partidele de guvernămînt au fost deosebite, toate însă au avut în vedere dezvoltarea ţării, păstrîndu-i caracterul de stat burghez" (p. 34).

Autorii consideră necesar ca „valorizarea istorică a sistemului politic" din România interbelică să fie realizată prin raportarea se la contextul internaţional, evitîndu-se astfel, criticile facile şi concluziile pripite. Prin această prismă, „România interbelică apare ca un caz în care, alături de Cehoslovacia, instituţiile burghezo-parlamentare au funcţionat cel mai mult, căutîndu-se îndeplinirea obiectivelor social-economice specifice şi adaptarea la caracteristicile culturale şi naţionale" (p. 38).

Gh. Iancu, în capitolul *Unificarea legislativă. Sistemul administrativ al României (1919—1939)*, înfăţişează, sintetic, trăsăturile şi momentele esenţiale ale unificării legislative, caracterizează sistemul administrativ din România interbelică. De reţinut aprecierea că unificarea administrativă reprezenta în deceniile interbelice o problemă pentru numeroase ţări ale Europei, una dintre consecinţe fiind dialogul permanent asupra acestei problematici, în cadrul unor congrese, conferinţe etc. În cazul României se impune a se face o disociere riguroasă, clară „între unificarea legislativă, proces care a acoperit întreaga perioadă interbelică cu prelungiri şi în cea următoare, şi exercitarea în mod unitar şi deplin a autorităţii guvernului asupra tuturor regiunilor ţării, fenomen istoric realizat prin încetarea activităţii organismelor provinciale provizorii la începutul lunii aprilie 1920" (p. 43).

Un studiu consistent, semnat de N. Păun şi M. Ştirban, se referă la *Politica economică a României între primul şi al doilea război mondial*. Structura textului (*Politica agrară; Politica şi legislaţia industrială; Rolul statului şi al coordonării în complexul economic; Politica monetară; Politica fiscală; Politica transporturilor*) permite autorilor să acopere o problematică bogată şi complexă, care reflectă căile, metodele şi mijloacele evoluţiei economiei româneşti în aceste decenii. Sînt puse în evidenţă confruntările doctrinare asupra principalelor probleme ale dezvoltării economiei româneşti. Între aprecierile concluzive o notăm aici — şi pentru valoarea de sugestie asupra manierei de abordare a temei — pe cea referitoare la efectele reformei agrare din anul 1921: „Nu pot intra în calculul judecăţii reformei agrare numai tonele de cereale realizate imediat după înfăptuirea acesteia, ci trebuie adăugate, puse chiar în faţă cîştigurile materiale şi spirituale ale ţărănimii împroprietărite, cîştigurile individuale şi colective care au fost apreciabile şi cu urmări pozitive asupra ţărănimii şi implicit a regimului economic şi politic din epocă" (p. 87).

Dealtfel, pentru evoluţia agriculturii în aceşti ani este dedicat un studiu aparte, *Agricultura României între anii 1919—1939*, semnat de Gh. Hristodol. În baza unei documentări variate, de la documentele vremii la istoriografia actuală, autorul reuşeşte într-un număr relativ mic de pagini să reliefeze principalele trăsături ale evoluţiei agriculturii din România între cele două războaie mondiale, încheind cu aprecieri convingătoare. Astfel, se conchide că, „Cu toate limitele şi conjunctura nefavorabilă, potenţialul agriculturii noastre a fost capabil să contribuie la creşterea consumului intern de produse agricole şi să menţină România în fruntea ţărilor exportatoare de produse cerealiere şi animaliere, precum şi a derivatelor lor". (p. 172); în acest sens, se arată că la producţia de grîu din România ocupa locul cinci în Europa, la exportul grîului locul trei în perioada 1925—1929, locul întîi în perioada 1935—1939; de asemenea, România a ocupat primul loc la exportul de orz în toată perioada interbelică, iar la porumb, în perioada 1925—1929, locul al doilea în lume.

Dacă întreaga lucrare se caracterizează prin efortul de sinteză, studiul semnat de L. Báthory se remarcă în mod deosebit în această direcţie. Intitulat *Trăsături generale ale dezvoltării şi modernizării sistemului industrial-bancar* şi structurat în şase subcapitole (*Condiţiile generale şi factorii dezvoltării economiei româneşti în perioada interbelică; Modernizarea structurii energetice şi lărgirea bazei de materii prime a economiei româneşti; Integrarea pieţei sociale a capitalurilor şi efectele ei asupra dezvoltării industriei. Modernizarea sistemului bancar şi de credit; Creşterea rolului statului în finanţarea şi modernizarea industriei; Politica de investiţii a societăţilor anonime; Aspecte ale modernizării industriei miniere şi metalurgice româneşti în perioada interbelică*), presărat cu numeroase tabele, însoţit de anexe, studiul oferă un tablou bogat în date şi idei al procesului de dezvoltare şi modernizare a sistemului industrial-bancar.

Pe linia unor mai vechi preocupări (v., spre ex., volumul *Cultură şi Economie*, Iaşi, Junimea, 1986, realizat împreună cu M. Todosia), I. Saizu, prezintă, în capitolul *Dezbateri interbelice privind „raţionalizarea" culturii româneşti*, confruntările de idei din epocă, privind evoluţia culturii, privind rolul unei generaţii care „eliberată, oarecum de unele aspecte izvorîte din sarcina unităţii naţionale", „s-a putut dedica într-o mai largă măsură operei de cunoaştere propriu-zisă" (p. 236). Găsim în aceste pagini concepţiile privind căile şi direcţiile „moder-

nizării" culturii exprimate de N. Iorga, V. Pârvan, N. Titulescu, C. Rădulescu-Motru, V. Madgearu, Gr. Antipa, Gr. Trancu-Iaşi, ş.a. Demersul istoricului ieşean se încheie firesc cu ideea că în perioada interbelică, cultura a contribuit „prin modernizarea funcţiilor şi a structurii sale organizatorice, la modernizarea societăţii româneşti şi la consolidarea poziţiilor cucerite din epoca modernă în avangarda culturii europene" (p. 254).

Şi V. Vesa, în studiul *Tradiţie şi modernizare în politica externă a României în perioada 1919—1939*, reuşeşte, cu profesionalism, să surprindă trăsăturile şi principiile esenţiale ale politicii externe a României Mari, să evidenţieze evoluţia raportului tradiţie/modernizare, rolul României ca factor de iniţiativă şi acţiune pe arena relaţiilor internaţionale. Autorul citează poate cea mai plină de adevăr şi semnificaţii caracterizare a politicii externe româneşti în aceşti ani, aparţinînd lui N. Titulescu: „Izvorînd din poruncile unităţii noastre naţionale, politica noastră externă are ca scop principal păstrarea ei, iar ca metodă constantă de lucru, coordonarea progresivă a acţiunii noastre cu aceea a statelor cu interes comun, pînă la integrarea ei în grupuri internaţionale, din ce în ce mai mari. De la naţional prin regional la universal, iată lozinca României peste graniţă" (p. 262).

Notam de la început că autorii reuşesc o manieră nouă de abordare a *strategiei* dezvoltării României în perioada interbelică; evitînd repetarea unor lucruri bine cunoscute, apelînd la sinteză, ei reuşesc să pună în evidenţă *problematica* procesului de dezvoltare şi modernizare, confruntările privind căile şi mijloacele realizării acestuia. Fiind o carte care-şi propune să discute probleme şi nu doar să le prezinte, apar, fireşte, şi destule aspecte asupra cărora dezbaterea ştiinţifică nu şi-a spus ultimul cuvînt.

Dintre acestea, ne permitem să sugerăm şi noi, cîteva. Oare în perioada interbelică mai putem vorbi de o clasă a moşierimii (p. 19), fără a face anumite precizări ?; de altfel, mai apoi (p. 29) se fac referiri la dispariţia partidelor conservatoare „ca urmare directă şi firească a votului universal"; credem că a fost şi urmarea, dacă nu în primul rînd, a reformei agrare.

În legătură cu momentul adoptării de către P.N.L. a lozincii (tezei) „Prin noi înşine" istoriografia înregistrează mai multe puncte de vedere; marea majoritate a lucrărilor plasează momentul înainte de primul război mondial şi nu după (v. p. 22); s-ar putea spune că problema nu are importanţă; noi credem că da, pentru că se înscrie pe linia necesităţii de a înţelege istoria noastră modernă şi contemporană în spirit de continuitate organică.

Deşi autorii nu-şi propun discutarea caracterului formei de guvernămînt, acceptă anumite formulări din istoriografia problemei. Astfel, pentru anii 1938—1940 este folosit termenul de „dictatură carlistă" (p. 37) sau „dictatură regală" (p. 112). Apreciem mai veridic punctul de vedere, care este tot mai des exprimat, ca fiind o „monarhie autoritară". (v. în acest sens şi recenta lucrare semnată de I. Scurtu, *Contribuţii privind viaţa politică din România. Evoluţia formei de guvernămînt în Istoria modernă şi contemporană*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1988, cap. IX; p. 664).

O problemă de fond, cea a „modelului" dezvoltării României este abordată în *Încheiere* (autori: coordonatorii). Cîteva idei ni se par deosebit de valoroase: trebuie avut în vedere cînd realizăm comparaţii — în sfera politicului — între regimul parlamentar de la noi şi cel occidental, că în practică, acesta din urmă „înfăţişa numeroase alterări de la model" (p. 281). Şi ca urmare „doar o situare a sistemului politic pe traiectoria corelării cu structura socio-economică internă, în primul rînd, aduce deschiderea spre înţelegerea fondului problemei, fără a omite prezentarea, acolo unde este cazul, şi a altor factori determinanţi" (p. 281).

In concluzie, o carte care se recomandă prin concepţia în care este elaborată, prin forţa de sinteză şi de problematizare, prin bibliografia bogată şi variată — cuprinzînd numeroase lucrări ale istoriografiei străine din ultimii ani —, prin stilul ştiinţific şi uşor accesibil unor largi categorii de cititori, în ultimă instanţă prin profesionalism.

Gh. Iacob

GEORGE NIȚU, *Elemente mitologice în creația populară românească*, București, Editura Albatros, 1988, 216 pag.

Titlul lucrării semnate de George Nițu invită la lectură atît pe specialist, cît și pe cel interesat de substratul mitologic al creației populare românești. Autorul ține să întărească această invitație prin precizarea făcută în *Prolog* că paginile care urmează se înscriu „în opera de valorizare a aspectelor relevante ale mitologiei traco-geto-dacice și a semnificațiilor ei originare" (p. 7).

Preocupat fiind să descopăr noi informații privitoare la moștenirea spiritualității antice în cea românească, am început lectura cu cea mai mare atenție. Cu regret însă am constatat că, de la primele pagini, am în față rodul fanteziei unui diletant ; ceva pozitiv era greu de găsit în această carte. Întregul eșafodaj al lucrării se sprijinea pe premise false și ajungea la concluzii false, demersul urma cele mai absurde fantezii legate de spiritualitatea geto-dacilor, raționamentele aveau o logică cu totul curioasă iar ținuta intelectuală era distorsionată de supliciile la care era supusă limba română. Și pentru a nu rămîne la simple afirmații, iată faptele.

Premise și concluzii false. Pentru a depista reminiscențele spiritualității antice în creația populară românească, G. Nițu și-a propus încă de la început să evidențieze elementele definitorii ale mitologiei traco-dacice. După el, „cele două peceți ale originalității mitologiei și, într-un fel, ale spiritualității românești în genere" sînt *dionisiacul* și *orfismul* (p. 8). Și aceasta întrucît, așa cum se străduiește să ne convingă autorul în cel de-al doilea capitol al lucrării, Dionysos și Orfeu au fost „zei ai Pantheonului traco-dacic" (p. 18—27).

Este drept că mult timp numeroși savanți, bazați pe datele eposului homeric și ale literaturii grecești, au considerat pe Dionysos, ca și pe alte divinități, drept o zeitate împrumutată de eleni din universul spiritual al tracilor [1]. Această opinie mai circulă încă în istoriografie, deși ea nu corespunde realității istorice. Cercetările din aria civilizației miceniene au scos în evidență originea greacă a acestei divinități [2], încît susținerea ideii mai sus-menționate nu poate fi decît dăunătoare spiritului științific. Într-un recent studiu, Zoe Petre a găsit și explicația satisfăcătoare a prezenței lui Dionysos în miturile grecilor ; zeu al exuberanței și exceselor, el nu putea veni decît dintr-un ținut aflat undeva între natură și societate, așa cum era Tracia, deci „dintr-un loc al imaginarului" [3]. De fapt, Dionysos nu era un zeu tracic, ci unul grec și e regretabil că George Nițu n-a consultat un specialist în domeniul mitologiei grecești sau măcar unele lucrări traduse din literatura franceză după 1980, astfel ar fi evitat o construcție „științifică" cu un fundament șubred.

Același fenomen se întîmplă și cu Orfeu. Mai ales cercetătorii bulgari susțin cu tărie originea tracică a orfismului, drept pentru care n-au ezitat să eticheteze unele aspecte ale spiritualității populare bulgare (obiceiul „cucilor albi") drept supraviețuiri ale vechiului cult orfic [4]. „Vocația muzicală a Traciei", scrie Zoe Petre, ține de „logica mitului" și nu a istoriei [5], căci lirele sînt documentate în civilizația miceniană [6]. Nu întîmplător, probabil, Ugo Bianchi consideră orfismul drept un fenomen religios grec, aflat la egală distanță de religia „olimpică" și de cea mistică [7].

Dar să-l scutim pe George Nițu de asemenea lacune ; la urma urmei, nefiind istoric, n-avea de unde cunoaște aceste detalii, deși, așa cum am arătat, nimeni nu-l împiedica să consulte specialiștii în materie ; această soluție însă i-ar fi dat posibilitatea să evite unele afirmații de-a dreptul hilare. Căci fiind convins de soliditatea cunoștințelor sale, exegetul de ocazie își continuă demonstrația cu un deosebit aplomb. Pe ce credeți că-și întemeiază autorul credința în originea tracică a dionisiacului și orfismului ? Nici mai mult nici mai puțin decît pe marele talent al strămoșilor noștri în cultivarea viței de vie — îndeletnicire care, după G. Nițu, reprezintă „baza materială ce a generat, în plan simbolic al suprastructurii, o mitologie în care la loc de frunte se află Dionysos, zeul veșnicei renașteri, și Orfeu, zeul muzicii, nelipsit de la ceremoniile dionysiace" (p. 25). Deși între cele două doctrine există unele incompatibilități, orfismul prohibind consumul de vin, pentru G. Nițu acesta nu e un scrupul prea mare, chiar dacă e nevoit să scrie că distrugerea viilor de către Deceneu avea „ceva din interdicțiile cultului orfic" (p. 18).

O altă dovadă a originii tracice a lui Dionysos o constituie urmele ceremonialului dionysiac găsite în Tracia „încă din secolul al IX-lea î.e.n." (p. 19); este regretabil că autorul nu ne indică o lucrare ştiinţifică de referinţă pe această temă pentru a convinge lectorul.

In sfîrşit, „o altă dovadă grăitoare a originii traco-dacice a zeului Dionysos, afirmă George Niţu, o constituie modul de desfăşurare a ceremoniilor care-i erau închinate" (p. 20), avînd în vedere aici *komos*-ul dionisiac, pe care îl regăseşte în „jocurile populare din folclorul românesc" însoţite de *strigături* (p. 23, 25). Creadă cine doreşte aceasta, dar, în ce ne priveşte, nu împărtăşim ideea; nu există nici o dovadă că strigăturile de la jocurile româneşti provin din ritualurile dionisiace; jocurile româneşti nu au nimic în comun cu extazul, delirul şi uneori barbaria practicilor adoratorilor lui Dionysos [8].

Cît priveşte orfismul, se pare că autorul nu s-a hotărît asupra momentului cînd acesta s-a înfiripat ca doctrină. Astfel, la p. 9 ne avertizează că el îşi are originea „în preistoria şi protoistoria omenirii", fiind apoi „transplantat la greci în secolele VI—V î.e.n.", pentru ca o pagină mai departe să ne arate că Orfeu, „prinţ al Ciconilor", trăia, ca şi Zamolxis, „în plină *Renaştere* mediteraneană, în faimosul secol al XIV-lea î.e.n., cînd ideile filosofice, poezia şi muzica circulau pe Marea Mediteraneană o dată cu comerţul înfloritor" (p. 10). Întreaga afirmaţie e mai mult decît gratuită; nu se cunoaşte nimic în istorie despre „faima" secolului XIV î.e.n. şi nici despre Renaşterea pe care o presupune. La fel de neîntemeiată este şi opinia despre locul unde s-a născut această revigorare spirituală, respectiv „într-o arie ce cuprinde Traco-Dacia, ca centru de zămislire şi iradiere de unde s-a răspîndit... în Grecia şi de aici în Egipt şi Mesopotamia, în Persia şi India, de unde s-a reîntors în arealul-matcă traco-dac..." (p. 11—12). Se înţelege că o asemenea viziune e cu totul absurdă, fiind rodul fanteziei adepţilor curentului atît de păgubitor pentru ştiinţă al tracomanilor. De altfel, o asemenea poziţie nu poate să ne mire, de vreme ce autorul citează cu mult interes pe „românul Iosif Constantin Drăgan", autorul „valoroasei" lucrări *Noi tracii* (!), sau pe Nicolae Densuşianu cu *Dacia preistorică* — „coloană o lui Hercule" (!) apreciază George Niţu. Orice comentariu este de prisos!

Ne-ar trebui multe pagini să evidenţiem toate *fanteziile* pe care autorul le expune cu nonşolanţă pe parcursul întregii lucrări. Şi aceasta este valabil nu doar pentru elementele de istorie din lucrare, ci şi pentru cele de folclor. Nu trebuie să fii un specialist pentru a-ţi da seama de absurditatea unor aprecieri precum cea despre originea baladei *Soarele şi Luna*: „mit solar, născut din eterna alergare a aştrilor ce se urmăresc şi nu se întîlnesc, mit şi legendă (se observă lipsa oricărui discernămînt în utilizarea termenilor — n.n.) întrupate pe malurile Pontului Euxin din fantezia pescarilor şi pescăriţelor fascinate de rotaţia soarelui şi a lunii ce tot răsar şi apun în matca primordială a vieţii, marea..." (p. 103); exemplele ar putea continua.

Nu puţine sînt *aberaţiile* şi *non-sensurile istorice* vehiculate de George Niţu cu atîta dezinvoltură; iată cîteva dintre ele: traco-dacii dovedeau o „proverbială (!) sete de cunoaştere" (e regretabil că autorul nu citează un asemenea proverb), dar al cărei „simbol... va apărea... la Babilon prin epopeea lui Ghilgameş (p. 11); Orfeu a înfăptuit prin lira şi cuvîntul său „ceea ce a dorit Faust, eternitatea clipei" şi a făcut-o atît de bine, „*încît timpul se oprea în loc, încremenind ca şi piatra care se rostogolea*, a legendarului Sisif (sic!)" (p. 24—25); Xenofon avea cunoştinţă de jocul *Căluşarilor* (p. 50); daco-geţii se înrudeau cu iranienii (p. 124); Zamolxis era slujit, după Herodot (IV, 93—96) (!), de profeţii orfici (p. 135); „visul de aur al omului de a fi nemuritor" reflectat în învierea lui Hristos „nu este altceva decît expresia credinţei în viaţa eternă a traco-geto-dacilor" (p. 134); religia calvinistă „a emanat într-un fel" din „doctrina tracică" a încrederii în

---

[1] E. Rohde, *Psyché*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1985, p. 215—235.

[2] N. Platon, *Civilizaţia egeeană*, IV, Editura Meridiane, Bucureşti, 1988, p. 197. Autorul ar fi putut însă consulta lucrări traduse mai demult: Fr. Chamoux, *Civilizaţia greacă*, I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1985, p. 36 etc.

[3] Z. Petre, *Les Thraces dans les mythes grecs: entre le même et l'autre*, în *Cahiers roumaine d'études litéraire*, 3, 1987, p. 4—10.

destin (p. 84); Alcesta este, „într-un fel, replica feminină a lui Orfeu" (p. 30), ca şi Penelopa, de altfel, (p. 30), etc., etc.

Avînd în vedere aceste grave greşeli ştiinţifice, ne întrebăm ce domeniu stăpîneşte autorul cu mai multă autoritate; istoria şi etnologia îi sînt, oricum, străine. Lecturînd cartea, am crezut, la un moment dat, că George Niţu e un specialist în arta militară, de vreme ce comentează cu deosebit aplomb „strategia" de luptă a Scorpiei din basmul *Tinereţe fără bătrîneţe* (p. 161) sau relevă elementele „adevăratei chintesenţe a artei de a călări" din aceeaşi naraţiune (p. 163). Dar şi această ipoteză a noastră ne-a fost spulberată cînd am putut afla că „opinca de capră a făcut parte din echipamentul obişnuit de luptă al dacilor şi romanilor" (p. 125) iar cel care l-a înfruntat la Rovine pe Baiazid nu a fost Mircea, ci Basarab Întemeietorul (p. 127).

Dacă lacunele în informare şi unele concepţii nu tocmai fundamentate i se pot ierta autorului, nu acelaşi lucru merită pentru supliciile la care este supusă limba română; cel puţin pentru aceasta, responsabilii editurii nu ar fi trebuit să-şi dea avizul pentru apariţie. Dar iată faptele: adeseori George Niţu îngrămădeşte într-o singură frază o sumedenie de idei, care o fac aproape ininteligibilă. Iată o probă: *„Mitul orbirii* îl vom reîntîlni la Ovidiu, în *Metamorfozele* sale, unde povesteşte legenda orbirii regelui trac Licurg pentru că a cutezat să-l înfrunte pe Dionysos cu alaiul lui de menade şi apoi la Sofocle în *Oedip*, simbol al înfruntării destinului, idee ce a suscitat şi suscită încă interesul eleniştilor obişnuiţi cu seninătatea apollinică a omului grec, neobservînd filonul trac al credinţei în nemurire, de unde răzvrătirea prometeică a omului în faţa destinului, din care izvorăşte chinul sufletesc, neliniştea prevestitoare de angoasă a creaturii umane în faţa stihiilor absurde ale vieţii" (p. 11). Uneori exprimarea e dezarticulată, nu urmează nici o logică (vezi, de exemplu, p. 48, 116, 121 etc.). Pleonasmele te întîmpină la tot pasul: balada *Arcoş-Paşa şi Gerul* (!) „vizează lumea feudală a Evului Mediu" (p. 122), „una dintre acestea este şi aceea..." (e vorba de datini) (p. 124), Gheonoaia îl supune pe Făt-Frumos la „jocul aparenţelor înşelătoare" (p. 159) etc. În sfîrşit, nu ne-ar ajunge paginile rezervate pentru a aminti numeroasele greşeli de ortografie întîlnite în lucrare (punerea virgulei între subiect şi predicat este cea mai frecventă).

Iată numai cîteva observaţii pe marginea lucrării subscrise de George Niţu care ne duc cu gîndul la o singură idee: cartea e un eşec din toate punctele de vedere şi recuzarea ei e un act de ţinută profesională; această apariţie editorială e un exemplu de prejudiciu pe care diletantismul şi improvizaţia pot să-l aducă ştiinţei.

Nelu Zugravu

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

MANOLIS ANDRONICOS, *Vergina. The Royal Tombs and the Ancient City*, Athens, 1984, 244 pagini cu ilustraţii şi o hartă, Ekdotike Athenon S.A.

Născut în 1919 la Prusa, Manolis Andronicos a studiat arheologia la Universitatea din Salonic (Thessalonike) între 1936 şi 1940, dîndu-şi doctoratul în 1952. În anii 1954—1955 urmează studii post-doctorale la Oxford. În 1961 devine profesor la Universitatea din Salonic, predînd arheologia clasică.

Manolis Andronicos a efectuat săpături arheologice în staţiuni din nordul Greciei (Veroia, Chalcidice, Kilkis), însă şi-a concentrat munca la Vergina, unde descoperă, în 1977, splendidele morminte regale macedonene, incluzînd, probabil, pe cel al regelui Filip al II-lea.

---

[4] Al. Fol, *Orfismul tracic*, Sofia, 1986 (în lb. bulgară).

[5] Z. Petre, *op. cit.*

[6] N. Platon, *op. cit.*

[7] U. Bianchi, *Prometeo, Orfeo, Adamo. Tematiche religiose sul destino, il male, la salvezza*, Roma, 1977, p. 129—153.

[8] P. Lévêque, *Aventura greacă*, I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1987, p. 351.

După cum afirmă autorul, publicaţiile despre descoperirile de la Vergina (identificată în ultimul timp cu antica Aigai, prima capitală a Macedoniei), nu au fost accesibile pînă acum decît specialiştilor, marele public fiind în imposibilitate de a le cunoaşte.

Prin descoperirile de aici, profesorul Andronicos combate teoria eronată a unor istorici, care consideră că Aigai este localizată în Edessa, reuşind să demonstreze ştiinţific, pe bază de probe, faptul că Vergina este construită pe ruinele acestui oraş; autorul aduce, astfel, noi şi preţioase informaţii în ceea ce priveşte evoluţia elenismului macedonean. În prefaţa lucrării, M. Andronicos face un scurt istoric al săpăturilor. Primii arheologi care au remarcat staţiunea Vergina şi au început aici efectiv cercetări sînt francezul Léon Heuzey (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), care a beneficiat şi de protecţia lui Napoleon al III-lea, şi englezul K. A. Rhomaios (în 1938). Deşi au contribuit la progresul săpăturilor arheologice, Heuzey şi Rhomaios nu au realizat descoperiri de o valoare deosebită. După 1952 Universitatea din Thessalonike finanţează săpăturile, astfel încît şantierul arheologic s-a extins.

Descoperirile de la Vergina cuprind mormintele monumentale macedonene, cimitirul de la Tumuli şi construcţiile publice (palatul regal, teatrul, templul zeiţei Eukleia).

În primul capitol al lucrării este prezentată necropola de la Tumuli: 300 de morminte avînd 15—20 metri în diametru şi un metru înălţime, cele mai vechi datînd din epoca timpurie a fierului (1000—700 î.e.n.), iar cele mai noi, din epoca elenistică.

În fiecare tumul au avut loc mai multe înhumări (de la patru-cinci, la peste 50). Autorul conchide că existau şi morminte familiale, datorită faptului că în acelaşi tumul au fost găsite rămăşiţele unor bărbaţi, precum şi ale unor femei.

M. Andronicos rezervă un capitol special construcţiilor publice de la Vergina (Aigai): palatul, teatrul şi templul închinat zeiţei Eukleia.

Existenţa palatului regal este semnalată de Léon Heuzey. El este primul care iniţiază aici săpături. Datat la sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n. palatul poate fi considerat cea mai splendidă construcţie macedoneană cunoscută, după mărime, arhitectură şi execuţie. Dintre numeroasele încăperi, cea mai interesantă este *„Tholos"*, sală cu un caracter religios (regii Macedoniei erau totodată şi mari preoţi), dar care putea fi şi loc de judecată.

Teatrul se află la circa 60 metri de palat, ceea ce îl face pe autorul volumului să considere că cele două construcţii fac parte dintr-un complex arhitectural unit. Este de semnalat faptul că în acest teatru a fost ucis în 336 î.e.n. Filip al II-lea.

În fine, templul zeiţei Eukleia (numele său apare alături de cel al zeiţei Artemis) este de dimensiuni mai reduse, fiind aşezat la 80 de metri nord de teatru.

Grandioasele morminte macedonene sînt în număr de şase. Primul, descoperit de Leon Heuzey în 1861, este construit în stil ionic. Următorul a fost descoperit în 1938 de K. A. Rhomaios. Alte patru morminte cu faţade intacte şi cu uşi de marmură sînt datate în secolul al III-lea î.e.n.

În vestul necropolei de la Tumuli se află o colină relativ mare, despre care M. Andronicos a bănuit că ascunde lucruri interesante, poate chiar foarte căutatele morminte regale. Săpăturile de aici au dat la iveală în 1977 trei clădiri-morminte, dintre care două, intacte — *„Mormîntul lui Filip"* şi *„Mormîntul Prinţului"*.

Pe faţada primului, considerat cel mai mare mormînt macedonean, este pictată o scenă de vînătoare; între chipurile vînătorilor se distinge cel al regelui Filip al II-lea şi al fiului său, Alexandru. Aceştia sînt reprezentanţi călare, gata de a străpunge un leu cu suliţele.

În cameră (mormîntul cuprinde două încăperi — antecamera şi camera propriu-zisă), alături de vesela de argint şi de bronz s-au descoperit rămăşiţele unui pat de lemn; materialul lemnos s-a distrus odată cu scurgerea timpului. S-au păstrat însă micile sculpturi de fildeş care împodobeau această piesă. Între acestea se remarcă chipurile sculptate ale lui Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare.

Tot aici s-au găsit partea exterioară a unui scut, frumos lucrată în aur şi fildeş, precum şi o foiţă din aur reprezentînd celebra măciucă a lui Hercules, simbol al regalităţii macedonene. Armele defunctului se află lîngă aceste obiecte — cîteva suliţe, o armură, o sabie şi un coif.

Un sarcofag de marmură albă conţine o cutie de aur în care se află rămăşiţele arse ale celui îngropat. Analizele efectuate dovedesc că acesta era bărbat. Alături, s-a găsit o cunună de 714 grame, din aur.

O importantă descoperire o constituie diadema regală, care demonstrează clar că mormîntul nu este al unui membru din familia regală, ci chiar al regelui.

În antecameră s-au descoperit rămăşiţele unui pat sau tron de lemn decorat cu aur şi fildeş, precum şi numeroase discuri de aur, ataşate probabil ca decoraţii pe materiale organice. Lîngă aceste obiecte se aflau două capete de meduză, lucrate din aur, o cunună tot din aur şi cîteva arme. Şi antecamera conţine un sarcofag identic cu cel din camera alăturată. În cutia de aur din interior se află rămăşiţele unei femei şi o diademă de aur.

Următorul mormînt regal, conservat intact, se află la mică distanţă de cel al regelui Filip al II-lea. Faţada sa este lucrată în stil doric ; şi acesta cuprinde două camere, la fel ca precedentul.

Pe pereţii antecamerei se observă o friză reprezentînd 21 care de concurs, cu cîte doi cai. Această încăpere este mai săracă în obiecte decît camera, care conţine vase de argint şi bronz, cîteva mici reliefuri de fildeş — ornamente ale unui pat din material lemnos, care s-a distrus. Într-un colţ al camerei se află un vas mortuar, în care sînt depuse rămăşiţele unui tînăr de 13—16 ani ; pe acest vas era aşezată o cunună din aur.

M. Andronicos datează mormintele între 350—325 î.e.n. Este evident că rămăşiţele aflate în camera a doua a *Mormîntului lui Filip*, sînt ale unui rege, datorită diademei regale aflate aici.

În perioada amintită au domnit trei regi : Filip al II-lea, Alexandru al III-lea (cel Mare) şi Filip al III-lea Arhidaios (fiul lui Filip al II-lea şi fratele vitreg al lui Alexandru cel Mare). Alexandru este înmormîntat la Alexandria, deci defunctul este Filip al II-lea ori Filip al III-lea. Autorul optează pentru primul. În afirmaţia sa, el se sprijină pe cîteva date esenţiale. Filip al III-lea a fost asasinat în 317 de către Olympias. În anul următor regele este răzbunat şi reînmormîntat de Casander. Alături de defunct sînt înhumate soţia sa — Euridice — şi mama ei, Kynna.

Mormîntul poartă însă urmele grabei cu care a fost construit. În cazul lui Filip al III-lea, aceasta nu era necesară, dar dacă defunctul este Filip al II-lea, graba este perfect explicabilă. Acesta din urmă este ucis în 336 în teatrul din Aigai. Fiul său, Alexandru, îl înmormîntează rapid şi, deşi fusese proclamat rege, se grăbeşte spre Pella, capitala Macedoniei, spre a dobîndi conducerea efectivă a statului.

De altfel, lui Filip al III-lea nu îi plăceau armele (este cunoscut faptul că el nu era un războinic) ; în mormînt, s-au găsit, însă, arme. Nici vînătoarea nu îi era pe plac ; or, pe faţada mormîntului este reprezentată o scenă de vînătoare, în prim-planul căreia se disting chipurile lui Filip al II-lea şi Alexandru al III-lea. Desigur, dacă mormîntul este al lui Filip al II-lea, toate acestea devin explicabile.

Femeia înmormîntată în antecameră poate fi, după cum afirmă N. Hammond, una din soţiile „barbare" ale lui Filip al II-lea, sacrificată şi înmormîntată cu el.

Rămăşiţele tînărului din *Mormîntul Prinţului* aparţin probabil lui Alexandru al IV-lea, fiul lui Alexandru cel Mare, care a deţinut un timp titlul de rege, desigur după moartea tatălui său, dar a fost ucis în 311 î.e.n. de către Casander.

În lucrarea sa, Manolis Andronicos se opune punctelor de vedere care susţin că macedonenii au fost „barbari" elenizaţi de către Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare. „Este absurd — scrie autorul — a afirma că aceşti „barbari", care au fost participanţi la impactul culturii şi civilizaţiei greceşti asupra lumii, sînt oameni care şi-au părăsit specificul naţional, şi-au schimbat numele, s-au convertit la o religie străină, şi-au uitat limba şi s-au metamorfozat în apostolii unei culturi mai avansate, dar străine."

Pietrele funerare, datate în secolul al IV-lea şi la începutul celui următor, conţin inscripţii cu numele decedaţilor, bărbaţi şi femei, cetăţeni de rînd ai Macedoniei. Aceste nume (Antigonas, Drykalos, Menandros, Xenocrates, Berenice etc.) sînt greceşti. Or, populaţia de rînd nu îşi putea schimba numele personale în decurs de cîteva decenii. Aceste inscripţii demonstrează, aşadar, că macedonenii erau un trib grec, deci nu illyri sau traci elenizaţi în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.

Cercetările şi descoperirile arheologice din zona Vergina aduc, astfel, un material ştiinţific important în vederea cunoaşterii culturii şi civilizaţiei Macedoniei antice, a înţelegerii corecte a fizionomiei sale istorice. Continuarea acestor cercetări, studiul mai profund asupra descoperirilor vor duce la realizarea unei imagini mai clare în legătură cu elenismul, fenomen care joacă un rol esenţial în răspîndirea şi receptarea culturii elene în lumea antică.

Leonidas Rados

GUY RACHET, *Dictionnaire. L'Égypte ancienne*, Éditions du Félin, Paris, 1987, 250 p.

Afirmînd în *Introducere* că această carte este adresată tuturor celor care „doresc să găsească indicaţii rapide şi precise asupra diverselor elemente care se pot numi în sensul cel mai larg civilizaţia egipteană", fără a abandona însă argumentaţia ştiinţifică, istoricul francez Guy Rache justifică alcătuirea acestui dicţionar privind Egiptul antic şi invocă în sprijin motive de ordin turistic, în care trecutul joacă, sigur, cel mai important rol.

Lucrarea începe prin a prezenta geografia Egiptului antic (relief, climat) şi prin fixarea limitelor cronologice. Pe valea Nilului au fost atestate urme ale activităţii umane încă din paleoliticul timpuriu. După savantul francez, cei 30 m aluviuni acumulate în delta marelui fluviu încă din paleoliticul final conţin probabil artefacte ale unor culturi care „depăşesc ceea ce, în starea actuală a prospectării arheologice, apare ca o legătură". Aşadar, civilizaţia egipteană îşi are originile în neolitic şi eneolitic (sau predinastic), perioadă în care se conturează cele două „elemente dominante" ale acestei civilizaţii: rasa şi limba. În ceea ce priveşte rasa, de-a lungul istoriei sale, în Egipt numeroase populaţii s-au amestecat cu cea autohtonă, contopindu-se într-o singură etnie, caracterizată prin limbă şi obiceiuri comune. Această etnie, formată încă din epoca thinită (periodizată între 3100—2686 î.e.n. — primele două dinastii) s-a format prin succesiunea şi întrepătrunderea a patru straturi principale: o rasă neolitică, provenită din omul de Cro-Magnon; în sud o rasă hamitică — provenită din somalieni şi din locuitorii Arabiei meridionale; în nord, o rasă europoidă, tip atestat şi prin statuile din epoca memphită, în sfîrşit, o rasă semitică (provenită din Arabia). Istoricul francez mai notează importanţa elementului libian, subliniind faptul că s-a susţinut teza unei origini comune a libienilor şi egiptenilor.

Într-un spaţiu destul de limitat, se încearcă şi se reuşeşte, în bună măsură, de a se oferi un tablou general al civilizaţiei egiptene, autorul tratînd subiecte diverse, privind viaţa cotidiană, instituţiile, arta, religia, ştiinţa. În ceea ce priveşte substantivele proprii, dicţionarul se opreşte atît la numele faraonilor de care se leagă cele mai importante evenimente din istoria Egiptului vechi (construirea piramidelor de la Gizeh — Cheops, Chefren, Mikerinos, bătălia de la Kadesh a lui Ramses al II-lea), cît şi la denumirile de localităţi rămase celebre prin descoperirile arheologice efectuate (Karnak, Luxor, Teba, Memphis, Sakkara). Un spaţiu important este acordat şi zeităţilor egiptene, numele acestora fiind în directă legătură cu literatura şi arta.

Faptul că acest dicţionar reprezintă mai mult decît un simplu ghid turistic este scos în evidenţă de o valoroasă bibliografie, la care a apelat savantul francez. Amintim doar cîteva cărţi de bază: A. Erman, *L'Égypte des Pharaons*, Payot, 1980; F. Daumas, *La civilisation de l'Égypte pharaonique*, A. Colin, Paris, 1965; Cl. Lalouatte, *Thébes*, Paris, 1986 şi *La littérature égyptienne*, „Que

sais-je?", 1982; J. Sainte-Fare Garnot, *La Vie religieuse dans l'ancienne Égypte*, Paris, 1949; J. Vandier, *La Religion égyptienne*, Mana, P. V. F., Paris, 1944; R. O. Faulkner, *A concise dictionary of Middle Egyptian*, Oxford, 1962—1964; Mariam Lichtheil, *Ancient Egyptian Litterature, a book of Readings*, Berkeley Los Angeles, 1975; S. Donadoni, *Storia della litteratura egiziana antica*, Milano, 1957. De asemenea, dl. Guy Rachet a consultat capitolele consacrate istoriei artei egiptene din diverse lucrări, printre care şi cele ale sale (*Egiptul*, Nathan, 1985; *Dicţionar de arheologie*, Laffont, 1984). Mai remarcăm, totodată, grafica volumului, multe ilustraţii aparţinîndu-i autorului.

Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba

KARL STROBEL, *Untersuchungen zu der Dakerkrieger Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donauraumes in der Hoher Kaiserzeit, Antiquatis*, Reihe 1, Abhandlungen zur alte Geschichte, Band 33, Rudolf Habelt, Bonn, 1984, 284 p. + 3 hărţi în afară de text.

Evenimente de importanţă majoră în istoria geto-dacilor şi cu implicaţii deosebite în istoria poporului român, războaiele dacice ale lui Traian au făcut obiectul studiilor mai multor savanţi români şi străini, dintre care cel al lui Karl Strobel apare ca cel mai complet de pînă acum.

Dealtfel, el face în *Introducere* o scurtă incursiune în istoricul lucrărilor dedicate acestor evenimente. Dintre toate acestea, o prezentare exhaustivă a realizat-o Carl Patsch în studiul *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan* (SB Wien, Phil. — hist., Klausse 217, 1, 1937), de la care porneşte, de fapt, profesorul Strobel. Mai sînt menţionate lucrările lui C. Cichorius, (care efectuează o analiză naturalist-pozitivistă a reliefurilor Columnei traiane, în opoziţie cu atitudinea lui K. Lehmann-Hartleben faţă de aceste reliefuri), precum şi cele ale unor savanţi englezi, iniţiatori ai unei deschideri în cercetarea acelei categorii de izvoare, pe care o alcătuiesc imaginile (H. Stuart-Jones, G.A.T. Davies).

Monografia pe care o prezentăm în continuare este structurată în cinci capitole, inegale ca întindere. Primul capitol este consacrat surselor referitoare la războaiele dacice ale lui Traian. Izvoarele literare, deşi incomplete, oferă totuşi o imagine destul de concludentă a epocii. Strobel afirmă că principalul scriitor care a descris desfăşurarea acestor războaie — cunoscut pînă astăzi —, Cassius Dio, a fost însă nesemnificativ rezumat de epitomatorii bizantini de mai tîrziu, cum ar fi Xiphilinos sau Zonaras. Cu toate acestea, susţine savantul german, sursa de bază o constituie Xiphilinos. Autorul acordă o atenţie deosebită monumentelor de artă ale epocii traiane, care ilustrează izbînda împăratului asupra dacilor: Columna lui Traian, marea friză traiană, arcul de triumf de la Beneventum şi Tropaeum-ul de la Adamclisi. Cel mai important monument, Columna, este privit corect de autor ca unul din cele mai însemnate instrumente ale propagandei imperiale. Totuşi, cel mai complet bilanţ privitor la stadiul atins în cercetarea reliefurilor Columnei este înfăţişat de cercetătorul italian Salvatore Settis (*La colonne Trajane: invention, composition, dispositions*, în *Annales, Économie, Sociétés, Civilisations*, 10, septembre — octombre, 1985, p. 1151—1194), deci la o dată ulterioară apariţiei lucrării prezentată aici. Settis remarcă faptul că există o distribuţie a scenelor după o axă paradigmatică, iar mesajul se poate descifra şi de-a lungul unui ax vertical, care cuprinde scene de o mare încărcătură simbolică (scenele IX — prezicerea victoriei, LXXVIII — Victoria, CXLIV — sinuciderea lui Decebal). Cele două axe — axa narativo-secvenţială şi cea paradigmatică se completează reciproc. Settis conchide că aceste aspecte ridică un mare semn de întrebare asupra posibilităţilor tehnice ale lumii antice, ale celei romane în special. În ceea ce priveşte Tropaeum-ul de la Adamclisi, Strobel constată existenţa unor contradicţii, cum ar fi cea dintre metopele XVIII şi XXXVI. Pe prima metopă împăratul este înfăţişat în cuirasă de solzi, în vreme ce pe metopa XXXVI el apare în platoşă. Pentru a explica aceasta, C. Cichorius a avansat ipoteza că aceste metope ar fi fost restaurate de către Constantin cel Mare, după distrugerile cauzate de invaziile din secolul al III-lea e.n. Această teză n-a putut fi contestată încă.

Desigur, istoricul german insistă poate prea mult asupra acestor monumente, în detrimentul altora, poate nu îndeajuns de bine scoase în evidenţă (cum ar fi Tabula Traiana), dar aspectele relevate mai sus impun totuşi sublinierea încheierilor la care el a ajuns.

Al doilea capitol, dedicat topografiei Daciei preromane, prezintă geografia regatului dac (limitele sale corespund cu cele trasate de Ptolomeu) şi descrie situaţia arheologică a Daciei. Sesizînd că nivelul civilizaţiei dacice era unul din cele mai ridicate în cadrul culturilor limitrofe spaţiului Mării Mediterane, profesorul Strobel descrie amănunţit complexul de la Sarmizegetusa, precum şi sistemul de fortificaţie din Munţii Orăştiei, ca şi cetăţile din Oltenia şi Moldova, arătînd o solidă informaţie în acest domeniu.

Forţa potenţială a regatului dac din ajunul primului război (101—102) este analizată în capitolul al treilea. Conducîndu-se după unele izvoare antice (Strabo), istoricul conchide că în vremea lui Decebal, la fel ca şi sub Burebista, în caz de mobilizare generală , puteau fi adunaţi sub arme pînă la aproximativ 250.000 de luptători, cifră ce pare a fi, totuşi, exagerată.

Ultimele două capitole sînt, dealtfel, şi cele mai extinse. Capitolul IV înfăţişează evoluţia trupelor romane angrenate în războaiele dacice şi este divizat, la rîndu-i , în două părţi : scurte prezentări ale conducătorilor armatei romane (Licinius Sura, Claudius Livianus, C. Iulius Quadratus Bassus, Sossius Senecio, Hadrianus — viitorul împărat, Lusius Quietus, Atilius Agricola, Cilnius Proculus, Marcius Crispinus, Ursus Servianus, Terentius Scaurianus) şi descrierea trupelor, în care forţa de bază o constituiau legiunile (aduse în mare majoritate din Moesia şi Pannonia), precum şi trupele auxiliare (totalizînd 84.000 de oameni) compuse din alae şi cohorte.

Ultimul capitol (V) este consacrat desfăşurării propriu-zise a războaielor dacice. Autorul a subliniat încă de la începutul cărţii că împăratul a încercat să rezolve prin aceste războaie problema graniţei nord-dunărene, deoarece stabilizarea frontierei Dunării de mijloc se putea realiza numai cu enorme concentrări de forţe, cu pierderi mari suferite de armatele romane în confruntarea cu populaţiile războinice transdanubiene. Desigur, o cauză a fost şi intenţia lui Traian de a anula urmările păcii „ruşinoase" încheiate cu dacii de către Domiţian în 89. În acest sens, ne stau mărturie izvoarele literare antice (Pliniu, Criton, Xiphilinos, Iulian). Deşi acest motiv nu trebuie minimalizat — întrucît Decebal, ştiind că romanii vor ataca mai tîrziu regatul dac, a folosit clauzele tratatului din 98 pentru a-şi spori capacitatea de luptă —, totuşi nu putem eluda faptul că romanii, în tendinţa lor expansionistă, intenţionau să înlăture sau să diminuieze cît mai mult orice încercare de independenţă a statelor limitrofe. Istoricul german evidenţiază, de asemenea, forţa economică a regatului dac, acordîndu-i locul cuvenit printre motivele care au determinat atacarea şi cucerirea Daciei.

Descrierea războaielor dacice se fundamentează permanent pe izvoarele literare antice, pe cele arheologice şi, în special, pe reliefurile Columnei lui Traian. Deşi Strobel insistă, după părerea noastră, prea mult asupra anumitor aspecte înfăţişate de Columnă (încearcă să localizeze anumite scene de luptă, consideră că principalele arme dacice — *falces*-urile — sînt reprezentate prea convenţional, şi, deci, necorespunzător), el utilizează cu pricepere datele oferite de surse şi creează o imagine obiectivă asupra caracterului şi desfăşurării celor două conflicte. După ce descrie sfîrşitul războiului (cucerirea Sarmizegetusei, sinuciderea lui Decebal, împărţirea prăzii de război, triumful împăratului la Roma), autorul consacră un subcapitol continuităţii autohtonilor pe teritoriul Daciei, combătînd acele teze fondate pe afirmaţia lui Eutropius (*Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta*) şi demonstrează că principalul factor al romanizării populaţiei locale a fost colonizarea.

Studiul se încheie cu cinci anexe, care tratează subiecte diferite (denumirea capitalei dacice după cucerirea traiană, guvernarea lui Licinius Sura în Germania Inferior, ciclul de metope al Tropaeum-ului de la Adamclisi, observaţii asupra altarului de la Adamclisi şi o nouă teză privind identificarea trupelor romane de pe reliefurile Columnei). Cartea mai conţine o bibliografie selectivă, un indice de nume, două hărţi referitoare la principalele centre dacice în

timpul domniei lui Decebal, precum şi o altă hartă, detaşabilă, privind topografia ţinutului roman al Dunării.

În încheiere, trebuie să subliniem că, prin informaţie, meticulozitate, metodă de cercetare şi interpretarea originală a izvoarelor, lucrarea profesorului Karl Strobel se înscrie ca o lucrare de referinţă privind istoria Daciei şi, implicit, a României. Am mai menţiona că, din nefericire, nu întotdeauna cercetările româneşti sînt utilizate (de exemplu, seriosul studiu al d-lui E. Cizek, *Epoca lui Traian*, 1980). Considerăm, totuşi, că inserarea lucrării sale în listele bibliografice ale specialiştilor, ca şi ale altor categorii de iubitori ai istoriei, precum şi în cele pentru studenţi, este obligatorie de acum înainte.

Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba

JEAN GUILAINE, ANDRÉ FREISES, RAYMOND MONTJARDIN et. coll., *Leucate-Corrège, habitat noyé du Néolithique Cardial*, Centre d'Anthropologie des Sociétés Rurales — Toulouse et Musée Paul Valéry — Sète, 1984, 270 p.

Lucrarea ne-a reţinut atenţia prin caracterul de noutate al cercetărilor întreprinse în preajma insulei Corrège din ghiolul Leucate, situat în partea de sud a Franţei, la limita dintre departamentele Aude şi Pirineii Orientali. Cu ocazia lucrărilor de dragare întreprinse în 1972, pentru amenajarea turistică a litoralului din regiunea Languedoc-Roussillon, au apărut numeroase vestigii, provenind dintr-o aşezare neolitică timpurie, încadrată în cercul cultural al ceramicii cardiale. Cercetări complexe au fost efectuate, timp de 8 zile, de personalul navei *Archéonaute*, aparţinînd Direcţiei de Antichităţi Submarine din Ministerul Culturii. S-a stabilit astfel că vechea aşezare fusese situată pe o terasă sau un con de dejecţie de la vărsarea rîului Agly, dar, prin creşterea apelor mării, stratul neolitic se găsea acum la o adîncime de 4,5—6 m sub nivelul actual al mării, suprafaţa de odinioară a insulei fiind acoperită şi de circa 2 m de mîl.

Noutatea deosebită constă în faptul că aici, pentru prima oară în Franţa, ca şi în bazinul apusean al Mării Mediterane, a fost cercetată o aşezare neolitică subacvatică. Aceasta a permis să se pună în discuţie întreaga problemă a răspîndirii vechilor locuiri în zonele de litoral, fiind necesară alcătuirea unor hărţi de paleogeografie pentru fiecare epocă istorică. Este o posibilă sugestie şi pentru mult discutata problemă a existenţei sau inexistenţei unui neolitic vechi pe litoralul dobrogean.

Cartarea fundului lacului a fost realizată prin sondare acustică, obţinîndu-se astfel şi imaginea aproximativă a vechii aşezări. Analiza tuturor materialelor rezultate, efectuată de către un colectiv de 20 de specialişti, a dus la concluzia că aici au existat condiţii dintre cele mai favorabile pentru traiul unei colectivităţi agricole timpurii, care îşi completa încă din plin resursele prin vînat şi pescuit. O ipoteză plauzibilă ar fi că la Corrège a existat, foarte probabil, o aşezare mai ales sezonieră a unei comunităţi de pescari, care locuiau aici din primăvară pînă-n toamnă. Vînturile puternice şi reci din timpul iernii determinau, aproape sigur, o repliere a comunităţii spre văile montane din imediata vecinătate. Totuşi, nu se exclude nici posibilitatea rămînerii şi peste iarnă, la adăpostul pantei sudice a aşezării, mai puţin expusă vînturilor. Oricum, aşa cum dovedesc analizele de paleofaună şi paleofloră, exploatarea mediului natural continua să joace un rol important alături de ocupaţiile productive, ceea ce ar fi un indiciu despre faptul că aici a continuat să trăiască şi s-a fixat, în aşezări stabile, vechea populaţie epipaleoletică, post-glaciară, care şi-a însuşit, prin aculturaţie, o serie de trăsături ale noului mod de viaţă neolitică.

Analiza ceramicii, coroborată cu cele cîteva datări radiocarbon obţinute, permite să se sesizeze o prelungire a locuirii din această aşezare de la începutul mileniului al V-lea pînă la începutul celui de al IV-lea. Imposibilitatea observaţiilor strategice limitează însă, în mod necesar, concluziile desprinse doar pe baze tipologice. Se remarcă în mod deosebit prezenţa, puţin numeroasă, a unor fragmente ceramice, decorate fie cu caneluri, fie cu linii incizate, între-

tăiate uneori de puncte sau liniuţe scurte (fig. 45 şi 46), care, după opinia autorilor, reprezintă un orizont tîrziu epicardial. După părerea noastră, aici s-ar putea sesiza influenţe atît din partea cercului cultural al ceramicii liniar-bandate tîrzii (îndeosebi tipul Sarka), cît şi din partea unui mediu de tip vinčian; desigur, în lipsa unei documentări mai riguroase, e dificil de afirmat, pentru moment, din ce zonă provin aceste influenţe şi pe ce cale s-au transmis, dar contactul este indiscutabil şi cu însemnată valoare cronologico-culturală. Interesant este faptul că un fenomen oarecum similar apare şi în cadrul ceramicii de tip epicardial a culturii Hamangia din Dobrogea.

În încheierea acestor succinte consideraţii, nu putem să nu remarcăm modul deosebit de amănunţit în care sînt publicate toate piesele descoperite, ilustraţia de foarte bună calitate, ca şi analizele complexe, pline de sugestii, favorabile unei încercări de reconstituire arheologico-istorice cît mai depline cu putinţă. Din acest punct de vedere, lucrarea răspunde exigenţelor actuale ale cercetării arheologice, putînd constitui un model de publicare a unui material care, deşi nu a rezultat dintr-o cercetare stratigrafică, a fost însă valorificat cu înaltă competenţă ştiinţifică, în spirit interdisciplinar.

Nicolae Ursulescu

MARIJA GIMBUTAS, *The Language of Goddess*, Harper and Row Publichers, San Francisco, 1989.

Marija Gimbutas este un nume binecunoscut preistoricienilor români. Lucrările sale cu privire la problema indoeuropenizării şi cele vizînd spiritualitatea epocii străvechi reprezintă puncte de referinţă în istoriografia dedicată preistoriei. Noua sa contribuţie — semnificativ intitulată *The Language of Goddess* („Limbajul Zeiţei") — îşi propune — cum singură mărturiseşte — să prezinte „'scrierea' picturală" *(the pictorial „script")* specifică religiei Marii Zeiţe a vechii Europe *(Old European Great Goddess)*. Cu alte cuvinte, este vorba de acele imagini, simboluri, modele *(paterns)* care, în mod izolat sau în asociaţii, constituie ceea ce autoarea numeşte într-un chip fericit „gramatica şi sintaxa unui fel de metalimbaj"; corecta lui interogare este în măsură să ne ofere cheia descifrării spiritualităţii Europei preindoeuropene (p. XV). Din această perspectivă, lucrarea de faţă constituie o continuare a unor preocupări mai vechi ale autoarei, valorificate în unele studii (vezi, în acest sens, *Civilizaţie şi cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1989, p. 51—139) şi într-un volum *(The Goddesses and Gods of Old Europe 6500—3500 BC. Myths and Cult Images*, Thames and Hudson Ltd., London, 1982) care a făcut multă vîlvă printre arheologii români (vezi Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, N.S., 30, 1986, p. 195—198).

În rîndurile de faţă nu vom insista asupra tuturor categoriilor de simboluri depistate de Marija Gimbutas, nici asupra concepţiilor, miturilor sau divinităţilor care se ascund sub ele; ne vom opri doar asupra unor chestiuni de metodologie care, în opinia noastră, constituie fundamentul pe care cercetătoarea americană şi-a construit atît de bine eşafodajul interpretativ. În acest sens se remarcă, în primul rînd, concepţia — riscantă pentru unii arheologi — cu care Marija Gimbutas porneşte la descifrarea semnificaţiei documentelor preistorice. Spre deosebire de colegii de breaslă, interesaţi mai ales de descrierea şi înregistrarea corectă a materialelor, autoarea „riscă" o desprindere, o privire de sus a acestora şi o analiză în determinaţiile lor reciproce. Într-o epocă în care arheologia tinde să devină tot mai mult echivalentă cu descriptivismul şi tehnicismul cel mai sofisticat, văzîndu-se exclusă din rîndul disciplinelor umaniste, Marija Gimbutas nu ezită să afirme necesitatea lărgirii scopului ştiinţei respective (p. XV) înspre analiza semantică şi hermeneutică. „Materialele arheologice nu sînt mute — afirmă autoarea. Ele vorbesc propria lor limbă. Şi ele trebuie folosite pentru a ne ajuta să descîlcim spiritualitatea strămoşilor noştri care au precedat indoeuropenii cu multe mii de ani" (p. XIX). Importante sînt însă două aspecte: convocarea unui material cît mai divers şi deplasarea investigaţiei pe cîmpul analizei interdisciplinare. Din această per-

spectivă, cartea Mariei Gimbutas este un model; autoarea a utilizat un material documentar imens: morminte, temple, fresce, reliefuri, sculpturi, figurine, ceramică pictată, tezaure provenite din descoperiri arheologice de pe un vast teritoriu: Orientul Apropiat, sud-estul Europei, aria mediteraneană, centrul, vestul şi nordul Europei, dar n-a ezitat să găsească analogii în Asia prevedică, Egipt, Mesopotamia, culturile Americii precolumbiene (p. XVI). Pe de altă parte, investigaţia, deşi „focalizată" cu deosebire asupra spiritualităţii perioadei neolitice, se extinde şi asupra momentelor care au premers-o sau a celor care au urmat-o, pînă în contemporaneitate chiar. În sfîrşit, demersul este intregit prin apelul la rezultatele disciplinelor conexe: mitologie comparată, izvoare istorice timpurii, lingvistică, folclor şi etnografie istorică (p. XV).

Pe acest schelet metodologic autoarea a construit demonstraţia sa, luînd în discuţie simbolurile şi funcţiile fundamentale ale Marii Zeiţe care domina ideologia timpurilor preindoeuropene. Nu există spaţiul necesar pentru un comentariu detaliat al fiecărui aspect în parte; enunţarea titlurilor celor patru mari capitole ale lucrării poate oferi suficiente sugestii celor interesaţi de spiritualitatea Europei preistorice: *Dătătoarea Vieţii (Life-Giving), Pămîntul reînnoit şi etern, Moarte şi Regenerare, Energie şi Evoluţie.* Fiecare în parte şi toate la un loc dezvăluie universul extrem de complex al ideologiei şi religiei neolitice, univers centrat pe misterul naşterii, morţii şi renaşterii vieţii umane şi cosmice întruchipat de Marea Zeiţă. Astfel, putem aprecia, fără a greşi, că demersul Marijei Gimbutas vine să convingă , pe calea arheologiei mai ales, opinia lui Uberto Pastalozza despre prioritatea „eternului feminin" în suprastructura Europei preistorice (vezi Uberto Pestalozza, *L'éternel féminin dans la religion méditerranéene,* Collection Latomus, Volumul LXXIX, Bruxelles-Berchem, 1965).

Prin soliditatea demonstraţiei, prin metodologia adecvată, prin ipostazele ingenioase şi încheierile convingătoare, ca şi prin condiţiile grafice excelente, lucrarea Marijei Gimbutas este o reuşită editorială.

Nelu Zugravu

NICOLAS CARANICA, *Les Aroumains: recherches sur l'identité d'une ethnie,* Université de Besançon, 1990, 504 p.

Teză de doctorat susţinută la Universitatea din Besançon, în 28 iunie 1990, *Les Aroumains...* constituie o remarcabilă cercetare pluridisciplinară. Autorul, Nicolae Caranica, aromân la origine, „francez prin adopţiune şi cultură", a fost animat să cerceteze identitatea etniei sale. A făcut-o chemînd pentru răspunsuri multiple ştiinţe care studiază omul şi istoria sa: antropologia (biologică şi culturală), ecologia, geografia, demografia, medicina, etnologia, lingvistica şi istoria. Juriul, avînd în frunte pe profesorul Pierre Lévêque, „Directeur et Rapporteur de la thèse", a preţuit în final ştiinţa şi munca autorului cu menţiunea „Très Honorable".

Investigaţia este copleşitoare, în parte fiind sugerată şi de cele 524 de titluri, de la izvoare la „lucrări speciale", cuprinse în *Bibliografia* tezei.

Cine sînt aromânii? De unde vin ei? Iată cele două întrebări pe care şi le-a pus Nicolae Caranica şi cărora le-a căutat răspunsul.

Pe un teritoriu foarte întins, cuprinzînd sudul Albaniei, al Iugoslaviei, Macedonia şi Tracia grecească şi bulgărească, Tesalia şi Epirul grecesc, trăieşte astăzi o populaţie al cărei număr variază, conform statisticilor publicate, între 350.000 şi 800.000 indivizi. Etnia aceasta vorbeşte o limbă latină, deosebindu-se, astfel, de toate populaţiile cu care convieţuieşte. Întrebaţi despre originea lor, aceşti oameni răspund fără excepţii: „Noi sîntem armâni" („aromâni").

Autorul şi-a făcut o datorie din reconsiderarea neamului căruia îi aparţine, găsind anormal ca, într-o vreme cînd „toate etniile, chiar cele mai izolate din punct de vedere geografic, îşi regăsesc sau îşi recaută limba, civilizaţia şi istoria", să existe în Europa o etnie „aproape necunoscută, rău studiată, chiar ocultată".

Cîteva dintre numeroasele şi foarte interesantele concluzii ale studiului se impun menţionate aici :

— aromânii (vlahi, cuţovlahi, vlasi) reprezintă supravieţuirea celui mai profund strat de civilizaţie a continentului nostru ;

— istoria îi atestă neîntrerupt în spaţiul formării lor, Peninsula Balcanică ;

— specificul aromânilor, ca etnic total diferenţiat de cei cu care coabitează, este asigurat de limbă, moravuri, obiceiuri, tradiţii şi ritualuri ;

— aromânii sînt pe cale de aculturaţie. Istoria înregistrează deriva şi asimilarea lor de către popoarele politice dominante în regiune.

Consideraţiile omului de ştiinţă sînt dublate de suferinţa apartenenţei la un neam care este pe cale de deznaţionalizare. Dispersarea, lipsa reprezentanţei politice sînt, considerăm noi, două din cauzele principale ale situaţiei critice prin care trec aromânii.

Ion Toderaşcu

F. DONALD LOGAN, *Vikingii în istorie*. Traducere din limba engleză de MARIANA GRANCEA. Cuvînt înainte, MIRCEA SUCIU. Control ştiinţific, NICULAE KOSLOVSKI, Bucureşti, Edit. Bălcescu, 1990, 229 p.

Mai puţin cunoscut specialiştilor şi publicului nostru, F. Donald Logan (profesor la Emmanuel College din Boston) este un reputat medievist, cu realizări notabile în domeniu. Cartea de faţă — în excelenta traducere a Marianei Grancea şi prefaţată în mod avizat de Mircea Suciu — dezvăluie cititorilor români universul fascinant al „oamenilor nordului", cu obiceiurile, tradiţiile şi formele sale de organizare, dar şi cu modul specific de viaţă al celor ce l-au populat, surprins în momentul în care stă să se deschidă ultima şi poate cea mai frămîntată dintre perioadele marilor migraţii : cea din secolele IX—XI. Dramatica încleştare care i-a opus pe vikingi timp de două veacuri populaţiilor europene a lăsat o amprentă inconfundabilă asupra continentului, efectele sale succedîndu-se din nordul îndepărtat pînă în regiunile luminoase ale Mediteranei, de la ţărmurile Americii de Nord pînă la ţinuturile pline de mister ale Rusiei şi mai departe, încă. Autorul îşi conduce cititorul uimit prin meandrele tuturor acestor tribulaţii concomitente sau succesive, cu tot ceea ce au însemnat ele în materie de înnoiri, preschimbări şi dăinuiri tradiţionale, atît pentru cuceritorii de moment, cît şi pentru cei supuşi temporar. Trebuie precizat, însă, că el nu o face sacrificînd esenţialul ori, mai exact spus, rigoarea ştiinţifică în favoarea facilului şi a spectaculosului. Lectorul prea grăbit, care s-ar fi aşteptat, deschizînd cartea lui F. Donald Logan, să găsească în paginile sale o poveste frumoasă despre călătoriile pline de peripeţii şi faptele războinice ale vikingilor este obligat, vrînd-nevrînd, să recepteze şi altceva. Povestea există, desigur, dar este integrată într-o reţea densă de analize factologice, de problematizări şi ipoteze pe marginea chestiunilor controversate din istoria normanzilor, cu frecvente incursiuni în arheologie, filologie sau în domeniul climatologiei, care conferă expunerii o pronunţată expresie ştiinţifică şi, totodată, credibilitate întregului demers.

Din acest punct de vedere, cartea istoricului american reprezintă o fericită îmbinare a naraţiunii cu exegeza de specialitate, reabilitînd spectaculos o practică ce părea definitiv compromisă. Este, de altfel, şi motivul care o face accesibilă şi demnă de interes nu numai pentru istorici, dar şi pentru publicul larg. Apariţia ei se cuvine, de aceea, salutată cu cea mai mare seriozitate, căci ne confruntă cu un act cultural de indiscutabilă valoare.

Alexandru-Florin Platon

JEAN STAROBINSKI, *1789. Emblemele raţiunii*; traducere şi prefaţă de ION POP, Bucureşti, Editura Meridiane, 1990, 216 p. + 24 planşe.

Cartea lui J. Starobinski, cunoscut deja cititorilor români prin *Textul şi cuvîntul*, apărută la Editura Univers, în seria de critică, în 1985, traducător fiind tot Ion Pop, constituie o plăcută prezenţă în peisajul livresc al anului. În

fond, este vorba de o investigare specială a fenomenului de la 1789, sub unghiul „lecturii imaginare", al jocului actat, într-o fază ce presupune complexitate şi profunzime crescute, de către simbolurile vehiculate de Revoluţia franceză. Eseurile strînse în volum îl înfăţişează pe Starobinski într-o dublă postură: de hermeneut, semiotician al „istoriei secundare", după expresia lui P. Chaunu, şi de critic de artă; puţin probabil să putem vorbi despre o identitate ideatică a planurilor de analiză — interpretarea succede descriptivismul plastic. Însă tonul lucrării depăşeşte monodia explicativă cu care ne-a obişnuit studiul de artă; este meritul autorului în a înfăţişa ansamblul, suficient de criptic, al elementelor figurative specifice Revoluţiei printr-o modalitate ce a îndepărtat aparentul ezoterism.

S-a pornit de la premisa că Revoluţia franceză, prin amploare şi consecinţe, nu putea să nu lase urme în conştiinţa artistică europeană. Aceasta la o primă vedere, fiindcă ne îndoim că ar exista un domeniu neafectat de „valul transformator ce a cutremurat Europa", (E. Quinet). „1789 este o linie despărţitoare în istoria Europei", asertează autorul, iar o definiţie de genul celei de mai sus nu-l obligă, totuşi, la stricteţi în elaborarea interpretărilor, căci 1789, se înscrie într-o durată lungă deloc neglijabilă. Starobinski preferă viziunea diacronică, reflectările în artă, cu atît mai mult cu cît „arta este fără îndoială mai aptă să exprime stările de civilizaţie decît momentele de ruptură violentă". Pasajul ne aduce aminte de o frază a lui M. Vovelle: „*Nec plus ultra* nu se ataşează nici măcar în plan temporal, Revoluţiei de la 1789", o mişcare a „extraordinarului".

Jean Starobinski atacă emblematica timpului revoluţionar (şi aici utilizăm sintagma la valoarea sa reală, de temporalitate specifică) în arhitectură, — susţinută de artificiul cuvîntului, care-i conferă penetranţă şi adaptarea la un principiu exprimat verbal — ca toate „legile" Revoluţiei, ea însăşi o „resurecţie a *logos*-ului" (M. Ozouf). „Religia nouă", de care aminteşte de Tocqueville este analizată şi din perspectiva artelor plastice; pictura triumfalistă a lui Jacques-Louis David, eboşele şi liniatura severă lui Johann-Heinrich Füssli, „ultimele scînteieri ale Veneţiei" — Guardi, Tipelo, Canova şi pseudo —, forma greoaie a operelor sale — manierism de sfîrşit de secol XVIII etc. Autorul elaborează o strategie a umbrei şi a luminii, „valori conjugate în opoziţia lor", care oferă soluţii posibile de descifrare a mesajelor artistice neoclasice; în fapt, natura antagonică a elementelor cu ajutorul cărora se structurează comunicarea estetică în ultima parte a secolului Revoluţiei, fie că este vorba de cuplul lumină-umbră, obscuritate, fie că se evocă senzaţii corporale de căldură-frig (simbolistică a lipsei, a incertitudinii), creează, în concepţia lui J. Starobinski, nucleul sistemului semiotic ce gravitează în jurul lui 1789. Dramaturgia întunericului, a formelor monstruoase, capătă accente ciudate la Goya, el însuşi personificînd un destin al stranietăţii comportamentale faţă de artă.

Pentru un ochi neavizat, pledoaria lui Starobinski reprezintă o tribulaţie pe teme date, oferite de către evantaiul pieselor artistice. Credem că, la o lectură de plan profund, textul dezvăluie o altă intenţie a profesorului genevez: descifrarea jaloanelor misticii revoluţionare. Conştient că termenii prea duri, necizelaţi, ar induce temeri privitoare la sinceritatea cărţii, autorul frizează, totuşi, riscul de a interpreta, în mod justificat, adăugăm noi, un Goethe sau un Mozart — „Flautul fermecat". Cel puţin, acesta din urmă se bucură de o atenţie cu totul specială, de decriptarea dusă pînă la extremul credibilităţii sale. Şi, cum era de aşteptat, legătura sau, mai bine zis, motivul investigaţiei îl reprezintă organizarea societară secretă a secolului — apogeul prim al masoneriei.

Notele explicative finale şi bibliografia întregesc cartea, scrisă cu un desăvîrşit profesionalism.

Mihai-Răzvan Ungureanu

JAMES JOLL, *Europe Since 1870. An International History*, 4th edition, Penguin Books, 550 p.

Neremarcată la prima ediţie (1973), şi nici la următoarele, survenite la intervale destul de mici de timp (1976 şi 1983), cartea lui James Joll ar fi supusă la un tratament injust, dacă nu am lua în discuţie măcar a patra imprimare. E de presupus că volumul a ajuns un *best-seller* istoric în Marea Britanie, de vreme ce numeroase analize din deceniul nouăzeci nu uită să-l citeze ca pe un tom fundamental. Autorul este binecunoscut specialiştilor: fost combatant în al doilea război mondial, a predat ştiinţe politice la Oxford (1947—1950; 1951—1967), apoi, ca *visiting professor*, a funcţionat la Harvard, Stanford, Tokio, Sydney şi la Universitatea Iowa, şi, în fine, la Princeton (Institute for Advanced Study). Actualmente, este profesor emerit la Universitatea din Londra şi membru al Academiei Britanice.

Această a patra ediţie cunoaşte, în comparaţie cu precedentele, cîteva adaosuri substanţiale, referitoare, pe de-o parte, la ultimii şaisprezece ani trecuţi de la prima tipărire, şi, pe de altă parte, la datele noi adunate din arhivele americane ;cîteva capitole au fost rescrise, unele au avut de suferit adăugiri importante. Întreaga carte, însă, părăseşte descrierea fenomenală a faptelor istorice pentru a se constitui într-o veritabilă pledoarie în folosul analizei, interpretării evenimentelor survenite din ultimul pătrar al secolului al XIX-lea şi pînă aztăzi. Cu deosebită prospeţime, ajutat şi de un real talent scriitoricesc, autorul izbuteşte să refacă, chiar şi în amănunte, diferitele convergenţe dintre principalele momente ale perioadei în discuţie; *la belle epoque*, primul război mondial, refacerea Europei pe baze noi, emergenţa totalitarismului, a doua mare conflagraţie, divederea continentului din raţiuni ideologice — sînt aspecte care beneficiază de tratări nuanţate, uneori din puncte de vedere non-conformiste.

Nu credem că greşim enunţînd „rabatul" pe care îl face cartea de la imaginea tipică a tratelor de istorie anglo-saxone, cărora li se poate ataşa un etalon (motiv pentru care Popper s-a referit la „plictisitorul ton doct al istoricilor englezi"). Structurată pe şaisprezece capitole, tomul începe cu *The New Balance of Power*, imagine a societăţii europene imediat după şocul războiului franco-prusac de la 1870—1871, şi se încheie cu *Europe Divided*, în efortul de a cuprinde, sintetic, aglomerarea de evenimente din ultimul sfert de veac. Dese raportări se fac la istoria românilor, observaţii în mare parte judicioase, cel puţin notele care privesc relaţiile externe de dinainte de primul război mondial şi din perioada interbelică.

În „Introducere", James Joll remarcă faptul că o atare sinteză poartă, inevitabil, marca istoricului ce s-a încumetat să investigheze o epocă atît de convulsionată. Şi continuă, justificîndu-şi efortul, „aşa cum psihanalistul te ajută să înfrunţi lumea arătîndu-ţi cum să priveşti adevărul prin prisma propriilor motive şi a trecutului personal, aşa şi istoricul contemporaneist te ajută să înţelegi prezentul şi viitorul conştientizîndu-te de forţele, chiar neaşteptate, care au făcut lumea şi societatea să fie aşa cum sînt". De o asemenea sarcină, autorul s-a achitat conştiincios, măcar prin faptul că se apropie de o privire totalizatoare asupra ultimelor decenii, într-o modalitate care ne aminteşte de „Annales".

Să menţionăm că volumul beneficiază de o bogată bibliografie, extrem de utilă specialistului, alături de cîteva sugestii pentru îmbogăţirea cunoştinţelor generale privitoare la subiect.

Mihai-Răzvan Ungureanu

* * * — *The United States And Romania. American — Romanian Relations In The Twentieth Century*, edited by PAUL D. QUINLAN, Woodland Hills, California; 1988; 184 p.

Al şaselea volum din seria tipăriturilor apărute sub egida Academiei Româno-Americane de Ştiinţe şi Arte, după ce prestigioasa colecţie a inclus, între titlurile sale, lucrări celebre ale lui Vlad Georgescu (*Istoria Românilor de la origini pînă în zilele noastre*), Octavian Bârlea (*Romania and the Romanians*),

Maria Manoliu-Manea *(The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bucovina)*, se face cunoscut cititorilor printr-o serie de contribuţii la istoria recentă a României, privită sub unghiul incidenţelor politice imediate, nelipsind, deci, şi referirile bogate la raporturile cu Statele Unite ale Americii. O simplă lectură a sumarului este revelatoare: participă nume deloc străine istoriografiei româneşti, acestea aparţinînd celor care s-au aplecat cu predilecţie asupra diferitelor aspecte pe care le presupune situaţia României în context internaţional, dar şi nume „autohtone", de impact — mă refer aici la Nestor Rateş, corespondentul Europei Libere la Washington şi New-York, sau la Mircea Ioaniţiu, prieten şi intim al Regelui Mihai I.

Introduction (Introducere), redactată de Paul D. Quinlan, de la Community College Rhode Island, autor al unui tom apărut în aceeaşi serie ca şi volumul de faţă *(Clash over Romania*, Los Angeles, 1977), oferă cîteva dintre motivele alcătuirii lucrării; foarte succint, neuitînd să adauge că, deseori, cunoştinţele referitoare la România se opresc în dreptul lui Dracula, Quinlan trece în revistă o sumă de elemente ce conturează raporturile româno-americane de-a lungul ultimelor trei veacuri, începînd cu mărturia lui John Smith şi ajungînd în ultimii ani ai deceniului '80.

Studiu de amploare, *Reflections of the Sixty Years* (autor G. M. Razi, român stabilit în S.U.A.), începe printr-o definire cronotopică a momentului stabilirii relaţiilor diplomatice dintre România şi Statele Unite, odată cu sosirea lui Henry Romertze, primul consul la Galaţi, în august 1859, şi cu prezentarea scrisorilor sale de acreditare lui Alexandru Ioan Cuza. De altfel, misiunea lui Romertze s-a lărgit, intrîndu-i, în competenţe, oraşele Iaşi, Ismail, Giurgiu, Brăila şi Bucureşti, participînd la încercarea de a finaliza un posibil tratat comercial cu România, el mediind pentru Statele Unite etc. Autorul aminteşte de activitatea primului consul la Bucureşti, Louis Czapkay (în aprilie 1867), şi, bineînţeles, de cea a succesorului său, Benjamin Peixotto (sosit în februarie 1871).

G. M. Razi accentuează asupra implicării diplomaţiei americane în „chestiunea evreiască", ştiut fiind faptul că, în 1867, şi în anii următori adoptării Constituţiei de la 1866 — incriminatul articol VII — presiunile elementelor influente evreieşti din Europa sau din America şi-au găsit un debuşeu prin intermediul oficinelor Statelor Unite; Problema capătă o importanţă capitală, de ea ajungînd să depindă şi „temperatura" relaţiilor dintre cele două state, nu numai pentru perioada consulatului lui Peixotto, ci şi în timpul serviciilor lui Eugene Schuyler, pînă la suprimarea fondurilor acordate de Congres ministerelor din Balcani (1884). Studiul se încheie cu o concisă caracterizare a rolului jucat de Charles Vopicka în anii războiului. De remarcat bogata bibliografie şi apelul insistent făcut la fondurile U. S. National Archives, care denotă o atentă pregătire a lucrării.

The Playboy King and the American Scene a lui Paul D. Quinlan se doreşte a fi un studiu consacrat, după cum o arată titlul, impactului produs, în cadrul vieţii mondene americane, de aventurile lui Carol al II-lea, readuse în prim planul publicisticii contemporane de vizita făcută în America de moştenitorul tronului, vizită prilejuită de excursia asigurată de Casa Regală tînărului proaspăt divorţat (după scandalul Zizi Lambrino).

Radu R. Florescu este autorul unei lucrări despre activitatea diplomatică a tatălui său, însărcinat cu afaceri pe lîngă mai multe ambasade româneşti din Europa: pentru doi ani, între 1934 şi 1936, a îndeplinit misiuni la Washington. Informaţiile privitoare la românii — cetăţeni americani din perioada interbelică — fac studiul interesant, în ciuda temei aparent restrictive. *(From the Memoires of a Romanian Diplomat During the Roosevelt Era)*.

Deşi un subiect destul de „bătut", Mircea Ioaniţiu atacă, totuşi, *American-Romanian Relations During the Reign of King Mihai*, insistînd asupra raporturilor din perioada ce a precedat actului de la 23 august 1944. Sînt surprinse toate tatonările diplomatice făcute în pragul intrării ţării noastre în război, în cadrul unei politici canalizate abil de către Statele Unite, de a reînnoi încrederea României în democraţiile occidentale, chiar după căderea Franţei (un rol aparte îi este oferit lui Cordell Hull, secretarul de stat american).

Demne de remarcat sînt două lucrări de analiză a primilor ani ai regimului comunist în România, folosindu-se jaloanele de apreciere construite de

observatorii americani în ţară, graţie activităţii misiunii politice a S.U.A. *(Witness to the Cold War: The View From Romania* — dr. Roy M. Melbourne) — din octombrie 1944, în cadrul Comisiei Aliate de Control —, sau prin intermediul presei americane, prin studierea reacţiilor faţă de evenimentele în curs din România *(Romania's Changing Image: Bucharest and the American Press: 1952—1975)* — Joseph Harrington, Bruce Courtney). Cel din urmă impune prin deosebitul demers propus, ce a necesitat cernerea unui volum mare de informaţii scrise, cu atît mai mult cu cît este acoperită, şi prima parte a „deschiderii către Occident" instrumentalizată de Ceauşescu.

The U. S. Policy of Differentiation Toward Romania — Robert Weiner — reflectă cîteva aspecte tîrzii ale relaţiilor economice, politice, diplomatice dintre cele două ţări, vizată fiind perioada anilor '80, cînd orientarea către Vest se păstra, aparent, însă cazurile, excesiv de frecvente, ale încălcării drepturilor omului atrăgeau atenţia Secretariatului de Stat. Pe aceeaşi linie se plasează şi lucrarea lui David Funderburk, fost ambasador al Statelor Unite în România (1981—1985), autor al volumului, publicat în România, *Politica Marii Britanii faţă de România (1938—1940)*, — *Relations Between The United States And Romania During The First Half of the 1980's.* O problemă aparte este „disecată" de Nestor Rateş, în *The Rise and Fall of a Special Relationship*, ilustratoare pentru peisajul deceniului trecut: clauza naţiunii celei mai favorizate, alături de implicaţiile sale.

În fine, amintim de *The Study of Romanian Americans* (autor Sam Beck), discurs etnopsihologic aplicat la cazul românilor trăitori peste Ocean; Sam Beck încearcă să distingă elemente diferenţiatoare, posibilităţi de taxonomizare a diferitelor categorii de imigranţi etc. Thomas Amherst Perry — *The Romanian SUFLET And The American Poetry: 1900—1947* — oferă imagini ale unor traduceri comparate, îmbrăţişînd spectrul poeziei simbolice româneşti, a celei interbelice, în paralel cu operele lui Whitman, Eliot, Pound etc., dovedindu-se un fin observator al nuanţelor lingvistice. Presărate în culegerea de studii, eseul lui Edward Mainland — *The Road Back* — şi amintirile lui Harry G. Barnes — *Impressions Of Romania* — îmbogăţesc conţinutul ansamblului.

Avem motive să credem că volumul, în integralitatea sa, reprezintă o reuşită, demnă de seria care-l găzduieşte.

Mihai-Răzvan Ungureanu

FRANÇOIS FURET, *L'Atelier de l'histoire*, Paris, Flammarion, 1989, 314 p., coll. „Champs".

Cititorul oarecum familiar cu mişcarea de idei şi apariţiile editoriale mai recente din istoriografia franceză va fi observat, poate, tendinţa de înmulţire a antologiilor aşa-zicînd personale, ce pare a caracteriza, în ultimul timp, producţia de carte din acest domeniu. Este vorba de volume de autor, care reunesc, de regulă, texte despărţite de intervale mari de timp (uneori cîteva decenii) unele de altele, dar unitare, dacă nu din unghi tematic, cel puţin conceptual şi metodologic. Încă destul de puţin consistent sub raport cantitativ, acest gen de scrieri are, totuşi, prin numele care îl ilustrează, o pondere îndeajuns de mare în ansamblu, pentru a caracteriza de acum o anumită direcţie a scrisului istoric.

O direcţie sau o modă? Verdictul, într-un sens sau altul, ar presupne un ocol prea larg şi o discuţie mult mai amplă decît scopul rîndurilor de faţă. Trebuie specificat, totuşi, că, în măsura în care se poate vorbi în această privinţă de o direcţie, aceasta nu este decît pur *publicistică*, de vreme ce nici una din cărţile respective nu inovează în plan epistemologic. Fiecare, în felul ei, depune mărturie pentru un destin personal, reconstituind o traiectorie intelectuală şi afectivă în sfera anumitor preocupări. Din fiecare se deduce, astfel, un *model* formativ şi de gîndire, suficient pentru a legitima întregul demers şi a suscita emulaţii.

După J. Le Golf, E. Le Roy—Ladurie şi P. Chaunu — pentru a nu-i cita decît pe cei cunoscuţi — iată că şi F. Furet cade, la rîndul său, pradă aceleiaşi seducţii bilanţiere. Acest pas era, de fapt, previzibil. Istoricul fran-

cez are la activ realizări îndeajuns de importante pentru a-şi îngădui o privire retrospectivă şi a propune o paradigmă proprie de reflecţie tematică şi aplicaţie practică. Era de aşteptat, de aceea, să regăsim în paginile volumului de faţă cel puţin cîteva din textele sale mai reprezentative. Ne gîndim, în primul rînd, la partea introductivă din celebra *Penser la Révolution française* (Paris, Flammarion, 1978), care continua, cu efort sporit, mai vechea preocupare a autorului de a opune interpretărilor teleologice ale evenimentului — de tip Soboul — un model strict conceptual de abordare, epurat de „partie-pris"-uri ideologice. De asemenea, ar mai fi trebuit, poate, să se regăsească în volum şi interesantele fragmente din sinteza care l-a consacrat, *Livre et société dans la France du XVIII-e siècle* (Mouton, 1965. (Dintre acestea, doar unul este prezent în paginile cărţii de faţă). Or, lucru curios, aceste texte lipsesc. Aflăm, în schimb, altele, mai puţin cunoscute, publicate fie în volum, fie în cotidiene de mare tiraj, acoperind în total o perioadă de aproximativ un deceniu şi jumătate (din 1965 pînă la începutul anilor '80). Itinerariul schiţat de ele este, la prima vedere, puţin capricios: de la situaţia şi statutul istoriei în epoca actuală (I: „L'histoire aujourd"), la istoria evreilor (*IV: „Autour de l'histoire juive contemporaine"), trecînd prin locul aceleiaşi discipline în cultura clasică (II: „L'histoire dans la culture classique") şi prin cîteva studii despre America (III: „L'Amérique et l'idée démocratique"). Cu toate acestea, el lasă să se întrevadă încotro merg preferinţele autorului — adică spre ce tip anume de istorie — şi pe de altă parte, prin ce demers se urmăreşte realizarea lor. Din acest punct de vedere, revelatoare este, în primul rînd, prima parte a volumului („L'histoire aujourd'hui'). Trecerea în revistă a mutaţiilor epistemologice suferite în ultimele decenii de disciplina istorică şi, totodată, a neajunsurilor care minează actualmente „noua istorie", aşa cum este înţeleasă şi practicată aceasta în Franţa, reprezintă cadrul în care François Furet îşi delimitează propria opţiune.

Între abordarea tradiţională a istoriei, de inspiraţie pozitivistă, caracterizată prin „tiranie" cronologică, inflaţie narativă şi obsesia faptului istoric ca dat obiectiv şi, de cealaltă parte, „paradigma Analelor", cu tot ceea ce o defineşte în sens pozitiv, dar şi negativ (conceptualizare ambiguă, aventurism metodologic, diluarea specificităţii), autorul se opreşte pe un aliniament imaginar, undeva la mijloc, într-o zonă de interferenţă a ambelor modele (pozitivist şi „analist"). Preluînd achiziţiile fiecăruia şi încercînd să le evite erorile, el sugerează posibilitatea unui „nou" tip de istorie, „mai intelectualist", capabil „să-şi construiască în mod explicit datele, plecînd de la problemele elaborate conceptual" (p. 29).

Această tentativă de conciliere divulgă nu atît o preocupare de epistemologie, cît una de metodă. Căci, după cum însuşi autorul o spune, „istoria, chiar savantă, nu este şi nu va fi niciodată o disciplină îndeajuns de exactă, în sensul în care se vorbeşte de ştiinţele exacte, pentru a reuni consimţămîntul celor ce o serIu în jurul criteriilor care separă ştiinţificul de neştiinţific. Singurele reguli ale meseriei sînt reguli de procedură... şi dacă istoricii acordă o importanţă aproape fetişistă abilităţii profesionale, aceasta se întîmplă deoarece nu au nimic altceva pentru a-şi defini corporaţia" (p. 28—29).

Nu se pune problema, aşadar, de a „inventa" un alt fel de istorie. Nici de a schimba cu ceva „regulile jocului", sub raport metodologic. Ceea ce trebuie, în opinia lui Furet, este, în schimb, un program de investigaţie mai riguros din punct de vedere conceptual, susceptibil să conducă la rezultate mai puţin aleatorii. Or, această conceptualizare este inseparablă de scrutarea prezentului. Numai ea, această privire atentă asupra lumii actuale, suscită curiozităţi, pune probleme şi completează inventarul de întrebări în măsură a fi adresat trecutului.

„Fără o reflecţie asupra prezentului nu pot exista concepte", declară istoricul oferindu-ne, astfel cheia înţelegerii ultimelor două secţiuni ale volumului. „Dacă am adăugat — spune el mai departe — la un ansamblu de reflecţii asupra istoriei... scrieri care privesc două colectivităţi şi două istorii ale spaţiului meu cultural, America şi iudaismul, a fost tocmai pentru a arăta că, pentru mine, activitatea de cunoaştere a trecutului este inseparabilă de efortul de a înțe-

lege lumea în care trăim..., care îi oferă problemele şi însăşi raţiunea de a fi" (p. 32—34). Cuvintele sînt emblematice şi, totodată, revelatoare pentru linia urmată de autor de-a lungul întregii sale cariere. Ele ar fi meritat, poate, să fie aşezate pe frontispiciul cărţii de faţă, ca îndreptar al unei lecturi interesante, pasionante şi pe deplin instructivă.

Alexandru-Florin Platon

La Nouvelle Histoire, sous la direction de JACQUES LE GOFF, Editions Complexe, Paris, 1988, 354 p.

Interesul de care se bucură Noua istorie în lumea specialiştilor şi a publicului larg este de domeniul evidenţei. Îl îndreptăţeşte, însă, acest interes pe Jacques Le Goff să reediteze, după numai un deceniu, într-o formă restrînsă, celebrul dicţionar *La Nouvelle Histoire* (Retz, C.E.P.L., Paris, 1978)? Răspunsul, afirmativ, al istoricului francez se află în însăşi evoluţia Noii istorii în cei zece ani şi în modificarea perceptibilă a atitudinii faţă de acest mod de a înţelege şi de a descrie trecutul. Totodată, reeditarea reflectă nevoia, încă acută, a Noii Istorii de a se explica, de a-şi prezenta ea însăşi propria personalitate. Revenirea, chiar şi prin această reluare a unor lucruri deja spuse, la concepte, la analiza raporturilor cu celelalte discipline, la domeniile care o compun, oglindeşte, odată în plus, dificultatea pe care Noua istorie o resimte în a se manifesta doar prin studii aplicate, oricît de valoroase şi de importante ar fi ele. Nume celebre, adevăraţi „maeştri" (Jacques Le Goff, Michel Vovelle, Krzysztof Pomian, André Burguière, Philippe Ariès, Jean Marie Pesez, Jean Lacouture, Guy Bois, Jean-Claude Schmitt, Evelyne Patlagean) pun, din nou, în faţa Noii istorii oglinda teoretică în care ea îşi reflectă trăsăturile esenţiale.

Cuprinzînd nouă articole referitoare la domeniile sau conceptele-cheie si unul (Jacques Le Goff) care prezintă „l'histoire nouvelle" şi istoria ei, volumul este, incontestabil, un instrument util în apropierea, în cunoaşterea şi aprecierea teritoriului intelectual al fenomenului istoriografic actual. Aceste eseuri sînt considerate de coordonatorul volumului şi ca un răspuns indirect, dar insistent repetat, la aprecierea pe care o face un chestionar lansat în 1988 — la a 60-a aniversare a revistei *Annales* — asupra „crizei" trecute şi prezente în care s-ar afla Noua istorie. Jacques Le Goff, departe de a accepta fără rezerve situaţia de „criză", o pune în corelaţie cu fenomenul, aparent paradoxal, dar previzibil şi firesc în realitate, al succesului evident al Noii istorii şi al domeniilor pe care aceasta le propune şi le impune. Dincolo de aprecierea explicită a realizărilor sale, Noua istorie a înregistrat o reuşită mult mai profundă şi mai semnificativă, care se poate decela în ansamblul evoluţiei istoriografiei. Este acceptarea implicită a unei noi sensibilităţi faţă de trecut, care ocoleşte elitismul şi cantonarea excesivă în domeniul politicului, care nu mai acceptă explicaţii cauzale simpliste şi o schemă de evoluţie lineară, ci este atentă din ce în ce mai mult la fenomene şi structuri care nu mai pot fi abordate cu mijloacele (metodologice şi teoretice) tradiţionale ale istoricului. Revenirea în atenţia istoriografiei a naraţiunii, a biografiei, a evenimentului constituie un fenomen echivoc, şi nu un eşec, pentru că, graţie Noii istorii şi cu aportul ei implicit sau explicit acceptat, nu mai este vorba despre aceeaşi naraţiune, aceeaşi biografie, acelaşi eveniment, cu care opera istoria „tradiţională". Dacă există o criză, aceasta nu este a istoriei, în primul rînd, sau a Noii istorii, în particular, ci este o criză a ştiinţelor sociale şi a noţiunii însăşi de social. „Moartea ideologiilor" pune ştiinţele umane în situaţia de a se redefini, iar istoria, mai ales Noua istorie, suportă zbuciumul acestor prefaceri într-o măsură cu atît mai mare cu cît are o vocaţie interdisciplinară mai pronunţată. Fără a intra în problematica pe care o înfăţişează cele zece eseuri (Noua istorie, Istoria şi durata lungă, Istoria structurilor, Antropologia istorică, Istoria mentalităţilor, Istoria culturii materiale, Istoria imediată, Marxism şi istorie nouă, Istoria marginalilor, Istoria imaginarului) se cuvine amintit principalul aport al noului volum. Acesta constă în îmbogăţirea bibliografiei cu apariţiile ultimului deceniu, titluri — din păcate, pentru noi doar titluri — care conturează actuala extindere şi diversificare a preocupărilor specifice.

Existenţa actuală şi viitorul ei, atît cît este previzibil permit aprecierea conform căreia noua istorie „Este mai vie ca oricînd“, aşa cum este văzută şi simţită din interior de către Jacques Le Goff. „La Nouvelle Histoire“, în noua sa ediţie, nu răspunde criticilor, acuzaţiilor, reproşurilor care îi însoţesc evoluţia, şi nu se arată preocupată de aceasta, autorii „păcătuind“ din nou prin tonul excesiv optimist, chiar triumfalist, care străbate din convingerea în viabilitatea modului lor de a gîndi şi de a scrie istoria.

Dar, considerînd volumul ca o veritabilă carte de vizită a Noii istorii, îi percepem inevitabil utilitatea. Pentru că — aşa cum ar spune unul dintre noii istorici — „La Nouvelle Histoire“ este o prezenţă cu care merită să facem cunoştinţă.

Cristiana Oghină

Être historien aujourd'hui, Travaux du colloque international organisé à Nice du 24 au 27 février 1986 au Musée National Marc-Chagall conjointement par l'UNESCO et la Comission de la Republique Française pour l'Education, la Science et la Culture, sous la présidance de René Rémond, 1988 UNESCO. 350 p.

Sub un titlu incitant şi sub girul prestigios al lui René Rémond, volumul *Être historien aujourd'hui* reflectă o preocupare mereu actuală a istoricilor : aceea de a medita asupra propriei lor condiţii, de a-şi înţelege cît mai profund locul şi rolul în lumea şi în epoca în care trăiesc. Dintr-o temă de reflecţie individuală, condiţia istoricului devine, în acest volum (şi în colocviul ale cărui lucrări le transpune) obiectul unei dezbateri internaţionale, care reuneşte istorici din spaţii culturale variate : Ghana, Tunisia, Iordania, Senegal, Polonia, Marea Britanie, Brazilia, Germania (Republica Federală), Franţa, India, Japonia, China, U.R.S.S.).

Evitînd teoretizările şi aprecierile generale, discuţiile şi intervenţiile istoricilor încearcă să depăşească obişnuitele cadre ale unei confruntări atemporale de idei, ancorîndu-se insistent în realitatea concretă a fiecărei ţări în parte şi în timpul specific al anilor '80. Deşi participanţii nu sînt purtători de cuvînt ai guvernelor, nu înfăţişează puncte de vedere strict oficiale (cu excepţia, poate, a istoricului sovietic şi a celui chinez), ei nu expun, totuşi, o părere personală, ci elemente ale unei situaţii specifice şi relativ exacte, sau cu pretenţii de exactitate, a fiecărei ţări, a fiecărei şcoli istorice naţionale. Astfel, intervenţiile abundă în date statistice şi în comparaţii care au drept scop conturarea unei imagini cît mai clare asupra locului pe care îl ocupă istoria şi istoricul în ţările din care provin specialiştii respectivi. Instituţiile specializate în cercetarea istoriei, publicaţiile de profil, învăţămîntul superior, ascensiunea universitară, situaţia arhivelor, conservarea şi critica izvoarelor, utilajul tehnic de care dispune istoricul sînt doar cîteva dintre aspectele pe care reprezentantul fiecărei ţări la acest colocviu încearcă să le pună în evidenţă pentru a da comisiei UNESCO de resort posibilitatea de a înţelege cît mai exact condiţiile pe care statele le pun la dispoziţia cercetării istorice.

Dincolo de aceste aspecte — care sînt interesante în comparaţie şi pentru unele spaţii geografice, necunoscute şi nebănuite pentru noi — intervenţiile insistă asupra raporturilor pe care istoricul le întreţine cu societatea, cu opinia publică, asupra prestigiului şi audienţei de care se bucură scrierea istorică, sensibilitatea faţă de cunoaşterea trecutului naţional şi faţă de istoria universală. Această radiografie fragmentară, şi nu întotdeauna suficient de amănunţită, poate fi un indicator semnificativ al modului în care societatea actuală se gîndeşte pe ea însăşi şi se raportează la propriul ei trecut.

De la „darea de seamă“ seacă, plină de cifre şi de aprecieri laudative la adresa marxism-leninismului, pe care o întreprinde istoricul sovietic S. L. Tikhvinski şi pînă la cunoaşterea atentă a nuanţelor evaluarea lor cu fineţea şi eleganţa — caracteristice şcolii din care face parte — cu care R. Rémond discută despre situaţia istoriei în Franţa, aprecierile şi preocupările se materializează într-o gamă variată de opinii. Semnificative şi importante, însă, se dovedesc a fi tocmai aceste diferenţe, care personalizează fiecare şcoală istorică şi care dovedesc modul propriu al fiecărei societăţi de a pune problemele sale specifice în faţa cercetării istorice. Fără a argumenta un determinism absolut al condiţiilor sociale şi istorice asupra evoluţiei istoriografiei, intervenţiile şi discuţiile colocviului pun în evidenţă o anumită condiţionare şi direcţionare a interesului specialiştilor spre anumite teme, probleme, spre acceptarea sau respingerea teoriilor şi ideologiilor, spre

modurile convenabile de înţelegere şi explicare a trecutului. De exemplu, în R. F. Germania, după expunerea lui Wolfgang Mommsen, criza de credibilitate şi de prestigiu pe care au suportat-o istoricii după traumatizarea conştiinţei publice în anii naţional-socialismului a impus efortul de a evita istoricismul (discreditat şi de *Mizeria istoricismului* a lui Karl Popper), de a readuce în discursul istoric naraţiunea şi biografia, de a penetra în sensibilitatea naţională, prin încrederea în propriul trecut speranţa în propriul viitor. Europocentrismul cercetării din Germania sau Franţa şi minuţiozitatea celor cîteva sute de volume dedicate publicării izvoarelor în Japonia, integrarea istoriografiei din Iordania în cultura arabă şi islamică şi permeabilitatea şcolii istorice poloneze la noile curente şi tendinţe occidentale în domeniu sînt, printre multe altele, nu numai realităţi ale contemporaneităţii ci forme de expresie ale fiecărei civilizaţii, elemente ale structurilor profunde din care şcolile istorice fac parte. Cea de-a doua secţiune a volumului cuprinde discuţii pe marginea a trei teme prezentate de istorici francezi: „Le metier d'historien aujourd'hui" (François Bedarida), „La communication du savoir historique" (René Girault, Claude Mossé), „L'histoire et les sociétés. Fonctionnements et problèmmes" (Jean Devisse). Prin comparaţie cu intervenţiile din prima parte, în cea de-a doua istoricii sînt mai tentaţi să nu ocolească locurile comune, revenind insistent la studiile celebre ale lui Marc Bloch sau H. I. Marrou, de exemplu. Discuţiile, însă, au darul de a particulariza şi îmbogăţi expunerile, fără a intenţiona să găsească şi să impună consensul asupra problemelor avute în vedere. Cel mai important merit al colocviului şi, implicit, al volumului, pare a fi tocmai această încercare de dialog care evită, pe cît posibil, generalizările abuzive, care insistă asupra particularităţilor ce nu se supun unei priviri unificatoare, unei concluzii decisive.

Interesant prin noutăţile — pentru noi chiar curiozităţile pe care le supune atenţiei, volumul stîrneşte multiple întrebări, lectura lui fiind un prilej, întotdeauna util, de a reflecta asupra istoriei şi a profesiunii de istoric şi asupra articulaţiilor societăţii contemporane care îi condiţionează prezentul şi viitorul.

Cristiana Oghină

FERNAND BRAUDEL, *Timpul lumii*, vol. I—II, traducere şi postfaţă de ADRIAN RIZA, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1989, vol. I, 571 p., vol. II, 454 p.

Volumele de faţă — ultimele din trilogia *Civilisation materielle, économie et capitalisme, XV-e—XVIII-e siècle* (trei volume în ediţia franceză, 1967—1980) — încheie seria restituirilor braudeliene începută în urmă cu cinci ani, prin editarea nu mai puţin faimoasei *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (6 volume). Cititorul român are, astfel, prilejul de a cunoaşte integral o operă monumentală şi de a se confrunta cu o concepţie istorică novatoare, dar pentru care ar putea să nu se simtă, cel puţin deocamdată, suficient de pregătit. Asta nu înseamnă a sugera că publicarea lui Braudel în limba română a fost prematură ori a pune la îndoială capacitatea lectorilor noştri de a pricepe mesajul cărţilor sale. Este vorba, doar, de a constata — cu dreptate sau nu, rămîne de văzut — că efortul de a pune în contact publicul român cu cîteva din tendinţele mai noi ale istoriografiei europene a început de acolo de unde ar fi trebuit, în mod normal, să se sfîrşească. L-am tipărit aproape în întregime pe Fernand Braudel şi, între timp, cîte ceva din J. Le Goff şi J. Delumeau, adică ceea ce am considerat noi a fi de ultimă oră în spaţiul istoric francez, dar am neglijat antecedentele intelectuale ale acestor oameni şi cărţi, care numără exemple nu mai puţin ilustre (bunăoară, G. Lefebvre şi M. Bloch). O evoluţie „organică" a editării cărţii străine de istorie — organică, deci, nu în salturi, adică prin „arderea etapelor", cum s-a întîmplat — trebuia să înceapă prin a „decupa" din aceste modele clasice, înainte de a ne reda fragmente din succesorii lor. Publicul ar fi fost, în acest mod, educat treptat pentru a recepta şi înţelege noutatea, fără a mai vorbi de stimularea gustului şi a interesului. Să recunoaştem, totuşi, în finalul acestei digresiuni că, dacă lucrurile nu s-au petrecut astfel, faptul nu scade cu nimic meritul a ceea ce s-a întreprins deja şi nici nu pune sub semnul întrebării valabilitatea strategiei editoriale urmate.

În condiţiile pe care le-am cunoscut (le cunoaştem ?) este mult şi ceea ce, totuşi, s-a realizat. Viitorul va oferi, poate, ocazia de a face mai mult şi mai bine.

Revenind la Braudel şi la volumele care fac obiectul acestor rînduri, nu este lipsit de interes să ne aducem, pentru început, aminte de concepţia istorică ce le subîntinde. Este o operaţiune necesară, pentru a înţelege ce doreşte să comunice autorul prin *Timpul lumii* şi cum întregeşte acest ultim volum ansamblul din care face parte.

Redus la esenţe, modelul braudelian este unul al *pluralităţii duratei*. Expus întîia dată — precum se ştie — în *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (prima ediţie în 1949), el inaugura o spectaculoasă răsturnare de perspectivă, care privilegia nu un personaj istoric şi evenimentele politice contemporane lui — cum se procedase pînă atunci — ci spaţiul geografic şi structurile economice şi sociale în contextul cărora acest personaj se manifestase. Opinia — de fapt „filosofia" — implicată aici era că timpul nu este unitar şi nu are o semnificaţie globală, iar structurile se caracterizează printr-un ritm propriu de evoluţie, pe care istoricul este dator să-l identifice. În acord cu această idee, autorul distinge mai întîi un „timp lung" (sau geografic), specific — spune el în prefaţa la sinteza amintită — unei „istorii cvasi-imobile, aceea a omului în raporturile sale cu mediul care-l înconjoară, o istorie lentă în curgere şi transformare", cu reveniri periodice şi „cicluri fără încetare reîncepute" *(La Méditerranée..., Introduction,* p. XIII ; cităm din ediţia franceză din 1986). Al doilea, timpul social, ilustrează istoria mai alertă, dar încă lent ritmată a grupurilor şi grupărilor (p. XIII), peste care se suprapune, în fine „ultima" durată, cea mai scurtă, făcută din „oscilaţii rapide şi nervoase" (p. XIII), specifică, în opinia sa, evenimentului propriu-zis.

Aceeaşi schemă tripartită se regăseşte, în linii generale, şi în *Civilisation matérielle, économie, et capitalisme.* Timpului geografic din *Mediterana* îi corespunde aici, ceea ce Braudel numeşte „civilizaţie materială" sau „structurile cotidianului" (vol. I), adică parterului oricărei societăţi, cu rutina, moştenirile, gesturile şi practicile sale ancestrale, care evoluează atît de lent, încît par aproape imobile. Deasupra şi în strînsă interdependenţă se desfăşoară „jocurile schimbului" (vol. II), ale mecanismelor economiei şi comerţului structurate de capitalism, inserate în timpul social, acoperit la rîndul său de durata scurtă a ierarhiilor sociale şi politice, care se fac şi se desfac cu repeziciune, manevrînd schimbul pentru a modifica în folosul propriu ordinea spontan stabilită de aparatul regulator al pieţei (vol. III).

Cititorul avizat va observa, însă, la o lectură atentă, că această corespondenţă cu modelul temporal propus de *Mediterana* nu este, în cea de a doua sinteză, atît de exactă, cum pare la prima vedere. De fapt, aplicarea sa *tel quel* la *Civilizaţie materială, economie şi capitalism* riscă nu numai să îngusteze interpretarea de ansamblu, dar, în mod involuntar, să o şi denatureze. Căci, spre deosebire de monografia precedentă, există în aceste trei volume (6 în varianta românească) un element suplimentar care — dacă nu ne înşelăm — complică lucrurile şi tulbură puţin întregul. Este vorba de *dimensiunea spaţială*, pe care Braudel nu numai că o asociază temporalităţii, dar îi conferă şi întîietate, inversîndu-i rolul din *Mediterana.* Mai puţin evidentă în primul volum *(Structurile cotidianului)* — căruia, din această cauză, i se poate aplica întocmai prima parte a diviziunii tripartite amintite — ea revine în forţă în al doilea, pentru a domina întreaga expunere a celui de-al treilea. Să ne explicăm, însă, mai bine.

„Jocurile schimbului" (vol. II) se referă — cum s-a văzut — la economia de piaţă, la mecanismele care o reglementează, la comerţ şi capitalism, în genere la complexul inextricabil pe care toate acestea îl formează. Un sistem economic nu se reduce, însă, numai la atît. În opinia (corectă) a autorului, el reprezintă o *structură* organizată pe nivele diferite şi, frecvent contradictorii, inserată într-o textură socială pe care o creează, dar de care este şi determinată. Primul volum *(Structurile cotidianului)* fusese consacrat părţii de jos a acestei construcţii. Următorul, de care ne ocupăm acum, investighează celelalte paliere, din unghiul genezei, alcătuirii şi al particularităţilor specifice. Or, ceea ce-l interesează aici pe autor nu este atît determinarea temporală a diferitelor sectoare ale economiei de schimb (piaţă, comerţ etc.) — altminteri păstrată ca un cadru general de referinţă — cît mecanismul lor de articulare şi, îndeosebi, rolul şi locul în acest sistem al conduitei capitaliste.

Braudel vede în structura economică europeană din perioada studiată (sec. XV—XVIII) un *spaţiu ideal*, în care capitalismul — înţeles nu ca „mod de producţie" ori ca o anvelopă atotcuprinzătoare a sistemului, ci eminamente în termeni de predispoziţii psihologice şi de *comportament* — se regăseşte doar „la vîrf" şi nici aici peste tot, ci numai în compartimentele care îi permit jocul speculativ, crearea şi exploatarea situaţiilor de monopol şi, implicit, asigurarea profitului. Definit ca o suprastructură mobilă, în perpetuă migrare şi cameleonic — adaptabilă situaţiilor avantajoase, el rămîne, pînă la revoluţia industrială din secolul al XVIII-lea şi în fiecare regiune a continentului, străin faţă de sectoarele economice importante (agricultură, meşteşuguri, transporturi). Cel mult — spune autorul — acest tip de conduită este în domeniile precizate doar „musafir", nerecunoscîndu-se „acasă", decît în sfera circulaţiei, cu precădere în sectorul relativ îngust al comerţului la distanţă, datorită posibilităţilor de acumulare care, în perioada amintită, i se oferă. Asta nu înseamnă că el nu influenţează ansamblul sau că nu pune la lucru, parţial, şi domeniile în care este mai puţin implicat (un „musafir"). Pecetea sa inconfundabilă asupra sistemului este, însă, perturbatoare: oriunde se manifestă, capitalismul alterează mecanismul egalitar al pieţei, libertatea partenerilor, liberul joc („jocul schimbului") dintre cerere şi ofertă, eludînd sau trădînd pe faţă regulile loiale pe care se întemeiază orice economie de schimb. „Trucuri" vechi de cînd lumea — spune Braudel — la care modernitatea nu a adăugat nimic nou.

Se poate, fireşte, discuta enorm pe marginea acestei analize şi, mai ales, a postulatului ei subînţeles — dar discutabil — al egalităţilor spontane şi avantajului reciproc pe care „piaţa" le instituie şi le confirmă instinctiv cînd mecanismul ei nu este deranjat. Ceea ce este, însă, mai urgent de constatat, pentru a nu pierde din vedere modelul general pe care autorul îl construieşte de-a lungul acestei trilogii, e modul în care urmăreşte el destinul acestui sistem economic triplu etajat (Civilizaţie materială — economie de schimb — suprastructură capitalistă) în expresia teritorială mai amplă pe care, fatalmente, i-a conferit-o expansiunea europeană din secolele XV—XVIII.

Cum se reflectă, deci, pe orizontală, structura sistemului capitalist în spaţiul mondial pe care a ajuns să-l cuprindă ? Sau, altfel spus, în ce măsură pot fi integrate realităţile diverse ale lumii, în pragul epocii moderne, într-un sistem coerent şi global de analiză ? Acesta ar fi, succint formulat, „pariul" cu sine al lui Fernand Braudel în *Timpul lumii*.

Chiar dacă nu o declară explicit, istoricul porneşte de la o constatare empirică. Lumea contemporană, conţinută virtual în premisele ei pre-moderne, nu este una unitară, cu o structură omogenă. Dincolo de inerentele disparităţi de specific naţional, există în alcătuirea sa inegalităţi profunde, decalaje ameţitoare, stadii diferite de dezvoltare şi, ca un corolar, conflicte ireductibile. Toate acestea nu sînt, însă, expresia unei stări de *anomie* sau de haos generalizat. Altfel nu ne-am explica elementele globale de coerenţă, care se manifestă în relaţiile politice, în fenomenele economice sau chiar în rivalităţile inter-statale. Ele sînt, de fapt, componentele unui sistem uriaş, a cărui regulă fundamentală o constituie chiar aceste contradicţii. Este sistemul *economiei-lumi* („economie-univers", în versiunea românească a cărţii), creat în urma transformării treptate a capitalismului într-o ordine mondială, care transcende diferenţele de regim politic (sau de „orînduire").

Conceptul nu este creat de Braudel ; originea sa este mult mai veche, chiar dacă pînă la Immanuel Wallerstein nu a existat un acord asupra denumirii. Cei ce l-au întrebuinţat printre primii au fost, se pare, o serie de gînditori din America Latină de după 1960, fie în forma „dezvoltării subdezvoltării" (Paul Baran şi André Gunder Frank), a „structurii dependenţei" (Theontonio Dos Santos), „schimbului inegal" (Arghiri Emmanuel) sau, mai frecvent, în varianta „acumulării capitalului mondial" (Samir Amin). Indiferent, însă, de numele ce i s-a ataşat, toţi — şi după ei istoricul francez — au desemnat prin el aceeaşi realitate.

„Economia-lume" (sau „univers") reprezintă, aşadar, un sistem inegal. Trei zone distincte (sau sub-sisteme) o caracterizează (cf. *Timpul lumii*, vol. I, cap. I) : mai întîi, o zonă centrală a statelor dezvoltate, intrate de timpuriu pe făgaşul înnoirilor şi cu o economie capitalistă în plină expansiune ; ei i se opune periferia exploatată a statelor aflate într-un stadiu aproape incipient de modernizare, cu structuri arhaice şi contraste interne uneori violente. Este ceea ce am numi astăzi „lumea a treia", care, în perioada analizată de Braudel, se confundă cu Europa

centrală şi de sud-est, inclusiv cele două continente americane şi Africa. În fine, între aceste regiuni este situat, la egală distanţă, un sector mai confuz (semi-periferia) care combină particularităţi ale celorlalte două („ţările în curs de dezvoltare").

Se observă, prin urmare, cu cîtă fidelitate reflectă sistemul la scară teritorială amintita structură pe verticală a capitalismului *(civilizaţie materială—economie—capitalism)*. Fireşte că, în realitate, aceste distincţii nu sînt atît de nete cum apar la o privire superficială. Frontiera fiecărei regiuni este, de fapt, o zonă de confluenţă, dominată de multe pete în clar-obscur, după cum, ochiul avizat detectează repede, în fiecare perimetru delimitat de ele, o cantitate considerabilă de anomalii. De aceea, istoricul francez are dreptate să invite stăruitor la prudenţă în privinţa unor concluzii prea grăbite şi a unei imagini de ansamblu prea sumare.

Totuşi, cum se lămuresc aceste disparităţi ? Pe ce se întemeiază ele ? Fără a intra în detalii (de aflat din lectura cărţii), trebuie reamintit că ele sînt regula sistemului, iar perpetuarea lor e tendenţială. Nu acelaşi lucru se poate spune, însă, şi în cazul celor ce au beneficiat sau au pierdut de pe urma conservării lor. Aceştia au fost mereu alţii, „actorii" schimbîndu-şi mereu „partiturile", în funcţie de factorii şi împrejurările care au scandat dezvoltarea Europei şi a lumii. Alternanţa lentă a ascensiunilor şi declinurilor — înscrisă în spaţiul mondial şi în durata lungă sau, cum o numeşte aici Braudel, „timpul lumii" (cf. vol. I, cap. II—III) — a adus rînd pe rînd, în prim-planul istoriei noi personaje (Spania, Portugalia, Veneţia, Anvers, Amsterdam) şi noi lumi, unele periferice (America, Africa), altele (Rusia, Imperiul otoman) temporar în afară, dar gata de a intra în sistem (cf. vol. II, cap. V) sau, în fine, pregătindu-se pentru o hegemonie durabilă (Anglia, Franţa ; vol. I, cap. IV). Autorul descrie în maniera sa obişnuită — adică strălucitoare şi vie — toată această evoluţie pluriseculară, dăruindu-ne indirect şi reperele indispensabile înţelegerii universului contemporan. El demonstrează astfel, în mod exemplar, dacă mai era nevoie, că trecutul se îmbogăţeşte prin observarea prezentului, iar acesta se clarifică prin demers retrospectiv.

Şi totuşi... Cartea ne lasă visători. Am zice chiar — dacă riscul nu e prea mare — oarecum deprimaţi. Căci, ea mai mult descrie un mecanism, decît îl explicitează ; reliefează o tendinţă (succesiunea puterilor şi a celor defavorizaţi), dar nu şi raţiunile profunde care o pun în mişcare ; dar, mai ales, păstrează tăcere asupra şanselor şi împrejurărilor în care cei condamnaţi de fatalitatea istoriei de a gravita în penumbra mai marilor zilei pot spera să se ridice cîndva deasupra propriei condiţii.

Nici o carte de istorie nu este, însă, datoare a lămuri totul şi a satisface toate aşteptările. Cu atît mai puţin să introducă în discursul ei un mesaj ideologic. Oricum, chiar cu această carenţă de optimism, sinteza lui Fernand Braudel are, între multe altele, meritul de a-l face pe cel ce o citeşte să se gîndească şi la alte lucruri, fără directă legătură cu conţinutul ei manifest. Desigur, nu este puţin şi nu oricine poate reuşi acest lucru.

Alexandru-Florin Platon

„Revue des Études Sud-Est Européennes“, Tome XXVII, 1989, nr. 4 (octobre—décembre)

Prima parte a numărului grupează patru texte reunite sub genericul *Idei și mentalități în secolul al XVIII-lea*. După discuția întreprinsă de Ștefan Lemny în legătură cu „realitatea“ istorică a acestui veac de tranziție, revendicat, precum se știe, deopotrivă de medieviști și moderniști (cf. *Does the Romanian Eighteenth Century Exist?)*, studiile care urmează atacă o serie de chestiuni mai concrete în sfera tematică anunțată. Primul dintre acestea, subscris de Socrate C. Zervos (Lyon) face o analiză a mentalităților fanariote (mai exact, a sentimentului de apartenență la acest grup social și cultural), de natură să precizeze mai bine conceptul ca atare („fanariot“) ; următorul, aparținînd lui Panagiotis Noutsos (Ioannina) evocă destinul ideilor lui Christian Wolff în Grecia (prin intermediul și în rîndurile învățaților din Insulele Ionice) ; în fine, studiul lui Iacob Mârza se ocupă de ideea de educație la reprezentanții Școlii Ardelene, în consens, de altfel, cu interesul mai vechi al autorului față de sistemul pedagogic și de învățămînt la românii din Transilvania secolului Luminilor.

Culturii scrise (a doua secțiune din sumar) îi sînt dedicate textele Cătălinei Velculescu și Alexandrei Beldescu (ultimul, despre pictura unui manuscris persan din secolul al XV-lea, aflat în fondurile Bibliotecii Academiei).

O *cronică* (referitoare la activitatea științifică dintre 1988—1989 a Institutului omonim, care patronează revista), două necroloage, despre Eugen Stănescu și Costin Murgescu, de curînd dispăruți și obișnuita rubrică de recenzii și note de lectură (în plus, cu tabla de materii a numerelor pe 1989 ale publicației) întregesc sumarul revistei, care își păstrează ținuta științifică de pînă acum.

Alexandru-Florin Platon

„Revue Roumaine d'Histoire“, nr. 1—2 (janvier—juin), 3 (juillet—septembre), 4 (octobre—décembre), 1989

Un conținut bogat, divers și de calitate caracterizează și aceste numere ale binecunoscutei publicații. Împărțit în patru secțiuni *(Histoire agraire, La Révolution française et les Roumains, Histoire de la Mer Noire* și *Démographie historique)*, sumarul primelor două cuprinde cîteva texte tematice, dedicate vieții rurale din Principate în Evul Mediu (Ștefan Ștefănescu), adaptării la realitățile românești a celebrului slogan al Revoluției franceze „Liberté, egalité, fraternité“ (ilustrare concretă a impactului general-european al ideilor marelui eveniment, după cum sugerează autorul, Marin Bucur), coloniilor genoveze din bazinul pontic (Octavian Iliescu), topografiei regiunii ponto-dunărene în Evul Mediu (Silvia Baraschi) și, în sfîrșit, unui registru militar secui din 1635 (analizat din unghiul demografiei istorice de Kinga S. Tüdös).

Capitolul intitulat *Notes et discussions*, care precede rubrica finală a recenziilor și notelor bibliografice, prezentă în fiecare din cele patru numere, include o seamă de referințe despre Belgia, pe care Luc de Vos (belgian, desigur) o consideră ca un micro-cosmos al Europei occidentale între 1830—1988, mai departe, un act de reparație față de personalitatea cvasi-anonimului Constantin Conțescu (în legătură cu lucrările Comisiei Europene a Dunării din perioada interbelică ; autor, Richard Frucht — S.U.A.), un text al istoricului englez Maurice Pearton, cu privire la interesele britanice în industria petrolieră a României în contextul „naționalizării“ liberale din prima decadă interbelică și, în fine, cîteva observații interesante, ca de obicei, ale lui Ștefan Andreescu, despre Vlad Țepeș.

Numărul următor (3) conţine, de asemenea, patru părţi, printre care o regăsim pe aceea consacrată *Revoluţiei franceze în Ţările Române*. Studiile inserate aici (subscrise de Paul Cernovodeanu şi Nicolae Szàbo) sînt interesate de înrîurirea ideologică a evenimentului asupra societăţii româneşti la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor. Alte texte (elaborate de Florin Constantiniu, Ilie Schipor, Eugen Preda, Paul Oprescu şi Dan Amedeu Lăzărescu) se preocupă de primul şi al doilea război mondial, oprindu-se la cîteva din aspectele acestora.

Istoricii Nagy Pienaru şi Eugen Denize — de asemenea prezenţi în volum — sînt autorii a două interesante studii (*Les Pays Roumains et le Proche Orient 1420—1429*, respectiv *Spania în istoriografia română în epoca modernă* — în limba spaniolă), dedicate celui de-al VI-lea Congres al Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene.

La rubrica *Notes et discussions* este de semnalat un articol de heraldică (blazonul Principatelor române în ajunul unirii lor, 1830—1858), redactat de J. N. Mănescu, specialist în domeniu, care precede un medalion consacrat istoricului Vasile Netea (scris de Al. Porţeanu).

Inaugurat de celebra Declaraţie-program a Comitetului Istoricilor din România (25 decembrie 1989) — prea cunoscută pentru a o mai comenta aici — ultimul număr al publicaţiei (4) cuprinde, mai întîi, Actele unui Colocviu româno-italian, intitulat „Unitate românească — unitate italiană: o paralelă istorică". Cunoscuţii istorici Georgeta Penelea, Dan Berindei, Ştefan Delureanu, Sever-Mircea Catalan, Arturo Colombo, Virginio Paolo Gastaldi, Alfonso Scirocco semnează la acest capitol studii valoroase, în care cele două fenomene sînt analizate în convergenţele şi particularităţile lor, în cea mai bună tradiţie comparatistă.

La secţiunea următoare („Le témoignage des voyageurs"), Paul Cernovodeanu apare, pe linia mai vechilor sale preocupări, cu un articol despre Edward Barton, diplomat englez implicat în campania otomană din 1596, în timp ce, la *Notes et discussions*, Maria Holban şi Ecaterina Cincheza-Buculei ne atrag atenţia asupra paternităţii unui jurnal francez din secolul al XVI-lea (Louise de Savoie sau François de Moulins ? ; ori, mai probabil, amîndoi ?), respectiv a unor date noi despre pictura murală de la Bucovăţ.

Un medalion dedicat de Ştefan Ştefănescu medievistului Damaschin Mioc încheie numărul şi, totodată, seria pe 1989 a revistei, lăsîndu-ne în aşteptarea — ce pare, deocamdată, să se prelungească — a apariţiilor din 1990.

Alexandru-Florin Platon

„Revista de istorie", Tomul 42, nr. 11, 12, noiembrie—decembrie, 1989

Penultimul număr din 1989 al publicaţiei este consacrat în întregime bicentenarului Revoluţiei franceze. Mai întîi, este analizată imaginea evenimentului în spaţiul românesc (Nicolae Liu, *Revoluţia franceză între particular şi universal. Imaginea ei în spaţiul românesc)*, din perspectiva modernă a imagologiei istorice; în continuare, este urmărit destinul fondatorului Dictaturii iacobine (Dumitru Almaş, *Destinul unui erou în Revoluţie: Robespierre)* şi sînt formulate noi puncte de vedere în legătură cu teroarea revoluţionară din 1792—1794 (Mihai Manea); în fine, Eugen Denize, consecvent cu interesul său pentru lumea hispanică, evocă receptarea evenimentului comemorat în acest spaţiu geografic şi cultural.

Capitolul care urmează, referitor la problemele istoriografiei contemporane, găzduieşte un studiu subscris de Ştefan Delureanu despre ideile politice, formele de guvernămînt şi instituţiile reprezentative din istoriografia italiană recentă (1981—1988).

Cronica vieţii ştiinţifice (grupînd însemnări relative la activitatea Laboratorului de demografie istorică, al VI-lea Congres Internaţional de Studii Sud-Est Europene şi Congresului dedicat bicentenarului Revoluţiei franceze), ca şi obişnuita rubrică de carte românească şi străină de istorie încheie sumarul.

Numărul următor (din decembrie) cuprinde în prima parte (intitulată „Istoria României") trei studii ale lui Mircea D. Matei, Ştefan Andreescu şi Andrei Pippidi despre cîteva probleme ale genezei şi evoluţiei oraşului medieval pe teritoriul

României, mănăstirea Plumbuita în legătură cu un fragment din cronica Țării Românești și, în fine, „Istoria Țării Românești" (cu precizări referitoare la autorul și data acesteia).

Sub titlul *Kriegsschuldfrage... Kriegsschuldlüge*, Dan A. Lăzărescu se ocupă, în cadrul următoarei rubrici („Istoria universală") de chestiunea arhicontroversată a responsabilității în declanșarea primului război mondial și de reinterpretarea acesteia de către propaganda germană interbelică. În continuare, capitolul „Documentar" inserează două ample note despre introducerea unor plante noi în agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea (Ludovic Demeny) și un aspect al economiei domeniale din Țara Românească în secolele XIV—XVI (Iolanda Țighiliu).

Numărul se termină cu *Cronica vieții științifice* și grupajul de recenzii, situîndu-se — putem spune — la același înalt nivel calitativ ca și precedentul.

Alexandru-Florin Platon

„Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol», Iași", Tom XXVI/1, 1989, 735 p.

La capătul a 26 de ani de existență neîntreruptă, „Anuarul" Institutului de Istorie din Iași este astăzi una din cele mai serioase publicații de profil din țară și, cu siguranță, printre primele ca valoare. Dirijată de un comitet de redacție competent și valorificînd activitatea unui colectiv de cercetători renumit prin dinamismul său științific, revista (să o numim totuși așa, în ciuda proporțiilor sale ieșite din comun) și-a sporit de la an la an dimensiunile, și-a asociat colaboratori de prestigiu pe care a știut a-i face fideli și, puțin cîte puțin, a reușit să impună în peisajul istoriografiei naționale o școală istorică locală — cea ieșeană — cu o fizionomie de acum inconfundabilă.

Numărul de care ne ocupăm prezintă aceleași caracteristici cu care ne-am obișnuit de multă vreme: un sumar bogat și extrem de divers, cu studii, documente, articole etc. pentru toate gusturile și interesele, o consistentă rubrică de recenzii și note bibliografice de istorie națională și universală, revista revistelor și, în încheiere, un capitol compact, intitulat „Arhiva genealogică", ce înlocuiește „Viața științifică" (lăsată, probabil, pentru partea a 2-a a volumului).

Prima secțiune, dedicată Unirii Principatelor, reunește mai multe studii extrem de interesante care, fie că analizează evenimentul din unghiul implicațiilor și al contextului internațional (L. Boicu și Aurel Filimon), fie că aduc noi și utile informații documentare din arhivele naționale și străine despre personalitățile care l-au ilustrat și epoca în care a avut loc (Gh. Platon, Stela Mărieș, D. Ivănescu, Valeriu Stan, Marin Bucur).

Capitolul următor conține trei texte semnate, în ordine, de George-Felix Tașcă, Paul Mihail (vechi colaborator al „Anuarului") și Barbu Berceanu despre un îndelungat proces civil în Moldova (1693—1844), edițiile *Culegerii de legi* a lui Andronachi Donici respectiv, impasurile constituționale specifice sistemului dinastic. Toate aduc completări concrete și cu atît mai interesante la tradiționala problemă a raporturilor istoriei cu dreptul.

În continuare, un grupaj masiv de studii organizat pe criterii cronologice furnizează cititorilor avizați — și nu numai — date și considerații importante despre istoria religiei geto-dacice (Silviu Sanie), înfruntările politice și spirituale din sud-estul Europei în prima jumătate a secolului al XIII-lea (Șerban Papacostea), politica Moldovei în timpul lui Petru Rareș între imperiali și otomani (Eugen Denize) și circulația monetară și zărafia în aceeași provincie românească în secolul al XVII-lea (Viorel M. Butnaru). Mai departe, Gabriel Bădărău se ocupă de poziția Principatelor Române în politica habsburgică sud-est europeană între 1774—1787, D. Suciu de contribuția lui Alexandru Sterca Șuluțiu la mișcarea națională românească, Mihaela Carp și I. Saizu de participarea lui A. D. Xenopol la primul congres economic din România (Iași, 1882), iar Gheorghe Iacob de unele aspecte ale vieții politice românești la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Ultimele două texte, subscrise de D. Șandru și Valeriu Florin Dobrinescu sînt de istorie pur contemporană; ele se referă la obștile de arendare din România și la raporturile româno-engleze în anii 1940—1941, cu aprecieri și interpretări demne de tot interesul.

Partea care urmează cuprinde o serie de contribuţii, imposibil, însă, de ordonat, fie tematic, fie, spre deosebire de grupajul precedent, cronologic.

Consecvent cu preocupările sale mai vechi, reputatul filolog N. A. Ursu (şi el, un fidel colaborator al revistei) oferă date şi argumente convingătoare, de natură a stabili paternitatea *Letopiseţului Ţării Moldovei pînă la Aron vodă* (considerat o operă a lui Simion Dascălul). În continuare, Constanţa Costea analizează un exemplar de artă paleologă conservat la Mănăstirea Neamţului, în timp ce Constantin şi Elena Dobrescu relevă informaţiile despre Timişoara, Oradea, Satu Mare conţinute într-o lucrare matematică de la finele secolului al XVII-lea. În fine, mişcărilor sociale din Principate în ultima parte a veacului al XVIII-lea, însemnărilor româneşti despre Franţa în timpul campaniilor napoleoniene şi raporturilor dintre N. Iorga şi Ovid Densuşianu le sînt consacrate consideraţiile pertinente ale lui Aurel Cernea, Florian Dudaş şi Lucian Nastasă, sprijinite pe noi informaţii, arhivistice.

După documentele din secolul al XVII-lea publicate de S. Gh. Iordache, la capitolul „Discuţii" ni se oferă cîteva temeinice interpretări lingvistice (Stelian Dumistrăcel) şi, totodată, o erudită analiză a semnificaţiilor unor documente false dn secolul al XVIII-lea (Ştefan S. Gorovei).

„Studiile documentare", „Miscellanea" şi „Addenda et corrigenda" sînt, de asemenea, prezente în volum. La prima rubrică sînt inserate textele lui Viorel Panaite (pe marginea legii păcii în Islamul medieval), Florin Marinescu (despre valorificarea documentelor româneşti de la Muntele Athos de către Centrul de Cercetări Neogreceşti din Atena), Veniamin Ciobanu (preocupat, desigur, de relaţiile internaţionale în secolul al XVII-lea, în legătură cu care întreprinde o necesară evaluare istoriografică) şi Gheorghe I. Florescu (care semnalează informaţiile despre Europa de Est conţinute în revista americană „East European Quarterly").

În prelungirea acestora, rubrica „Miscellanea" include studiul *„Costea chihaia" şi înscăunarea lui Matei Basarab* (Ştefan Andreescu), *Întregirile brâncoveneşti* (aparţinînd lui Daniel Barbu), o ipoteză în legătură cu paternitatea unui document (clar şi convingător argumentată de către Andrei Pippidi) şi, în fine, contribuţiile lui Paul Mihail şi Alexandru Stănciulescu-Bîrda la cîteva vechi tipărituri româneşti, respectiv *Bibliografia istorică a României.*

„Addenda et corrigenda" dezvăluie celor interesaţi două intervenţii : prima, aparţinînd lui Lucian Nastasă, corectează o serie de date mai vechi despre primele cursuri ale lui Ilie Minea ; a doua (autor : Viorel M. Butnaru) aduce o serie de noi informaţii, de natură numismatică.

Pe lîngă secţiunile de recenzii şi note bibliografice (cu numeroase titluri de cărţi şi periodice române şi străine), volumul mai cuprinde, cum am precizat şi mai sus, „Arhiva genealogică" unde Ştefan S. Gorovei, Paul Păltănea şi Vlad Zirra semnează utile şi — pentru cei avizaţi — importante contribuţii de profil. Ea întregeşte prezentul număr al publicaţiei, care se cuvine neapărat consultat de specialişti şi, în general, de toţi cei pasionaţi de istorie.

Alexandru-Florin Platon

„Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXVIII, 1987—1988, 724 p. + hărţi

Trei tomuri consecutive ale revistei academice clujene grupează cîte doi ani : XXVI (1983—1984), XXVII (1985—1986) şi XXVIII (1987—1988), formulă obişnuită în situaţiile de temporizare, de pierdere a ritmului normal.

Tomul al XXVIII-lea, apărut într-un moment de sărbătoare naţională, 70 de ani de la constituirea statului unitar român, marchează evenimentul printr-un editorial al Acad. Ştefan Pascu. Acelaşi istoric semnează un studiu în limba engleză cu privire la realităţile istorice din Transilvania medievală, relevînd elementele de unitate românească, etnică, lingvistică, culturală, apoi demografia şi instituţiile, toate laolaltă conturînd o veche şi originală civilizaţie. Continuitatea de viaţă românească în „inima teritoriului etnic românesc" (cum a fost numită Transilvania), o vocaţie a vieţii ştiinţifice clujene, este abordată din perspectivă istorică (Gheorghe Baltag, Eberhard Amlacher, Dumitru Protase) şi lingvistică (Mircea

Homorodean). *Ţara Haţegului*, zonă de remarcabilă civilizaţie românească, cu o cnezime puternică şi cu edificii de mare importanţă, inclusiv pentru continuitate (cazul bisericii de zid din Streisîngeorgiu, durată pe la jumătatea sec. al XII-lea), reţine şi acum pe cititorul interesat prin studiul semnat de Adrian Andrei Rusu, Marius Porumb şi Mircea Sabău-Tătar despre ctitoria cnezilor din viţa Sărăcinilor de la Sălaşu de Sus. Cnezii şi juzii au reprezentat „o veritabilă frescă" socială, economică şi juridică a vieţii rurale româneşti din Transilvania. Pe aceia din zonele de munte ale comitatelor Cluj şi Turda, implicaţi în procese judecătoreşti în prima jumătate a sec. al XVII-lea, ni-i prezintă Vasile Lechinţan. Relaţia *confesiune—„naţiune" medievală*, individualizarea românilor prin confesiune, formele de solidarizare în veacurile XIV—XVI sînt recompuse, dintr-o perspectivă înnoitoare, de Ioan Aurel Pop. Un studiu de istorie a administraţiei *(Scaunul Orăştie. Limite teritoriale)* este semnat de Anton E. Dörner, iar Ovidiu Ghitta abordează sfera moravurilor, capitol din viaţa medievală puţin studiat. În atenţia autorului au stat cazuri din Maramureş şi Sătmar de la începutul sec. al XVIII-lea. Susana Andea adaugă o nouă piesă la repertoriul corespondenţei stolnicului Constantin Cantacuzino. Este vorba despre o scrisoare adresată de înaltul dregător muntean nobilului secui Dosa Tamás (la 27 iulie 1695), aflată în fondul familial Gál de Hilib de la Arhivele Statului din Cluj. Date noi despre Conscripţia lui Petru Pavel Aron din 1750 aduce Aurel Răduţiu. Răzmeriţele secuieşti din anii 1762—1764, ca răspuns la felul în care s-a desfăşurat organizarea regimentelor de graniţă, fac subiectul studiului semnat de Ştefan Imreh.

Cercetările de istorie modernă se circumscriu în exclusivitate Transilvaniei. Observaţia este valabilă aproape pentru întregul sumar. O contribuţie la studiul prefecturilor ardelene de la 1848—1849 *(Începuturile Prefecturii Cîmpiei la 1848)*, pe baza unui bogat material inedit, aduce Ioan Chindriş. Instituirea comunei rurale ca formă modernă de organizare administrativă în întreg spaţiul românesc prilejuieşte lui Ioan S. Nistor un interesant demers, iar Dumitru Suciu revine asupra politicii de asuprire naţională, de maghiarizare forţată a românilor din Transilvania în vremea dualismului. Unele afirmaţii din *Istoria Transilvaniei*, vol. III (în limba maghiară, Budapesta, 1986), precum acelea privitoare la Legea naţionalităţilor, socotită drept creaţie liberală, prilejuiesc lui Dumitru Suciu observaţii subtile şi pertinente, care arată constanta scrisului istoric maghiar: lipsa de obiectivitate, ignorarea potenţelor şi a drepturilor româneşti. Alte studii de istorie modernă privesc procesul de presă intentat lui George Bariţiu în 1884 (Gelu Neamţu), banca „Albina" din Sibiu „între New-York şi Bucureşti", 1911—1912 (Mihai C. Drecin), Astra şi soldaţii români de pe front în primul război mondial (Rodica Groza). Se adaugă unele date biografice despre Andrei Mureşanu (Ioan Bureacă), corespondenţa lui Alexandru Sterca-Suluţiu cu Dimitrie Moldovan în anii 1860—1866 (Ioan Botezan). Patru studii de istorie contemporană românească, perioada interbelică, sînt semnate de Ludovic Báthory, Nicolae Păun, Vasile Ciobanu şi Vasile Puşcaş. Biografia marilor istorici Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir este întregită prin informaţii noi (fragmente de corespondenţă, documente şcolare) de către Gheorghe David şi, respectiv, Nicolae Stoian. Pagini inedite despre „tinerimea studioasă" din Blaj în toamna anului 1918 oferă Viorica Lascu, iar George Cipăianu subscrie un episod al prieteniei româno-cehoslovace.

Sub titlul *Contribuţii la cunoaşterea activităţii şi personalităţii lui Nicolae Iorga*, Al. Stănciulescu Bîrda publică mărturiile unor contemporani ai noştri (21 la număr), care l-au cunoscut pe marele savant şi patriot. Sînt informaţii inegale, unele putînd să lipsească pentru că, după opinia noastră, o personalitate olimpiană, ca aceea a lui N. Iorga, refuză aducerile aminte prozaice.

Cu totul interesantă este rubrica *Dezbateri*, în care Delia Marga extrage din volumul *Matérialités discursives* (Presses Universitaires de Lille, 1981) „masa rotundă" cu tema *Discurs istorie—limbă*, susţinută de Michel Pécheux, Jean Pierre-Faye, Antoine Culioli şi Jacques Rancière. Ghizela Marcău ne oferă cîteva repere metodologice ale istoriografiei vieţii cotidiene, iar Gheorghe Iancu conturează relaţia dintre corespondenţă şi presă, „două rotiţe dintr-un angrenaj informaţional", şi rolul acestei relaţii în reconstituirea fenomenului istoric. Consideraţiile şi constatările autorului se bazează „pe un eşantion limitat la corespondenţa primită sau trimisă de Valeriu Branişte...".

Recenziile și notele bibliografice, 32 la număr, cele mai multe subscrise de Stelian Mîndruț (10), Adrian Andrei Rusu (6), Avram Andea (2) și *Cronica vieții științifice*, semnată de Gheorghe Hristodol, încheie acest volum reprezentativ pentru cercetarea istorică din centrul academic și universitar, de tradiție și autoritate, care este Clujul.

Ion Toderașcu

„Studii clasice", XXVI, București, 1988, 168 p.

Recunoscută de mult timp ca una dintre cele mai valoroase publicații de studiere a Antichității, revista Societății de Studii clasice din România a ajuns la cel de-al XXVI-lea volum. Ca și cele precedente, acesta se recomandă prin înalta ținută științifică a materialelor publicate, prin diversitatea lor, respectiv abordarea unor subiecte de istorie, literatură, epigrafie, arheologie clasică, precum și prin colaborarea în paginie sale a unor valoroși cercetători din țară și din străinătate.

Paginile recentului tom cuprind, astfel, studii și note dedicate literaturii clasice (Laurențiu Zoicaș despre *foc* ca element al poeticii în *Eneida* — p. 5—10 ; Florica Bechet despre o altă față a prostiei în *Satyricon*-ul lui Petronius — p. 27—34 ; receptarea *Poeticii* aristotelice în poetica Cinquecento-ului este abordată de Carmen Bordea — p. 87—96 ; în sfîrșit, Richard Gregor Böhm analizează comparativ un fragment din *Bellum Hispaniense* — p. 103—110), epigrafiei (Davide Nardoni despre *CIL*, VI, 960 — p. 45—56 ; R. A. Kearsley reanalizează termenul asiarchs, respectiv titulatura și funcția sa — p. 57—65), istoriei dacice (Vasile Lica și Alexandru Avram), și grecești vestpontice (Octavian Bounegru despre activitatea portuară histriană pînă în epoca romană — p. 67—79), arheologiei (Petre Alexandrescu privind o posibilă cale nord-vestică a corăbierilor greci din perioada precolonială și relațiile Histriei cu Alexandria ptolemaică în veacul al III-lea î.e.n. — p. 111—121) și, în sfîrșit, artei romane (Maria Alexandrescu Vianu continuă analiza portretelor romane din colecțiile românești — p. 81—86). Volumul inserează o substanțială rubrică de recenzii (p. 123—145), o listă a lucrărilor primite de redacție în anii 1986 și 1987 (p. 147—151), o cronică a vieții științifice a Societății și a filialelor sale pe 1986—1987 (p. 153—155) precum și medalioane dedicate memoriei lui Al. Graur și Louis Robert (p. 157—164), pentru a se încheia cu foarte utilul indice al volumelor XXI—XXV (p. 165—166).

Prin conținutul său, ultimul tom al revistei *Studii clasice* reprezintă, ca și pînă acum, un exemplu de publicație, cu nimic mai prejos de cele similare din străinătate.

Nelu Zugravu

„Anuar", I. Publicație a Societății de Științe Istorice din România, Filiala Prahova, Ploiești, 1989, 177 p.

Recent apărută (probabil la finele anului trecut sau la începutul acestuia, nu avem cum ști), revista reunește în colectivul redacțional și printre colaboratori oameni serioși, majoritatea cercetători sau profesori de istorie, ceea ce reprezintă o certă garanție de profesionalism și valoare. Ca publicație destinată cu precădere celor ce predau istoria în școlile și liceele prahovene, era firească oglindirea în sumar mai ales a subiectelor din trecutul local. De fapt, acestea chiar abundă, fie că e vorba de situația județului în timpul ocupației străine din 1916—1918 (autorul, Vasile Constantin titrează în continuare, într-o tonalitate cam desuetă : „Lupta maselor populare împotriva ocupației germane"), de atitudinea presei ploieștene față de Conferința Păcii (Ion Agrigoroaiei și Gh. Calcan), lupta localnicilor pentru făurirea statului național unitar (Constantin Dobrescu și Gh. Borovină) sau de aniversarea Liceului I. L. Caragiale din capitala județului, care ocazionează, într-un grupaj intitulat „Cultură și învățămînt. 125 de ani de la înființarea Liceului din Ploiești", o serie de articole subscrise de Petre Țurlea, Paul O. Popescu. Ion Bulei, Rodica Dragu, Mihai Rachieru și alții.

O secțiune documentară (unde genericul textului Elisabetei Negulescu și al lui Mihai Rachieru, de la p. 148—149, „Documente noi privind evenimentele de

la 1848 în județul Prahova", ni se pare neavenit, în măsura în care este vorba doar de o pagină și jumătate de articol care discută nu despre „documente noi", ci glosează pe marginea răsfrîngerii locale a evenimentului revoluționar) și o rubrică de recenzii încheie acest prim număr al revistei, de reținut în ciuda anumitor imperfecțiuni de conținut și stil.

Alexandru-Florin Platon

„Patrimoniu. Almanah de cultură istorică", nr. 1, Chișinău, 1990

Într-o perioadă a renașterii naționale, apariția unei reviste care își propune să cultive istoria românească este binevenită. Faptul e cu atît mai îmbucurător cu cît noua publicație se adresează românilor de dincolo de Prut, pentru care istoria adevărată a fost mult timp scrisă de alogeni, deformată, falsificată, pusă în slujba unei ideologii anacronice. Este vorba despre „Patrimoniu — almanah de cultură istorică" editat prin grija Societății „Vasile Alecsandri" a prietenilor cărții din Moldova, cu concursul Asociației istoricilor și al Agenției „Litera".

Scopul mărturisit al revistei este — așa cum precizează Ion Țăranu în editorial — de a pune în lumină corectă evenimente, personalități, procese din istoria națională și universală, de a aduce în actualitate teme neglijate pînă acum, de a pune la dispoziție documente inedite sau necunoscute moldovenilor dintre Prut și Nistru, mai ales despre momente nodale pentru istoria Basarabiei (1812, 1856, 1878, 1917—1918, 1918—1920, 1941—1944, 1945—1949), de a oferi îndrumări bibliografice cititorilor. Cel dintîi număr este, prin conținutul său, o dovadă că noua publicație intenționează să-și onoreze pe deplin promisiunile. Vom reține, în context, categoriile de materiale publicate, fără a urma neapărat paginația revistei.

Astfel, încă din paginile acestui număr s-au făcut loc *evocărilor* de istorie basarabeană prin schițarea portretului marelui patriot și om politic Pantelimon Halippa (Iurie Colesnic), însoțită de pagini din jurnalul acestuia. La același capitol semnalăm medalionul lui Ion Negrei despre Mănăstirea Căpriana — devenită un fel de simbol al rezistenței spirituale a românilor basarabeni. În imediata vecinătate se plasează paginile cu extrase din romanul „Pribegi în țară răpită" al lui D. C. Moruzi, roman centrat pe ideea persistenței neolatinilor dintre Prut și Nistru, în ciuda vitregiilor, și fragmentele din evocarea lui Zamfir C. Arbore despre țăranul român din Basarabia, văzut ca „un pionier al vieții pașnice de agricultor".

De o mare valoare sînt *documentele* publicate în cadrul almanahului ; ele fac cunoscută publicului adevărata față a unor momente deosebit de importante din istoria națională. La loc de frunte trebuie menționată publicarea procesului verbal al ședințelor de constituire și de lucru ale Sfatului Țării ; el pune în evidență, o dată în plus, caracterul național, democratic, de alcătuire și funcționare a acestui organism al românilor dintre Prut și Nistru, rolul său de purtător de cuvînt liber ales al intereselor populației basarabene. În egală măsură reține atenția textul integral al protestului lui Nicolae Iorga privind răpirea Basarabiei și Bucovinei de Nord la sfîrșitul lui iunie 1940, în care marele istoric aprecia ultimatumul lipsit de orice „temei istoric și legal", iar actul ca atare al ocupării „o uzurpație determinată de confuzia de noțiuni" (Anatol Petrencu). Rețin atenția și aprecierile lui A. D. Xenopol despre răpirea Basarabiei în 1812 și materialul tradus din franceză privind intrarea aliaților în Berlin și comportamentul rușilor.

Studiile publicate în acest număr nu sînt mai puțin valoroase. Menționăm, mai întîi, pe cel semnat de I. Țurcanu despre situația culturală a Chișinăului în momentul ocupației rusești din 1940. El vine să spulbere integral aprecierile tendențioase din istoriografia sovietică despre înapoierea culturală a Basarabiei în momentul „eliberării" din 1940, dezinteresul autorităților românești pentru această provincie în perioada interbelică, pentru a sublinia astfel „binefacerile" puterii sovietice. Fără să posede documentația integrală, I. Țurcanu oferă un tablou mai mult decît înfloritor al culturii și învățămîntului din Chișinău în vara lui 1940 : peste 350 de profesori, 9 școli evreiești, 15 școli mixte, 11 școli primare pentru fete, 12 școli primare pentru băieți, 23 de școli secundare, Facultatea de Științe Agricole și Facultatea de Teologie, 24 grădinițe, 3 conservatoare (într-un oraș de aproape șase ori mai mic decît Chișinăul actual !), asociații culturale, muzee, 16 tipografii cu 12 reviste și 6 ziare ; datele vorbesc de la sine !

Subliniem, în aceeaşi sferă de preocupări, reflecţiile lui Alexe Rău pe marginea *Cazaniei* lui Varlaam — monument de limbă şi credinţă românească din secolul XVII, şi materialul subscris de Ionel Codreanu despre foametea din 1946—1947 din Basarabia, de care iresponsabilitatea autorităţilor de ocupaţie, regimul totalitar şi etatizarea n-au fost străine.

Rubrica *recenzii* este, de la acest prim număr, un îndrumar util pentru lectură al cititorilor, dar un îndrumar avizat, critic, aşa cum se cuvine unei publicaţii cu conţinut istoric. Reţin, în mod deosebit, atenţia observaţiile pertinente, adeseori acidulate ale lui Petre Moldoveanu pe marginea cărţii lui A. M. Lazarev — *Organizarea statului sovietic moldovenesc şi problema basarabeană* (Chişinău, 1974). Recenzentul ia în discuţie o serie de probleme tratate denaturat, dintr-o perspectivă preconcepută, ideologizantă, a unor momente, procese şi fenomene din istoria românească, precum şi unele aprecieri tendenţioase la adresa unor personalităţi, aşa cum se reflectă ele în lucrarea lui Lazarev. P. Moldoveanu simte nevoia de a clarifica — şi o face bine — aspecte precum formarea poporului român şi a limbii române, identitatea limbii „moldoveneşti" cu cea română, adevăratul sens al faptei lui Mihai Viteazul, începutul problemei Basarabiei la 1812 şi nu la 1918, caracterul drept, de eliberare naţională al participării României la primul război mondial şi, în context, acţiunea de autodeterminare a provinciei româneşti dintre Prut şi Nistru, sensul plebiscitar, democratic, liber al actului de unire din aprilie 1918, activitatea constructivă a României în viaţa internaţională în perioada interbelică, caracterul ultimativ al notelor sovietice din 1940. Tratarea lor total greşită în cartea istoricului rus îl determină pe recenzent să conchidă că *Organizarea statului sovietic moldovenesc* „este departe de a reprezenta o contribuţie temeinică la elucidarea problemei tratate, cartea este de natură polemică, de conjunctură şi grav cu adevărat este faptul apariţiei ei".

Să semnalăm, tot la rubrica recenzii, observaţiile pe marginea lucrărilor lui Ion Toderaşcu (de fapt, mai mult concluziile cărţii) *(Unitatea medievală românească*, I, Bucureşti, 1988) şi Valeriu Fl. Dobrinescu *(România şi organizarea postbelică a lumii (1945—1947)*, Bucureşti, 1988).

Prin întregul său conţinut, „Patrimoniu" este o revistă care se recomandă, de la primul număr însă, drept o apariţie valoroasă, care va juca, indiscutabil, un rol major în fortificarea conştiinţei naţionale a românilor dintre Prut şi Nistru ; să sperăm că istoricii de la vest de Prut îşi vor oferi cu folos serviciile.

Nelu Zugravu

17-e Congrès International des Sciences Historiques. I, *Grands Themes, Méthodologie, Sections Chronoligiques (1); II, Sections Chronologiques (2), Organismes affiliés, Commissions internes, Tables rondes, Rapports et abregée,* Comité International des Sciences Historiques, Madrid, 1990, vol. I—II, 678 p. + index, p. 681—700

Desfășurat anul acesta în capitala Spaniei, Congresul Internațional de Științe Istorice a reunit, ca și acum cinci ani, la Stuttgart, breasla istoricilor de pretutindeni, într-o amplă confruntare de experiențe, concepții și metode. Oglindit de cele două volume de Acte, bilanțul întîlnirii nu evidențiază, cum era și de așteptat, vreo tendință epistemologică sau un consens general în jurul anumitor chestiuni specifice. El învederează, în schimb, o pluralitate de preocupări și interese, grăitoare tocmai prin varietatea lor. În cazul în care se poate totuși vorbi la Madrid de un acord, acesta trebuie înțeles, întocmai ca la Congresul precedent, doar la nivelul voinței comune de a extinde domeniile de investigație, de a îmbogăți chestionarul și rafina continuu conceptele și metodele de anchetă. De aceea, prezentarea sintetică a documentelor acestor întîlniri nu a fost niciodată ușoară. Cum cititorii interesați trebuie totuși să cunoască ce s-a discutat la recentul Congres, vom încerca o succintă trecere în revistă a sumarului volumelor amintite, scuzîndu-ne din capul locului pentru inevitabilul caracter de inventar al operațiunii.

Prima secțiune a vol. I, consacrată *Marilor Teme*, reunește o serie de contribuții importante, care se referă, succesiv, la *descoperirea Americii de către europeni* și *consecințele acesteia*, la *marele oraș (megalopolis) în istorie: aspecte economice, social-culturale și politice* și la *revoluții și reforme, din unghiul influenței lor asupra istoriei societății*. Demne de semnalat în acest context, ni se par studiile lui Charles Verlinden (despre descoperirea Americii și repercusiunile sale în zona Atlanticului și a Pacificului), Frédéric Mauro (care încearcă o legătură între modalitățile de ocupare și explorare a Lumii Noi și, pe de altă parte, anumite trăsături ale societății americane actuale), Fermin Del Pino (preocupat de problema încorporării subiectului american în gîndirea etnologică a Renașterii) și Toru Shimuzu (cu un studiu de imagologie, relativ la descoperirea Americii din perspectiva indigenilor).

Partea despre *megalopolis* este, la rîndul ei, ilustrată de raportul istoricului britanic T. C. Barker *(The Economic Social and Cultural Role of the Megalopolis Throughout the Ages)* și de o contribuție a lui E. Vodarski (din U.R.S.S.) în legătură cu rolul Moscovei și al Petersburgului în istoria Rusiei.

Revoluțiilor și reformelor le este dedicat cel mai mare număr de studii din această primă secțiune a volumului I. Spicuim din sumar analizele introductive ale lui C. N. Degler și respectiv, J. Herrmann (Germania) pe marginea conceptelor de *revoluție-reformă* și a influenței lor în societate, comentariul cunoscutului istoric polonez J. Topolski despre „mitul revoluției" în istoriografie, precum și studiile lui Șt. Pascu și D. Berindei, interesate de manifestările fenomenului revoluționar în sud-estul Europei, cu precădere în spațiul românesc. Contribuțiile celorlalți autori (din diferite țări și de pe mai multe continente) evidențiază demersuri analitice și comparatiste mai speciale, referitoare la formele revoluționare și reformatoare din diverse părți ale globului.

Următoarea secțiune a primului volum (de *metodologie)* se deschide cu un substanțial capitol despre *concepțiile europene și asiatice ale timpului în istoriografie.* De importanță indiscutabilă (se știe, doar, că imaginea despre timp reprezintă o structură capitală a oricărei societăți), tema a fost — cum se vede — îndeajuns de larg formulată pentru a reuni un număr cît mai mare de opinii. Intervențiile participanților (din Polonia, Bulgaria, U.R.S.S., Germania etc. și Româ-

nia — Al. Zub) au în vedere diferitele concepţii despre timp, din Antichitate pînă aproape de zilele noastre, în mai multe spaţii culturale şi în diverse arii geografice. Laolaltă, ele evocă preocuparea constantă a scrisului istoric din ultimii ani de a defrişa noi teritorii şi elabora inventarii inedite de întrebări. Acelaşi interes general îl trădează şi capitolul următor al acestei secţiuni, despre relaţia dintre antropologie, istoria culturală şi socială. Specialişti de reputaţie subscriu aici mai multe studii, care atacă raportul amintit fie din unghiul implicaţiilor sale teoretice (Y. V. Bromley, V. A. Tishkov, R. Darnton, N. Zemon Davies, H. Medick etc.), fie din cel al valorii sale ca instrument de analiză a anumitor perioade (S. Menache — Israel), domenii (G. Gyàni — Ungaria) şi culturi vechi (A. Fol — Bulgaria) sau ca posibilitate de deschidere spre discipline intermediare, de frontieră (cum procedează, spre exemplu, Al. Duţu, cu referire la istoria mentalităţilor).

Această deosebit de interesantă parte a volumului se încheie cu trei analize consacrate *biografiei istorice* — domeniu ce tinde, în condiţiile impasului modelelor globale de analiză din ultimii ani, să recupereze rapid terenul pierdut în sfera de interes a publicului şi specialiştilor.

Ultima secţiune importantă, care ocupă şi prima parte a volumului II din Actele Congresului este cea *cronologică*. Convenţional împărţită în antichitate, ev mediu, perioadă modernă şi contemporană, ea comportă, pentru fiecare din aceste diviziuni, între două şi şase teme generale, cu mai multe studii, din care nu lipsesc, fireşte, contribuţiile reprezentanţilor români. Antichitatea, bunăoară, este abordată din perspectiva a două mari probleme : *migraţiile de populaţii în America precolumbiană* şi *mituri şi simboluri ca sursă a istoriei lumii mediteraneene*. Sumarul lor este mult prea divers pentru a fi înfăţişat *in extenso*. Sondînd aproape la întîmplare, să remarcăm, pentru a doua chestiune, care ni se pare mai interesantă, intervenţiile lui A. Shapiro *(Theseus the Athenian)*, I. Malkin — Israel *(Mythological Associations and Spartan Colonization)*, Z. Petre — România *(Mythes et histoire des Geto-Daces)*, E. Hermon — Canada *(Des Gracques à César : de la naissance à la fin d'un mythe)* şi P. Ellinger — Franţa *(Mythe historique, histoire légendaire)*.

Evul mediu reuneşte în jurul chestiunilor de larg interes şi larg dezbătute ale *sistemelor feudale din Asia* şi *raportul dintre lumea rurală şi mişcarea comunală*, mai multe consideraţii care ar merita, ca şi cele despre mituri şi migraţii, un inventar integral. Să ne limităm, totuşi, în ceea ce priveşte sistemele feudale, la a atrage atenţia doar asupra celor aparţinînd lui M. Keyao — China, E. A. R. Brown — S.U.A., P. Z. Ashrayan — U.R.S.S. şi H. J. Ho — R.P.D. Coreeană, a căror perspectivă comparatistă (Europa de apus—Asia—Europa de răsărit) introduce o nuanţă sporită de claritate în această complicată, dar şi importantă problemă. De cealaltă parte, *lumii rurale şi mişcării comunale* îi sînt rezervate observaţiile mai multor specialişti ai domeniului (cel mai cunoscut este R. Fossier — Franţa), care se ocupă, în general, de specificul acestei relaţii în mai multe teritorii europene şi nu numai. Unghiul comparatist şi global este, şi aici, de rigoare, fiecare autor probînd faptul că a asimilat perfect lecţia braudeliană de a privi oraşul ca un ansamblu complex, divers structurat dar, mai ales, în conexiune strictă cu mediul său înconjurător, uman şi geografic.

Problemele cercetate în cadrul perioadei moderne a secţiunii cronologice menţionate sînt mai multe cu o unitate. Trei la număr *(cerealele în istoria mondială ; modernizarea lumii arabe ; declinul imperiului otoman)*, ele strîng în jurul lor un colectiv numeros de istorici (practic, din aproape toate colţurile continentului, S.U.A. şi Japonia) — mulţi dintre ei specialişti notorii în aceste domenii (Barbara Jelavich, spre exemplu). Perioada contemporană, în schimb, se bucură de cele mai mari privilegii : cei mai mulţi participanţi şi cele mai multe teme (şase). Acestea merg de la *instruire şi şcoli tehnice în societatea modernă*, la controversata problemă a *conştiinţei naţionale, unităţii şi mişcărilor populare în Asia şi Africa*, trecînd prin *evoluţia profesională a femeii şi statutul ei social* de la revoluţia industrială încoace, dar şi prin alte subiecte, cum ar fi : *noi cercetări asupra tratatelor în ajunul şi în timpul celui de-al doilea război mondial, programul păcii ; regresiunea războiului (un model de interpretare a secolului XX)* şi *politica socială în secolele XIX—XX*. În general, organizatorii secţiunii s-au străduit să nu scape nimic din ce au considerat a fi problemele majore ale contemporaneităţii, resti-

tuindu-ne imaginea unei epoci frămîntate, plină de tensiuni şi inepuizabilă în idei şi teme demne de a fi investigate.

Mai există, însă, domenii şi subiecte care nu se circumscriu unei anumite perioade. În număr de şapte, acestea sînt grupate în aceeaşi secţiune cronologică şi în continuarea studiilor de istorie contemporană (vol. II, p. 415—616). Enumerarea lor, chiar dacă fastidioasă, nu ni se pare lipsită de sens ; ea are darul de a pune în lumină un spectru larg de preocupări, a cărui varietate nu este egalată decît de interesul pe care îl trezeşte.

Să ne convingem : *naşterea şi difuziunea ştiinţei; mişcări şi schimburi intelectuale ; organizarea muncii ; raporturi între evrei, creştini şi musulmani* (subiect devenit tradiţional, de cîteva ediţii, la Congresele de istorie) ; *state şi imperii în Africa înainte de 1800 ; strategii de menţinere la putere* (cu numeroase comunicări, printre care şi a lui Şt. Ştefănescu, despre „aspectele şi strategia puterii în sud-estul Europei la finele secolului al XVI-lea") ; *centru şi periferii : metropole şi colonii* (temă care, pe lîngă faptul că reuneşte cîţiva „monştri sacri", ca Imm. Wallerstein — SU.A., B. Chandra — India sau H.-J. Puhle — Germania, oferă celor interesaţi şi un posibil model de înţelegere a lumii actuale, în speţă a raporturilor dintre diferitele zone şi entităţi statale ale globului ; de remarcat aici şi textul foarte bun subscris de românii E. Stănescu şi A. Pippidi) ; în fine, grupajul intitulat *maladie şi societate*, cu 11 studii, încheie această instructivă serie. Comentariul ei detaliat ar fi meritat, cu prisosinţă, cîteva pagini bune.

Partea finală a volumului II este rezervată, cum însăşi titlul o indică, lucrărilor organismelor internaţionale afiliate Congresului, comisiilor interne şi meselor rotunde organizate cu acest prilej. Fiecare din semnalările incluse aici conţine un scurt rezumat al întîlnirii respective cu subiectul discutat şi, eventual, o schiţă de perspectivă. Toate sînt deopotrivă de atrăgătoare şi ar merita, dacă spaţiul ar permite, o menţiune mai generoasă.

Iată, aşadar, imaginea de ansamblu a actelor ultimului Congres Internaţional al istoricilor. Lectura lor, fie sistematică, fie prin sondaj, după interes, îl racordează convenabil pe cititor la preocupările şi „experimentele" de ultimă oră, din domeniu.

Alexandru-Florin Platon

Nouvelles études d'histoire, tome VIII ; publiées à l'occasion du Congrès International des Sciences Historiques ; Madrid, 1990 ; Editura Academiei Române, 1990, 316 p.

Indiscutabil, noul volum de studii apărut sub egida Academiei Române a fost aşteptat cu deosebită curiozitate. De altfel, numele prestigioase ale autorilor, înalta calitate şi, uneori, noutăţile prezentate, au făcut ca opera colectivă să fie căutată în standul de tipărituri româneşti de la Congresul Internaţional de Ştiinţe Istorice. Preferăm să remarcăm, chiar de la început, grija acordată, de către editură, caracteristicilor tehnico-redacţionale ale cărţii, condiţiile deosebite de imprimare, care o impun, astăzi, cînd a scăzut vizibil calitatea muncii tipografice, ca o prezenţă notabilă şi din punct de vedere estetic.

Studiile sînt ordonate după criterii cronologice, aşa că primul aparţine dl. prof. univ. dr. Mircea Petrescu-Dîmboviţa şi cercet. pr. Silviu Sanie, de la Institutul de Arheologie din Iaşi, purtînd titlul *Interferences culturelles dans l'espace thraco-daco-gète, hellénique et oriental ;* lucrare de sinteză, concepută cu multă acribie, după cum o relevă şi bogatul aparat critic, studiul se referă la principalele trăsături, decelabile din cercetări arheologice şi analize comparative relativ la alte spaţii culturale clasice, ale civilizaţiei traco-geto-dace, începînd cu epoca bronzului şi terminînd cu a doua vîrstă a fierului, în determinaţiile lor specifice ariei sud-est europene. Axîndu-se, cu precădere, pe legăturile culturale, civilizaţionale dintre arealul locuit de traco-geto-daci şi cele omoloage din Europa sau Asia Mică, lucrarea aducea în discuţie şi chestiuni de hermeneutică a actului religios la populaţia autohtonă, îndeosebi cu privire la ipostazele lui Zalmoxis, apoi la difuziunile religiilor orientale în Dacia Traiană (formele metamorfozate ale lui Isis şi Serapis, mithraismul etc.).

În continuare, consemnăm studiile dl. prof. Șt. Ștefănescu (*Aspects de la stratégie du pouvoir dans le Sud-Est Européen à la fin du XVI-e siècle. L'analyse d'un cas: la création de la Dacie roumaine)* — ce a premers unei comunicări ținute la una din secțiunile congresului care s-a ocupat, cu predilecție, de un atare subiect (*Aspects de la stratégie du maintien au pouvoir en Europa du centre et du sud-est à la fin du XVI-e siècle)*, tema fiind oferită de istoria lui Mihai Viteazul. Autorul insistă mult pe desfășurarea evenimențială a faptelor istorice, fără să accentueze ceea ce, în mod deosebit, ar fi justificat cel puțin sintagma „luptă pentru putere“, sau acerba concurență pentru scaunul domnesc. Exemplul lui Mihai, remarcabil în contextul implicării sale în activitatea externă, este, pe drept cuvînt, și un obiectiv al autorului, dar, credem noi, speculat prea puțin. În fine, nu putem trece cu vederea anumite fraze-clișeu, des uzitate, din păcate, de o bună parte a istoricilor actuali (începînd cu „intensificarea exploatării țăranilor“, și terminînd cu „modelul stimulator în lupta pentru edificarea unui Stat românesc modern, independent și unitar“). Rămînem la părerea că „lupta pentru putere“ este, la urma urmei, acel „complex proces de desfășurare a potenței individuale în cîmp social“, de care amintește Ph. Ariès.

Radu Manolescu tratează despre *Le commerce et le transport des produits de l'économie agraire au Bas-Danube et en Mer Noire aux XIV-e—XV-e siècles*, studiu elaborat pentru conferința Comisiei Internaționale de Istorie Maritimă. Lucrarea, solid argumentată de o bibliografie impunătoare, aruncă o lumină asupra volumului și caracterului schimbului de mărfuri la Dunărea de Jos, puncte de referință fiind Chilia, Licostomo, Cetatea Albă, Vicina și alte centre. Două studii, cu un orizont de interes deosebit, se detașează din ansamblul lucrărilor destinate epocii medievale: primul îi aparține lui Stelian Brezeanu, care se ocupă de o temă de largă penetranță — temporalitate, conduite temporale — (*Temps social — temps individuel dans la vision mediévale roumaine)*. Autorul se interesează de percepția medievală a timpului, în speță discuția reducîndu-se la asepectele timp social—timp individual, din tripticul braudelian fiind eliminat cel fizico-geografic, practic insesizabil la nivelul cîtorva generații. Stelian Brezeanu atacă subiectul din perspectiva conceptelor folosite în epocă, la valențele relevate de analiza actuală; e cazul, bunăoară, al termenilor de „descălecat“ și „întemeiere“, reactivînd disputa dintre N. Stoicescu și Șt. S. Gorovei, exemplificare a transformărilor survenite, la nivel semantic, asupra denominației unui jalon de timp social. Față de timpul individual, cercetătorul caută motivații în curbe al longevității populaționale, pe o perioadă dată. În fine, concluziile enunțate acordă capacități de dilatare timpului individual și de contractare celui social, de „fenomen“ (D. Halévy), în funcție, însă, credem noi, și de eșantionul ales pentru analize. Al doilea studiu, *The End of Great Epidemics in Western Europe*, a fost alcătuit de Radu-Ștefan Ciobanu, și, ca și precedentul, anunță o dizertație în cadrul congresului. Tema suscită un mare interes, mai ales că în ultimii ani, datorită interpretărilor sociologiste ale școlii istorice americane (I. Wallerstein, de exemplu), schimbările brușce în starea de sănătate a populației, cu mari implicații demografice, oferind teren propice structurării mecanismelor ce fac posibilă, pe de-o parte, adaptarea corpului social la noua situație, periculoasă pentru el, și pe de altă parte elaborarea graficelor de variație demografică, vizualizare, *de facto*, a uneia din cauzele transformărilor istoriei. Autorul trece în revistă principalele maladii și impactul lor asupra Europei occidentale, într-o succintă înșiruire de cazuri.

Menționăm prezența unor lucrări ce aparțin dl. prof. Ștefan Pascu — *Réformes, révolutions et idéologie du Sud-Est de l'Europe à l'èpoque de transition du féodalisme au capitalisme*, cercet. Eugen Denize — *El Mundo Nuevo en la cultura rumana basta principios del siglo XIX*, interesantă referire istoriografică, reprezentînd, în fond, un rezultat al cercetării alterității la nivelul secolului trecut.

Cîteva articole științifice de sinteză ne rețin atenția pentru epoca modernă: Ion Bulei, cu *La modernisation chez les Roumains au XIX-e siècle. Révolution et évolution. Quelques considérations*, pune dezvoltarea istorică a românilor într-un cadru protocronic, relativ la începutul secolului al XIX-lea, arondîndu-i, în virtutea caracteristicilor dinamice probate de mărturiile contemporane, trăsături relevante a ceea ce autorul numește „faze precipitate și reduse la foarte scurte intervale“. De altfel, cîștigul studiului se leagă nemijlocit de conturarea metodologică a sintagmei „proces revoluționar“, ce ar putea înlocui canonicul termen de „revoluție“,

aplicabil, la propriu, în circumstanțe diferite specificității sud-estului european. În aceleași coordonate de bază se înscrie și lucrarea dl. prof. univ. Gheorghe Platon, *La développement de la société roumaine à l'époque moderne. Entre déterminisme géopolitique et effort national.* Atingînd o fațetă delicată a interpretărilor de ansamblu, mai ales pentru partea europeană a continentului, exemplu predilect, aproape didactic, al corespondențelor istorico-geo-politice, autorul, în cîteva concluzii pertinente, schițează elementele de continuitate și de legătură între diferitele etape ale dezvoltării societății românești, cu accent pe rupturile cauzate de evenimentele de cotitură din 1821, 1848, pînă la 1877—1878. Într-o arie similară, dl. prof. univ. Vasile Cristian — *Révolution et réformes: l'héritage de l'année 1848 dans l'édification de la Roumanie moderne (jusqu'à la Guerre d'Indépendence)* — și dl. prof. univ. Dan Berindei — *Anfangsprobleme eines kleinen modernen Staates: Rumänien. 1859—1878* — reiau în discuție clarificări terminologice necesare cuprinderii adecvate a epocii, problematica esențială a influenței actelor revoluționare de la 1848 și reflexele lor din preajma războiului pentru independență.

Chestiunile ce privesc Transilvania în perioada modernă sînt tratate de către Gelu Neamțu *(Le programme révolutionnaire de la troisième Assemblée Nationale de Blaj (15—28 septembre 1848)*, Ioan D. Suciu *(Considérations sur les structures de l'autorité d'Etat pendant 1848—1867 dans la monarchie des Habsbourg et la situation politique des nations non hongroises et non allemandes)*; în timp ce primul studiu subliniază momentul progresist reprezentat de Programul de la Blaj, subiect atacat într-o manieră convențională, remarcăm al doilea ca o încercare de sintetizare a direcțiilor de acțiune etnico-culturală a păturii conducătoare maghiare, în sensul deznaționalizării cetățenilor nemaghiari și negermani, în anii ce au urmat proclamării dualismului, problemă ce atinge tot o temă referitoare la alteritate, la atitudinile sociale, ale elitei, îndeosebi, față de „celălalt". Studiul lui Simion Retegan — *Solidarity and Dissension in the Romanian Transyvanian Village* — completează fericit aceste preluări creatoare de subiect. Se pornește de la perspectiva autohtonă, calea metodologică fiind una obișnuită a fi folosită în asemenea cazuri: satul ca o bine închegată comunitate, în sînul căreia sentimentul de siguranță are valori constante, cel al apartenenței la grup fiind la fel de bine reliefat. Mai tîrziu, interferarea parametrilor ce țin de repartiția proprietății, alături de efectele folosirii sale în sens lucrativ, permit insinuarea factorilor temporali de disoluție la nivel de stat.

Ștefania Mihăilescu este autoarea unui studiu despre statutul femeii la cumpăna veacurilor *(Affirmation professionnelle et politique de la femme en Roumanie dans le contexte international de la fin du XIX-e siècle et au début du XX-e siècle)*, în care relevă începuturile manifestării active, în viața socială a României, a femeilor, pe baza datelor statistice și a enumerării numelor mai importante din epocă.

Contemporaneitatea beneficiază de lucrări destul de vaste, în mare majoritate de sinteză, insistînd asupra unor aspecte generale politico-sociale (Gheorghe Iancu — *Establishing of the Romanian State Life in Transylvania after the Great Union of 1918*; Ion Agrigoroaiei — *Attitude et politique sociale en Roumanie dans le contexte de la réalisation de la Grande Union*; Dumitru Șandru — *La bourgeoisie rurale de la Roumanie de l'entre-deux-guerres)*; rod al unor preocupări de durată, studiile evidențiază, în principal, complexul de transformări survenite în România după Marea Unire, accentul căzînd pe reliefarea procesului reformator, cît și pe rezultatele activării acestuia în diferitele pături sociale, cu o mențiune specială pentru lucrarea dl. cercet. principal Dumitru Șandru, al cărei aparat critic cuprinde numeroase referiri la diferite fonduri de arhivă, fapt ce evidențiază deosebitul travaliu prestat pentru „rotunjirea" studiului. O notă aparte o aduce Liviu P. Marcu *(Aspects juridiques de la stratégie du maintien du pouvoir politique en Roumanie dans l'entre-deux-guerres)*, prin investigarea sistemului politic din unghiul oferit de dinamica vieții publice interbelice, între totalitarism și „democrația fanată" (L. Rebreanu). Ludovic Báthory tratează despre *The Coal and Iron-and-Steel Industries in the National States of Central Europe and the Autochthonous and Foreign Banking Capital (1919—1929)*, relaționarea directă a ansamblelor bancare și de credit cu ramura principală a industriei grele din țările Europei de Est, în perioada în care industrializarea căpătase necesitatea imediateței, Ioan Saizu — despre *La pensée et la création technique et scientifique dans*

le processus de modernisation de la société roumaine de l'entre-deux-guerres, eseu istoric care încheie volumul într-o notă asemănătoare celorlalte studii.

Intenţionat am lăsat, la urmă, lucrarea dl. cercet. principal Alexandru Zub — *Ranke et la pensée organiciste dans le culture roumaine* — desprinsă din cadrul conturat de dominanta tomului, datorită subiectului ce vizează istoriografia. Imaginea lui Ranke în istoriografia secolului trecut la noi nu poate fi separată de influenţa pe care a exercitat-o în gîndirea unui Xenopol sau Kogălniceanu, discipoli ai săi, sau, mai tîrziu, faţă de Iorga. De această dată, Al. Zub nu insistă asupra aspectelor legate de perceperea strict pozitivistă a istoriei, *ab facto*, ci este interesat de relevarea preocupării marilor istorici români pentru punctul de vedere organicist, cel care ar atrage, credem noi, şi discuţii despre logica mereologică a semanticii istorice.

Volumul este de înaltă ţinută şi, putem adăuga, în continuarea precedentelor, fără a mai fi, însă, încărcat de zgura ideologică. Cu foarte mici excepţii, tomul nu face rabat de la ceea ce se aştepta prin prezenţa unor autori cunoscuţi, drept pentru care vom conchide că suita de studii, îngrijită de Dan Berindei, secretar al Comitetului Naţional al Istoricilor, reprezintă o certă reuşită editorială.

Mihai-Răzvan Ungureanu

*

Eveniment de larg răsunet nu numai în lumea istoricilor, cît şi între toţi cei pasionaţi de trecut, congresul madrilen a reprezentat, ca de atîtea ori în anii precedenţi, un moment de referinţă în calendarul lui 1990. Reunit între 26 august şi 2 septembrie, forumul mondial a fost găzduit de Universidad Complutense din capitala ţării ; de altfel, pregătirile pentru congres au fost începute încă din 1987, cînd s-a creat Comisia pentru celebrarea celui de-al XVII-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice, sub preşedinţia de onoare a regelui Juan Carlos şi condusă efectiv de ministrul Educaţiei şi Ştiinţei, la care au contribuit reprezentanţi ai tuturor forurilor de decizie naţionale, ale Primăriei madrilene, ale Academiei Regale, Comitetului Spaniol al Ştiinţelor Istorice şi, bineînţeles, ai Universităţii gazdă. De organizarea lucrărilor, pe timpul şederii acolo a oaspeţilor, s-a îngrijit Comitetul Internaţional de Ştiinţe Istorice, din rîndul căruia au făcut parte E. de la Torre Villar (Mexic) — preşedinte, T.C. Barker (Marea Britanie) — vicepreşedinte, H. Ahrweiler (Franţa) — secretar general, A. Dubois (Elveţia) — trezorier, E. Benito Ruano (Spania), C.N. Degler (U.S.A.), — J. Herrmann (R.D.G.), M. Miyake (Japonia), S. Nurul Hasan (India), S. Tihvinskij (U.R.S.S.) — membri asesori, K.D. Erdmann (R.F.G.) şi A. Gieysztor (Polonia) — membri consilieri. Comitetul Executiv, care a dirijat, la propriu, desfăşurarea normală a congresului şi a susţinut travaliul organizatoric al Comitetului Internaţional al Istoricilor, l-a avut, în fruntea sa, pe E. Benito Ruano, preşedintele comitetului spaniol, pe M. Espadas Burgos (secretarul aceluiaşi organism), alături de mandatarii ministerelor Culturii, Afacerilor Externe, ai Primăriei Madridului ş.a.m.d.

Nu putem trece cu vederea faptul că, pentru prima dată, România se încadrează, pe merit, în comunitatea, cu pretenţii de ecumenism, a istoricilor lumii. Scriu „pe merit" fiindcă, măcar în parte, delegaţia prezentă la reuniune a satisfăcut aşteptările omologilor din străinătate. Prin efortul Ministerului Învăţămîntului şi Ştiinţei, Bucureştiul a reuşit să trimită patru cadre didactice de la Universitate (prof. Zoe Petre, C-tin Buşe, Stelian Brezeanu, Ligia Bârzu), Clujul — alte patru (prof Pompiliu Teodor, Ioan Aurel Pop, D. Protase, N. Bocşan). Alături de M.I.S., Academia Română a fost reprezentată de prof. Şt. Ştefănescu, D. Berindei, R. Theodorescu, A. Pippidi ş.a. Disproporţionat faţă de importanţa ce ar fi trebuit să i se acorde Iaşului, numai dl. prof. Al. Zub a putut participa la Madrid, şi aceasta dintr-un oraş universitar ce dispune de o facultate de profil, extrem de bine cotată pe plan naţional cu un corp didactic valoros, precum şi de un institut remarcabil de activ în sfera ştiinţifică, dotat cu specialişti de primă mînă. Remarcăm, totuşi, intenţia organizatorilor români de a facilita participarea, în premieră, a unor studenţi din centrele cu tradiţie în istorie, repartizarea locurilor făcîndu-se, însă,

după aceleaşi procedee defectuoase, dăunătoare ; de la Bucureşti au plecat patru colegi, număr identic celui propus de Universitatea clujeană. Iaşul, din nou dezavantajat, a fost reprezentat de studenţii Dan Botezatu şi Mihai-Răzvan Ungureanu.

Deschiderea Congresului Internaţional a fost făcută de alocuţiunile preşedinţilor şi secretarilor generali ai Comitetului Spaniol al Istoricilor şi, respectiv, ai Comitetului Internaţional de Ştiinţe Istorice, în amfiteatrul „Ramon y Cajal" al Facultăţii de Medicină, locul unde, de altfel, s-a desfăşurat ansamblul întîlnirilor din cadrul congresului. A urmat, din partea Universităţii Complutense, prof. Miguel Angel Ladero Quesada, cu o prelegere pe tema „Mediul hispanic al lui Cristofor Columb", subliniind importanţa pe care Spania, ţările Americii Latine, nu doar în plan istoriografic evenimentului ce va fi aniversat în 1992 : cinci secole de la prima călătorie a lui Columb în Indii.

Începînd cu 27 august, s-a intrat în problematica stabilită de către organizatori. Marile teme au fost „Descoperirea Americii de către europeni şi consecinţele sale", condusă de E. de la Torre Villar (Mexic), secţiunea de metodologie, discuţiile, rapoartele, s-au centrat în jurul subiectului „Concepte temporale europene şi asiatice în istoriografie", moderatori fiind M. Miyake (Japonia), care a şi conferenţiat despre „General Comments on the Concepts of Historical Time", şi A. Gieysztor (Polonia). Nu putem să nu remarcăm, aici, prelegerea dl. prof. Al. Zub, referitoare la „Percepţiile temporale în Europa de sud-est", deosebit de bine primită de către auditoriu. Am ascultat, cu atenţie sporită, şi comunicările bogate în amănunte sau, pe de altă parte, nelipsite de analize metateoretice interesante, ale prof. Glenn W. Olsen (SUA) — „Problems With the Contrasts Between Circular and Linear Concepts of Time in the Interpretation of Ancient and Early Medieval History", prof. Gert Melville (RFG) — „A la recherche du temps perdu : Conceptions de la durée dans l'historiographie des institutions au Moyen Age occidental", prof. Jerzy Topolski şi Wojchiech Wrzosek (Polonia) — „Kinds of Time in Historical Narratives". La secţiunile cronologice, ziua de luni a fost consacrată temelor : „Migraţia populaţiilor în America pre-columbiană", „Sisteme feudale asiatice", „Cerealele în istoria lumii", „Practica şi şcolile tehnice în societatea modernă", la care se adaugă teme secundare, ce subîntind perioade istorice mai ample : „Naşterea şi difuzarea ştiinţei : mişcări şi schimburi intelectuale, „Strategii de menţinere la putere", unde dl. prof. Şt. Ştefănescu a susţinut lucrarea „Aspects de la stratégie du maintien au pouvoir en Europe du centre et du sud-est à la fin du XVI-e siècle".

A doua zi, 28 august, marea temă pusă în discuţie a fost reprezentată de „Megalopolisul în istorie : aspecte economice, social-culturale şi politice", cu moderator T.C. Barker, din Marea Britanie, împreună cu A.R. Sutcliffe şi U.P. Burke. Dezbaterile s-au purtat pe două planuri, unul interesat de faţetele economice şi demografice ale subiectului, celălalt insistînd pe rolul fundamental social şi cultural. Sectorul afectat metodologiei a completat fericit orizontul temei majore cu „Antropologie, istorie socială, istorie culturală", responsabilii discuţiilor fiind V. Bacskai (Ungaria) şi V. A. Tishkov (U.R.S.S.). Ca de obicei, la atari „provocări ştiinţifice", disputele au gravitat în jurul unui „obişnuit" al subiectului, prof. Jürgen Kocka (Bielefeld — Germania), care a susţinut lucrarea „Strukturgeschichte, Alltagsgeschichte und das Problem des Synthese Neuere Entwicklungen in der Bundesrepnblik Deutschland". La secţiunile cronologice, problematica a fost extrem de atrăgătoare : „Miturile şi simbolurile ca izvoare ale istoriei lumii mediteraneene", cu o frumoasă prezentare a specificităţii sud-est europene în lucrarea d-nei prof. Zoe Petre — „Mythes et historie des Géto-Daces", „Lumea rurală şi micările comunale", unde, pentru Bizanţ, s-a făcut remarcată contribuţia dl. prof. Stelian Brezeanu, care a şi condus discuţiile la partea ce trata despre „Modelul european în comparaţie cu alte continente şi culturi", „Modernizarea lumii arabe", „Schimbări în evoluţia profesională a femeii şi în statutul său social după Revoluţia industrială", împreună cu temele largi referitoare la „Organizarea muncii".

Miercurea, 29 august, a fost consacrată unei teme de foarte larg interes „Revoluţie şi/sau reformă : influenţa lor în istoria societăţii", condusă de J. Herrmann (RFG), C. Degler (USA) şi G. Bravo (Spania) ; dintre membrii delegaţiei române, a luat cuvîntul dl. prof. Dan Berindei, cu „Les pays du Sud-Est européen sous l'impact de la révolution et des réformes au cours du XIXe siècle". Demnă de menţionat este prezenţa activă, şi aici, a prof. Jerzy Topolski („The Myth of

the Revolution in Historiography") şi a prof. Michel Vovelle, de la Institutul pentru Revoluţia Franceză de la Paris. Aspectul metodologic a fost acoperit de „Biografia istorică", avînd ca moderatori pe A. Dubois (Elveţia), S. Tihvinskij (URSS) şi E. Engelberg (RDG). Să amintim şi de celelalte teme: „Declinul Imperiului Otoman", „Rezultatele noilor cercetări privind tratatele din ajunul şi din timpul celui de-al doilea război mondial", o extrem de interesantă abordare a prof. Abdul Jabbar Naji (Arabia Saudită) în cadrul problemelor de aiteritate suscitate de subiectul „Relaţii dintre evrei, creştini şi musulmani", „Maladii şi societate", cu o menţiune pentru lucrarea dl. prof. Gh. Bratescu şi P. Cernovodeanu („L'impact des épidémies de choléra sur la société roumaine pendant le XIXe siècle").

În perioada următoare, temele s-au referit la aspecte variate, prelungite sub aspect temporal, drept pentru care au fost incluse la secţiunile cronologice stricte (antică, medievală, modernă, contemporană) sau la cele ce cuprindeau intervale de timp mai mari, prin vastitatea abordării. Le voi cita în ordinea desfăşurării lucrărilor lor (30, 31 august şi 1 septembrie): „Progres prin pace, regres prin război: un model interpretativ al secolului al XX-lea", „State şi imperii în Africa, înainte de 1800", „Politica socială în secolele al XIX-lea şi al XX-lea", „Centru şi periferie: metropole şi colonii" — cu interesante luări de poziţie din partea lui Immanuel Wallerstein (USA), A. Pippidi („Centre et périphérie dans le sud-est de l'Europe à l'époque médiévale et prémoderne"), „Conştiinţă naţională, unitate şi mişcări populare în Asia şi Africa".

Peisajul ştiinţific a fost completat de lucrările „în mic" ale celor 13 comisii interne, 22 organisme afiliate la Comitetul Internaţional de Ştiinţe Istorice, împreună cu dezbaterile purtate în cadrul restrîns al meselor rotunde (13 la număr), de strictă specialitate. Cu prilejul unei asemenea întîlniri, Mihai-Răzvan Ungureanu a susţinut lucrarea cu titlul „Transformări politice şi prefaceri istoriografice. Analiza unei schimbări metodologice în abordarea faptelor istorice", (masa rotundă consacrată subiectului „Istorici, politică şi ideologie", de marţi, 28 august).

Întreaga desfăşurare a lucrărilor Congresului Internaţional de Ştiinţe Istorice, al XVII-lea în suita acestor manifestări, ne îndreptăţeşte să credem că a fost o reuşită, din toate punctele de vedere. De această dată, n-au mai suferit reliefări diferenţele de tratare a diferitelor puncte de interes, lucru ce şi-a pus amprenta asupra omogenităţii luărilor de cuvînt; disputele au rămas, în marea lor majoritate, efectiv constructive, deşi se poate spune că întîlnirile cu caracter mai restrîns au reprezentat un real cîştig în perspectiva istoriografică. Ceea ce înseamnă că se pot prezenta, în viitor, şi ca elemente de sine stătătoare, cu autonomie în cadrul oferit de organizarea reuniunii internaţionale.

Mihai-Răzvan Ungureanu

PRIMIRI ÎN ACADEMIA ROMÂNĂ

După ani de „închidere", ani în care instituția supremă a științei românești a fost neglijată și desconsiderată în mod programat de către factorul politic dictatorial, Academia Română pare să-și regăsească unele din funcțiunile practic pierdute. Între acestea este și primenirea rîndurilor ei prin noi membri. Adunarea Generală extraordinară din luna noiembrie 1990 a ales șapte istorici ca membri corespondenți :

— Cornelia Bodea, fost cercetător științific principal la Institutului de istorie „N. Iorga" din București ;

— Dinu C. Giurescu, profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București ;

— Maria Holban, fost cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga" din București ;

— Șerban Papacostea, cercetător științific principal și director al Institutului de istorie „N. Iorga" din București ;

— Pompiliu Teodor, profesor și șef de Catedră la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj-Napoca ;

— Camil Mureșan, profesor și șef de Catedră la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj-Napoca ;

— Gheorghe Platon, profesor și șef de Catedră la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași.

Alegerea Domnului profesor Gheorghe Platon între membrii corespondenți ai Academiei Române este o înaltă cinste și un motiv de satisfacție pentru istoricii din centrul academic și universitar Iași. Cei ce i-am fost studenți, iar acum îi sîntem colegi și colaboratori, trăim o îndoită bucurie.

După patru decenii de prodigioasă activitate ca dascăl și cercetător în domeniul istoriei moderne, Domnul profesor dr. Gheorghe Platon s-a impus în cuprinsul istoriografiei naționale cu rezultate remarcabile atît ca om de știință cît și ca îndrumător al unei întregi pleiade de tineri istorici. Consacrîndu-se în totalitate slujirii istoriei, Domnia sa rămîne un model de dăruire profesională, de conștiință a datoriei. Profesorul cu deosebit har didactic, publicistul gata să înregistreze mișcarea ideilor contemporane și omul de știință în permanentă activitate creatoare, iată cum se înfățișează istoricul Gheorghe Platon la patru decenii de muncă.

Activitatea științifică a Domnului profesor Gheorghe Platon este cu totul remarcabilă : 189 de lucrări, cărți, manuale, studii și articole. Se adaugă un mare număr de prefețe, introduceri, recenzii și note bibliografice, articole în revistele de cultură și în presă. Evaluările sugerează o viață petrecută la masa de lucru, în ambianța documentelor și a cărților. O viață dăruită cu atîta pasiune istoriei, catedrei universitare, tinerilor pe care i-a îndrumat sub diverse forme, colegilor de Catedră cărora le este magistru, coleg și prieten.

Fie-ne îngăduit să folosim prilejul pentru a-i dori continuă înălțare științifică spre folosul culturii românești.

Ion Toderașcu

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ A FACULTĂŢII DE ISTORIE (1989—1990)

În anul universitar 1989-1990 activitatea ştiinţifică a Facultăţii a îmbrăcat forme diverse, de la continuarea pregătirii corpusului de documente din marea colecţie *D.R.H.* pînă la participări la sesiuni ştiinţifice în ţară sau peste hotare, organizarea unor acţiuni comemorative, contacte cu istorici din alte centre universitare etc. Schiţarea, fie şi sumară, a acestui domeniu de activitate este dificilă, datorită datelor incomplete pe care le avem, dar în ciuda acestui fapt ea reflectă bogăţia de manifestări, seriozitatea şi preocuparea constantă pentru dialog cu care ne-a obişnuit centrul universitar şi academic ieşean.

Astfel, cadrele didactice ale Facultăţii au participat anul trecut la numeroase sesiuni şi simpozioane ştiinţifice, printre care menţionăm : la a XXIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1988, desfăşurată la Sibiu în perioada 17-18 martie 1989, au reprezentat Facultatea conf. dr. A. László, care a prezentat o comunicare despre aşezarea neolitică de la Malnaş Băi (jud. Covasna), şi lect. dr. Nicolae Ursulescu, care a susţinut o comunicare despre săpăturile de la Prăjeni (jud. Botoşani). La cea de-a XXIV-a sesiune de la Arad (7-10 iunie 1990), N. Ursulescu a prezentat o comunicare despre aşezarea de tip Cucuteni B de la Vorona (jud. Botoşani) iar R. László una referitoare la aşezarea de la Malnaş Băi. Membrii colectivului de istorie veche au mai fost prezenţi la sesiunea ştiinţifică „Surse arheologice ale spaţiului carpato-nistrian" organizată de Institutul de Arheologie din Iaşi (28 iunie — 1 iulie 1990) (Nicolae Ursulescu), la al XIII-lea Simpozion naţional de tracologie de la Satu Mare (26—30 septembrie 1990) (Nicolae Ursulescu şi Mihail Vasilescu au susţinut o comunicare despre semnificaţia socială a termenului *cometai*, iar A. László un material despre Troia şi arheologia preistorică europeană de la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX), la sesiunea „Ştiinţă — Tehnică — Umanism" organizată de Institutul politehnic Iaşi (16 decembrie 1989) (Nicolae Ursulescu).

Membrii Facultăţii au luat parte şi la diferite manifestări organizate de unele complexe muzeistice : Complexul „Palatul Culturii" din Iaşi (17 XII 1989) (Gh. Pungă), Muzeul „Mihail Kogălniceanu" (Gh. Platon, I. Toderaşcu), Muzeul „Vasile Pârvan" din Bîrlad (Gh. Platon, M. Timofte).

De o deosebită atenţie s-au bucurat problemele ridicate de profesorii de la Facultatea de istorie la diferitele întîlniri cu cadrele didactice din mediul preuniversitar. Comunicările acestora au avut menirea să ofere puncte de sprijin pentru înţelegerea mai corectă a unor aspecte ale istoriei naţionale şi universale. Menţionăm în acest sens comunicările : „Unitate şi continuitate în epocile modernă şi contemporană. Repere istoriografice recente" (conf. dr. D. Rusu la Botoşani), „Cu privire la unirea Ţărilor Române sub Mihai Viteazul" (lect. dr. Gh. Pungă la Vaslui), „Istoria medievală în manualele şcolare" (lect. dr. Gh. Pungă — Bacău), „Basarabia în contextul istoriei naţionale" (prof. dr. I. Agrigoroaiei şi lect. dr. M. Timofte, la întîlnirea cu profesorii de istorie din Basarabia — Vaslui, 20 octombrie 1990), „Regimurile totalitare din România" (prof. dr. I. Agrigoroaiei — 17 noiembrie 1990, Vaslui).

Un aspect aparte al vieţii ştiinţifice a cadrelor didactice din Facultatea de istorie l-a constituit participarea la sesiunile ştiinţifice organizate de alte instituţii similare din ţară. Astfel, conf. dr. Ion Solcanu a prezentat comunicarea „Ionaşcu Chiril şi rezolvarea problemelor de organizare a spaţiului compoziţional în 'Judecata de Apoi' de la Voroneţ" la sesiunea ştiinţifică anuală a Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca (26-28 iunie 1989). Multe cadre didactice au prezentat comunicări sau au avut intervenţii la sesiunea ştiinţifică a Institutului de istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi sau în cadrul „Zilelor academice ieşene" (26-27 octombrie 1990) : Ion Agrigoroaiei („N. Iorga şi consolidarea României întregite"), Gheorghe Pungă („Din nou despre sigiliul lui Mihai Viteazul"), Alexandru-Florin Platon („Geneza şi evoluţia burgheziei în România : repere istoriografice"), Gheorghe Platon („'Dacia literară' în contextul istoriei naţionale"), Mihai Timofte („Problema Basarabiei la Conferinţa Păcii de la Paris — 1919"), Dumitru Rusu („Frămîntări politice interne între anii 1941 şi 1944"), Nelu Zugravu („Conduite temporale în spaţiul ponto-danubian în mileniul I e.n.").

Deschiderea produsă o dată cu evenimentele din decembrie 1989 a oferit posibilitatea multiplicării relațiilor cu centre universitare din străinătate. Anul 1990 a adus, în acest sens, importante realizări, care nu pot fi decît în profitul științei istorice românești. De la Facultatea noastră au participat la diferite manifestări științifice următorii profesori : Nicolae Ursulescu(la lucrările șantierului arheologic Sacarovca, raionul Sîngerei, din Basarabia și la cele de la Acy Romance (dep. Ardennes) la invitația societății „Centre de Recherche Archéologique de la Vallée de l'Oise", Franța), A. László (la lucrările șantierelor arheologice de la Mocra și Bădragii Vechi (morminte tumulare din perioada de tranziție și epoca bronzului), Hansca (Hallstatt), Butuceni (cetate getică) din Basarabia), Gh. Platon (profesor invitat la Institutul 'Ion Creangă', Facultatea de istorie și Universitatea din Chișinău). Între 22—26 aprilie 1990, profesor dr. I. Caproșu, decanul Facultății de istorie a Universității din Iași, a făcut o vizită la Facultatea de istorie a Universității din Chișinău pentru discutarea programului de colaborare între cele două Facultăți.

În contextul acelorași relații au vizitat Facultatea în interes de documentare sau au susținut expuneri pe diferite teme științifice numeroși istorici de peste hotare : L. Kristoff și P. Michelson din S.U.A., Denis Deletant din Marea Britanie, V. Schupp, P. Miron, E. Lüder, W. Schuller din Germania, N. Djuvara și M. Cazacu din Franța, I. Țurcanu, M. Adauge, A. Petrencu, I. Hîncu, P. Parasca, T. Niculiță, P. Cocîrlă, E. Murariu, Gh. Palade, E. Dragnev, Gh. Postică, D. Dragnev, A. Eșanu, V. Mischevca, V. Haheu, I. Bîcu — toți de la diferite instituții din Chișinău. Această colaborare, mai ales cu istorici din Moldova de dincolo de Prut, va contribui cu siguranță la clarificarea unor momente din istoria noastră comună.

Acestea sînt cîteva dintre aspectele vieții științifice a colectivului de istorie de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași.

Nelu Zugravu

*
* *

Sub patronajul Sindicatului Liber Studențesc al Facultății de Istorie, a fost oraganizată, pe data de 27 martie 1990, o reuniune avînd ca subiect problematica istorică a Basarabiei, dat fiind faptul că se împlineau șaptezeci și doi de ani de la proclamarea Unirii acestui pămînt românesc cu patria-mumă. Au participat cadre didactice universitare, cercetători științifici de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași, ziariști, studenți. Au conferențiat d-nii prof. Ioan Caproșu, decanul Facultății, care a deschis manifestarea, prof. I. Agrigoroaiei, cercet. Șt. S. Gorovei, prof. Gh. Platon, student Mihai-Răzvan Ungureanu.

*
* *

În perioada 6-11 mai 1990, s-a desfășurat, la Budapesta, simpozionul internațional pe tema „Paradigma europeană. Tinerii istorici pentru o nouă Europă", la care au participat studenții Liliana Chelcan (anul III) și Mihai-Răzvan Ungureanu (anul II). Reuniunea, organizată de Asociația Maghiară a Studenților în Istorie (MTE), s-a bucurat de o largă participare universitară europeană (RFG, Austria, Franța, Marea Britanie, URSS, Polonia, Bulgaria etc.). Alături de colegii din Cluj, reprezentanții Facultății de Istorie din Iași au susținut lucrări cu subiectele „The Common European House Versus Nationalism in Eastern Europe" (L. Chelcan) și „Cultural Ethnocide în Bessarabia 1940—1985" (M. R. Ungureanu), în cadrul secțiunilor „The national aspect of European history" și, respectiv, „Tolerance and intolerance in European history".

Totodată, simpozionul a folosit și ca pretext pentru înființarea Asociației Internaționale a Studenților în Istorie (ISHA) ; la prima sa întrunire, plenul organismului l-a ales pe studentul Mihai-Răzvan Ungureanu în funcția de secretar al asociației.

*
* *

În luna mai 1990, a luat ființă la Iași, Societatea Academică a Istoricilor Tineri, din inițiativa d-lor prof. Florin Platon, Cătălin Turliuc și a studentului Mihai-Răzvan Ungureanu, cu sprijinul cadrelor didactice de la Facultatea de Istorie și a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași. Rămasă, în timpul verii, la stadiul de proiect, societatea a devenit funcțională din septembrie, o dată cu creșterea interesului unei pături de studenți în istorie pentru cercetarea aplicată și fundamentală, în cadrele ce le poate oferi o asemenea asociație. SAIT este constituită în baza unui statut aprobat de ședința plenară a organismului, din 25 octombrie, și s-a legalizat începînd cu data sus-amintită ; își propune activarea unei mișcări de idei la nivelul tinerilor ce au, ca preocupare sau pretext investigativ, faptul istoric, sub multiplele sale aspecte. Membrii săi sînt recrutați în urma unor examene severe, cu atît mai mult cu cît se interesează ca activitatea sa să reprezinte temelia unui rezultat ce să ofere măsura efortului istoriografic al întregului grup, nu doar a unui autor. Travaliul participanților activi se desfășoară la nivelul ședințelor lunare, ținute pe teme dinainte stabilite, cu ajutorul unor raportori, pentru a ajunge, în partea a doua, la discuții pe marginea subiectelor abordate, apropiindu-se de modelul întrunirilor de la „Annales". O parte dintre membrii SAIT profesează altceva decît istoria, datorită faptului că intenția organizatorilor este de a contura un mediu al cercetării interdisciplinare. Jumătate dintre cei care activează la nivelul SAIT sînt studenți la istorie, filosofie, litere. Societatea este afiliată la Asociația Internațională a Studenților în Istorie, a stabilit relații cu peste patruzeci de organisme omoloage din străinătate, preconizează participarea la finalizarea unor proiecte comune de cercetare (noul *Dicționar de terminologie istorică,* în colaborare cu societățile similare din Budapesta, Bruxelles, Heidelberg), trimiterea unor studenți la cursurile de vară din diferite universități europene, a unor cadre didactice universitare în străinătate, pentru susținerea de conferințe etc.

În cadrul legăturilor stabilite cu ISHA *(International Students' in History Association)* și cu MTE (Magyar Történészhállgatok Egyesülete), d-nii Florin Platon, Cătălin Turliuc și Mihai-Răzvan Ungureanu au efectuat o vizită la Budapesta, în perioada 26 septembrie — 30 septembrie. În urma acestei întîlniri, a fost perfectat un acord de colaborare între MTE și SAIT, semnat de către președintele MTE, Barna Abrahám, și de președintele SAIT, Mihai-Răzvan Ungureanu.

*
* *

În perioada 29 octombrie — 1 noiembrie 1990, s-au desfășurat, la Sinaia, lucrările simpozionului internațional cu tema : „Procesele din Europa de Est și impactul lor asupra învățămîntului universitar. Dialogul profesor — student". Reuniunea, la care au participat personalități din diferite țări ale Europei, a fost organizată de Comisia Națională — UNESCO a României, și a beneficiat de audiență în rîndul celor interesați de evoluțiile sistemelor educative din partea de est a continentului, mai ales după transformările revoluționare din 1989. Simpozionul s-a desfășurat pe două secții, diferențiate în funcție de limba străină adoptată ca limbă de comunicare : o grupă anglofonă și una francofonă ; la prima s-a încadrat și studentul Mihai-Răzvan Ungureanu (III), membru în Comisia Națională UNESCO, susținînd o comunicare pe tema „Diferite aspecte morale ale raporturilor dintre nivelurile de decizie în structurile universitare" și funcționînd, pentru o ședință, ca moderator al discuțiilor. Lucrările reuniunii s-au concretizat într-o suită de concluzii, cu caracter consultativ și bibliografic, necesare pentru elaborarea programelor UNESCO pe termen lung, ce vizează sectoarele activităților educative desfășurate de forul internațional. Au mai luat parte d-nii R. Aspeslagh (Institutul de Relații Internaționale, Haga—Olanda), I. Baltag (prim-adjunct al ministrului Științei și Învățămîntului din R.S.S. Moldova), M. Papahagi (secretar de stat la Ministerul Învățămîntului și Științei), prof. dr. G. Văideanu (secretar-general al CN UNESCO a României), prof. D-tru Chițoran (director-adjunct al Departamentului pentru Învățămîntul Superior al UNESCO — Paris), numeroase alte personalități.

Mihai-Răzvan Ungureanu

*
* *

În viața științifică universitară ieșeană, Cercul de Istorie veche și Arheologie al Facultății de Istorie ocupă un loc aparte, continuînd pe plan științific studențesc tradiția unei renumite și recunoscute școli arheologice românești.

Dobîndind de-a lungul timpului certitudinea calității prin activitatea generoasă și totodată fructuoasă a colectivului de profesori și a generațiilor de studenți, cercul s-a constituit într-un promotor al noului în plan istoriografic, abordînd teme de larg interes științific.

Participînd la ultima sesiune de comunicări științifice ale studenților, membrii Cercului au impresionat nu numai prin numărul mare de comunicări prezentate — 11 din totalul de 22 — ci și prin efortul de a surprinde și explica unele probleme controversate în literatura de specialitate. Orientarea spre interdisciplinaritate și-a găsit finalitatea într-o serie de importante colaborări cu studenți ai Facultăților de Biologie și Geografie, lucrările rezultate scoțînd în evidență necesitatea conlucrării în domenii apropiate : arheologie, palaeofaunistică, utilizarea metodelor nucleare în diverse datări etc.

O altă direcție importantă a activității Cercului a fost legată de consolidarea relațiilor științifice cu cercurile de profil din Cluj-Napoca și București. Întîlnirea anuală a cercurilor științifice de specialitate s-a desfășurat anul acesta la Iași, reunind timp de trei zile pe cei mai buni studenți arheologi din țară. Fapt semnificativ, pentru prima oară după multe decenii de tăcere, au participat la importanta manifestare și reprezentanți ai studenților români de dincolo de Prut (de la Institutul Pedagogic „Ion Creangă“ și Facultatea de Istorie a Universității din Chișinău).

Manifestarea studențească a ridicat în atenția participanților o paletă foarte diversă de probleme ,oferind o imagine generală asupra preocupărilor și orientărilor celor cinci cercuri reunite în capitala Moldovei. Cu acest prilej, s-a evidențiat preocuparea studenților ieșeni pentru cercetarea preistorică, precum și abordarea teoretică a metodelor moderne de cercetare utilizate în arheologie.

Cu toate acestea, Cercul de specialitate ieșean este tributar, ca și celelalte, unei orientări, care, fără a fi exclusivistă, a căpătat ascendență, imprimînd o specializare excesivă a studenților într-un domeniu fără îndoială foarte interesant. Extrem de importantă, în acest sens, a fost observația (făcută cu prilejul mesei rotunde cu tema „Metode moderne și metodologie în arheologie“) că, în ciuda unor rezultate importante obținute în ultimii ani, interesul acordat de arheologia românească utilizării metodologiilor cu caracter interdisciplinar, precum și aplicării metodelor moderne de cercetare în arheologie s-a rezumat la unele aspecte teoretice, în practică realizîndu-se foarte puțin.

Alăturată bogatei activități teoretice, prezența studenților ieșeni pe diversele șantiere naționale și internaționale în cursul campaniei de săpături din 1990 a fost impresionantă, contribuind la lărgirea legăturilor științifice cu alte cercuri de profil, îmbogățind experiența științifică a studenților. Această participare ieșeană nu este singulară, ea fiind în fapt continuarea participărilor anterioare la Tabăra națională de Arheologie de la Sarmizegetusa, inițiativă remarcabilă, care din păcate nu a mai fost continuată.

Anul acesta, membrii Cercului au participat timp de 3 săptămîni pe șantierul-școală de la Tg. Frumos condus de lect. dr. Nicolae Ursulescu, șantier neolitic deschis în vara lui 1990. Fără a beneficia de o bază specială, studenții arheologi, împreună cu grupa anului I, s-au străduit să asigure grupelor următoare un cadru propice derulării în bune condiții a viitoarelor campanii. S-a remarcat cu acest prilej studentul Cristian Drăgușin.

O participare singulară, dar meritorie a avut-o studentul Ioan Mihai (II) pe șantierul arheologic Iași, condus de apreciatul cercetător Nicolae Pușcașu. Descoperirile făcute cu acest prilej confirmă bogăția arheologică a vechiului oraș moldav, scoțînd la lumină aspecte mai puțin cunoscute ale orașului în care trăim.

În această vară, pe șantierul arheologic de la Năeni-Zănoaga (Buzău), condus de cercetătorul bucureștean Ioan Chicideanu, a participat un alt reprezentant al tinerilor studenți arheologi ieșeni : Daniela Costan-Lupu (IV).

Alţi trei studenţi, Cornelia Rîndunică (IV), Mihaela Iacob (II) şi Senica Tudose (IV), au reprezentat Facultatea de Istorie la prima Întîlnire Ştiinţifică a tinerilor arheologi români, care s-a bucurat şi de prezenţa unui grup de studenţi români de la Universitatea din Chişinău conduşi de profesorul I. Niculiţă.

Organizată din iniţiativa cunoscutului arheolog Gavrilă Simion — directorul Muzeului Judeţean Tulcea — întîlnirea a oferit studenţilor posibilitatea ca timp de aproape 2 săptămîni să lucreze efectiv pe şantierele arheologice de la Capidava, Celic-Dere, Histria.

Pentru prima oară după zeci de ani de aşteptare şi speranţă, trei studenţi ieşeni, Tatiana Goga-Sitea, Gabriela Coroeru şi Sorin Ioan Sitea, au participat timp de aproape patru săptămîni la Expediţia arheologică organizată de Institutul Pedagogic „Ion Creangă" din Chişinău.

Săpăturile începute în apropierea satului Hansca, raionul Ialoveni, la circa 40 km de Chişinău, au fost conduse de profesorii Gheorghe Postică şi Valeriu Cavruc, evidenţiind o continuitate de viaţă materială şi spirituală neîntreruptă din sec. VIII-VII înainte de Hristos şi pînă în sec al XV-lea.

Sorin-Ioan Sitea

*
* *

În această vară, în perioada 2-27 august, domnul profesor Nicolae Ursulescu, împreună cu studentul Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba, a participat la săpăturile arheologice desfăşurate în localitatea Acy-Romance (Franţa), situată în partea de sud-est a platoului calcaros care domină ţinutul udat de apele rîului Aisne, în departamentul Ardennes. Şantierul a fost condus de domnul Bernard Lambot, arheolog amator, preşedintele asociaţiei regionale de arheologi amatori (Centre de Recherche Archeologique de la Valles de l'Oise — CRAVO).

Pe o distanţă de aproximativ 1,5 km, prospecţiile aeriene şi săpăturile au permis descoperirea unor habitaturi şi necropole din bronzul final şi din cele două perioade ale epocii fierului. Trei mari locuri împrejmuite au fost considerate sanctuare. Cel mai important dintre acestea măsoară 68 m lungime şi 12 m în lăţime. Extremităţile sale sînt rotunjite, este orientat est-vest, o deschidere fiind amenajată spre est. În interior, au fost găsite urmele unei construcţii rectangulare de 20 m lungime. Se pare că o clădire mică, de formă pătrată, exista şi la extremitatea vestică a sanctuarului. Ridicarea acestei construcţii a avut loc, cu siguranţă, la începutul primei perioade a epocii fierului.

Munca din acest an s-a concentrat asupra orificiilor de pari care au susţinut clădirea. Mai întîi s-a efectuat un decapaj mecanic cu ajutorul unui buldozer. Deşi se economiseşte, în acest fel, timp şi forţă de muncă, această metodă prezintă dezavantajul distrugerii unor straturi şi, implicit, a unor obiecte de suprafaţă. Lucrul se desfăşura individual, utilizîndu-se unelte extrem de eficace în condiţiile solului cretos de acolo : tîrnăcoape mici de mînă, şpacluri triunghiulare etc.

Inventarul material a fost deosebit de bogat, unele orificii constituind adevărate silozuri. S-au descoperit vase, fragmente de vase (ceramică galo-romană datînd din secolul I î.e.n.), oase umane şi de animale, obiecte de podoabă din argint, resturi de unelte din bronz şi din fier, precum şi un mare număr de monede galo-romane, datate din secolul I î.e.n. Faptul este surprinzător, întrucît se pare că aceste monede au fost pur şi simplu pierdute de autohtoni, ele fiind împrăştiate peste tot.

Şantierul de la Acy-Romance a constituit o utilă experienţă privind atît studierea civilizaţiilor care au trăit odinioară pe teritoriul Franţei cît şi familiarizarea cu tehnică de lucru, diferită de a noastră, aplicată de francezi.

Sorin-Ioan Sitea

*
* *

Facultatea de istorie poate semnala o primă participare la cursurile de vară ale Universităţii din Oslo, desfăşurate la Blinden Corpus, în nordul capitalei norvegiene, în perioada 23 iunie — 3 august. Această Şcoală Internaţională

de vară este un centru pentru învățămînt, ce oferă cursuri de obiecte umaniste, științe sociale, medicină, protecție a mediului înconjurător, analiză a proiectelor de dezvoltare, la care iau parte peste patru sute de studenți din șaptezeci de țări.

Prima sesiune de vară pentru studenții străini, cunoscători ai limbii engleze, a fost ținută aici în 1947. Deși numită „Școala de vară pentru studenții americani" și destinată tinerilor din universitățile Statelor Unite și ale Canadei, ea a primit, curînd, și cetățenii altor națiuni. De la începutul deceniului al șaselea, numărului acestora a crescut continuu, așa că în 1958 denumirea i se schimbă în aceea de „Școală Internațională de vară a Universității din Oslo".

Din 1947, planul de învățămînt a fost extins tot mai mult. În timp ce multe dintre cursurile oferite se concentrează asupra aspectelor variate ale culturii norvegiene și scandinave, altele se ocupă de probleme de interes internațional, exemplul norvegian fiind luat doar ca bază pentru discuții. În completarea instrucției universitare sînt așa-numitele „seri internaționale", reuniunile neoficiale, excursiile organizate în diferite zone ale Norvegiei.

Anul acesta s-a remarcat prin participarea unui număr relativ mare de studenți aparținînd țărilor Europei de Est. Bursele acordate României, în număr de cinci, vizau cursurile C-50 : *Contemporary Problems in Governament and Politics* („Probleme contemporane în guvernare și politică") ; C-53 : *Norwegian Culture and Society* („Cultură și societate norvegiană") ; C-55 : *International Relations and Foreign Policy* („Relații internaționale și politică externă") ; C-70 : *Economic Policy and Public Administration* („Politică economică și administrație de stat") ; D-180 : *Energy Planning and the Environment* („Planificarea energiei și mediul înconjurător"). Universității ieșene i-au revenit două burse, la Facultatea de Drept (C-55, C-70) și la Facultatea de Istorie (Ariadna Nemțeanu) — C-53.

Cursul de „Cultură și societate norvegiană" este alcătuit din două părți. O primă secțiune, desfășurată pe parcursul a două săptămîni, reprezintă o introducere în cultura Norvegiei pre-industriale (ocupații, stratificare socială, ideologie) și în perioada de modernizare a țării, de la 1850 la 1900. Componenta principală a cursului, de patru săptămîni, se referă la statutul prezent al Norvegiei, ca stat modern, cu un sistem de ajutor social, accentul căzînd pe modul în care solidaritatea și egalitatea ajută în dezvoltarea unei țări prospere, democratice. Sînt tratate, de asemenea, o serie de probleme ale societății norvegiene : conduită politică, alcoolismul și consumul de droguri, problema minorităților și a emigranților. Excursiile sînt parte integrantă a cursului — la Lillehammer, o vizită la o fermă a tineretului, la o casă de corecție, la un azil de bătrîni, la consilii municipale etc. La final, examenul constă în prezentarea unui eseu asupra unui aspect al societății norvegiene.

Ariadna Nemțeanu

CĂLĂTORIE ARHEOLOGICĂ ÎN FRANȚA

În august 1990, în urma unei invitații primită de la domnul Bernard Lambot, președintele „Centrului de cercetări arheologice din valea Oise" (C.R.A.V.O.), cu sediul la Compiegne, am participat, împreună cu studentul Lucrețiu Bîrliba, la lucrările unui șantier arheologic din departamentul Ardennes. Se cuvin mai întîi făcute unele precizări în legătură cu sistemul de organizare a cercetărilor arheologice în Franța. Întreaga activitate este coordonată de CNRS și Ministerul Culturii, care țin evidența cercetărilor prin directorii celor cîteva mari districte în care e împărțit teritoriul Franței. Aceștia avizează asupra dreptului de a efectua cercetările și controlează modul de desfășurare. Spre deosebire de alte țări, cercetările nu se efectuează doar de instituțiile specializate (universități, muzee, institute), ci și de către numeroși amatori, grupați în societăți arheologice. În Franța am constatat existența unui interes deosebit pentru vestigiile arheologice în rîndurile marii majorități a populației. Nivelul de trai ridicat din această țară face, printre altele, ca arheologia să devină un adevărat

hobby pentru oameni de cele mai diverse profesii, care preferă să-și petreacă chiar integral concediul pe un șantier arheologic, iar în restul anului să-și continue, pe plan teoretic, cercetările în acest domeniu. Fondurile pentru săpături se obțin atît din contribuțiile personale ale membrilor societăților, cît și din fondurile alocate de Ministerul Culturii sau de organele administrative locale (departamente, primării), dar și prin donații ale unor firme particulare sau societăți de binefacere (menționarea sponsorilor se face atît prin mijloacele mass-media, cît și la publicarea finală a rezultatelor cercetării). Nu există nici o îngrădire legislativă pentru organizatorul de șantier de a-și procura mijloacele financiare și materiale necesare, conform spiritului său de inițiativă și de a utiliza aceste resurse așa cum consideră că e mai bine în folosul cercetării pe care o întreprinde.

Amfitrionul nostru (inspector de poliție în viața cotidiană) a început să efectueze săpături arheologice de abia din 1980, dar în acest timp a publicat deja (singur sau în colaborare) 5 cărți de specialitate și mai multe articole. El și-a ales ca loc de săpătură chiar localitatea natală, Acy Romance, un sat situat în imediata vecinătate a orașului Rethel, din provincia Champagne. O școală profesională pentru adulți, existentă în această localitate, oferă condiții optime pentru organizarea bazei sociale a șantierului (cazare, masă). Toți participanții la cercetare trăiau în această tabără și lucrau efectiv la dezvelirea vestigiilor arheologice, ca și la prelucrarea lor primară. Printre participanți erau profesori de cele mai diverse discipline, studenți (atît de la facultăți de istorie, cît și de la alte specialități), elevi de liceu, muncitori. Din străinătate, în afară de noi, au mai fost 4 studenți cehi, de la facultatea de istorie din Praga, ceea ce a dat șantierului o notă internațională.

Pe raza localității au fost cercetate mai multe zone, descoperindu-se obiective din bronzul timpuriu și tîrziu, ca și din perioada celtică. Au fost descoperite așezări, sanctuare, zone sacre și necropole de incinerație și inhumație. În perioada 4—28 august (în care am lucrat efectiv pe acest șantier) obiectivul principal l-a reprezentat punctul „Warde", unde, în doi ani de cercetări, a fost dezvelită aproape integral o mare așezare celtică, din secolul anterior cuceririi romane 150—50 î. Chr.), aparținînd tribului remilor.

Ca metodă de cercetare s-a utilizat îndeosebi decaparea unor mari suprafețe, prin mijloace mecanice, pornindu-se aprioric de la considerentul că, oricum, intensele lucrări agricole deranjaseră total stratul arheologic foarte subțire. Specificul structurii geologice a regiunii, formată din cretă, face ca adînciturile practicate de oameni (gropi de la parii construcțiilor, de la silozuri, pentru extragerea materialului de construcție, gropi de morminte) să se observe perfect, după înlăturarea stratului arabil și să conserve foarte bine un abundent material arheologic. Chiar dacă această metodă permite ca într-un timp scurt și cu eforturi fizice reduse să se obțină planul general al unei așezări, totuși ne-am exprimat rezerva asupra faptului că decapajul mecanic duce la pierderea unui număr foarte mare de obiecte și distruge în cea mai mare parte contextul arheologic; chiar dacă lucrările agricole au deranjat conexiunea normală a vestigiilor unor locuințe, totuși acestea nu puteau fi deplasate la mare distanță, astfel că, printr-o săpătură normală și consemnarea obiectelor în plan, s-ar fi putut obține imaginea lor globală. Ulterior, acestea puteau fi mai bine coroborate cu gropile păstrate în stratul de cretă și ar fi sporit gradul de certitudine în reconstruirea planului real al așezării. De asemenea, trebuie să se țină cont de faptul că pămîntul poate ascunde oricînd surprize, oferindu-ne vestigii și din alte perioade istorice decît cele la care ne așteptăm pe baza unor evaluări preliminare; în cazul utilizării buldozerului, respectivele vestigii pot fi pierdute definitiv sau nu sînt surprinse decît tîrziu, cînd nu li se mai poate stabili contextul stratigrafic.

E evident că prin decapajul mecanic detaliile sînt sacrificate în favoarea spectaculosului, urmărindu-se obținerea unor rezultate de anvergură, care să permită atingerea cît mai rapidă a concluziilor și obținerea unei finanțări sporite pentru campaniile viitoare. Astfel, în timpul cercetărilor, șantierul a fost vizitat de ziariști, reporteri de televiziune și radio, notabilități departamentale și locale, făcîndu-i-se o mare publicitate. Spectaculosul se obține și prin utilizarea permanentă a unor metode moderne de investigare (fotografiere aeriană

înainte și în timpul săpăturii, ridicări topografice cu aparatură automată, filmări, detectare magnetică a obiectelor metalice, încercări de reconstituire a unor complexe dezvelite etc.). De altfel, cercetarea se desfășura fără întreruperi determinate de condiții meteo nefavorabile, grație acoperirii unor mari suprafețe prin sere de tip horticol.

În aceste condiții, atenția colectivului de cercetare se dirija mai ales spre golirea conținutului gropilor adîncite în cretă și spre înregistrarea cît mai exactă a datelor descoperite. În acest scop se utilizau unelte special adaptate, care implică un efort mult mai redus decît la o săpătură obișnuită. Prin bunăvoința gazdei noastre, am putut lua mostre din aceste unelte, în vederea multiplicării și utilizării lor pe șantierele noastre.

Dintre obiectele descoperite s-a remarcat în mod deosebit numărul foarte mare de monede celtice (peste 200), răspîndite în întreaga așezare, ceea ce oferă o imagine clară despre stadiul destul de înalt pe care îl atinsese civilizația celtică, bazată deja, în largă măsură, pe schimburi monetare, avînd ca etalon piese proprii.

O prezentare amplă și sistematică a descoperirilor de la Acy Romance este în curs de realizare la Muzeul din Rethel, aflat în reorganizare ; în prezent, aici e mai mult un loc de depozitare a materialelor rezultate din descoperiri arheologice efectuate în zonă. Este demn de menționat că activitatea arheologică la Rethel a fost stimulată de cel puțin doi factori. În primul rînd, într-o localitate din imediata apropiere (Perthes) s-a născut unul „părinții" științei preistorice franceze, Jacques Boucher de Perthes, autorul celebrei maxime : „Quand les écrits manquent, les pierres parlent". Apoi, chiar în Rethel se află vestigiile castelului ce a aparținut familiei cardinalului Mazarin, iar în preajmă sînt și ruinele altor castele, dintre care se remarcă mai ales Chateau Porcien.

Domnul Lambot ne-a oferit posibilitatea să vedem și alte cîteva șantiere arheologice din departamentul Ardennes : *Baâlons* (sanctuar celtic, urmat, pe același loc, de 3 temple romane, toate formînd o incintă sacră), *Flavier* (așezare celtică și gallo-romană, cu sanctuare, din secolul II î. Chr. pînă-n secolul IV d. Chr. — restaurate, conservate și introduse în circuitul vizitării), *Remilly-Aillicourt* (o imensă așezare aparținînd culturii Michelsberg, plasată într-un cot al rîului Meuse și apărată cu palisadă), *Chateau Porcien* (o mare așezare din epoca romană), *Nanteuil sur Aisne* (o așezare celtică și gallo-romană, cu un complex și sanctuare, datînd din secolele IV î. Chr. — II d. Chr.). Am reținut îndeosebi aspectele legate de existența unei perfecte continuități între perioada pre-romană și cea gallo-romană. Acea continuitate se vădește și în perioada post-romană, deși tocmai în această zonă a fost mai puternic impactul franc, care a lăsat urme și în toponimie. M-a impresionat, în acest sens, vechea biserică în stil romanic din satuil Baâlons (secolele X—XI), care are încastrată, deasupra ușii de intrare, o lespede provenind de la o biserică anterioară), cu imaginea în basorelief a 3 îngeri îmbrăcați în togă, trădînd clar proveniența de la o populație romanică.

O imagine clară asupra continuității ne-a oferit-o și vizita la Muzeul de istorie din Reims, cu numeroase piese de valoare din anticul oraș Durocortorum, ca și din perioada merovingiană, cînd s-au pus aici bazele celebrelor catedrale Saint-Remi și Saint-Denis (loc de încoronare a regilor Franței).

Cu tot programul strîns, dedicat în primul rînd obiectivelor arheologice, am reușit să întreprindem și alte vizite, de scurtă durată, în orașele Sedan (cea mai mare fortăreață medievală a Franței), Mouzon (cetate medievală), Charleville-Mezières (capitala departamentului Ardennes, cu vechi și impunătoare catedrale, loc de naștere a poetului Arthur Rimbaud, cu muzeu consacrat vieții și operei acestuia) și, desigur, Paris. Chiar dacă vizita la Paris a durat numai o zi, a fost o plăcută revedere după 20 de ani. Între timp, deși marele centru al culturii europene nu și-a schimbat cu nimic farmecul său aparte, s-a mai îmbogățit totuși cu un obiectiv de o bogăție și valoare, ce tinde s-o egaleze pe cea a celebrului Louvre : *Musée d'Orsay*, inaugurat în 1986. Pe lîngă modalitățile moderne de expunere, am remarcat și multitudinea de mijloace audiovizuale care permit vizitatorului aprofundarea în diverse domenii ale istoriei și artei.

Spre deosebire de o simplă excursie turistică, sejurul nostru, de aproape o lună, ne-a oferit posibilitatea să cunoaștem aspecte cotidiene ale traiului francez, să ne integrăm într-o colectivitate arheologică, punînd astfel bazele unei colaborări pe care o dorim de durată și cît mai rodnică. Impresiile dobîndite, ca și unele lucrări procurate ne-au fost de un real folos pentru lărgirea perspectivei proprii în domeniul cercetării arheologice, dar și pentru formarea unor imagini comparative între istoria noastră și cea franceză.

Nicolae Ursulescu

AL VII-LEA SIMPOZION INTERNAȚIONAL „SĂPTĂMÎNILE PHILIPPOPOLITANE" — PLOVDIV, 9—22 OCTOMBRIE 1990

Organizate de către Ministerul Culturii din Bulgaria, Institutul de Tracologie din Sofia și Muzeul de Arheologie din Plovdiv, în perioada 9—22 octombrie 1990 au avut loc „Săptămînile philippopolitane" (Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace), manifestare științifică de anvergură pe care orașul Plovdiv o găzduiește pentru a șaptea oară. Grație unei burse oferite cu amabilitate de către comitetul de organizare, am putut participa la toate comunicările și excursiile care s-au organizat cu această ocazie. Tema colocviului, *Apparition et développment des villes en Europe sud-est et en Asie Mineure (jusqu'à l'époque préromaine)*, a suscitat, cum era și firesc, un interes aparte, fapt reflectat de comunicările susținute și de discuțiile care au urmat. Problematica apariției primelor centre urbane în Europa de sud-est și în Asia Mică, din eneolitic pînă în perioada hallstattiană timpurie, a constituit subiectul unei mese rotunde, în cadrul căreia s-au prezentat mai multe rapoarte și comunicări. Dintre acestea, remarcăm cîteva rapoarte generale, care au conturat principalele obiective ale cercetării acestui interesant domeniu: raportul profesorului N. Merpert (Au sujet des systèmes d'agglomeration préhistoriques), raportul profesorului R. Hoddinott (The Impact of Urbanism upon Religion), raportul profesorului H. Parzinger (Ländliche und frühe stadtartige Siedlungen in Anatolien während des dritten und zweiten vorchristlichen Jahrtauends), precum și raportul profesorului M. Petrescu-Dîmbovița privind aglomerările preurbane din aria culturii Cucuteni-Tripolie.

Problema apariției centrelor urbane din mediul sud-tracic și illyric în epoca clasică și elenistică a fost abordată în mai multe comunicări, din care putem exemplifica: M. Zaninovič (The First Cities on Central Dalmatian Islands), A. Ivantchik (Les cimmériens et les villes de Lydie et Ionie), P. Délev, (Lysimacheia — a Royal City in Thrace). În același context și cu implicații deosebite pentru istoria veche a României, remarcăm comunicarea lui S. Tohtassiev (Über das Datum der Gründung von Istrien), în care, pornind de la informațiile cuprinse în unele texte assiriene, pe baza cărora este modificată cronologia secolului al VII-lea î. Chr., autorul propune anul 638 ca dată de întemeiere a coloniei grecești Istria.

Importanța cercetărilor de teren, dublate de săpături arheologice sistematice, pentru studierea centrelor urbane din sud-estul Europei, a fost reliefată în comunicările susținute de K. Trandalidou (Emergence des villes dans la Macédoine occidentale à l'époque hellénistique), G. Trohani (Le problème des centres „urbains" géto-daces de la plaine du Danube), V. Yailenko (Les polis de la région pontique septentrionale), M. Alexianu (Le territoire oriental de la Dacie préromaine sur la voi de l'urbanisation).

Asptectele de ordin lingvistic și onomastic ale temei colocviului au fost conturate prin cîteva comunicări ale unor lingviști sovietici; V. Tzimbourski (Thracian — Etrurian — Linguistic Relations), A. Tcherniak (*Thrákia*. Eine missbekannte spätgriechische Benennung Thrakiens), R. Siarova (Au sujet des „bria" thraces).

Ultimele două zile au fost consacrate unei mese rotunde cu tema *Lexicon iconographiae mythologiae classicum*, condusă de cercetătoarea Z. Gotchéva,

autoarea unui important *corpus* privind cultul Cavalerului Trac în spaţiul sud-dunărean. Comunicările şi discuţiile care s-au purtat cu această ocazie s-au axat în principal pe aspectele legate de interpretarea iconografică a Cavalerului Trac, precum şi pe legăturile care se pot stabili între acest cult şi alte culte danubiene şi balcanice.

Pentru lărgirea şi conturarea mai exactă a imaginii pe care participanţii la acest colocviu o aveau despre marile centre urbane din Thracia, a fost organizată o excursie de mai multe zile în zona de sud şi centrală a Bulgariei. S-a început chiar cu oraşul Plovdiv, unde există numeroase monumente importante, cum ar fi marele teatru construit în vremea lui Traian, restaurat în întregime, la care se adaugă descoperirile foarte recente, dintre care un interes aparte îl prezintă forum-ul oraşului roman Philippopolis şi marele edificiu bazilical descoperit în anii din urmă, datat în secolul V d. Chr., în care se mai păstrează porţiuni întregi ale unui mozaic deosebit de important. Interesantă ni s-a părut maniera în care toate edificiile şi monumentele descoperite la Plovdiv au fost restaurate şi încadrate în spaţiul urban modern.

Am vizitat apoi baza de cercetări arheologice de la Vetren, localitate situată în apropiere de Plovdiv, unde o echipă de arheologi condusă de Mieczyslaw Domaradzki a început de cîţiva ani un program de cercetare perieghetică şi sistematică a zonei, utilizînd, în afară de metodele obişnuite ale arheologiei, şi alte metode moderne, cum ar fi interpretările aerofotografice, analiza pe calculator a informaţiilor arheologice obţinute în urma săpăturilor.

În zilele următoare am efectuat deplasări de documentare în centrele tracice de la Kabyle şi Isperih, am vizitat sanctuarele tracice de la Sborianovo şi Svechtari, marele centru urban de la Nicopolis ad Istrum şi atelierele ceramice din zona împrejmuitoare, ca şi oraşul Tîrnovo, binecunoscut pentru monumentele sale medievale.

Colocviul de la Plovdiv a demonstrat, dacă mai era nevoie, importanţa deosebită a colocviilor cu teme restrînse, la care participă în primul rînd cei care se ocupă de perioada sau subiectul propus. Astfel de colocvii devin din ce în ce mai utile, mai ales în contextul măririi cantităţii de informaţii arheologice şi istorice, pentru că numai prin contactul direct între cercetători, prin schimbul şi confruntarea ideilor şi ipotezelor fiecăruia, se pot lămuri multe aspecte ale unor probleme generale ori speciale legate de istoria veche şi arheologia preistorică şi clasică. Colocviile cu teme restrînse, organizate din ce în ce mai des în toată Europa, la care se adaugă şi publicarea integrală a comunicărilor şi rapoartelor (cum este şi cazul revistei *Pulpudeva*, în care sînt publicate comunicările susţinute la Plovdiv), sînt de natură să lămurească anumite concepte arheologice şi istorice, constituind în acelaşi timp factori stimulativi ai cercetării arheologice.

Octavian Bounegru

PROFESORUL MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA LA 75 DE ANI

Confrații și discipolii, obștea celor ce scrutează trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat omagiază, cu ocazia împlinirii vîrstei de 75 de ani, pe profesorul și omul de știință Mircea Petrescu-Dîmbovița, al cărui nume este inseparabil de consolidarea, pe plan național și internațional, a prestigiului școlii arheologice și istorice din Iași.

Provenit dintr-o familie de intelectuali, M. Petrescu-Dîmbovița s-a născut la Galați, în ziua de 21 mai 1915. Studiile medii și le-a făcut în orașul natal, la Liceul „Vasile Alecsandri", pe care l-a absolvit în anul 1933. Încă licean, manifestă interes și pasiune pentru antichitate și arheologie, primii lui pași în acest domeniu fiind îndrumați de profesorul său de limbă română Aețiu Hogaș (fiul cunoscutului prozator Calistrat Hogaș). Din toamna anului 1933 urmează, concomitent, cursurile facultăților de litere și filosofie (specialitatea istorie) și de drept ale Universității din București, în 1937 fiind licențiat atît în istorie, cît și în drept. În timpul anilor de studii a avut privilegiul să audieze cursurile unor iluștri profesori — unii dintre ei încă tineri, alții aflîndu-se la zenitul carierei lor de dascăli și cercetători —, precum Constantin C. Giurescu, Nicolae Iorga, Scarlat Lambrino, George Murnu, George Oprescu, Petre P. Panaitescu, Demostene Russo, Radu Vulpe. Ca viitor specialist în domeniul preistoriei, și-a făcut ucenicia pe lîngă profesorul Ioan Andrieșescu (1888—1944), considerat, împreună cu Vasile Pârvan, creatorul școlii arheologice românești. Andrieșescu, care și-a desăvîrșit pregătirea științifică la Berlin, alături de Hubert Schmidt, în anul 1927, după moartea lui Vasile Pârvan, devine directorul Muzeului Național de Antichități și titularul Catedrei de preistorie și arheologie a Universității din București, unde M. Petrescu-Dîmbovița va funcționa ca asistent onorific încă din anul al III-lea de studii. Lucrează la această catedră și în cadrul muzeului pînă în anul 1949. Aici își va pregăti și teza sa de doctorat, finalizată sub îndrumarea profesorului Ion Nestor (1905—1974), care, la rîndul său, și-a făcut pregătirea științifică în Germania, la Berlin și Marburg, fiind un strălucit elev al profesorului Gero von Merhart. M. Petrescu-Dîmbovița obține titlul de doctor în litere și filosofie (specialitatea preistorie' în 1947, la Universitatea din București.

Un moment hotărîtor în viața și activitatea arheologului — dar și în evoluția studiilor și cercetărilor arheologice din capitala Moldovei — l-a constituit numirea sa, în 1949, conferențiar la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, unde a funcționat apoi, din 1956, ca profesor titular pînă la pensionare (1984), îndeplinind, în anii 1975—1976, și funcția de decan al Facultății de Istorie și Filosofie. A predat cu competență, an de an împrospătate cu date și interpretări

noi, cursurile generale de Istoria veche a României şi Istoria societăţii primitive, cursuri speciale din domeniul preistoriei şi, pentru prima dată la noi, un curs de Metode moderne de cercetare în arheologie. Dacă — din motive independente de el — cursul său de Istorie veche a României nu a putut vedea încă lumina tiparului, cartea sa *Scurtă istorie a Daciei preromane* (Iaşi, 1978) a servit drept manual pentru mai multe generaţii de studenţi. În 1967 profesorului M. Petrescu-Dîmboviţa i se acordă dreptul de a conduce doctoratul în domeniul preistoriei şi al epocii migraţiilor. Sub îndrumarea sa au fost elaborate şi sînt în curs de elaborare numeroase disertaţii, cu o tematică bine aleasă, aducînd valoroase contribuţii la elucidarea unor probleme, mai puţin sau deloc studiate în trecut, ale istoriei străvechi şi vechi, acordîndu-i-se o atenţie specială spaţiului est-carpatic al României.

De la început, M. Petrescu-Dîmboviţa şi-a împărţit timpul şi energia între munca sa de la catedră şi activitatea în cadrul instituţiilor de cercetare ştiinţifică de profil ale Filialei din Iaşi a Academiei Române. Din anul 1949 a fost, succesiv, cercetător ştiinţific principal, şef de sector şi şef de secţie la Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" şi la Muzeul de Antichităţi, devenit Muzeul de Istorie a Moldovei (care a funcţionat, între 1949 şi 1968, sub patronajul Academiei, în cadrul Institutului). Între 1956 şi 1968 a fost directorul Muzeului, iar între 1967 şi 1990 director al Institutului. Sub îndrumarea sa a fost organizată prima expoziţie a Muzeului de Istorie a Moldovei şi realizat primul depozit modern de arheologie din ţară (vezi M. Petrescu-Dîmboviţa şi Alexandru Andronic, *Muzeul de Istorie a Moldovei*, Bucureşti, 1966). În cadrul Institutului a organizat prestigioase colocvii, simpozioane şi sesiuni ştiinţifice — nu odată cu participare internaţională — îmbrăţişînd o variată tematică din domeniul arheologiei preistorice, clasice şi medievale. A iniţiat editarea unei publicaţii periodice de arheologie la Iaşi, al cărei prim volum a văzut lumina tiparului în 1961, purtînd titlul, bine cunoscut astăzi în lumea ştiinţifică românească şi internaţională, de „Arheologia Moldovei". Mulţumită perseverenţei şi abilităţii cu care prof. M. Petrescu-Dîmboviţa şi comitetul de redacţie pe care-l conduce a reuşit să asigure supravieţuirea revistei şi în vremuri vitrege, acum, în 1991, salutăm apariţia celui de al XIII-lea volum al acestei publicaţii care, în cele trei decenii de existenţă, a devenit, am putea spune, o oglindă a activităţii şcolii ieşene de arheologie.

Dacă putem vorbi astăzi despre o asemenea şcoală, aceasta se datorează, în cea mai mare parte, strădaniei consecvente şi gîndirii mereu în perspectivă a profesorului M. Petrescu-Dîmboviţa. La catedră, pe şantierele arheologice pe care le-a condus a reuşit să formeze numeroşi elevi, dintre care şi-a selectat apoi viitorii colaboratori, îndrumîndu-şi tinerii colegi cu aceeaşi generozitate. Fructificînd zestrea moştenită de la dascălii săi, I. Andrieşescu şi I. Nestor, M. Petrescu-Dîmboviţa a implantat în elevii şi colaboratorii săi multe din virtuţile arheologiei preistorice germane (cum ar fi cultul pentru precizia observaţiilor în teren şi pentru înregistrarea adecvată a acestora — premisa unor corecte interpretări istorice ulterioare), principii metodologice a căror aplicare s-a dovedit indispensabilă şi în cercetarea monumentelor arheologice de epocă clasică şi medievală. Treptat, ca rezultat al unei „strategii" bine gîndite, s-a format în jurul profesorului M. Petrescu-Dîmboviţa un grup de colaboratori, reprezentînd, practic, *toate* domeniile arheologiei, de la cea preistorică (paleolitic, neolitic, epoca bronzului, prima şi a doua vîrstă a fierului) la arheologia epocii geto-dacice, romane, prefeudale şi medievale. Mai mult, conştient fiind că reconstituirea trecutului îndepărtat, a vieţii cotidiene de odinioară nu este posibilă decît prin cercetări inter- şi pluridisciplinare, a promovat colaborarea cu specialiştii din domeniul geologiei, geografiei, paleobotanicii, arheozoologiei şi antropologiei, a încurajat introducerea unor metode moderne de prospecţiuni arhologice, de datare şi de analiză a descoperirilor, de evidenţă a acestora şi a literaturii de specialitate.

Nu putem evoca aici decît foarte succint bogata activitate de cercetare a profesorului M. Petrescu-Dîmboviţa, desfăşurată cu pasiune şi competenţă timp de peste cinci decenii. A îmbinat armonios, de la început, munca anevoioasă de teren cu investigaţiile făcute în diferite colecţii arheologice, cu studiul în tihna bibliotecii ori a cabinetului de lucru. A respectat — cum puţin alţii —

etapele firești ale cercetării arheologice, a practicat toate domeniile acesteia. A organizat cercetări de suprafață sistematice, a efectuat sondaje, săpături de salvare ori de mare amploare, chiar exhaustive. Pornind de la observațiile și descoperirile sale personale, completate cu temeinice și repetate investigații în mai toate muzeele din țară și în numeroase instituții similare din străinătate, M. Petrescu-Dimbovița a elaborat rapoarte de săpături, articole, comunicări, studii și monografii, in care se îmbină ineditul, informația de primă mînă cu interpretări și generalizări, formulate cu prudență, în concordanță cu stadiul cercetărilor pe plan național și internațional.

La începutul carierei sale atenția lui se îndreaptă spre locurile natale, publicînd *Răspunsurile învățătorilor din județul Covurlui la chestionarul arheologic al lui Al. Odobescu* (în „Acțiunea", Galați, aprilie 1939) și verificînd pe teren aceste informații (culese în anii 1871—1874), prin efectuarea unor recunoașteri arheologice în 32 de localități din sudul Moldovei (vezi *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui, Untere Moldau,* în „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 427—446). Acest gen de cercetări a fost extins apoi, prin atragerea unor colaboratori, printre care și geografi, asupra întregii Moldove. Din aceste cercetări a rezultat, pe lîngă numeroasele publicații parțiale, prima monografie amplă de topografie arheologică publicată în România, lucrare indispensabilă în studierea geografiei istorice, antice și medievale, a regiunilor est-carpatice (Nicolae Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea,* București, 1970).

Săpăturile sale, întreprinse cu maximă exigență și constituind un model din punct de vedere metodologic, au devenit adevărate șantiere-școală pentru colaboratorii, elevii și studenții săi, care au avut privilegiul să facă parte din colectivele conduse de el. Pe baza săpăturilor sale de la Glina, Stoicani, Perieni, Trușești, Cucuteni, Foltești, Ciolănești, Hlincea, Fundu Herții — spre a aminti doar cele mai importante — a contribuit cu date și interpretări noi la cunoașterea neoliticului, a perioadei de tranziție la epoca bronzului și a epocii bronzului însăși, a primei și a celei de a doua vîrste a fierului, a perioadei prefeudale și feudale timpurii.

Fără a face vreo ierarhizare, nu putem să nu menționăm că așezarea culturii Cucuteni de la Trușești este, după cea de la Hăbășești (cercetată de un colectiv, condus de Vladimir Dumitrescu, din care a făcut parte și M. Petrescu-Dîmbovița), cea de a doua stațiune neolitică din România, și una dintre puținele din Europa, săpată în întregime (1951—1959). De o însemnătate deosebită a fost și reluarea, în 1961, cu o jumătate de secol după cercetările lui Hubert Schmidt, a săpăturilor de la Cucuteni, în urma cărora s-au făcut numeroase precizări cu privire la sistemul de fortificație, tipurile de locuință, inventarul arheologic și periodizarea culturii Cucuteni, la modul de viață și de gîndire a creatorilor acestei civilizații, care a stat mereu în atenția profesorului Petrescu-Dîmbovița (vezi, spre exemplu, mica sa carte, *Cucuteni,* București, 1966).

Un alt domeniu, în care M. Petrescu-Dîmbovița s-a impus în arheologia românească și cea internațională ca o mare autoritate, este studiul obiectelor și depozitelor de bronz, în contextul mai larg al epocilor cărora le aparțin. După o muncă migăloasă și îndelungată de adunare și verificare repetată a materialului, a întreprins serierea depozitelor de bronzuri din România, din întreg intervalul cuprins între Bronzul mijlociu și Hallstattul tîrziu (cca sec. XVI—VI î.e.n.), încercînd să stabilească condițiile în care s-au constituit și au fost ascunse, legăturile lor cu culturile contemporane (vezi *(Depozitele de bronzuri din România.* Biblioteca de Arheologie XXX, București, 1977). S-a ocupat în mod deosebit de secerile de bronz, cărora le-a dedicat un volum special, publicat în Germania, în prestigioasa colecție Prähistorische Bronzefunde (M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln in Rumänien, mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens.* PBF, Abteilung XVIII, Band 1, München, 1978) și are sub tipar, în aceeași colecție, un volum despre *Brățările de bronz din România.*

Nu numai că a încurajat cercetările de arheologie medievală, Iașul devenind un puternic centru în acest domeniu, multă vreme neglijat, dar el însuși are contribuții însemnate, mai ales la cunoașterea perioadei formării poporului

român. (A se vedea, spre exemplu, recenta carte, semnată de M. Petrescu-Dîmboviţa şi Dan Gh. Teodor, *Sistemul de fortificaţii medievale timpurii la est de Carpaţi. Aşezarea de la Fundu Herţii, jud. Botoşani*, Iaşi, 1987).

Preocupările sale ştiinţifice largi, informarea sa bogată şi promptă se datorează şi faptului că prof. M. Petrescu-Dîmboviţa a avut şansa să facă numeroase investigaţii nu numai în muzeele din ţară dar şi în străinătate, să întreprindă călătorii de documentare în principalele centre ale arheologiei din Europa şi chiar în afara ei (China, Mexic, Statele Unite), să întreţină legături personale cu reprezentanţii marcanţi ai ştiinţei preistorice contemporane. În cursul anilor, a ţinut prelegeri şi conferinţe la universităţile din Bonn, Frankfurt pe Main, Freiburg, Graz, Istanbul, Leningrad, München, Padova, Paris, Saarbrücken, Viena ş.a. A participat la multe din colocviile şi simpozioanele importante din ţară şi de peste hotare, din domeniul specialităţii sale, a prezentat rapoarte, comunicări, intervenţii la marile congrese internaţionale de pre- şi protoistorie de la Roma (1962), Praga (1966), Belgrad (1971), Nisa (1976), Mexico City (1981), Mainz (1987), Bratislava (1991), la congresele internaţionale de ştiinţe istorice de la Stockholm (1960), Moscova (1970), Bucureşti (1980). Stuttgart (1985), la congresele internaţionale de tracologie de la Bucureşti (1976) şi Viena (1980).

Personalitate de frunte a arheologiei româneşti şi europene, profesorul Mircea Petrescu-Dîmboviţa este Laureat al Premiului de Stat (1954) şi al Premiului „Vasile Pârvan" al Academiei Române (1977), este membru al Biroului Societăţii de Ştiinţe Istorice şi al Comitetului Naţional al Istoricilor din România. În anul 1964 a fost ales, din partea României, membru în Consiliul Permanent al Uniunii Internaţionale de Ştiinţe Pre- şi Protoistorice. În acelaşi an a devenit membru al Institutului Italian de Pre- şi Protoistorie de la Florenţa, iar în 1977 membru corespondent al Institutului de Arheologie German cu sediul la Berlin (în partea occidentală de atunci a oraşului).

Cu spiritul tineresc care îl caracterizează, Mircea Petrescu-Dîmboviţa este prezent, ca şi pînă acum, în viaţa ştiinţifică, continuînd să lucreze neobosit în mijlocul colaboratorilor săi mai tineri — în cea mai mare parte foşti elevi —, pentru care el a rămas Profesorul, înconjurat cu stimă şi respect, acelaşi magistru generos, gata să le împărtăşească din vastele sale cunoştinţe. La a 75-a aniversare îi dorim ani mulţi cu sănătate, putere de muncă şi linişte sufletească, pentru a îmbogăţi cu noi valori impunătoarea sa operă ştiinţifică şi, prin aceasta, Arheologia, căreia s-a dăruit cu pasiune în tot cursul vieţii.

Attila László

PROFESOR DR. EMILIAN BLOD LA A 65-A ANIVERSARE

Este foarte greu să cuprinzi în cîteva pagini munca unui coleg, care ți-a fost și profesor și pe care îl cunoști de peste 35 de ani; pentru că, în anul 1954, cînd prof. Emilian Bold își încheia studiile universitare, ca absolvent al Facultății de Istorie din Iași, noi făceam primii pași în amfiteatrele acestei facultăți. A fost încadrat în același an ca preparator la Catedra de Istoria României și după un scurt popas în domeniul arheologiei, s-a specializat în Istoria contemporană, devenind asistent în 1956. Am făcut parte din una dintre primele serii de studenți care a beneficiat de îndrumarea competentă a asistentului Emilian Bold, în cadrul unor seminarii generale și speciale de Istorie modernă și contemporană, universală și românească. În spatele unei aparente severități, care încerca să acopere o mare timiditate, se ascundea, în fond, o exigență, o exigență deosebită față de propria-i persoană și, în egală măsură, față de noi, studenții. Așa l-am cunoscut și de-a lungul anilor ne-am întărit convingerea că profesorului Emilian Bold nu-i plac jumătățile de măsură și că ține la lucrul bine făcut.

S-a născut la 20 noiembrie 1925 în localitatea Bădiceni din județul Soroca; în scurt timp, întreaga familie s-a mutat cu totul în comuna Luncavița, județul Tulcea. Tatăl său, Ioan, a murit în 1967, iar mama sa, Ioana, împlinește în acest an, tot în ziua de 20 noiembrie, venerabila vîrstă de 100 de ani!

Emilian Bold a urmat clasele primare și gimnaziale la Școala din Luncavița, cu învățători foarte buni, cărora le păstrează — așa cum mărturisește — sentimente de profund respect și recunoștință. În condițiile grele din perioada celui de al doilea război mondial și din anii următori, și-a continuat studiile în cadrul Seminarului teologic „Sf. Andrei" din Galați, pentru ca în anul 1948 să-și dea diferențele și bacalaureatul la Liceul „Vasile Alecsandri" din aceeași localitate. Fiind confruntat în continuare cu greutăți materiale, s-a angajat ca pedagog la un liceu din localitate, pentru ca în anul 1950 să dea examenul de admitere la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași.

Învățămîntul istoric din țara noastră (și nu numai cel istoric) era confruntat cu mari dificultăți ca urmare a dogmatismului, a deformărilor grave prin impunerea unor „teze" neștiințifice, a unor „concluzii" prestabilite etc. Sînt chestiuni cunoscute și nu insistăm aici asupra lor. Ceea ce ținem să subliniem este faptul că, numai ca urmare a activității serioase depuse de profesori de prestigiu de la facultatea noastră, s-a reușit — uneori cu concesii de suprafață, nesemnificative — a se menține nivelul științific al celor mai multe cursuri și seminarii. După „bătrînii" noștri profesori, dintre care cei mai mulți au trecut în lumea umbrelor (amintirea lor va fi veșnică în inimile noastre), Emilian Bold face parte dintr-o generație de profesori care au asigurat o anumită evoluție și ținută științifică învățămîntului istoric de la Universitatea ieșeană, ferindu-ne de excesele amintitului dogmatism, ferindu-ne spunem, deoarece cei mai mulți dintre noi le-am fost studenți și le datorăm foarte mult, constituind modele pe care ne-am străduit a le urma.

— *Contribuții privind studierea și cunoașterea legislației muncii din România. Legea camerelor de muncă din 1927*, în „Cercetări istorice", Iași, 1975 (în colaborare).

— *Considerații asupra evoluției cadrului juridic al sindicalismului în România (1921—1924)*, în „Cercetări istorice", VII, 1976, Iași (în colaborare).

— *Legea contractelor colective de muncă și problema „armoniei sociale"*, în AȘUI, T. XXII, 1976 (în colaborare).

— *România în relațiile internaționale*, Iași, Editura Junimea, 1980, Cap. *1919—1933* (în colaborare).

— *In memoriam. Janeta Benditer (1917—1980)*, în AȘUI, T. XXVI, 1980.

— *Considerații asupra legislației muncii din România în perioada interbelică*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, T. XVII, 1980 (AIIAI).

— *Activitatea României la Societatea Națiunilor*, în AȘUI, T. XXVI, 1980.

— *Petre Andrei — om politic*, în „Cercetări istorice", T. XI, Iași, 1980. (în colaborare).

— *Concesii și restricții în legislația muncii din România 1920—1940*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1980.

— *Conferința păcii și cei patru „mari"*, în AȘUI, T. XXVII, 1981.

— *N. Titulescu sau pacea indivizibilă*, Iași, Editura Junimea, 1982 (în colaborare).

— *Istoria partidelor politice burgheze din România, 1918—1938*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1977 (în colaborare).

— *Legislația muncii în epoca modernă și contemporană*, în AIIAI, T. XIX, 1982 (în colaborare).

— *N. Titulescu, luptător pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a României*, în „Ateneu", Bacău, an III, nr. 3 (20), martie 1960 (în colaborare).

— *Conferința de pace de la Paris. Noi contribuții*, în AȘUI, T. XX, 1982 (în colaborare).

— *Conferința de pace de la Paris (1918—1920). Cîteva considerații generale*, în volumul *Prof. C. Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1983.

— *Pregătirea actului de la 23 august 1944. Aspecte politice*, în Idem, T. XXX, 1984.

— *Versailles 1919. Realități și incertitudini în realizarea păcii* (în manuscris) (în colaborare).

— *Diplomația de conferințe*, Editura Junimea, Iași, 1991.

— *Conferința de la Locarno. Premise*, în AȘUI, T. XXIX, 1983.

— *Universitatea „Al. I. Cuza", citadelă a luptei împotriva fascismului, pentru demnitate umană și democrație*, în „Buletinul Universității „Al. I. Cuza", Iași, iulie-decembrie, 1984, p. 33—36.

— *Istoria Universității ieșene*, Iași, Editura Junimea, 1985 (coautor).

— *Evoluția legislației învățămîntului superior în epoca contemporană (1918—1985)*, în AȘUI, T. XXXI, 1985 (în colaborare).

— *125 de ani : O flacără nestinsă*, în „Opinia studențească" nr. 5-6, (86—87), an XII, 1985.

— *Semnificația unei file istorice (23 august 1944)*, în „Opinia studențească", nr. 3-4, (91—93), an XIII, 1986.

— *Conferința de la Locarno*, în *Românii în istoria universală*, vol. II, Iași, 1986.

— *Conferința păcii de la Paris (1919—1920)*, în Idem (în colaborare).

— *România în timpul primului război mondial*, vol. I-II, București, Editura militară, 1987 (două capitole) ; Buc., Editura militară, 1988 (coautor).

— *Un episod din istoria Conferinței de pace de la Paris : semnarea Tratatului de la Versailles*, în AȘUI, T. XXXIII, 1987.

— *Consolidarea unității național-statale românești. Măsuri legislative, economice, politice și sociale (1918—1940)*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1987. (curs special litografiat).

— *Problema rhenană în discuţia Conferinţei de pace de la Paris (1919—1920)*, în AŞUI, s. III, Istorie, T. XXXII, 1986.

— *Ascensiunea nazismului la putere şi reacţia opiniei publice româneşti şi internaţionale*, în *Românii în istoria universală*, vol. III, Iaşi, 1988.

— *Pactul Briand-Kellogg, un gest simbolic pentru pace*, în vol. *Prof. C Cihodaru la 80 de ani*, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988.

— *The Mustereng of Romanian's economic and military capacities with a view to completing the country*, AIIAI, T. XXXV/2, 1988.

— *Ocuparea zonei rhenane de către Germania hitleristă (I), (7 martie 1936). Preliminarii diplomatice*, în AŞUI, T. XXXV, 1989.

— *Cum a fost posibil? Contribuţii privind atitudinea opiniei publice faţă de ascensiunea nazismului la putere* (sub tipar Iaşi) (în colaborare).

RECENZII

Peter Krüger, *Deutschland und die Reparationen. 1918/19. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss*, Stuttgart, 1973, în AIIAI, T. XIII, 1976.

Gh. Sora, *Vasile Goldiş, militant pentru desăvîrşirea idealului naţional. 1 Decembrie 1918*, Editura Facla, Timişoara, 1980, în AŞUI, T. XXXV, 1978.

Walter Tormin, *Die Weimarer Republik*, Hannover, 1977, în AŞUI, T. XXV, 1979.

Walter Tormin, *Osterreichische Osthefte*, Wien, No. 2—3, în AIIAI, T. XVII/1980.

Helmut Heiber, *Die Republik von Weimar*, München, 1977, în AIIAI, T. XV, 1978.

A. Loghin, M. Platon, Gh. Platon, *Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi*, Bucureşti, Editura Litera, 1971, în AŞUI, T. XIX, 1973.

N. Z. Lupu, *Mari crize ale vieţii internaţionale interbelice: Războiul italo-abisinian (1935—1936)*, Bucureşti, Editura politică, 1981, în AŞUI, T. XXVIII, 1982.

Gh. Zaharia (coordonator), I. Alexandrescu, M. Fătu, P. Nichita, Gh. Ţuţui, Vl. Zaharescu, *România în anii revoluţiei democrat-populare, 1944—1947*, Bucureşti, Editura politică, 1971, în AŞUI, T. XVIII, 1972.

Manfred Alexander, *Deutsche Gesandtsberichte aus Prag. Von der Staatsgrundung bis zum ersten. Kabinett Beneş*, Teil I, München — Wien, 1983, în AIIAI, T. XXII, 1985.

V. Fl. Dobrinescu, *Relaţii româno-engleze (1914—1933)*, Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi, 1986, în AŞUI, T. XXXII, 1986.

Ion Scurtu, *Viaţa politică din România, 1918—1944*, Bucureşti, Editura Albatros, 1982, în AŞUI, T. XXIX, 1983.

PROFESORUL MARIN DINU LA A 65-A ANIVERSARE

Sic fugit tempus, irreparabile tempus! Mereu tînărul și dinamicul nostru profesor, domnul dr. Marin Dinu, a ajuns la o frumoasă vîrstă aniversară, după ce timp de aproape 4 decenii s-a contopit cu destinele învățămîntului arheologic la Universitatea ieșeană. Lucrările începute și planurile concepute, dar neajunse încă la stadiul final, îl îndeamnă în continuare să vegheze, în calitate de cadru didactic, alături de mai tinerii săi colegi, la pregătirea a noi generații de slujitori ai muzei Clio.

Originar de pe meleagurile argeșene (născut în comuna Poiana Lacului, la 8 mai 1925), cu studiile făcute la Universitatea din București, a venit la sfîrșitul anului 1951 la Alma Mater Iasiensis, pe care n-a mai părăsit-o niciodată. Preparator, asistent și apoi lector, a desfășurat o bogată și fructuoasă activitate didactică, seminarizînd și predînd la disciplinele de Istorie universală veche, Istorie veche a României, Preistorie generală, Introducere în arheologie, Probleme fundamentale ale istoriei României. A contribuit în mod deosebit la formarea gîndirii arheologice a unor viitori specialiști printr-o serie de cursuri și seminarii speciale („Neoliticul pe teritoriul României", „Perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului în România", „Cultura Horodiștea-Foltești", „Originea și periodizarea culturii Cucuteni", „Continuitatea elementului autohton în mileniul I e.n.", „Dacia în vremea stăpînirii romane").

Studenții cercului de istorie veche și arheologie s-au bucurat de competența sa îndrumare în elaborarea primelor lucrări științifice, învățînd totodată modul în care pot să aprecieze, după criterii personale, diferitele păreri și ipoteze întîlnite în literatura de specialitate.

Exemplul cel mai bun l-a oferit tinerilor discipoli chiar prin propria sa cercetare, cu rezultate dintre cele mai notabile, valorificate prin studii de aleasă ținută științifică. Cercetările arheologice ale domnului profesor Dinu au fost adevărate *șantiere-școală* pentru numeroșii studenți participanți, care au desprins astfel elementele fundamentale ale organizării și desfășurării activității pe un șantier arheologic. Rezultatele obținute pe teren i-au permis să aducă o serie de contribuții de seamă la îmbogățirea cunoștințelor despre istoria veche a României. Ne limităm să cităm aici doar cîteva dintre acestea: descoperirea celor mai vechi urme de locuire paleolitică pe teritoriul Moldovei; mai buna cunoaștere și periodizare a fazelor A—B și B ale culturii Cucuteni; sesizarea unor noi culturi ale perioadei de tranziție spre epoca bronzului (cultura amforelor sferice, cultura Horodiștea-Erbiceni) și plasarea lor în contextul cronologico-cultural al epocii; descoperirea și valorificarea științifică a faimosului tezaur getic de la Cucuteni-Băiceni; dezvelirea și conservarea muzeistică a necropolei princiare daco-getice de la Cucuteni (una din cele mai de seamă realizări ale muzeisticii românești). 38 de lucrări publicate și peste 30 de comunicări încă inedite înmănunchează valorificarea științifică a cercetărilor arheologice pe care le-a efectuat, ca și teza de doctorat pe care a susținut-o în 1978.

Participînd la diferite manifestări științifice peste hotare sau efectînd stagii de documentare în alte țări, a urmărit cu atenție modul de organizare și desfășurare a învățămîntului arheologic la cele mai de seamă universități. Animat de dorința perfecționării permanente a studiului istoriei vechi și arheologiei la Facultatea ieșeană de profil, a inițiat și a reușit în mare măsură să pună bazele unui Seminar de istorie veche și arheologie, într-un spațiu adecvat (clădirea — monument istoric „Casa Catargi"). Luptînd și biruind frînele inerției, se străduiește și în prezent să doteze învățămîntul istoric ieșean cu un seminar de specialitate la nivelul țărilor evoluate și cu vechi tradiții universitare din Europa.

Sînt toate acestea realizări de seamă din viața unui om, care n-a știut ce înseamnă timpul irosit în zadar și care, cu experiența, competența și maturitatea celor 65 de ani, e gata să contribuie în continuare la realizarea unui învățămînt arheologic de înaltă calitate științifică în universitatea noastră. Nu putem decît să-i urăm să-și vadă cît mai curînd visurile realizate, bucurîndu-se de sprijinul total al celorlalți membri ai colectivului de istorie veche și arheologie, de prețuirea și aprecierea conducerii Facultății.

Nicolae Ursulescu

LUCRĂRI PUBLICATE

— *Recunoașteri arheologice în raionul Trușești*, în „Studii și cercetări de istorie veche" (SCIV), 4, 1953, 1—2 (în colaborare).

— *Șantierul arheologic Trușești*, în SCIV, 5, 1954, 1—2 (în colaborare).

— *Cercetări arheologice la Valea Lupului — Iași (1953)*, în SCIV, 5, 1954, 1—2.

— *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. I — Valea Bîrladului Superior*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași", Șt. Sociale, I, 1955 (în colaborare).

— *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului—Iași*, în AȘUI, Șt. Sociale, I, 1955.

— *Cercetările arheologice de la Valea Lupului (1954)*, în SCIV, 6, 1955, 3—4.

— *Șantierul arheologic Valea Lupului (1955)*, în „Materiale și cercetări arheologice" (Materiale), III, 1957.

— *Tezaurul monetar din secolul al XV-lea de la Cîrpiți-Iași*, în „Studii și cercetări științifice" Iași (SCȘI), Istorie, VIII, 1957, 2 (în colaborare).

— *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. II — Subregiunea Stemnic-Rahova*, în AȘUI, Șt. Sociale, IV, 1958 (în colaborare).

— *Șantierul arheologic de la Valea Lupului (1956)*, în Materiale, V, 1959.

— *Șantierul arheologic Valea Lupului (1957)*, în Materiale, VI, 1959.

— *Șantierul arheologic de la Dolheștii Mari (1957)*, în Materiale, VI, 1959.

— *Șantierul arheologic Dolheștii Mari (1958)*, în Materiale, VII, 1961.

— *K voprosu o kulture šarovidnoh amfor na territorii Moldavy*, în „Dacia", N.S., IV, 1960.

— *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în „Arheologia Moldovei", (ArhMold), I, 1961.

— *Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia Nouă — Bîrlad*, în Arh. Mold. II—III, 1964 (în colaborare).

— *Nouveaux problèmes concernant la fin du Néolithique entre les Carpathes Orientales et le Pruth*, în *Atti del VI-e Congrese Internazionale delle Scienze Preistoriche e protoistoriche — Roma*, II, Firenze, 1965.

— *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în Arh. Mold., V, 1967 (în colaborare).

— *Quelques considérations sur la période de transition du Néolithique à l'époque du Bronze sur le territoire de la Moldavie*, în „Dacia", N.S., XII, 1968.

— *Quelques problèmes concernant la période de transition de l'Enéolithique à l'époque du Bronze dans les régions extracarpathiques de la Roumanie*, în *Actes du VII-e Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, I, Prague, 1970.

— *La résidence princière de Jassy*, în „Dacia", N.S., XIV, 1970 (în colaborare).
— *La civilisation Horodiştea-Folteşti à la lumière des nouvelles recherches*, în „Studijne Zvesti", Bratislava, 1973.
— *Le problème des tombes à ocre dans les regions orientales de la Roumanie*, în „Preistoria Alpina", X, Verona-Trento, 1974.
— *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galaţi)*, în SCIVA, 25, 1974, 1 (în colaborare).
— *Nouvelles fouilles archéologiques à Folteşti (dép. de Galaţi)*, în „Dacia", N.S., XVIII, 1974 (în colaborare).
— *Le trésor de Băiceni (dép. de Jassy)*, în „Dacia", N.S., XIX, 1975 (în colaborare).
— *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976 (colaborare cu 15 articole).
— *Tezaurul de la Băiceni — Iaşi*, în „Magazin Istoric", X, 1976, 4.
— *Complexul cultural Horodiştea-Folteşti*, Iaşi, 1978 (rezumatul tezei de doctorat).
— *Istoria oraşului Iaşi*, I, Iaşi, Editura Junimea, 1980 (în colaborare).
— *Le complèxe Horodiştea-Folteşti et le problème de l'indo-europenisation de l'éspace carpatho-danubiène*, în *Actes du II-e Congrès International de Thracologie*, I, Bucureşti, 1980.
— *Afinităţi între culturile Horodiştea-Erbiceni, Folteşti-Cernavoda II şi Coţofeni. Contribuţii la problema etnogenezei tracilor nordici*, în AŞUI, III.a.Istorie, t. 26, 1980.
— *Clay Models of Wheels discovered in Cooper Age Cultures of Old Europe Mid-Fifth Millenium B.C.*, în „The Journal of Indo-European Studies", t. IX, 1—2, Washington, 1981.
— *Monumentul princiar de la Cucuteni*, în „Magazin Istoric", XVI, 5 (181), 1982.
— *Unele consideraţii cu privire la necropola tumulară geto-dacică, descoperită la Cucuteni, jud. Iaşi*, în „Cercetări istorice" (CI), seria nouă, XIV—XV, 1983—1984 (în colaborare).
— *Un tumul cu morminte princiare daco-getice de la Cucuteni, jud. Iaşi*, în AŞUI, secţ. III, Istorie, t. 31, 1985 (în colaborare).
— *Quelques remarques sur la continuité de la céramique peinte du type Cucuteni devant la civilisation Horodiştea-Erbiceni et Gorodsk*, în vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iaşi, 1987.
— *Cu privire la originea şi evoluţia comunităţilor de tip Folteşti-Cernavoda. II. Contribuţii arheologice la etnogeneza tracilor*, în vol. *Istorie şi civilizaţie*, Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi, 1988.

PROFESOR DR. POMPILIU TEODOR LA VÎRSTA DE 60 DE ANI

Nu este ușor (mulți au constatat-o, chiar dacă nu au spus-o) a vorbi despre oamenii pe care îi cunoști și, mai ales, de care te leagă respectul și afecțiunea. Este chiar mai greu (fapt iarăși verificat), decît a-ți ataca adversarii! Căci, nu rareori în astfel de cazuri discursul are de ales ori de a fi cu totul encomiastic, dacă autorul își proclamă resemnat subiectivitatea, ori de a cădea într-un formalism la fel de stînjenitor, din dorința detașării față de biografia subiectului și a unei maxime — pe cît e cu putință — obiectivități.

Cu toate acestea, cei 60 de ani de viață — de curînd împliniți — ai profesorului Pompiliu Teodor și dacă nu ne înșelăm, peste trei decenii la laborioasă activitate pe tărîm istoriografic indică o perioadă ale cărei repere sînt îndeajuns de grăitoare pentru a nu mai necesita comentarii, așa-zicînd de sprijin. Profesorul clujean face parte din categoria celor ce se prezintă singuri, prin însăși biografia și itinerarul lor spiritual.

Născut la 19 iulie 1930 la Ilia (jud. Hunedoara), Pompiliu Teodor urmează studiile secundare în orașul Deva, iar pe cele universitare la Cluj, într-o perioadă în care ambianța culturală de aici mai era dominată, încă, de marile personalități ale epocii interbelice (D. Popovici, I. Breazu, Silviu Dragomir, I. Lupaș, Jakö Sigismund, Francisc Pall ș.a.), dar și de generația de intelectuali a lui David Prodan, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu — ceva mai tînără e drept, dar cu merite științifice și didactice nu mai puțin însemnate.

Tînărul student și apoi absolvent a beneficiat, în egală măsură, și de climatul de emulație și efervescență culturală de la Biblioteca filialei locale a Academiei Române, cristalizat în jurul personalității lui Lucian Blaga și animat cu grijă de filosoful în apropierea căruia viitorul istoric s-a aflat preț de cîtiva ani. De aici, probabil, a deprins Pompiliu Teodor pasiunea pentru secolul Luminilor în varianta lui transilvană și interesul față de fenomenul național, spre care prima ediție din 1948 a faimosului *Supplex...* (reeditat în 1967) tocmai schițase o evidentă reîntoarcere.

Cartea fundamentală a profesorului Prodan (ca și înaltul său exemplu de probitate morală din cunoscutele împrejurări de acum treizeci de ani) a influențat într-o manieră covîrșitoare întreaga generație a istoricilor de atunci, determinînd-o să rupă irevocabil cu dogmatismul deceniului precedent (lipsit, totuși, la Cluj, de o „priză" serioasă, chiar și în anii săi cei mai grei) și să-și strămute preocupările pe alte tărîmuri. „Convertirea" nu s-a făcut dintr-o dată. Ea a avut loc treptat, pe temeiul unor reale progrese de concepție și metodă și, pe de altă parte, a unei tot mai mari familiarități a istoricilor noștri cu istoriografia europeană despre Lumini, din scurta perioadă de liberalizare culturală de la finele deceniului 7 și începutul celui următor. Valorificarea demersului înaintașilor și a sugestiilor înnoitoare venite din spațiul german, francez și italian le-a permis tinerilor specialiști să ajungă treptat la o nouă imagine a secolului al XVIII-lea în spațiul românesc (în speță ardelean), ce depășea unilateralitatea tradiționalei istorii a ideilor, în schimbul unei atenții susținute față de relațiile culturale, nivelele de receptare, structurile mentale etc. Obișnuitei istorii intelectuale de

pînă atunci — interesantă, dar prea lipsită de viaţă — ei i-au opus, astfel, un demers radical deosebit faţă de tot ceea ce se mai făcuse la noi, care asocia cultura cu societatea, într-o viziune integratoare, dar atentă şi la particularităţi. Pe această bază, aveau să se precizeze în anii următori şi alte zone de interes (mentalităţi, ideologii, modele culturale etc.), care au amplificat continuu domeniile iniţiale, dezvoltîndu-le noi resurse şi posibilităţi.

Avantajat de contactul direct cu manuscrisele fundamentale ale secolului al XVIII-lea şi, deopotrivă, stimulat de această ambianţă spirituală ce domnea printre mentorii şi colegii săi de generaţie, profesorul Pompiliu Teodor a îmbrăţişat, încă de la început, tema Luminilor, căreia a înţeles să-i rămînă fidel pînă la capăt. De la anchetarea directă a scrierilor epocii, la bibliografia intelectuală a cărturarilor care au ilustrat-o în spaţiul ardelean (să nu uităm că teza de doctorat a istoricului este consacrată lui Samuil Micu) şi apoi la dimensiunea europeană a iluminismului românesc, cercetarea profesorului clujean a străbătut un traseu îndelungat, punctat de importante contribuţii şi realizări. Preocupat de a înscrie fenomenul investigat în durata lungă, autorul a propus coborîrea pragului cronologic al genezei sale spre mijlocul veacului al XVIII-lea, într-o interesantă periodizare care se străduia, la polul opus, să evidenţieze continuitatea dintre Lumini şi Romantism, sub semnul ideii naţionale. Demonstrarea influenţei iluminismului asupra epocii paşoptiste, prin intermediul ultimei generaţii „dix-huitième"-iste, reprezintă, precum se ştie, unul din cîştigurile istoriografice majore impuse de opera profesorului Teodor şi confirmată astăzi de anchetele întreprinse de emulii săi.

Precizarea acestei continuităţi a avut, pe de altă parte, darul de a reliefa notele specifice ale culturii româneşti din Transilvania şi convergenţele sale cu militantismul naţional din Principate în prima jumătate a secolului trecut, precum şi auspiciile formării ideii naţionale moderne. Totodată, ea l-a determinat pe autor să-şi orienteze preocupările spre revoluţia de la 1848, după ce, la cealaltă extremitate a intervalului, istoricul avusese, între timp, prilejul să semnaleze rădăcinile şi temele iluministe din opera cantemiriană, asociind noi înţelesuri activităţii şi personalităţii domnului cărturar.

Interesul faţă de acest nou domeniu, l-a făcut, apoi, să participe la inventarierea, prelucrarea şi publicarea documentelor evenimentului (4 volume pînă în prezent), să-i analizeze specificul împrumutat în Ardeal şi, în final, să se dedice restituirii figurii unuia din corifeii săi cei mai de seamă — Avram Iancu — prin care se inaugura — cum s-a mai spus — „valorificarea memorialisticii paşoptiste româneşti din Transilvania". În acest fel, profesorul Pompiliu Teodor a impus, alături de mulţi alţii, revenirea istoriografiei noastre la problematica naţională, într-o epocă în care, atari preocupări nu numai că erau cu grijă ocolite de paginile istoriei româneşti, dar şi oficial condamnate. În acord cu ceea ce am putea numi fără greş „spiritul locului", adică atmosfera intelectuală clujeană din acea perioadă şi, totodată, cu încheierile la care ajunsese între timp literatura de specialitate din Europa, istoricul a analizat temeinic geneza şi cristalizarea naţiunii în teritoriul românesc, subliniindu-i continuitatea în raport cu tradiţiile medievale. A făcut-o atent, pentru a nu simplifica realitatea şi dintr-un inevitabil unghi comparatist, care i-a deschis largi perspective asupra spaţiilor culturale vecine, a evoluţiei ideilor de acolo în trecut şi astăzi.

Un demers analog, care prelungea, în fond, curentul mai vechi de cercetare exemplar ilustrat la Universitatea din Cluj, bunăoară, de un D. Popovici, poate fi urmărit şi în celălalt domeniu principal de interes, în care autorul şi-a desfăşurat eforturile de exegeză : istoria istoriografiei. *Evoluţia gîndirii istorice româneşti* (publicată în 1970, dar încheiată, probabil, ceva mai devreme) a reprezentat, indiscutabil, în acest sens, o adevărată piatră de hotar. După ce reuşise, în prealabil, să introducă disciplina în învăţămîntul istoric universitar, să realizeze o programă de curs şi o problematică adecvată de anchetă, pe temeiul unor repere cronologice, de asemenea, pentru prima dată propuse, profesorul clujean oferea, prin această carte, şi un cadru general de lucru, în care s-a înscris întreaga sa cercetare ulterioară.

Animat de acelaşi spirit comparatist, dovedit — cum s-a văzut — în cercetarea fenomenului naţional şi, implicit, de preocuparea racordării scrisului istoric românesc la marile tendinţe universale, Pompiliu Teodor a ajuns la concluzii extrem de interesante cu privire la afinităţi şi chiar priorităţi autohtone în raport cu noile demersuri europene, legate de şcoala de la „Annales", istoria mentalităţilor sau a civilizaţiei. Remarcabile din acest punct de vedere rămîn şi astăzi cercetările pe care le-a consacrat lui Ioan Lupaş, N. Iorga şi, mai recent, lui Gheorghe I. Brătianu — purtători de cuvînt ai istoriografiei naţionale din deceniile interbelice, care evocă, împreună cu atîţia alţii, ceea ce, pe bună dreptate, s-a numit „perioada de aur" a culturii româneşti contemporane.

În acelaşi timp, ca slujitor devotat al Universităţii în ambianţa căreia se formase, autorul s-a străduit în mod consecvent să restituie şi contribuţiile marilor profesori şi istorici care au onorat în diverse epoci catedra Almei Mater clujene (Silviu Dragomir, David Prodan, Constantin Daicoviciu, Mihail Dan, Ştefan Pascu, Jakö Sigismund, Francisc Pall, Kovacs Ştefan ş.a.). Întreprinsă nu numai din respectul firesc faţă de înaintaşi, ci şi din dorinţa de a-şi înţelege propriul drum, de a se autodefini prin raportare la continuitatea unei tradiţii strălucite, investigarea acestor complexe biografii a indicat noi direcţii de anchetă şi, în egală măsură, sugestii fecunde pentru o viitoare şi — de ce nu? — perfect posibilă istorie a istoriografiei ardelene.

Bogata activitate a istoricului nu s-a circumscris, însă, numai acestui teritoriu, de strictă specialitate, care l-a consacrat. Ea s-a dublat de timpuriu, şi, printr-o dimensiune publică, din nevoia adînc resimţită a omului de catedră de a participa la viaţa cetăţii, de a forma şi educa gusturile în spiritul adevăratelor valori şi al celor mai înalte principii umaniste. Stă mărturie, în acest caz, ampla publicistică a profesorului, de o mare distincţie şi elevaţie intelectuală, mereu atentă la mişcarea contemporană a ideilor, la fenomenele de durată, decelabile în filigranul agitaţiei necontenite a cotidianului. Eseurile şi cronicile sale au răspîndit — cum s-a mai spus — cu generozitate şi erudiţie, idei şi opinii, au popularizat noi apariţii istoriografice, reuniuni ştiinţifice sau direcţii moderne de cercetare, contribuind, în mare măsură, la îndrumarea opiniei în respectul pentru valoare şi profesionalism. Profesor prin vocaţie, exponent al unei şcoli cu tradiţie, Pompiliu Teodor a fost, el însuşi, creator de şcoală, ale cărei ramificaţii sînt evidente astăzi în întreaga Transilvanie. Propunîndu-şi disciplina cu un deosebit respect pentru cuvîntul scris sau rostit, pentru adevăr şi dreptate, istoricul şi-a educat studenţii în spiritul aceleiaşi responsabilităţi şi al respectului pentru trecutul naţional, pentru dialog şi toleranţă, care i-a inspirat pe toţi intelectualii ardeleni din secolul al XVIII-lea încoace. Mereu atent la menţinerea raporturilor cu spiritul şi conştiinţa universală, profesorul clujean a respins sistematic exclusivismul şi autarhia, pledînd cu încredere pentru umanism, cultură şi înţelegere între popoare. Excelent propagator al istoriografiei româneşti în străinătate, şi-a dedicat o mare parte a eforturilor dialogului cultural şi relaţiilor ştiinţifice cu diferite centre academice sau istoriografice din lume, devenind unul din cei mai activi animatori ai contactelor inter-culturale din ţara noastră. Acest fapt i-a înlesnit asimilarea rapidă şi integrarea în cursurile universitare pe care le-a susţinut a celor mai noi direcţii ale scrisului istoric european şi universal, înnoirea limbajului şi a metodelor de cercetare — achiziţii transmise cu fervoare generaţiilor de studenţi şi colaboratori pe care le-a format şi îndrumat.

Sînt, toate acestea, doar cîteva din reperele mai importante ale unei îndelungate şi strălucite cariere, al cărei bilanţ provizoriu, la 60 ani, justifică omagiul adus de studenţii, colegii şi de toţi prietenii săi istoricului, profesorului şi, în primul rînd, omului de aleasă ţinută care a fost şi este Pompiliu Teodor.

Alexandru-Florin Platon

Tiparul executat sub cd. nr. 151
la S.C. „Dosoftei" S.A. Iaşi
Str. Sf. Lazăr, nr. 49